

مولوی احمد یار:

فکر تے فن

ادبی پس منظر تے پیش منظر

ڈاکٹر شہباز ملک
ایم۔ اے۔ پی۔ ایچ۔ ڈی

سیرکی لائبریری

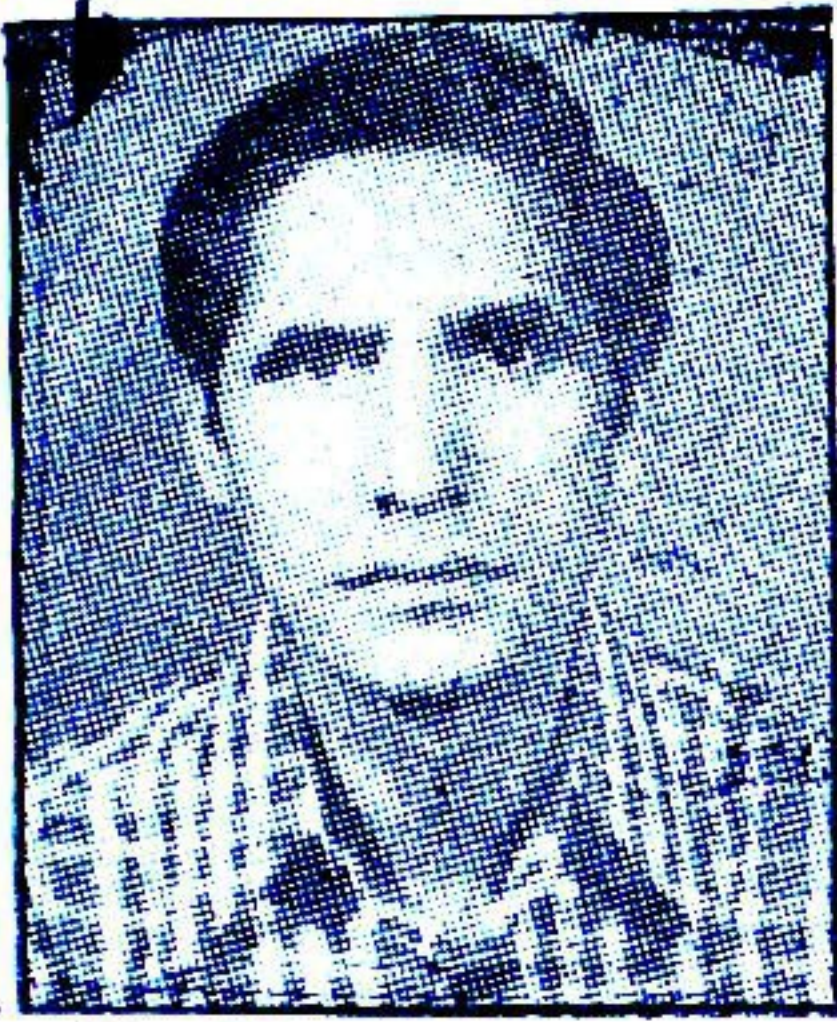
Rs. 80/-

295

Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

جان پچان

نال، ڈاکٹر شہباز ملک ولد، ملک محمد دین

پیدائش: لاہور، ۳۔ اپریل ۱۹۳۷ء

تعلیم: ایم۔ اے۔ پی ایچ ڈی (پنجابی)

کم کار، مدرس، اسسٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی

حال: مدیر جھپیاہی "کھوج" پنجاب یونیورسٹی، سابق نائب مدیر ماہنامہ "پنجابی ادب" لاہور

معاون سہ ماہی "مجلہ تحقیق" پنجاب یونیورسٹی، مدیر ماہنامہ "لہراں" لاہور

معاون سہ ماہی "ادبی ٹیل کالج میگزین" پنجاب یونیورسٹی، چیئر مین "شعبہ پنجابی" پنجاب یونیورسٹی، لاہور

کتابیں: چان: ۱۹۶۲ء، تاج بکڈپو لاہور، تنقیدی مضمون

۱۔ جوگی کہانی: ۱۹۶۲ء، مکتبہ پنجابی ادب، لاہور، بہ اشتراک، انتخاب، پنجابی افسانہ

۲۔ موسیٰ نے اکومت: ۱۹۶۷ء، پنجابی ادبی بورڈ، لاہور، اکھان، تحقیق، انعام یافتہ گلڈ۔

۳۔ پکی روٹی (خرد): ۱۹۷۳ء، تاج بکڈپو لاہور، قدیم نثر، تحقیق، متنی تنقید۔

۴۔ جنگ نامہ مقبل تے پنجابی مرثیہ: ۱۹۷۴ء، تاج بکڈپو لاہور، تحقیق، متنی تنقید، انعام یافتہ گلڈ۔

۵۔ مذہب آئی گل: ۱۹۷۶ء، اقدس پبلیکیشنز، لاہور، تحقیق، تنقید، تاریخ پنجابی ادب۔

۶۔ پنجابی لسانیات: ۱۹۷۷ء، مکتبہ میری لاہور، لاہور، تحقیق، زبان دانی، انعام یافتہ گلڈ پنجاب یونیورسٹی۔

۷۔ پنجابی کہانیاں: ۱۹۷۷ء، مکتبہ میری لاہور، لاہور، اکھان، انتخاب، ترجمہ اردو دوسری بلد

۸۔ ساڈے اکھان: ۱۹۷۸ء، ڈان بک سوسائٹی، لاہور، اکھان، تحقیق، لوک ادب۔

۹۔ ستارے: ۱۹۷۹ء، تاج بکڈپو لاہور، تحقیق، تنقید، انعام یافتہ پاکستان رائٹرز گلڈ۔

۱۰۔ ادبی مہکاں: ۱۹۸۰ء، تاج بکڈپو لاہور، بہ اشتراک، انتخاب، پاکستانی پنجابی ادب

۱۱۔ آزادی د کجاہد بکھاری: ۱۹۸۱ء، مکتبہ میری لاہور، لاہور، تحقیق، تحریک پاکستان۔

۱۲۔ راقب قصوری دیاں نعتاں: ۱۹۸۲ء، مرکزی مجلس امیر ملت، برن کلاں، (قصور) تحقیق، متنی تنقید۔

۱۳۔ جنگ نامہ پیر محمد سب: ۱۹۸۲ء، تاج بکڈپو لاہور، تحقیق، متنی تنقید۔

۱۴۔ تلمی نسخہ نمبر کھوج: ۱۹۸۲ء، شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، بہ اشتراک، تحقیق۔

۱۵۔ پاکستانی پنجابی ادب: ۱۹۸۳ء، عزیز بکڈپو اردو بازار لاہور، تحقیق، بیلوگرانی۔

۱۶۔ تحریک پاکستان اور پنجابی ادب: ۱۹۸۱ء، مکتبہ میری لاہور، لاہور، تحقیق، تحریک پاکستان

۱۷۔ مولوی حمیدار فکر تے فن: ۱۹۸۴ء، مکتبہ میری لاہور، لاہور، تحقیق، مقالہ بی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی)

مولوی احمدیاریہ: فکرتے فن

رایس مقالے اٹتے پنجاب یونیورسٹی نے پاکستان دہج
ڈاکٹر آن فلاسفی (پنجابی) دی پہلی ڈگری دتی

ڈاکٹر شہباز ملک

(ایم۔ اے۔ پی۔ ایچ۔ ڈی)

مکتبہ میسرے لاہور، لاہور

136984

نگران مقالہ : ڈاکٹر وحید قریشی
ایم۔ اے، پی۔ ایچ۔ ڈی۔ ڈی۔ ڈی۔ لٹ،

مقالہ لکھن وی منظوری پنجاب یونیورسٹی دے مراسمہ نمبر ۲۱۶/جی۔ ایم مورخہ
۱۱ فروری ۱۹۷۷ء موجب دہلی گئی تے پنجاب یونیورسٹی دے نوٹیفیکیشن نمبر
پی۔ ایچ۔ ڈی۔ ۱۱۶/۱۔ مورخہ یکم فروری ۱۹۸۲ء موجب ڈاکٹر آن فلاسفی
پنجابی، دی ڈگری دے جان دا اعلان ہوا۔

پنجاب یونیورسٹی نے ایہ مقالہ چھاپن دی
بات اعدہ اجازت دہلی اے۔

جملہ حقوق بحق مصنف محفوظ

پہلی وار _____ ۱۹۸۴ء
ناشر _____ بشیر احمد چوہدری
ڈاکٹر وحید قریشی لائبریری، لاہور

طابع

انتساب

جنتاں دے واسی ، اپنے والد ،

ملک محمد الدین

دے ناں

جنتاں مینوں پنجابی زبان تے ادب دے

چٹک لائی۔!

ویروا

شکریئے ص ۱۹
پہلی گل ص ۱۱

پہلا باب: مولوی احمدیاردے زمانے داسیاسی سماجی اقتصادی تے ادبی پس منظر پیش نظر تے
ص ۲۱ توں ۳۹

دوہا باب: مولوی احمدیاردی حیاتی - ص ۲۱ توں ۸۸

احمدیاردے جنم کا مقام تے سال - احمدیاردے دڑھکے - احمدیاردے لکانے تحصیل پھالیہ
واقفہ - ہجرت دی وجہ تے رانی واقفہ - احمدیاردے مرالہ - احمدیاردی تعلیم تے تربیت -
احمدیاردے پیر مرشد - احمدیاردے ہمیشہ (کامہ دہار) - احمدیاردے سکھ دہار تے جاگیر دا معاملہ -
احمدیاردی اولاد - احمدیاردے شاگرد تے دست - "احمدیاردوسن" داستارا -
(چوکامرالہ، تصویریں)

پنجاب باب: مولوی احمدیاردیاں لکھتاں ص ۸۹ توں ۱۵۲

احمدیاردیاں کل لکھتاں - احمدیاردیاں حاصل ہویاں لکھتاں - احمدیاردی قصہ کاری - احمدیاردی
دینی شاعری - احمدیاردیاں کھٹکل لکھتاں - احمدیاردیاں حاصل ہویاں لکھتاں دا مختصر ویروا (نسبت تے جان پھچھاں)
احمدیاردی قصہ کاری - قلمی مجموعہ نوشتہ احمدیارد (۸-۷-۱۲۰۷ھ) دی جان پھچھاں - حاصل ہویاں لکھتاں دا
مختصر تے دکھ دکھ ویروا (نسبت تے جان پھچھاں) - احمدیاردی قصہ کاری: (۱) مصری و بانی (قلمی) -
(۲) رام چندر وسینا (قلمی) - (۳) شیریں فراد (قلمی) - (۴) کیمیا ملکی (قلمی) - (۵) ہیرا پنجا (قلمی الف)
(۶) ہیرا پنجا (قلمی ب) - (۷) ہیرا پنجا (مطبوعہ ج) - (۸) قصہ جام تینسر کوراں دنیلاں (دو حصے) -
(۹) کامروپ (قلمی) - (۱۰) بیلی مجنوں (مطبوعہ) - (۱۱) بیلی مجنوں (قلمی) - (۱۲) سسی پنوں (مطبوعہ) -
(۱۳) تمیم انصاری، خرد (مطبوعہ) - (۱۴) تمیم انصاری، کلاں (مطبوعہ) - (۱۵) حاتم نامہ (قلمی و مطبوعہ)
(۱۶) راج بی بی نامدار (مطبوعہ و قلمی) - (۱۷) احسن القصص (مطبوعہ و قلمی الف) - (۱۸) یوسف پنجا (قلمی)
احمدیاردی دینی شاعری الف: رب تعالیٰ دی حمد سنوار (۱۹) شرح دعائے سریانی (مطبوعہ قلمی) - ب
رسول پاک واذکر (۲۰) خلیہ رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم (مطبوعہ) - (۲۱) معراج نامہ (قلمی) -

(۲۲) مناجات رسول اللہ (مطبوعہ)۔ (۲۳) وفات نامہ رسول پاک (قلمی)۔ (۲۴) معجزہ فاختہ (اردو مطبوعہ)۔
 (۲۵) پیر الہی مدح، ۱۲۵۱، حلیہ مبارک غوث الاعظم (مطبوعہ)۔ (۲۶) مناجات غوث الاعظم (مطبوعہ)۔
 (۲۷) مدح غوث الاعظم، مجموعہ (قلمی)۔ (۲۸) جس سخی سرور سلطان (مطبوعہ)۔ (۲۹) بارال ماہ فراقیہ
 مرشد (بھاکھا، قلمی)۔ (۳۰) اسلامی ضابطہ حیات بارے، ۱۔ (۳۱) کسب نامہ عذرا گراں (لوہاں، قلمی)۔
 (۳۲) کسب نامہ دروگراں (ترکھاناں، مطبوعہ کی نقل)۔ (۳۳) کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں (مطبوعہ کی نقل)۔
 (۳۴) کسب نامہ قصائیاں (مطبوعہ کی نقل)۔ پھنکل بکھتاں، ۱۔ (۳۵) طب احمدیاری (مطبوعہ، قلمی)۔ (۳۶) طب
 محمدی (سنتہ ضروریہ، قلمی)۔ (۳۷) احوال زمانہ (مطبوعہ)۔ (۳۸) قصہ تیرتر (مطبوعہ)۔ (۳۹) سی حرنی
 پترال (قلمی)۔ (۴۰) بارال ماہ (قلمی)۔ (۴۱) شاہنامہ رنجیت سنگھ (فارسی، مطبوعہ)۔ مولوی احمد یار
 دیاں کچھ سہتہ بکھتاں دے عکس۔

پہلو تھاباب: مولوی احمد یار دیاں بکھتاں دا موضوعاتی دیروا۔ ص ۱۵۳ توں ۲۵۴

احمد یار دی قصہ کاری (رومانی شاعری)۔ قصہ کاری (رومانی شاعری) رومان تے قصہ ۱۔ قصہ: مذہب
 قصہ برصغیر وچ، قصہ پنجاب وچ، قصہ پنجابی وچ (احمد یار تیکر)۔ احمد یار دی قصہ کاری (ماخذ موضوع)
 (۱) پنجاب نال تعلق رکھن والے قصے: میر رانجھا، کھماں، مکی، راج بی بی نامدار۔ (ب) پنجاب توں باہر
 برصغیر نال تعلق رکھن والے قصے: بستی، پیر، رام چندر، سیتا، بھام، تینسر، کوراں نیلاں، کامروپ۔ (ج)
 پنجاب توں باہر، بدیس نال تعلق رکھن والے قصے: بیلی، مجنوں، شیریں، فراد، تمیم، انصاک، حاتم نامہ، آسن، التفصص
 احمد یار دی دینی شاعری (ماخذ تے موضوع)؛ اسلام دے بنیادی عقیدے (قرآن، حدیث تے فقہ) دے
 حوالے نال؛ اسلام دی بنیاد، اسلام، خطہ عرب توں باہر، اسلام، برصغیر وچ، اسلام، پنجابی ادب وچ (احمد یار
 تیکر)۔ احمد یار دیاں ذکر دیاں بکھتاں، ذکر اللہ تعالیٰ، شرح دعائے سہیلانی، ذکر رسول اللہ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم،
 حلیہ مبارک رسول مقبول، معراج نامہ، معجزہ فاختہ، مناجات رسول اللہ، وفات نامہ (رسول پاک صلی اللہ علیہ وسلم)۔
 ذکر پیرال دلیاں، حلیہ مبارک غوث الاعظم، مناجات غوث الاعظم، مدح غوث الاعظم (مجموعہ) جس سخی سرور سلطان
 بارال ماہ فراقی مرشد۔ ذکر رب تعالیٰ (قرآن پاک)، رسول کریم (حدیث)، تے انبیاء، کسب نامہ دے حوالے نال
 کسب نامے (پس منظر) احمد یار دے کسب نامے، کسب نامہ، عذرا گراں (لوہاں)، کسب نامہ دروگراں (ترکھاناں)
 کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں (اکھا)، کسب نامہ قصائیاں۔ احمد یار دیاں پھنکل بکھتاں (ماخذ تے
 موضوع)؛ طب دیاں کتاباں، احوال زمانہ، شاہنامہ رنجیت سنگھ (فارسی)، مرثیہ پترال (سی حرنی) بارال ماہ

قصہ تیرتر

پنجواں باب: مولوی احمد یار دافکر تے فن ص ۲۵۵ توں ۲۵۶

احمد یار قصہ کار، احمد یار دے قصاں دے کمانی تے پلاٹ، کردار نگاری، جذبات نگاری، منظر نگاری، واقعہ نگاری، روایتی تے مافوق الفطرتی، مہول، لوک ریتمی عناصر (Folk Lore ELEMENT) مقامی پن، عشق۔ احمد یار دینی رنگن رنگیاں کھاری۔ احمد یار قصیدہ گو۔ احمد یار ہجو گو احمد یار اک کھوجی (محقق)، اک نقاد (پارکھ)۔ احمد یار اک طبیب۔ احمد یار ازبان تے زبان دیاں خوبیاں: زبان لہندی تے پنجابی داندا، ہندی پنجابی دا اک لہجہ، احمد یار تے لہندی، مستقبل واصلہ، مستقبل پھیلنے دیاں کجھ ہور صورتاں، لاحقے تے لفظاں دا بڑوال پن لاحقہ "س" لاحقہ "ج" لہندی دے کجھ ہور خاص انگ، زبان دیاں خوبیاں۔

چھیواں باب: مکدی گل (سینے تے تے) ص ۲۵۷ توں ۲۶۲

مقالے دی تیاری دے درتے گئے ذریعے (مآخذ) ص ۲۶۳ توں ۲۸۹

بنیادی ذریعے (Basic Sources) کتاب واقعی
(Bibliography) مولوی احمد یار دیاں لکھتاں —
ثانوی ذریعے (Secondary Sources) کتاب واقعی
(Bibliography) انٹرویو

شکرپے

مولوی احمد یار: فکرتے فن، اک اجیہا آؤکھا موثفوع سی کہ جس نوں ہتھ پانا کئی قسم دے خطریاں نوں دعوت دین والی گل سی اک تے احمد یار بارے کئی قسم دے گنجلے پے چکے سن دوسرے اوصدیاں ہولہ کیاں دے حساب تال لکھیاں گیاں لکھتاں وچوں آپے پدھر پئی ایچ ڈی تے کم کرن مے باوجود وی صرت دس یاراں لکھتاں دی دستیابی ہولے۔ پر جیویں کہندے نہیں اہمت اگے فتح نزدیک، رب تھائی نے ہمت دتی تے ایہ آؤکھا کم سوہنے طر لیتے نال تھی پے چڑھ گیا ایں لئی سب توں پہلاں لکھ لکھ شکرانہ رب سچے دا، میری ہمت دے نال نال جیہڑی چیز برابر دی شریک ہو کے میرے ایس سفروچ ساخھی بنی اوہ بزرگان دوستاں تے سبناں دا بھر پور تعاون سی ایہناں وچوں سب توں ناردیں میرے محترم ڈاکٹر وحید قریشی پوری ملیں جنہاں اک سہ در مہربن کے اک پاسے کھوج تے پڑ چول دیاں نویاں راہواں سجھایاں تے دو بے پاسے ہلا شیری دے کے ہمت وی ددھانڈے رہے اوہناں نے اپنی لائبریری دے لٹوے ہمیشہ میرے لئی کھلے رکھے ایں لئی میں ایہناں دا جناں وی شکر یہ ادا کراں گھٹاے۔

ایں کم وچ ہتھ پوان والے میرے دو بے مہرباناں وچوں ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعدار ی نہیں پنجابی ادب وچ کھوج دے حوالے نال ایہناں دا نال مشہور وی اے تے اعتبار وال وی اے ایں حوالے نال میری ایہ خوش قسمتی اے کہ سینوں ایہناں نے ہر ممکن تعاون دتا وچاڑ وٹا نڈریاں وین بہت سارے نوں سجھاوتے پھیر احمد یار دے نادر تے نایاب قلمی نسخے دی دے کے دریا دی دا مظاہرہ کیتا میں ایہناں دا دھیرا ممنون آں، جناب اقبال صلاح الدین ہوراں دا ایں لئی شکر یہ ادا کرنا آں کہ اوہناں نے وی احمد یار دے ہتھ دے کجھ قلمی نسخے عنایت فرمائے پر ونسیر ممتاز احمد بھٹی (مولوی احمد یار دی پڑ پوتری دے دوہترے) کھوج دے ایں کم وچ میرے نال ای نیار اچھا نڈے سہے احمد یار دے خاندانی حالات توں ایہناں راہیں بہت ساریاں قلمی نسخے مطلوبہ کتاباں حاصل ہوياں

ایبناں داوی اچھی شکریہ ادا کرنا آں پھیر کھوج دے ایس کم وچ محترم عبدالملک عرفانی ایڈوکیٹ
 (پھالیہ) حکیم محمد صدیق (پھالیہ) تے پر وفسیر بہاؤ الحق (گجرات) داوی ممنون آں جنہاں دی بہت
 تے مل ورتن نال احمد یار بارے واقفی تے کتاباں دستیاب ہوئیاں مشرقی پنجاب (بھارت) وچوں
 احمد یار بارے ہر قسم کی واقفی مہیا کرن دی مہربانی ڈاکٹر کرنل سنگھ تھندہ ہوراں نے کیتی
 جہیڑے آپ اچھے سو مجھوان تے کھوجی نہیں۔ پر وفسیر ایم۔ ایس۔ امرت (بھارت) نے احمد یار
 دے کجھ کسب نامیاں دیاں نقل گھلیاں ایبناں دولڈاں سبناں دا میں شکریہ ادا کرنا آں، محترم
 شریف کنجاہی ہوراں داوی ممنون آں کہ اوھناں راہیں کجھ قلمی نسخیاں تکریر سائی ہوئی، میں اوھناں
 ساریاں سبناں تے دوستاں داوی ممنون آں جنہاں دے باقاعدہ نال ایہتھے نہیں آسکے پر اوھناں
 ایس سلسلے وچ مل ورتن وٹا ایبناں ساریاں بزرگان، سبناں تے دوستاں دے تعاون مل ورتن تے
 بلا شیری پاروں میں ایس قابل ہو یا کہ ایس کم نوں نیپرے چاڑھ سکیا۔

شہباز ملک (ڈاکٹر)

پہلی گل

مولوی احمد یار کوئی گنم شاعر نہیں سی پنجابی ادب دیاں تاریخاں تے تذکریاں
وچ ادس دا ذکر موجود اے ایس توں اڈا ادس دور دیاں تاریخاں وچوں وی کئی تاریخاں
ادھتے شاعر ہون پاروں بولدیاں نظر آوندیاں نیں پر حقیقی گل ایہہ اے کہ جیڈا اوٹا اوہ شاعر
تے سوجھواں سی پنجابی ادب وچ نہ ادھنوں اوٹا مقام ملیا اے تے نہ اوہی اہمیت مل سکی
اے ایہدیاں کئی وجہاں ہوسکدیاں نیں پر جھبڈے ذہن وچ آؤن والی وجہ اوہدیاں
بومبیاں لکھتاں دی ان ہوند تے ادب بارے کھوج دا غیر سنجیدہ رویہ اے۔

اسی دیکھنے آں کہ مولوی احمد یار دا ذکر اک شاعر تے سوجھواں پاروں اوہدی
حیاتی وچ ای ویلے دے حاکماں تے سکھ دربار تیکر اپڑ گیا سی ایسے پاروں ۱۸۳۸ وچ
راجہ گلاب سنگھ نے لاہور بلاکے اوس نوں "شاہنامہ رنجیت سنگھ" لکھن دی فرائش
کیٹی۔ ایدوں لگروں اوہدی وفات (۱۸۴۵ء) توں گیاراں ورھے بعد میاں محمد بخش
ہوری اپنے قسے سوہنی مہینوال (۱۸۵۶ء) وچ اوہدی تنقیدی سلاہتا کردے نیں۔

اوہدا ذکر میاں محمد بخش ہوراں دی کتاب سین الملوک (۱۸۵۵ء) تے قسہ شیخ سنان
(۱۸۵۷ء) وچ وی ملدا اے سکھ

پنجابی وچ جدوں نویں ڈھنگ (نثر) دیاں تاریخاں تذکرے لکھن دا اٹھ بھانے
ایں اٹھلے دور وچ ای باوا بدھ سنگھ نے "کوئل کو" (۱۹۱۶ء) وچ احمد یار نوں بھانے

۱۔ گلونت سنگھ (دیباچہ): شاہنامہ رنجیت سنگھ از احمد یار، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۲ (اردو)

۲۔ غلام حسین اظہر: میاں محمد، لاہور۔ ۱۹۸۰ء، ص ۵۵ (اردو)

۳۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور۔ ۱۹۷۲ء، ص ۳۷۳

۴۔ غلام حسین اظہر: میاں محمد، لاہور۔ کتب مینار، ۱۹۸۰ء، ص ۶۶ (اردو)

ان کے شان و الاشاعت قرار دینا پھیر جدوں باواجی نے اپنی دوجی کتاب "بنیہا بول" (۱۹۲۵ء) لیا ندی تے ایسے احمد یار دیاں لکھتاں دا ذکر کر کے دووی باقاعدہ تنقیدی سلاھتا کیتی ^{کیتی} جدوں ایس کتاب دا اگلا ایڈیشن (۱۹۳۰ء) آیتے "واہد و حال" دے سرنا نویں ہیٹھ اٹھ ہور لکھتاں دی دس پائی جنہاں وچوں دو، بارے ویروے نال گل بات کیتی، ایس ایڈیشن وچ باوا بدھ سنگھ جی نے احمد یار دی حیاتی بارے وی گلاں کیتیاں ایہہ احمد یار بارے اک لحاظ نال پہلی سنجیدہ کوشش سی انجے چا پالمے ایس دوران باوا بدھ سنگھ نے مولوی محمد لطیف (پھالیہ) دے اڈم نال احمد یار دیاں چھاپیاں کتاباں دیکھ لیاں سن ایس سلسلے وچ سب توں پہلی کتاب مہیرا انجھا چھاپی گئی جس وچ ارجن داس نے دیا چھ لکھیا ایس دیا چھ وچ ودھیریاں نویاں گلاں کیتیاں گیاں سن ایہہ وی اک لحاظ نال احمد یار دی حیاتی نکر تے فن بارے اک سنجیدہ کوشش اکھواسکدی لے پر ایس مرحلے تے ای ایہناں سو جھوانان نے احمد یار بارے اک دو گنجل وی پاوتے اک رانی دا قصہ تے دو جے احمد یار نوں سکھ دربار ولوں گیر ملنا ایہہ دونوں گلاں ارجن داس توں بغیر کسے دلیل تے ثبوت دے چلیاں تے پھیر کل تیکر انجے ای چل دیاں رہیاں ایہہ ای نہیں ۱۹۷۵ء تیکر تذکرہ تاریخ لکھن والے ایہناں دونوں دیاں کیتیاں گلاں ای چتھ دے رہے ایس دوران وچ ۱۹۷۱ء وچ جدوں احمد یار دے اپنے ہتھ نال تیار کیتا اپنیاں کتاباں دا تلمی نسخہ کھوجیاں تیکر ا پڑیا آس سی کہ احمد یار بارے کجھ نویاں گلاں سامنے آؤن گیاں پر بد قسمتی نال انجے تے نہ ہو سکیا سگوں احمد یار بارے گنجل تے گھلیاں وچ واہد اکر دیاں اک "سو جھوان" نے ایس نویں لے نسخے دے حوالے نال اک دی تھاں دد احمد یار دا شو مشہر چھڑ دیا گل ایچھے ای نہ مکی سگوں

۱۔ باوا بدھ سنگھ، کونل کو، لاہور۔ ۱۹۱۶ء ص ۷، (گورکھی)

۲۔ باوا بدھ سنگھ، بنیہا بول، لاہور۔ ۱۹۳۷ء ص ۲۱ (گورکھی)

۳۔ باوا بدھ سنگھ، بنیہا بول، لاہور۔ ۱۹۳۷ء ص ۲۲۱ (گورکھی)

۴۔ اقبال صلاح الدین، احمد یار دوسن، ماہنامہ پنجابی زبان لاہور، اگست، ستمبر ۱۹۷۱ء ص ۲۹-۳۱

ایسے ”سوجھوان“ دی نگرانی وچ تیار ہون والی پنجابی ادب دی اک تاریخ وچ احمد یار مرالوی تے احمد یار اسلام گڑھی دد احمد یار درج کردادے ^{جیل} ۱۹۷۵ء وچ احمد یار دے سلسلے وچ دو، اک لحاظ نال سنجیدہ کوششاں ہویاں پہلی قریشی احمد حسین احمد قلعواری دا مضمون جس وچ اوہناں دو دی تھاں اکو احمد یار نثارن دا چارا کیتاتے دوجی گو بند سنگھ لانبہ دا احمد یار دے قسہ کامروپ دی تدوین تے ایس حوالے نال اوہدے فکرتے فن داننارا (مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی امرتسر) پر ایہہ دونوں کوششاں سنجیدہ ہون دے ہونداں ہویاں ہی اصل احمد یار نوں سامنے نہ لیا سکیاں کارن ایہہ سی کہ ہن تیکر تاریخ تذکرہ لکھن ولے تے ایہہ سنجیدہ کوششاں کرن ولے احمد یار دیاں کتاباں دیاں لمیاں چوڑیاں فہرستاں تے ضرور بنا دیندے رہے پر ایہناں وچوں ۱۹۷۵ء تیکر باراں توں ودھ کتاباں نوں جہانی طور تے اپنے تجزیوں تے تبصریاں وچ شامل نہ کر سکے تے نہ امی دوجے گھیلیاں تے گنجلاں نوں سدھ کر سکے۔

ظاہر لے ایہہ شاعر تے سوجھوان نال اک دھرو لے اوہ شاعر جمیٹر اکہندا لے اگلیاں پچھلیاں شاعران دی میں ایس ویلے گھسویں ^{جیل} تے ”سغن میرا مشہور زمین وچ ہو یا بہت شتابی“ ^{جیل} اپنی اکو کتاب ”حاکم نامہ (۱۸۱۱ء) وچ ادوون تیکر لکھیاں اپنیاں کتاباں دی گنتی ۳۴ دسد ^{جیل} تے جے شامنامہ رنجیت سنگھ ^{جیل} تے احسن القس ^{جیل} وچ دسیاں کتابوں دی شامل کر لیئے تے ایہہ گنتی ۳۳ تیکر اڑ پڑ جاندی لے تے ایہا کہندے

۱. عبد العزیز قہریشی، پنجاب ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۱۳۸ تے ۱۳۹

۲. احمد یار، احسن القس، لاہور، ۱۹۱۸ء، ص ۱۱۳

۳. احمد یار، حاکم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۶

۴. احمد یار، حاکم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۷-۱۷۸

۵. احمد یار، شامنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۲۷ (فائسی)

۶. احمد یار، احسن القس، لاہور، ۱۹۱۸ء، ص ۲۲۵

”جتنے قصے اتنے کتاباں عمر ساری میں جوڑے گنن لگاں تے یاد نہ آون جو پیاں
 سو تھوڑے حصے صرف یاراں کتاباں اوہدے فکر تے فن لوں تاراں لئی کیوں نمائندگی کر سکدیا
 سن؛ ابنخے ای احمد یار دی جیاتی بارے اصل حقیقتاں سامنے نہ لیاندیاں گیاں ایہو کارن
 اے کہ جدوں پیارا سنگھ بھوگل ہوران اپنی کتاب ”پرسدھ قصہ کار“ (۱۹۷۱ء) لکھی تے
 ایہدے وچ احمد یار شامل نہ کیٹیا جے ایہوں پہلاں احمد یار بارے ٹھکرا کم ہو یا ہوندا
 اوہدے سارے قصیاں لوں لکھ رکھ کے اوہدے فکر تے فن دانارا کیتا جاندا تے
 کوئی وجہ نہیں سی کہ ایہہ پرسدھ قصہ کار نہ بن دا۔

کسے وی ادب یاں لکھاری بارے اجیہی صورت حال نہ تے اوس ادب واسطے چنگی
 ہوندی اے تے نہ ای لکھاری واسطے، اجیہے حالیاں وچ اتناں دی سنجیدہ کھوج پڑ چول تے
 پر کھ پڑ تال ضروری ہو جاندی اے تال جے اوس لکھاری تے ایس حوالے نال ادب دا اصل سوپ
 تے رنگ تارا یا جاسکے۔ ایہو جذبہ سی جس میںوں مولوی احمد یار، فکر تے فن اُتے کم کرن لئی پریز
 تے میں اللہ دانالے کے کم شروع کردتا۔

میں اپنی ایس کھوج لوں تاناں حصیاں وچ ونڈیا۔ پہلے حصے وچ احمد یار دی جاتی
 بارے جانکاری، دوہے وچ اوہدیاں لکھتاں دی دستیابی، تے تیسرے وچ ایہناں
 لکھتاں دے حوالے نال اوہدے فکر تے فن دانارا شامل سی۔ ایہناں تاناں کھیتراں
 وچ اتناں دی دور بھج کرنی پئی ایہناں وچوں سب توں مشکل کھیترا احمد یار دیاں لکھتاں
 دی دستیابی والی احمد یار اپنی کتاباں وچ آپوں ۲۳ لکھتاں دے لکھاری ہون دانڈیا
 دیندا اے تے نال ای ”گنن لگاں تے یاد نہ آون جو دساں سو تھوڑے“ والی گل اوہدیا
 لکھتاں لوں ایہوں دی ڈھیر و دھیک ہون دی دس پانڈی ٹے ایس کر کے سب لوں
 ودھ دور بھج ایسے کھیترو چ کیتی گئی۔ جویں کہندے نیں بدھا بھار مسانراں تے منا

۱۔ احمد یار، میرا بچھا، پچالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۱۴۹
 ۲۔ پیارا سنگھ بھوگل - پرسدھ قصہ کار، جالندھر - ۱۹۷۱ء، ص ۹-۱۲ (گورکھی)

کوہ لاہور، ٹر یا ہو یا بندہ منزل اُتے کدی نہ کدی اُپڑے ای جاذا لے تن درھیاں دی
 مسلسل جدوجہد نگروں مولوی احمد یار دیاں قلمی تے مطبوعہ کوٹی چالی دی گنتی وچ
 لکھتاں نوں حاصل کرن وچ رب تعالیٰ نے کامیابی عطا کردتی ایہہ بنیادی ذریعے
 نہیں جنہاں احمد یار دے فکر تے فن نوں تارن وچ پوری پوری تے بنیادی قسم دی
 مدد دتی اے، کئی قلمی تے مطبوعہ کتاباں دیاں اک توں ودھ کاپیاں وی ملیاں ایس لحاظ
 نال ایہناں لکھتاں دی گنتی ۴۹ تیکر اُپڑا دی اے۔ ایہناں وچوں قلمی نسخیاں دی گنتی ۳۱
 اے، اگوں ہور ونڈ کرنی ہو دے تے ایہناں ۳۱ قلمی نسخیاں وچوں ۱۲ قلمی نسخے مولوی احمد یار
 دے اپنے ہتھ دے لکھے ہوئے نہیں جنہاں وچوں اکثر اُتے تاریخ، مہینے تے سال درج اے
 پھیر ایہہ کہ ایہناں وچوں صرف اک لکھت ایسے توڑی چھاپے چڑھی اے باقی یاراں
 لکھتاں ایسے تیکر ان چھوہیاں تے ان چھپیاں نہیں سگوں جے ایہہ اکھیا جا دے کہ ایہناں
 نادر تے نایاب نسخیاں دیاں ایہہ کلیاں ای کاپیاں نہیں تے ایہناں دا اک حرف وی ایسے
 توڑی، کتے ونگی پاروں دی چھاپے نہیں چڑھی تے سچ دے نیڑے ہو دے گا، جیہڑی
 اک لکھت رحاتم نامہ (چھاپے چڑھی ایہہ اک لحاظ نال نامہ اے کیوں جے حاتم نامہ نوشتہ
 احمد یار وچ ہر سفر توں بعد ترقیم تے سفروں ختم ہون واسال درج اے جہوں کہ مطبوعہ نسخی
 وچ صرف آخر تے متن وچ چھیکڑ لے سال دی دس پائی گئی اے ایجھے چار مہینے لکھتے
 رہن دا ذکر کھوج کاراں نوں ایس مغالطے وچ پانڈا رہیا اے کہ احمد یار نے حاتم نامہ چار مہینے
 وچ لکھیا حالانکہ قلمی نسخے دے حوالے نال ایہہ چوبہ سالانہ وچ لکھا ایس نسخے دی اہمیت
 مطبوعہ نسخے نالوں اک تے احمد یار دے اپنے ہتھ نال لکھے ہون پاروں ودھ لکھتے
 ذکر کیتے گھیلے نوں دور کرن لئی اک با اعتبار دلیل تے شہادت پاروں۔ ایہہ نسخے
 دے باقی قلمی نسخیاں وچوں سب توں پران قلمی نسخہ کامروپ والے مہینے ۱۲۴۷ مطابق ۱۸۵۱
 دا کتابت کیتا اے یعنی ایہہ نسخہ احمد یار دی وفات (۱۱۲۵) توں صرف ۱۲ ورھے بعد لکھیا
 گیا۔ دوسرا نسخہ تفسیر سورۃ یوسف (احسن القصص) ۱۳۰۲ مطابق ۱۸۹۵ء تے قیامہ اجبار
 ۱۳۱۶ء مطابق ۱۸۹۸ء والے۔ ایہناں قلمی نسخیاں وچ اوہ لکھتاں وی شامل نہیں جیہڑیاں

گجرات، منڈی بہاؤ الدین، پھالیہ تے مرالہ وغیرہ وچ رہن والیاں نوں زبانی یاد سن تے سن کے لکھیاں گیاں، مطبوعہ ایڈیشنیاں وچ بوہتے ادھ ایڈیشن شامل نہیں جھیڑے پھالیہ دے مولوی محمد لطیف ہوران احمد یار وی اولاد وچوں مولوی غلام محمد کولوں چھاپے دے حق رخصتی کروا کے نتائج کیتیاں اک لحاظ نال ایہ ایڈیشن وی اتناں دے اعتبار والے نہیں۔

جتھوں تیکر مولوی احمد یار وی حیاتی بارے جانکاری حاصل کرن دا تعلق لے ایس بارے اوہدی پڑ پو تری دے جو انی حکیم غلام احمد (مرالہ) تے ایہناں دے پتر پر وفسیر ممتاز احمد سبھی ہوران نال رابطہ ہو جان پاروں بہت ساریاں آؤکڑاں دور ہو گیاں ایہناں نے نہ صرف مولوی احمد یار دے ڈوٹھکیاں بارے اوہناں دے اپنے بارے تے شاگرداں بارے واقفی مہیا کرن وچ مدد دیتی سگوں مولوی احمد یار دیاں لکھتاں نوں حاصل کرن وچ وی ودھیرا ہتھ پوایا، ایہناں دونوں دے انٹرویو ٹیپ شدہ صورت وچ موجود نہیں سگوں مرالہ دے ہو رکھی لوکاں دیاں احمد یار بارے گلاں وی محفوظ نہیں جھیڑیاں مرالہ اپڑ کے ریکارڈ کیتیاں گیاں ایس توں اڈ احمد یار تے اوہدے مرشد میاں صلاح دے مزاراں دیاں تصویریاں وی لیاں گیاں ایس سلسلے وچ احمد یار بارے ہور سوچواناں دے انٹرویو تحریری صورت وچ وی لے گئے ایخ ایہناں ساریاں ذریعاں نوں بنیاد بنا کے تے ہور کوئی ڈیڑھ سو دے نیڑے تیرے کتاباں رسالیاں نوں مانوی ذریعے پاروں دت کے مولوی احمد یار اوہدے فکر تے فن بارے اپنی کھوج نوں مکمل کیتاے۔

مولوی احمد یار: فکر تے فن بارے ایس کھوج نوں کھچیاں باہاں وچ ونڈیا گیا لے، پہلے باب وچ مولوی احمد یار دے زمانے دا سیاسی، سماجی، اقتصادی تے ادبی پس منظر تے پیش منظر بارے گل کتھ لے، دو جے وچ اوہدی حیاتی دے سلسلے وچ اوہدے جنم دے مقام تے سال، اوہدے ڈوٹھکیاں، ہجرت وی و جرتے رانی واقعہ، احمد یار تے مرالہ، اوہدی تعلیم تے تربیت، اوہدے پیر مرشد، اوہدے پیشے تے کاروبار، سکھ بار نال احمد یار دے تعلق تے جاگیر و معاملہ، احمد یار وی وفات، اولاد، شاگرد تے دوست ساریاں گلاں بارے دلیل وندی جانکاری دتی لے ایس باب دے چھکڑے تے احمد یار و بن

دی حقیقت تمارن تے دلیلاں تے شہادتیاں نال اکو احمد یار نون نکھیٹرن دا چار اکتیا لے
 پنجاب: احمد یار دیاں لکھتاں بارے لے جس وچ اوھدیاں اوڈ و اوڈریجاں توں پہلاں
 کل لکھتاں دس کے دستیاب (۴۰) لکھتاں دی احمد یار نال نسبت نون ثابت کیتا گیا لے نال
 ای ہر لکھت بارے مختصر جانکاری تے اوھدے وچ ورتی گئی صنف دا تار اکتیا گیا لے
 چوتھا باب دی احمد یار دیاں لکھتاں دا ای لے پر ایٹھے احمد یار دیاں دستیاب تے اوھدیاں
 ثابت ہون والیاں لکھتاں (۴۰) دے ماخذ اں تے مونسواں دا ویرا کیتا گیا لے ایٹھے
 ایناں لکھتاں دی وڈ دی کردتی گئی لے جیٹری "قصہ کاری"، "دینی شاعری" تے "پھنکل
 لکھتاں" کر کے لے پنجواں باب مولوی احمد یار دے نکر تے فن بارے لے جیہدے وچ اوھدیاں
 دستیاب لکھتاں نون لکھ رکھ کے اوھدے نکر تے فن نون تار اکتیا گیا لے ایس سلسلے وچ احمد یار
 دی قصہ کاری دے نکر تے فنی انگاں نون اجاگر کرن لئی اوھدے قسیاں وچ کہانی تے پلاٹ،
 کردار، نگاری، مذہبات، نگاری، منظر نگاری، واقعہ نگاری، رومانوی تے مافوق الفطرتی ماحول
 لوک ریتی عناصر FOLKLORE ELEMENTS مقامی پن تے عشق بارے تجزیے شامل نہیں
 پھیر احمد یار دینی (اسلامی) رنگن رنگیا لکھاری دے حوالے نال اوھدیاں کتاباں راہیں
 اوھدے اسلامی رنگ نون نکھیٹریا لے اوھدی قصیدہ گوئی تے سبجوئی اُتے وکھ دکھ
 گل کیتی لے تے اوھدے کھوج تے پر کھ بارے نکر تے فن دا وکھ تار اکتیا لے احمد یار
 اک طبیب دی سی ایس حوالے نال اوھدے ایس فن نون وی دیکھیا پر کھیا لے آخر تے
 احمد یار دی زبان تے بوٹی Dialect نون اوھدیاں کتاباں وچ ورتی زبان تے
 بوٹری دے حوالے نال تار کے اوھدے اسانی محاسن نون انکھیٹریا تے نکھیٹریا لے جیہدے
 باب ہندی گل (سٹے تے تے) تے آخری حصہ کھوج وچ ورتے گئے ماخذ تے دریاں
 دی دس پانڈا لے جس نون وڈے پکھوں دو حصاں وچ وڈو تالیا لے جیہدے ذریعے
 Basic Sources تے ثانوی Secondary Sources پہلے حصے
 وچ صرف احمد یار دیاں کتاباں نہیں تے دوجے وچ باقی سارے ماخذ تے ذریعے کتاباں
 نون مسنفاں دے حساب نال وڈو تالیا لے پنجابی، گورکھنسی (پنجابی) اردو، انگریزی

عربی، فارسی تے ہندی۔

ایس کھوج دے اندر لےھے وچ حولے دین واسطے کھوج دا چنگا تے چلدا
 طریقہ اپنا یا گیا اے چھیدے تحت ہر حوالے وچ لکھن والے داناں، لکھت، قلمی یا مطبوعہ
 داناں، مطبوعہ دی صورت وچ چھاپے پڑھن دی تھاں، چھاپے پڑھن دا سال تے صفحہ، قلمی
 صورت وچ کتابت دا مقام تے سال قلمی نسخے دے مالک داناں تے
 ورق درج کیتے نیں، مطبوعہ تے قلمی ذریعیاں دا باقی ویرا کتاب واقعی Bibliography
 وچ درج لے۔

مولوی احمد یار: فکر تے نثر بارے ایس کھوج تے ایہدے سٹیاں توں پنجابی ادب
 نوں کیہ نائدہ ہووے گا؛ ایس دا گڑھ تے ایس کھوج نوں پڑھن دے بعد پنجابی زبان
 تے ادب دے سوجھوان، کھوجی تے نقاد امی لان گے یاں پھیر ایس کھوج نوں تے ایس
 دے سٹیاں نوں اگوں ادب وچ درت کے اینہاں دے چنگ مند داناں راہو سکے گا پر
 جنہاں حالیاں وچ ایہ کھوج کیتی گئی تے جس جذبے نال ایہہ نیپیرے چڑھی ایس نوں مکھ
 رکھ کے کچھ گلاں تے حال دی گھڑی وی کیتیاں جاسکدیاں نیں جیویں ایہہ کہ صحن پنجابی ادب
 دا تذکرہ تے تاریخ لکھن والے گھسیاں ہو یاں تے بے تھوپاں گلاں کرن دی تھاں کوئی
 نویں گل وی کر سکے ایس کھوج دے سٹیاں نال پنجابی ادب دی رفتار تے معیار وچ دادھا ہوے
 گا مثلاً احمد یار دی قصہ کاری راہیں پنجابی قصہ کاری وچ کئی قصیاں دا دادھا، پنجابی قصہ کاری وچ
 احمد یار راہیں مافوق الفطرت عنصر دا ڈے پیمانے تے آؤ نالوک ریتی عناصر نوں شعوری طور
 تے داخل کرنا، صحن احمد یار دے وچ دا نقاد تے کھوجی ایسے پورے ناک نقشے نال پنجابی
 ادب دے پہلے نقاد تے کھوجی ہون دا دعویٰ کر سکے گا احمد یار پاروں صحن پنجابی ادب وچ تصدیق
 کوئی نے بھوگرتی بارے دی گل بات شروع ہو سکے گی دینی حوالے نال احمد یار پاروں کار بار
 وچ دی اسلامی ہدایت نوں ہمیشہ سکھ رکھن دے پنجابی ادب دے دینی انگ نوں اجاگر کیتا جاسکے
 گا پھیر ایہہ کہ احمد یار دی سیاتی دے کئی صنییرے کسو پنے ہن رکشن ہو سکے سائے آؤن گے
 تے امدے بارے پائے گے گنجل کھل جان گے مطلب ایہہ لے کہ ایس سبھی کھوج راہیں

اس لئے مکمل مولوں احمد یار اپنے سٹو لپے فکر تے فن نال پہلی داری سنتر کے سامنے آئے گا
 ایس لئی مین کوئی باد بدھ سنگھ ایہہ نہیں لکھ سکے گا کہ کون (احمد یار) دی سرب اڈاری اچھے
 پچن جوگی سی نہیں طعی " مین کوئی " سو جھوان " احمد یار مرالوت تے ایہ یار اسل مگر تھی نون
 در احمد یار آکھن دی جرات نہیں کر سکے گاتے مین جے کے بیار سنگھ مھوگل نے کرتی پنجابی سے
 پر سدھ قندہ کار " لکھتی تے اوہ قندہ کار مولوی احمد یار نون مچھن دی لدی غلطی نہیں کر سکے گا
 ایہناں گز ارشاد دے نال ایہہ کھوج بڑی مابزی نال مانترے ۔

شعبان ملک ڈاکٹر

شعبہ پنجابی

پنجاب یونیورسٹی لاہور

لاہور باد بدھ سنگھ: بی بی مالول لاہور، ۱۹۲۰ء، ص ۲۲۲ دیکھو لکھی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مولوی احمد یار کے زمانے دا سیاسی سماجی اقتصادی تے

ادبی پس منظر تے پیش منظر

سیاسی سماجی تے اقتصادی:

احمد یار وی پیدائش (۱۷۶۸ء) ویلے پنجاب دے تے ہندوستان دے باقی حصیاں اوچے سیکے
 اتبری تے طوائف الکرکی زوراں اتے سی ایہہ سلسلہ اورنگ زیب عالمگیر وی وفات ۱۷۰۷ء
 توں بعد جھبہ دے ای متردع ہو گیا سی کیوں جے ارشد دے جانشیناں وچوں کوئی وی ٹھیکہ
 حکومت نوں نہ سنبھال سکیا نتیجہ ایہہ ہو یا کہ ایس سیاسی عدم استحکام پاروں اٹھارویں صدی وی
 پہلی چوتھائی دے مکہ یاں مکدیاں منغل حکومت دے کئی علاقے خود مختار ہو گئے جنہاں وچوں
 دکن تے روہیل کسٹھ ذکر دے قابل نیں۔ رنبندی کسٹھدی کسرنا اوررتا دے ملے
 ۳۶ - ۳۸ء نے کڑھ دتی جس نال نہ صرف انسانی جاناں وی تباہی ہوئی سکوں۔ غاناں وی
 رنبندی ساکنہ وی جاندی ری تے انج ایس خطے وچ دی اتبری وچے مور وادھا ہو یا ایس
 اتبری نے سکھاں نوں سر کڑھن داسوقد و تا ایس دور وچ پنجاب دے گورنر لو اب ذکر یا
 خان نے پنجاب دے انتظامی حالات درست کیتے تے کسے حد توں ای سکھاں نوں ہی قابو کیتے

• Hari Ram Gupta : Later Mughal History of the Punjab, Lahore-1975, p.24

• Ibid. I. 32.

• Syed Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi- 1964, p.193.

نواب زکریا خاں دے من گدے سکھاں نے پنجاب وچ پھیر کٹھا ہونا شروع کر دتا اوھناں
 اک مذہبی تنظیم دی بنائی تے راوی کنڈھے تلے وی اساریا تے لٹ مار کرن لگ پئے ایس ودر وچ
 پنجاب دے گورنر میرمنو نے سکھاں دی ایس جتھا بندی نوں ٹھہکن دیاں کامیاب کوششاں کینتیاں
 پر پیر و پیر سکھ مقامی سطح تے طاقت پھڑے اسی رہے۔ انڈیاستان وچ جدوں احمد شاہ
 ابدالی طاقت وچ آیا اوس ایہہ حالات آپوں دی گولے ایتھوں دے مسلماناں نے دی اوس
 نوں جانوں کرایا ایتھوں تیکر پنجاب دے گورنر نے اوس نوں آڈن دی دعوت دی دے
 دتی ایس لئی اوہ پہلی دارمندرستان اتے دسمبر ۱۷۴۷ء نوں حملہ آور ہو یا ایلہ تے ایس دے بعد
 اوس نے کوئی دس حملے کیتے پہلے بعد درجا ۵۰-۴۶ء وچ بھجیا ۵۲-۵۱ء وچ سہ چوتھا
 ۵۶-۵۷ء وچ سہ پنجاں ۶۱-۵۶ء وچ سہ چیسوں ۶۲-۵۷ء وچ سہ ستراں ۶۵-۶۴ء وچ
 وچ سہ اٹھواں ۶۷-۶۶ء وچ سہ نوواں ۶۹-۶۸ء وچ سہ تے دسواں تے
 آخری ۷۰-۶۶ء وچ سہ ہویا اینہاں وچوں پہلے اٹھ حملے موثر سن اینہاں حملیاں ریہے احمد
 شاہ ابدالی داٹا کر ابھرتا کر کے سکھاں نال ای ہوندا رہیا اک دارمہڑے وی سامنے آن کھرتے تے
 ابدالی دے ہتھوں بھانج کھا گئے ۱۲ لاکھ سکھاں دا معاملہ ایہہ سی کہ جدوں ابدالی پنجاب دل آندا

1. Syed Mohammad Latif: History of the Punjab, New Delhi-1964, P.211.
2. Ibid. P. 217.
3. Hari Ram Gupta: Later Mughal History of the Punjab, Lahore-1976, P.166.
4. Ibid. P. 167.
5. Ibid. P. 169.
6. Ibid. P. 176.
7. Ibid. P. 186.
8. Ibid. P. 195.
9. Ibid. P. 218.
10. Ibid. P. 222.
11. Ibid. P. 223.
12. Khushwant Singh: A history of the Sikhs, London-1963, Vol: I, P.150

136984

ایمہ سپاڑیاں وچ اپنیاں پناہ گاسواں وچ لک جانڈے اوہ جہلم پار کر دتے ایمہ آن کے پھیرے
 کھوڑر پان ڈسیمہ پینڈ ملے احمد شاہ ابدالی ستویں حملے ویلے لاہور وں سوند اہو یا جڈن
 سرمنڈا بڑ پاتے ایمہ دیکھ کے او منوں بڑا دکھ ہو یا کہ سکھاں نے سرمنڈیاں اچیاں اپناں
 غارناں، سیتاں تے درگاسواں تھیںہاں وچ بدل دتیاں نیں اوہدے آؤن دی خبر سن کے سارے
 اگے دانگ نٹھ بھج گئے سن اس اپنے جوالوں نوں کھتے سجے سکھاں نوں لبھن لئی گھلنا پر اوہ
 اوتھناں نوں نہ لبھے تھوڑا چہرہ او تھے رُک کے ابدالی لاہور آیا اوتھوں سچا آپڑ کے سکھ
 سرداراں دیاں گھراں نوں پدھریاں کر دتا اوتھناں دیاں عبادت گاسواں نوں سبتاں تے
 درگاسواں ڈھان دے بدلے وچ ڈھادتا تے پھیرے واپس کابل پرت گیا ایس پھیرے وچ
 اس آہ سنگھ نوں سرمنڈا گورنر لادیا ابدالی کابل نوں زن کیتا تے سکھ بھیرے کسوختیاں
 وچوں نکل آئے پلاں اوتھناں لاہور آتے تبنہ کیتا اوتھناں مسلماناں نوں وڈھیا، لڈیا، لٹ
 مار کیتی، گھراں وچ وڑ کے خورتاں دی بے حرمتی کر دے تے پھیرے قتل کر دیندے اوڑک لاہور
 دے اک بزرگ نختوشاہ دے اکھن تے ایمہ ظلم بند ہو یا۔ سکھاں نے لاہور نوں شاں حسیاں
 وچ وڈھیا جنرل مسد بنا زبگ تیکر سو بھاسنگھ نے مل لیا مشرقی حصہ سنے جوبلی کابل مل کوہ شاہ
 دے حصہ وچ آیا تے باقی تلع تے بادشاہی مسیت وغیرہ بنا سنگھ نے قبضے وچ کر لے ایس دے
 دے اک شامرنے لاہور دی سکھاں تہوں تباہی داسال جہان خراب شدہ وچوں ۱۱۸۱ھ مطابق
 ۱۷۶۴ء دکنڈھیا لے لے

احمد شاہ ابدالی نوں کابل جہوں ایمہ خبراں اپڑیاں تے اس ۱۷۶۶ء وچ پھیرے ایسا
 زن کیتا سکھ پلاں دانگ پھیرے تتر متبر مو گئے لاہور وں سن دے سو بھاسنگھ تے کوہ شاہ تے

۱۔ اقبال ملتان الدین، تاریخ پنجاب، لاہور، ۱۹۰۴ء، ص ۲۶۶ (اردو)

۲۔ Syed Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi- 1964 P. 286.

۳۔ اقبال ملتان الدین: تاریخ پنجاب، لاہور، ۱۹۰۴ء، ص ۲۵۸ (اردو)

۴۔ Syed Muhammad Latif: HISTORY P. 287.

تے لہنا سنگھ بارے کسے نے کہاوت جوڑی کہ

سو بھے دی سو بھاگئی گو جسرو دا گیا مال

لہنے نوں دینا آیا توں ہوئے کنگال ۱۷

سرمند دی پھیر تباہی ہوئی دیکھ کے احمد شاہ ابدالی نوں بڑا گچ چڑھیا پر نال
ای سوچن ڈیہہ پیا کہ ایہہ واری وٹے وی کھید کہ درن تیکر چل دی رہے گی ادہ مسالحت
بارے اہے سوچ ای رمیاسی کہ سکھ اکٹھے ہو کے مقابلے لئی آن کھلوتے جنگ ہوئی تے
پھیر سکھاں نے بھانج کھا دی ۱۷ آلہ سنگھ کیوں جے پہلاں وی مسلماناں نال چنگا سلوک کر
داسی اید کی پھیر اوہدے پترنے نذرانے وغیرہ پیش کیتے احمد شاہ ابدالی نے اس نوں
سرمند رچ خود مختاری دے دتی اپنا سکھ چلان تے مستقل فوج رکھن دی اجازت دے دتی
اوہدہ لہنا سنگھ اتے وی مہربانی کر دیاں اس لاہور دے کچھ علاقے ادمنوں دے دتے ۱۷
مولوی عبید اللہ خاں نوں گورنر مقرر کیتا گجرات تے رہتاس دی سرداری سرفراز خان نوں دے
دتی پھیر ۱۷۶۷ء وچ ابدالی واپس چلا گیا ۱۷۶۸ء وچ ابدالی نے دوہر حملے کیتے پر اس نوں
اہے سالات مہجھوں مجبور ہو کے چھینتی واپس جانا پئیدا رہیا پھیر ادہ بیمار پیا تے ۱۱۸۶ھ
مطابق ۱۷۷۲ء وچ وناٹ پا گیا ۱۷۷۳ء ابدالی دے ایسناں دساں عملیاں وچ تے ایہوں دی
ردک وچ ظاہر ہے پنجاب و دھیر التاڑیا گیا پنجاب دے لوک جے سکھاں دی بڑھچاگر دی
توں تنگ سن تے ابدالی دی کوئی راشن اسلام گھروں نہیں سی لے کے آؤندا ایس لئی اس
دور وچ ایہہ گل بنی جھیڑی بعد وچ اکھان دا درجہ حاصل کر گئی پٹی کھا دا پتیا لاھے دا

Hari Ram Gupta : Later Mughal History of the Punjab, Lahore- 1976. P. 219.

۱۷ اقبال صلاح الدین : تاریخ پنجاب، لاہور - ۱۹۷۴ء، ص ۲۴۰ (اردو)

Syed Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi- 1964, P. 288

۱۷ Ibid. P. 288

Hari Ram Gupta: Later Mughal History of the Punjab, Lahore- 1976, P. 224.

تے واہدا احمد شاہی دا^۱ رلہ

احمد شاہ ابدالی دے فوت ہون مگر دس سکھاں نوں کسے دا ڈروی نہ رہیا ایس
 لئی بہت چھیتی سکھ سارے پنجاب اتے قابض ہو گئے رلہ ایہناں دی صورت بن ایہم
 بن گئی سی کہ ایہناں دیاں باراں مسلاں یاں سرداریاں قائم ہو گیاں سن ایہہ مسلاں یاں
 سرداریاں اپنی ابتدائی شکل وچ ابدالی دے حملیاں توں دی پہلاں وجود وچ آیاں سن
 جیٹریاں ہولی ہولی پکسیری شکل وٹا کے ایس در وچ باقاعدہ حکومتاں دا درجہ حاصل کر
 چکیاں سن ایہناں دی گنتی ۱۲، سی ایہہ مسلاں مذہبی بنیاد اتے ابدالی دے خلاف
 اکٹھیاں دی ہون دیاں رہیاں آپس وچ لڑ دیاں رہیاں پر مسلماناں دے خلاف "گورمتا"
 پکا کے کٹھیاں دی ہون جان دیاں رہیاں۔ ہولی ہولی ایہناں مسلاں دین انتظامی لحاظ ناں ایہہ
 تبدیلی آگئی کہ ایہناں حکومت نوں اپنے مذہبی اصولاں اتے چلنا شروع کر دتا۔ ایہ سلسلے
 وچ "دسویں پادشاہ دے گرنہٹھ" نوں ارضناں اندرونی تے جیرونی یا لسیاں بنان لئی بنیاد
 دے طور دے ورتنا شروع کر دتا ایسے زمانے وچ "واہ گورد کا خالصہ دا گورد کی فتح" دا
 نعرہ اک قومی نعرے دے طور تے ایہناں اپنا بارہ "النات لہن لئی کوئی خاص قانون تے
 نجاٹے ایہناں کوئی نہیں بنائے ہوئے سن ایس سول جواب لہر کے ہاں آدی گرنہٹھ" نوں
 ورت کے النات کر لیندے سن۔ آدی گرنہٹھ نوں پیر پل و دے جواز لئی دئی رتدے سنگھ
 کسے پارٹی نوں ڈاکہ پے جاڈا تے اوہ اپنا اتھان ابع دا ڈاکہ مار کے پورا گوردی سی ۵۵
 ایہناں نے لوکاں تے بھارے لگان لاگو کیتے ہوئے سن غلے وچوں ادرہ سندھل دے وار
 داموندا سی جس وانہاں اونٹان رعیت" یاں "راکھی رکھیا مویاں" ۵۶ ایہناں دے ہستی

۱. Jalandhar, Punjabi: A survey of Punjabi Language and Literature, Journal of the Pakistan Historical Society, Karachi - April, 1962, pp. 119.

۲. Syed Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi - 1964, p. 291.

۳. Syed Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi - 1964, p. 291.

۴. Ibid. p. 293.

۵. Ibid. p. 294.

۶. Ibid. p. 294.

دی رسم عامسی تے ایہہ گل دی عامسی کہ سکھ اپنی رعایہ کولوں "کارہ بیکار" زبردستی لیندے
سن جس دا کوئی معاذرہ نہیں سن دیندے ایس گل تے عزیز لوک بڑے تنگ سن مہ
ایہہ ادہ ویلا اے جدوں پنجاب دے وسیک ایس "گھر دگھریاں نوں سرکارے دے
ستھوں دوہرے تنگ سن سماجی لحاظ نال پنجاب دا دلیرا بہنک یکیا سی ایس حالت بارے
دارت شاہ نے کئی ٹھکری گل اکھی اے پئی - ۵

۶۔ جدوں لیس تے جٹ سردار آجے گھر دگھریاں بان نوں بہار ہوئی انج ای پنجاب دی
لٹ مارے دی دارت شاہ کوکرا اے پئی - ۷

دارت شاہ جیوں دلاں پنجاب لئی تیوں جوگی نوں لٹ اجاڑیاں

سکھال دیاں بارال مسلاں دچوں تن مسلاں بوجھتیاں طانت درسن سکھ چکیہ آلہ والیہ
تے جھنگ، احمد شاہ ابدالی دے بعد جدوں سارے پنجاب اتے ایسناں مسلاں دی حکمرانی ہو گئی
تے ایہہ آجے کھیہ پتر پیاں تے آخری بازی سکھ چکیہ مسل دے متھ دچ آئی جس ادراک
سارے پنجاب اتے حکمرانی کیتی -

سکھ چکیہ مسل دے دڑھکیاں دچوں بدھ سنگھ گوردگوبند سنگھ دے پردکاراں دچ
شال سہا - ۱۸۷۱ء دچ جدوں ادہ مریا تے کچھ پنڈ ادھدی ملکیت سن ادھدے پرنو دھ
سنگھ نے سکھ پک نوں اپنا ٹکانہ بنایا تے نواب کپور سنگھ نال دل کے ابدالی دے خلاف لڑیا
ریا ۱۸۵۲ء دچ جدوں ادہ سویا تے چڑھت سنگھ نوں گدی مل ادھدے بعد مہاں سنگھ آیا
س گوردوارا دے علاقے مسلم سرداراں کولوں کھوچے ۱۸۶۲ء دچ مہاں سنگھ دے بعد رنجیت
سنگھ ایس مسل دا سردار بنیا ۱۸۵۵ء جس نے بنادری دے نال نال حکمت عملی کولوں کم لے کے ہوئی ہوئی
ساروں سکھ مسلاں نوں زیر کر لیا تے کلا پنجاب دے سیاہ تے سفید دا مالک بن گیا -

۵۲۔ حمید اللہ ہاشمی: سخن دارت، لاہور - ۱۹۷۱ء، ص ۷۸۔ Ibid. P. 235.

۵۳۔ سید دارت شاہ: مہر مرتبہ عبدالعزیز، لاہور - ۱۹۶۲ء، ص ۲۷۲۔

۵۴۔ Khushwant Singh: A History of the Sikhs, Vol: II
London - 1965, P. 182-183.

۵۵۔ Ibid. P. 188.

احمد شاہ ابدالی دس پوتے شاہ زمان نے جہوں پنجاب آتے حملے کیتے تے ایسناں
 دے دران ادھدیاں باراں توپاں جلم دریا رچ ڈب گتاں رنجیت سنگھ نے ارصناں
 وچوں اٹھ کڈھوا کے اس نوں گھل و تیاں جس تے خوش مر کے شاہ زمان نے اس نوں لاہور
 دا اعلانہ دے رتا لہ رنجیت سنگھ نے لاہور دے سر کردیاں تے کنیا تے نکلن مسل دیں نوں
 دی مدد نال لاہور توں لہنگہ تے گوجر سنگھ جھنگ دا اتھنہ ختم کیتا ۱۸۰۱ء رچ ادہ بانا مدہ
 تاج پوشی نال مبارک بنیا ۱۸۰۲ء رچ اس رام لہنگہاں کوں امرتسر کھوہ لیا آہلوراہہ نال
 دے سردار فتح سنگھ نوں پگ رٹ جبرائیل ۱۸۰۳ء کے مسل نوں زیر کردیاں تے دندا
 اوہدے دارشاہ دارالنبیہ لاہور تے دربار پ منسب دیندا پنج ارعدی نوں ری ایہ لہنگہ
 مسلاں دے وارث مالات نال کجوتہ کر دے گئے تے مری مے احساس دانشکار نہ مری

پنجاب رچ ایسناں حاصل رچ جنہاں رچ پنجاب رچ ڈرشی طاقت سکھ تے درساں
 طائفاں مثل مرہٹے، جٹ، روہیلے وغیرہ سکوں کے حد توڑی انگریزوں سن ایسناں وپ کین
 تانی موندی رسی سکوں رچوں سکے حکیمہ سل کول ایہ طاقت آرن توں بلاں اتھے ودھیری اندر کی
 پھیلی اس در دے ۱۸۴۲ء دے قحط نے انسانی موت سستی کردتی واسی رے ڈنگر دی مک کئے
 پنج اندر کی نے اس ملا تے دی اتھادی حالت نوں دی سنا کر کٹھا ایسے دور وچ کجبات دے
 علاقے وچ پن وائے کال (۱۸۴۳ء - ۱۸۴۵ء) نے دی اس ملا تے دی اتھادی حالت نیہ کر
 کے رکھ دتی۔ اجمہ کال ست پڑ و پیا کال اکھاندا لے اجمہ اینا ماروسی کہ اناج ست پڑ و پ
 روپے واد کیا لوکی رکن دے پیر کن تے مجبور سو گئے روہیلے کھبکھ متھوں مر گئے

۱۔ اقبال صلاح الدین: تاریخ پنجاب، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۴۴۵ دارور

۲۔ David Buchanan: History of the Punjab
 New Delhi- 1964, P. 343.

۳۔ Ibid. P. 353.

۴۔ محمد آصف خاں: بینک ہند پنجاب، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۲۵

۵۔ Dr. Rafiq Ahmad: Political and Economic Li
 of the Punjab between 1767 and 1849, Journal
 Research (Humanities), Lahore-V.1, No.1,
 Jan. P. 72-73.

بہت سارے ایسے علاقے تھے توں ہجرت کر کے کشمیر تے پٹنار چلے گئے۔ ۱۱۶۴ء وچ جدوں
 گرجر سنگھ بھنگلی نے چڑھت سنگھ نال رل کے گجرات تے حملہ کیتا تے حاکم گجرات توں مارن
 دے نال نال ستر نوں اگ لادتی لوک جلا وطن ہو کے نیڑے دے علاقیاں وچ جا آباد ہوئے
 اٹھارویں سدی وچ پنجاب دے دسینک دودھیری مصیبت وچ پھاتھے رہے نیں
 مظلال دی خانہ جنگی نادر شاہ داحلم مرہٹیاں دی لینا سکھاں دا کھورو پانالٹ مار چانا، مسلماناں
 دیاں زندگیوں عذاب وچ پادینا تے اینہاں دی سرکوبی واسطے احمد شاہ ابدالی دے پے
 در پے حملے ایہدے بعد سکھاں دا آپس وچ کھیسیڑنا شروع شروع وچ انجامی تے حکومتی
 سطح تے نااہلی تے سکھانٹاسی نے پنجاب دی اقتصادنی حالت نوں تباہ کر کے رکھ دتا سی
 پھیر ایسے علاقے وچ پٹے کال نے حالت ہو خراب کر دتی زراعت تباہ ہو گئی، رستیاں دے
 غیر محفوظ ہون پاروں تجارت تباہ ہو گئی جھیڑا تھوڑا بہت غلہ ہوندا ارہنھاں نقال تے گھرو
 گسرتی سرکار چک کے لے جاندی ایسے ٹکس داناں سکھاں نے "راکھی" رکھا ہو یا سی سٹہ
 رنجیت سنگھ جدوں مہاراجہ بنیا تے گسٹ وگھٹ ایہہ گل تے موبی کہ "گھرو گھری نبی سرکار"
 دا درتے ختم ہو یا لوکاں نے امن چین تے سکھ داساہ لیا ایہہ دکھری گلے کہ رنجیت سنگھ دی
 امن نال نہیں بیٹھا ایس نے پیر پیر اپنی حکومت نوں پھیلایا ظاہرے ایہدے لئی اوس جنگاں لڑیا
 ۱۸۰۹ء وچ تلچ پاروے علائباں دل داس دادھن گیا پر ایس علاقے نوں ایسٹ انڈیا کمپنی نے تحفظ
 دے دنا ایس لئی رنجیت سنگھ نے انگریزاں نال معاہدہ کر لیا جس وچ تلچ پاروے علاقیاں تے
 فوجی کارروائی نہ کرن دا وعدہ سی جدوں کہ انگریزاں نے رنجیت سنگھ نوں تلچ تے شمالی علاقیاں تے
 ادھارے مکمل اختیار نوں تسلیم کر لیا پنج مہاراجہ ساری عمر ایس پاسوں مطمئن رہیا۔
 اُسر دیاں علاقیاں وچ ۱۸۱۰ء وچ خوشاب پھیر سامہوال پھیر جموں، وزیر آباد،

۱۱۶۴ء قمر لیشی احمدین احمد قاعداری: گجرات لعبد قدیم و جدید، گجرات - ۱۹۲۸ء، ص ۶۵ (اردو)

۱۱۶۴ء اری . ص ۶۱

۱۱۶۴ء اقبال سلا الدین اتاریخ پنجاب، لاہور، ۱۹۶۴ء، ص ۳۶۷ (اردو)

گجرات نوں اپنی سلطنت وچ شامل کیتا ایہدے بعد ۱۸۱۸ء وچ ملتان کسٹمبر ۱۸۱۹ء وچ تے
 پتاد ۱۸۲۲ء وچ اپنی سلطنت وچ شامل کیتے تہ ایں دوران مسلماناں دلاں سبدا سہ شہید
 دن آگوائی وچ جہاد دی اک زبردست تحریک چلی جیٹری ۱۸۲۶ء توں ۱۸۳۱ء تک جاری رہی تہ ایں
 ویلے تک رنجیت سنگھ ددھرا منقبوط ہو چکیا سی ایں لئی ددھیراں شہیدیاں دے باوجود ایہ
 تحریک توڑ نہ چڑھ سکی پر پھیر دی ایں تحریک نے مسلماناں وچ جلاو اتناں دا جذبہ جگا دتا
 رنجیت سنگھ دی سلطنت چین دی سرحد توں لے کے انڈیا تک، ملتان تے اتر تک پھیل گئی
 رنجیت سنگھ دی حکومت وچ پنجاب وچ امن چین رمیا تے زندگی دے کئی شعبیاں وچ
 ترقی ہوئی ادھرا سلوک مجبوری طور تے مسلماناں نال چنگا سی پر ادھ نہنگاں تے درجے متعذب تے
 منشد سکھاں دے اثر بیٹھ سی ورجی گل ایہ لے کہ سرحدیاں تے دسدے بھوتے تے
 سکھاں اتے ایہداس نہیں سی چلدا ایں لئی ایں دے در وچ مسلماناں سکھاں متحتوں ددھیرے
 وکھرن سبب ایں در وچ کیوں جے نت دی انرا تری تے بھجا وڑی گھٹ تے لوکاں دی نت
 دی نقل مکانی وچ کمی آئی ایں لئی عام اقتصادی حالت ڈاکٹر رینت احمد مورال دے لفظاں وچ صرف
 بحال ہوئی تہ

رنجیت سنگھ نے سکھاں دی سیاسی حالت نوں مستحکم کیتا چھوٹیاں چھوٹیاں سرداریاں توں اس
 اک وڑن سلطنت نام کر دی اس دے تعلقات نہ دستان دے دو جے حکمراناں نال چکے۔ بے اوہ
 گل دا پکا سی تہ

۱. اقبال صلاح الدین: تاریخ پنجاب لاہور۔ ۱۹۶۳ء، ص ۴۴ تا ۴۵

۲. محمد آصف خاں: جنگ ہند پنجاب، لاہور۔ ۱۹۶۲ء، ص ۳۶ تا ۳۸

۳. اقبال صلاح الدین: تاریخ پنجاب، لاہور۔ ۱۹۶۳ء، ص ۱۵۱ و ۱۵۲

۴. The Sikh and the British: A History of the Sikhs, Vol. 1
 London-1950, p. 200.

۵. Dr. Zahed Karraishi: A survey of Punjabi Language
 & Literature, Journal of Pak
 Historical Society, Karachi- April, 1967, p.

۶. Dr. Rafiq Ahmad: Political and Economic Life
 of the Punjab between 1707 and 1848. Journal of
 Research & Humanities, Lahore Vol. I, No.

۷. Syed Muhammad Latif: History of the Punjab,
 New Delhi- 1963, p. 496.

رنجیت سنگھ واسلوک عام کر کے مسلماناں نال چنگا سی ایس دا ثبوت اوہدے حکومتی کاروبار دے مختلف شعبیاں دے مسلماناں دا عمل دخل لے ایہہ گل بالکل سچ لے کہ رنجیت سنگھ نوں لاہور دا قبضہ وراں دے مسلمان سر کر دیاں تے معزز لوکاں دا ہتھ سی ایس تقادن تے بل ورتن نوں بغیر رنجیت سنگھ لاہور دا قبضہ نہیں لے سکدا، ایس واک کارن دی سی کہ مسلمان سر کر دے تے معتبر لوک ورجے شہریاں دا انگ لاہور دے نائین تن سکھ حکمراناں دی ٹٹ مار تے نا اہل حکومت نوں سنت تنگ تے ناراض سن ایہناں تن سکھ سرداراں دے دور وچ کسے بندے دی جان تے مال محفوظ نہیں سی۔ رنجیت سنگھ نے لاہور دے سر کر دیاں دھچوں سر حکمران دی دھیری عزت کیتی پر پھیرا دہنوں دھیرا ذلیل دن کتیا۔ ایہہ حال رنجیت سنگھ نے شہر دے اک سو سر کر دے میاں محمد عاشق دا کتیا رنجیت سنگھ نے ملازمتاں دے سلسلے وچ صرف نااہلیت نوں عبا ر متھیا سی۔ اوہدی اپنی قوم انتظامی مسالباں وچ نا اہل سی۔ ایس لئی اوں نے بند وراں تے یورپی قوماں نوں او مسلماناں نوں ملازمتاں دتیاں رنجیت سنگھ دے عہد وچ مسلماناں دھچوں سب توں ودھ اہمیت فقیر خاندان دے تنان بھراواں عزیز الدین، نور الدین، امام الدین تے خاندان دے کچھ دوجے بندیاں نوں حاصل سی ایہہ طبیب خاندان دے سن عزیز الدین نے رنجیت سنگھ دی اکھ دے علاج دے سلسلے وچ اوہدی خدمت کیتی اوں پیلوں انعام دے تے پھیر جاگیراں دتیاں تے امیدے بعد باقاعدہ ملازمت وچ لے آندا تے آخر کار وزیر اعظم بنا دتا۔ دوجے بھراتے ایہناں دی اولاد وی اہم عہدیاں تے رہے ایس توں اڈو تانسی خاندان تے منسی خاندان نوں اہمیت حاصل رہی فوج وچ وی ودھیرے مسلمان

Journal of Research Society of Pakistan, Lahore-1974, Oct. P. 49.

2. Ibid. P. 52.

Griffin, L: Ranjit Singh, Oxford, 1898, P. 92.

Rayne, C.H: A short History of the Sikhs, London-p. 109.

Journal of Research Society of Pakistan, Lahore. 1974. Oct: P. 54.

5. Ibid. P. 56-58.

6. Ibid. P. 50.

سن ۱۸۳۶ء میں جب رنجیت سنگھ دی ضرورت سن۔

رنجیت سنگھ ۲۷ جون ۱۸۳۶ء کو فوت ہو گیا۔ ارہدا پتر کھڑک سنگھ تخت اتے بیٹھاتے وزیر اعظم دھیان سنگھ بنیا پر دربار وچ اثر سچیت سنگھ باجوہ داسی ایہہ گل دھیان سنگھ تے درجے سرداراں نوں چنگی نہ لگی کیوں جے سچیت سنگھ اپنے دشمنان نوں مہاراجے نوں استعمال کر کے تنگ کر داسی۔ دھیان سنگھ تے ارہدا پتر نوں سہا سہا محلاں ل جان توں ردک دتا گیا ابہہ انڈیا اک، سکینڈل بن گیا تے شرارتی عنصر نے مرتے کوں ناند اہکنا شروع کر دتا ایہہ دیکھ کے کھڑک سنگھ دے پتر کنور نونہال سنگھ نے مداخلت کرن دا ارادہ کر لیا اوس نے مہاراجہ نوں اکھیا کہ سب سرداراں دی مرضی اے کہ سچیت سنگھ باجوہ نوں کڈھ دتا جاوے۔ مہاراجہ نے ایہہ گل باسکل نہ منی کنور نونہال سنگھ تے تن ڈرگے جہاں مہاراجہ دے محلاں وچ آئے ارہدا پتر سنگھ باجوہ نوں پھیریا تے کھڑک سنگھ دے سامنے لے جا کے ارہدیاں آندراں کڈھ دیاں کنور نونہال نے محلاں تے قبضہ کر لیا تے کھڑک سنگھ نوں معذرت کر کے تہد کبتا تے مہاراجہ بن گیا ایہہ اگست ۱۸۳۶ء دی گل اگلے کھڑک سنگھ نے سچیت سنگھ دا حشر تے اپنے اکواک ٹیر دا ذیل کر دین والا روٹیہ ویٹھیا تے ارہدا دے دل تے اثر ہو گیا اور جہاں پے گیا تے نومبر ۱۸۳۰ء نوں مر گیا۔ ایس قتل تے موت مال اک لکھ مال سنگھ سلطنت دا زوال شروع ہو گیا۔ جہوں اورہ چولوں ساڑھے دا پیر آسٹ سن تلے دے روشنائی دروازے دا اک پھینا اورہاں آسٹ ڈاک پیا اورہ سنگھ محلاں تے مر گیا کنور نونہال سنگھ داسم چھپتھیا گیا۔ دھیان سنگھ تے درجے اورہ نوں تلے دے ارہدا لے گئے تے کسے نوں دی ارہدا رنہ آؤن دتا اورہ بے ہوشی تے ایسے حالت وچ چلانا کر گیا۔ مہاراجہ نے ارہدا مال چاند نوں نوں لوری ما بھجس لئی اکھیا اورہاں مہاراجہ

1. Ibid. P. 60.

2. Khushwant: A History of the Sikhs, Vol: London- 1966, P. 3.

3. Khushwant Singh: A History of the Sikhs: Vol: II, London- 1966, P. 8.9.10

4. Ibid. P. 12.

موت لڑائی رکھی گئی۔ جوں ادرمنوں ساڑھ تا گیا تے چاند کور نے دھیان سنگھ لڑوں
 آکھیا کہ ادہ ادرنوں کیتے دعارے دے مطابق مہارانی دے پوسے اختیار دے دیوے ادہ
 اک لڑاکی عورت سی دھیان سنگھ سروساں لڑوں صلاح دتی کہ شیر سنگھ لڑوں تخت اتے بٹھا جائے
 مہارانی نے بہر حال حکومت کرنی شروع کیتی پر مہارانی تے ناراضی سن راجہ دھیان سنگھ بہانہ
 پاک جموں جلا گیا ادرتنوں ادر شیر سنگھ نال ساز باز کیتی تہ شیر سنگھ لاہور اپڑیا تے شہر داک
 وڈا جبرس ایہ کہندا نکلیا "واہ گوردجی کی فتح" ایہہ نشان سی کہ لوک شیر سنگھ دی مدد
 کرن گے تہ لڑائی مرنی تے آخر کار شیر سنگھ لڑوں فتح ہوئی ۱۸ جنوری ۱۸۴۱ء لڑوں شیر سنگھ مہاراجہ
 بنیا (۱۷) شیر سنگھ دی حکومت بھٹیڑے حالیاں وچ شروع ہوئی فوج نال کیتے دعارے ادہ پوسے
 نہ کر سکیا فوج مہرے عام لٹ مار کر دی پھر دی سی ایتھوں تیکر کہ ادر فوج دے منشی تیکر مار
 سٹے ادرھناں دے خیال وچ ادرھناں تنخواہواں وچ میرا پھیری کیتی سی دھیان سنگھ نے نالیں
 معاملے لڑوں پنپانا چاہیا پر کامیابی نہ ہوئی شیر سنگھ کمزور ادر دے وابندہ سی الگ کے آکھن
 لگا "گپا پکا سنبھالو" ایس نے فوج لڑوں مور شہر کر دتا کہ ادہ اپنے معاملے آپ نبیڑ
 سکدی اے رہے ابجے فوجاں ایہہ سمجھن لگ پیاں کہ ادہ ای اصل وچ تخت دیاں مالک
 نہیں ادہ ددھییریاں آپ بہریاں ہو گیاں ایس دور وچ فوجاں دی بڑھیا گرو دی زوراں اتے
 اپڑ گئے ایس دور لڑوں ای اصل وچ سکھانٹا ہی آکھیا جاندا اے کوئی شریف آدمی گھروں باہر
 نہیں سی نکلتا کسے دی عزت محفوظ نہیں سی اجیت سنگھ نے راجہ شیر سنگھ لڑوں بندر
 وکھانڈیاں ۱۸ ستمبر ۱۸۴۳ء لہنا سنگھ نے شیر سنگھ دے پتر لڑوں قتل کر دتا تے سندھیاں
 دے سروساں نے دھیان سنگھ لڑوں وڈو دتا دبر بار دی ایس وڈھا ٹنگی تے بڑھیا گرو دی

• Syed Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi- 1964, p. 500.

• Ibid. P. 502.

• Syed Muhammad Latif: History of the Punjab, New Delhi- 1964, P. 503.

• Ibid. P. 507

• Khushwant Singh: A History of the Sikhs. vol: II, London- 1966, P. 10.

۹۶ محمد آصف خان: جنگ ہند پنجاب، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۴۶

وچ فوجاں نے ہیرا سنگھ نوں سردار من لہاوتے ہیرا سنگھ وزیر اعظم بنیا تے رنجیت سنگھ
 دے پتر دلیپ سنگھ نوں مبارا جہ بنایا گیا اوہ پھوٹا سی ایس لٹی جنداں نوں مبارانی تسلیم کیتا گیا
 اوس جواہر سنگھ نوں سر پرست مقرر کیتا وزیر اعظم ہیرا سنگھ دی کمان توں فوج ناراض ہو گئی
 تے فوجیاں ہیرا سنگھ نوں مار سٹیا جواہر سنگھ وزیر اعظم بنیا تے اوس پشتورا سنگھ نوں مردا
 دتا فوجاں نے جواہر سنگھ نوں مار سٹیا ایہہ ہتھ ۱۸۴۴ء دی گل لے حالت ایہہ ہو گئی سی کہ ایس
 وڈھا ٹکی تے برجھا گمردی وچ کوئی مائی دالال وزیر اعظم بنن نوں تیار نہیں سی اوڑک اک
 مینے مگردن مسر لال سنگھ وزیر اعظم تے تیجا سنگھ سپہ سالار بنے رہے

ایس انر تفری، برجھا گمردی تے وڈھا ٹکی نوں انگرز سلج پار توں بڑے غور نال
 دیکھ رہیا سی جدوں مسر لال سنگھ تے مسر تیجا سنگھ نے انگرزیاں نال چھیڑ چھاڑ شروع کیتی
 تے ارھناں نوں پنجاب ول دا محافظ کھوسن داسوتھ ل گیا، انگرزیاں نال سکھاں دیاں پنج لڑائیاں
 ہدی، بھائی پھرو، بدودال، علی دال تے سبھراڈاں اتے ہویاں خونریزی مگردن سکھاں نوں
 بھانج کھانی پئی ایس علاقے وچ سر پاستے نتج حاصل کروے انگرز پھیلدے چلے گئے
 اوڑک آخری سر کہ رام نگر، چیلیا نوالہ تے گجرات وچ ہو یا جیہدے وچ سکھاں متھیار
 سٹاوتے تے ۲۶ مارچ ۱۸۴۶ء نوں انگرزہاں نے پنجاب نوں وی اپنی سلطنت وچ
 شامل کر لیا

رنجیت سنگھ دے مرگ مگردن وی انر تفری وڈھا ٹکی برجھا گمردی تے سکھانٹاسی
 نے ایس علاقے دی اقتصادی حیاتی نوں دوہیرا متاثر کیتا، رستے تجارتی تانلیاں ہی مفردتا
 نہ رہے مقامی انراں نے موٹے کولوں نامدہ اٹھانڈیاں لوکاں کولوں دوہہ مالیدہ سوال کرنا
 شروع کر دتا پنج خزانہ دی متاثر ہو یا اوہ علاقے جنہاں تے سارن ل ۱۸۴۲ء تیکر رہیا
 ارھدے پاروں ایس اتنا دی اتی توں کہ تھ توڑی بیجے نے ایس نوالے نال

۱۹ محمد آصف خان: جنگ ہند پنجاب، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۷۶ تا ۸۴

۲۰ محمد آصف خان: جنگ ہند پنجاب، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۵۲۔

۲۱ ڈاکٹر غلام سبزی ذوالفقار: پنجاب کا سیاسی تہذیبی اور تاریخی ماحول، مجلہ تحقیق،
 جلد نمبر ۱ شمارہ ۲۰۳، لاہور، ۱۹۷۶ء۔ (اردو)

ایس تھاں ایس دور وچ غلے دیاں قیمتاں دی مستحکم رہیاں شاہ
 ایس سلسلے وچ جدوں اسی ذرا غور نال دیکھنے آں تے سانوں ایہہ گل تارویں
 دے وچ نظر آؤندی اے کہ دربار وچ دی ایس کھڑا کھڑی، بہہ عجا گدی تے سکھا
 شاہی پاروں عام لوک دی ہر لحاظ نال متاثر ہوئے لاہور وچ فوجاں شیرنگھ دے
 ویسے بازاراں وچ کھوڑ و پانڈیاں پھر دیاں سن لٹ مار کر دیاں سن کسے شریف آدمی
 دی جان تے مال محفوظ نہیں سی جدوں شیرنگھ فوجاں نوں ادھناں دی منگ دے مطابق
 رتھاں نوں سکھیا تے اوس نے اکے آکھیا جو کجھ ہے جے کچا پکا سا نبھ لٹو دربار
 دے سردار اپنیاں جاناں تے دولتیاں سکھیاں پھر دے سن۔ جدوں کہ فوج جتھے اوس
 نوں مال لدا سی لٹ لیندی سی ایس کر کے ایس ماحول تے طوائف الملوک وچ اقتصاد دی تے
 سماجی برحالی قدرتی امر سی۔

ایس دور دے سیاسی جائزے توں ایہہ گل نتری اے کہ ایہہ سماجی تے اقتصادی لحاظ
 نال مجموعی طور تے اتری دادوری پر ایہہ دیکھ کے حیرت ہوندی اے کہ ایس سیاسی اتری
 دے بارے وچ ایہہ ادبی سرگرمیاں دے لحاظ نال بہترین دور اے پنجابی زبان دے بہترین
 شاعر ایسے دور وچ ہوئے تھیں ایس دور وچ دی ادب دے آسمان اتے مسلمان چھپکے
 لہجہ دے نیرے مناسب جا پدا لے کہ گل سید وارث شاہ توں شروع کیتی جاوے جس سیر
 ۱۹۶۶ء وچ سکائی۔ ایہہ دور وچ پنجابی ادب وچ چل رہیاں اڈ و اڈ لہراں دا جھنکارا
 ایہہ ایسے جیوں اسلامی تبلیغی لہر، فقہی لہر، تصوف، جوگی تے بھگتی رنگ تے رد مانگ، رنگ
 کھینچ گئی سائوں ایہوں پہاں دے شاعر مقبل وچ ونی لہدی اے اوس مدح غوث، جگن نام

1. Rafiq Ahmad: Political and Economic Life of the Punjab between 1737 and 1849, Journal of Research (Humanities), Lahore, Jan. 1966, p. 84.
2. Waheed Qureshi: A survey of Punjabi Language and Literature, Journal of the Pakistan Historical Society, Karachi, April, 1967. P. 119.

شاہ سید وارث شاہ: سیر، مرتبہ عبدالعزیز، لاہور ۱۹۶۲ء، ص ۲۸۶
 شاہ شہباز شاہ: منہ آں گل، لاہور - ۱۹۶۶ء، ص ۳۲

امام حسین وی لکھیاتے بہر وی لکھی۔ اک پاسے ادہ داستان گوئے تے دوجے پاسے
مرثیہ نگار ایوگل سانوں حاد شاہ عباسی وچ دی لبھدی لے اوس بہر لکھی جنگ نامہ
لکھیاتے ایہدے نال نال اخبار حاد۔ گلزار، فقتر نامہ تے تفسیر ۱۲۱ اس دور
وچ دو مشہور داراں نجابت دی نادر دی دار تے پیر محمد وی چھٹیاں۔ دی وار لکھیال
کیاں ایہناں وچ اس دور دیاں باسی تے سماجی حقیقتاں قصہ کاری دے ڈھنگ وچ
موجود نیں۔

احمد یار دے سمکالیاں وچوں مولوی لطف علی، بہیل، ہاشم، امام بخش، مولوی
نور محمد، عبدالحکیم، شاہ محمد، قادر یار، حافظ محمد تے مولوی محمد مسلم سرکڑھوین نیں ایہناں
وچوں مولوی لطف علی نے سیفل نامہ ۱۷۸۰ء وچ لکھی۔ بہیل (جسم ۱۱۶۵ھ/۱۷۵۱ء) سسی پوں
(۱۷۷۸ء) تے قصہ بہر لکھے ایہہ قصہ کار دے طور تے جانیجا جائے۔ ہاشم (۱۷۵۲ء)۔
۱۸۲۱ء اس دور دے سرکڑھواں شاعر لے ایسے دوصہیرا کجھ لکھیالیاں وچ بہر راجھا
شیرین فرہاد، قصہ محمود و غزنوی وغیرہ اسلامی روایت دے تحت گنج الامرار، مدح پیر عبدالقادر
معدن فیض مقامی لوڑاں دے تحت گیان پرکاش، ٹیکا پنچ گرہ نعتی، ٹیکاراج نیستی (مندی)
ورگیل کتاباں وی لکھیالیاں۔ آکھیالیاں لکھیالیاں لکھیالیاں لکھیالیاں لکھیالیاں لکھیالیاں
لے کر ایسے تعلق سکھ دربار نال سی تے دربار ولوں جاگیر دی ملی نئی۔ امام بخش (۱۷۷۸ء)
۱۸۶۳ء اک اچا سچا قصہ کار لے جس نے قصہ شاہ بہرام، لیلے محبوبوں (۱۸۳۰ء) گل منور
(۱۸۳۸ء) بدیع الجمال (۱۸۴۶ء) لکھے مقامی لوڑاں نال سانسے رکھدیاں قصہ حیدر بدن

۱۔ مولانا بخش کشتہ: پنجابی شاعران واد تذکرہ، لاہور۔ ۱۹۶۰ء، ص ۱۰۸

۲۔ ادبی، ص ۱۲۹

۳۔ مولوی لطف علی: سیف الملوک مرتبہ بشیر نظامی، بہار پور۔ ۱۹۶۲ء، ص ۱۳

۴۔ مولوی بخش کشتہ: پنجابی شاعران واد تذکرہ، لاہور۔ ۱۹۶۰ء، ص ۱۵۵

۵۔ مولانا بخش کشتہ: پنجابی شاعران واد تذکرہ، لاہور۔ ۱۹۶۰ء، ص ۱۲۴

تے گل بدن لکھے اسلامی روایات دے تحت قصہ ادھم بادشاہ دینی روایت دے تحت
 اخبار الآخرت، داتان امیر حمزہ تے مناجات میاں وڈا لکھیاں مولوی نور محمد
 (۱۷۸۲ء - ۱۸۶۲ء) داسار اکرم اسلامی دینی روایت والے ادبناں اسلامی شریعت بے
 بہت ساریاں کتاباں لکھیاں ایہناں وچ خطبے وی شامل ہیں ایہناں وی کتب شہباز شریعت
 ۱۸۲۵ء وچ مکمل ہوئی تھیں عبدالحکیم نے زینجا دا قصہ ۱۲۱۸ھ مطابق ۱۸۰۳ء وچ لکھیا
 ایہہ اسلامی روایت نون اجاگر کردالے۔ شاہ محمد (۱۷۸۹ء - ۱۸۶۲ء) نے انگریزاں تے
 سکھاں وی لڑائی نون تاریخی حقیقتاں نال تلمبند کیتا پنج پاپالے کہ اس ایہہ حالات اکھیں
 دیکھ کے لکھتے قادر یار (۱۸۰۲ء - ۱۸۹۲ء) اک قصہ نگار پاروں جانیا جاندا لے پر
 اوس ددرد وچ چل رہیاں لہراں موجب وی لکھیا اسلامی روایت ہیٹھ معراج نامہ تے روزہ
 نامہ وادی روایت وچ سہری سنگھ نلوه دی وار، مقامی لوڑاں موجب راجہ رسالوتے
 پورن بھگت لکھیا جدوں کہ سوہنی مینوال لوک روایت دی لکھت لے حافظ محمد (کھوی)
 (۱۸۰۴ء - ۱۸۹۲ء) دینی ذہن رکھن والا لکھاری لے جس تفسیر محمدی (حصے) زینت الاسلام
 (دو حصے) احوال الآخرت - انواع محمدی، مجاہد اسلام، رو نیچری، سیف السنہ تے عقائد
 محمدی لے درگیاں کتاباں لکھ کے دینی ادب دے بھنڈار وچ دا دھا کیتا، مولوی محمد مسلم
 (۱۸۰۵ء - ۱۸۸۰ء) جیٹے قادر یار دے ہانی نیں اسلامی روایت دیاں لکھتاں لئی اپنے
 آپ نون دقت کیتا ایہناں دیاں لکھتاں وچ بہت ساریاں گلزاراں، تقدیرتہ الاسلام (۱۸۷۷ء)

۱۱۱ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۲۳۲، و شہباز ملک: نارسا

۱۱۲ رسم الخط وچ چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم۔ اے پنجابی، پنجاب یونیورسٹی لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۳۲-۳۵

۱۱۳ مولانا بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور، ۱۹۶۰ء، ص ۱۵۵

۱۱۴ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۲۱۶

۱۱۵ Serabryakov: Punjabi Literature.
 Lahore- 1975 P. 57.

۱۱۶ بار ابدوسنگھ: بنیابول، تہیجا، لاہور، ۱۹۷۷ء، ص ۱۷۷، دگور لکھی

۱۱۷ مولانا بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور، ۱۹۶۰ء، ص ۱۷۲

تأثیر الطوقاً ابراہیم ادھم (۱۷۸۹ء) شامل نہیں بلکہ
 ایس دور دے متفرق لکھاریاں بارے دھرم سنگھ سوراں دس پائی لے ایہناں
 وچ سوئدھارنجیت سنگھ داسمکالی سی ادس حاتم نامہ ۸-۱۸۰۷ء وچ لکھیا سادن یار نے سی
 حرفی بدھ سنگھ لاہوری نے بدھ بارہ گرنہ (۱۸۱۱ء) گنیش داس پنگل نے فتح نامہ گورڈ خالصہ
 کا لکھی، پورن سنگھ نے ۱۸۲۳ء وچ اپنا مجموعہ مکمل کیتا جدوں کہ حاکم سنگھ نے ۱۸۲۷ء وچ سی
 حرفی خالصے کی لکھی جعفر بیگ نے ۱۸۲۰ء وچ بنیاں سردار رنجیت سنگھ لکھی ایہہ سارے
 شاعر اپنیاں لکھتاں وچ رنجیت سنگھ دا ذکر کر دے تے ادھہ جس گارڈندے دے دے نہیں بلکہ
 ہندی گل ایہہ لے کہ احمد یار دے زمانے نوں ادھہ ادب پس منظر تے پیش منظر دے حوالے
 نال دیکھتے تے ایس دور وچ ادبی کچھوں تن رحمان نارا دیں لکھدے نیں۔ پہلا رحمان اسلامی
 روایت والا جیٹری بابا نرید گنچ شکر (۱۱۷۵-۱۲۶۵ء) توں شروع ہوندی لے تے پیر و پیر
 یکی ہوندی اڈا ڈاڈ صورتاں بنا دی اگے ٹری جانڈی لے ایس وچ تصوف وی لے شریعت
 وی لے قصہ ادب وی لے جس دا پچھو کڑ وی عربی فارسی ادب نال اسلامی ثقافت والا لے سیرت
 بارے کتاباں مدحاں، قصیدے اسلامی جنگاں دے حالات احوال الآخرت کر بلا د امر شیعہ
 فقہی ادب تفسیراں وغیرہ شامل لے ایس دور دے شاعران نے ایس پچھلیری روایت نوں
 نہ نرا اپنا یا سگرن ایہہ دے وچ دادھا کر کے اگے ٹوریا جو جارحان قصہ ادب دا لے
 ایہہ روایت دی کوئی نویں نہیں سی دمور توں ٹر کے وارث شاہ اتے آن کے ایہہ
 ٹیسی اتے اڑے چکی سی ایس دور دے لکھاریاں ایہہ دے وچ کئی سو روا دھے کیتے، خاص طور
 تے قصہ ادب وچ غیر اسلامی (ہندی) روایت دے قصے ایہہ مقامی تے غیر مقامی دونوں
 شکلاں وچ میں تیبجا رحمان ادب وچ مقامی سرداراں دے جس گارڈون والا لے، پنجابی دے

۱۔ مولا بخش کشتہ: پنجابی شاعران دا تذکرہ لاہور۔ ۱۹۶۰ء ص ۱۷۴۔

۲۔ دھرم سنگھ: مباراجہ رنجیت سنگھ سمکالی پنجابی کوتا وچ، کھوج درپن

امر تسر۔ جنوری ۱۹۶۶ء، ص ۲۲-۵۱ دگر لکھی۔

وار ادب وچ بہادران دے جس گافن دی روایت تے ودھیری پرانی لے قصیدہ گوئی
 مقامی سرداران دی پنجابی لکھاریاں دی سرپرستی پاروں دی آئی ایہہ سلسلہ حافظہ بخودوار توں شروع
 ہو جاندا اے۔ وارث شاہ دا لکھیا اک منخل بادشاہ محمد شاہ دا قصیدہ دسی حرفی اچھی صورت
 وچ دسی نال اے۔ ہاشم شاہ قصیدہ گوئی تے نہیں پر اوہدا تعلق سکھ دربار نال سی
 ایس دور دے آخری حصے (۱۸۴۹ء - ۱۸۶۹ء) بارے ڈاکٹر وحید قریشی موران دا تجزیہ بڑی
 اہمیت رکھدا لے جیہدے وچ اونہاں نے لکھیا لے کہ سیاسی بے چینی تے سماجی گراوٹ
 پاروں ایس دور وچ ادبی سرگرمیاں رک گیاں ایس دور دی شاعری مدرسے دی پڑھائی وانگ
 بن گئی مولوی جہیڑے عام کمرے مستیاں وچ مذہبی تعلیم دیندے سن اوہ پنجابی ادب دے اکھے
 بن گئے ایس حوالے نال جہیڑا ادب تخلیق ہو یا اوہ ایدوں پہلے دے پنجابی ادب نالوں بہر حال
 گھٹ درجے داسی ایس دور دے صوفی ادب نے بہر حال چنگا ادب پیدا کیتا اے۔

ایس دور وچ لسانی یکپہوں بھجات پائی جاوے تے خاص طور تے آخری حصے وچ حدود لاہور
 مرکزی حیثیت اختیار کروا لے تے آپ ہاں آل دوائے دیاں اڈی واڈی بولویاں
 (Dialects) دے رین ملن پاروں اک مرکزی زبان (پنجابی) ابھروی دسی لے
 ایہہ گل ایس دور دے پنے حصے وچ دی وارث شاہ خاص طور تے بلھے شاہ دے کلام
 وچ ساڈن محسوس ہونی شروع ہو جاندا لے ایس دا کارن ایہہ وی ہو سکدا لے کہ سکھانے
 کیوں جے لاہور دے گئے دد آئے طاقت بھڑی سی ایس کر کے حدود اوہ طاقت وچ آئے
 اونہاں اپنی ای بولوی (Dialect) دی کسے نہ کسے رنگ وچ سرپرستی کیتی اُنج وی

۱۔ احمد حسین قریشی قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور۔ ۱۹۷۵ء ص ۲۵۵

۲۔ سید وارث شاہ: بستی دو سڑہ جات دسی حرفی، لاہور

3. Dr. Waheed Qureshi: A survey of
 Punjabi Language and Literature Journal
 of the Pakistan Historical Society,
 Karachi - April, 1967, p. 125.

۴۔ محمد سردار: پنجابی ادب، کراچی - (۱۹۵۳ء) ص ۹۵ (اردو)

لاہور نون سنکڑے درہیاں توں سر لیاظ نال مرکزی تے اہم حیثیت حاصل رہی سی ایس
 لئی ایس تھوڑی جی سر پستی نال مرکزی بولی اُبھری تے معیار بن گئی اگے چل کے جیٹری
 ٹکالی زبان بن دی اے ایہدی بنیاد ایہو پنجابی اے جیٹری ایس وچ اُبھری سرکاری
 پڑھرتے پنجابی نون سکھاں نے لیاں داچار نہیں کیتا۔ گرن سرکاری زبان فارسی ای رہی اوہ فارسی دی
 سر پستی دی کر دے رہے ایجھوں تیکر کہ جدوں ۱۸۲۸ء وچ گلاب سنگھ نے احمد یار نون لاہور بلباکہ
 ادہ رنجیت سنگھ لئی شاننامہ دی طرز تے کوئی کتاب لکھے اوہدے آکھن تے احمد یار نے شاننامہ رنجیت
 سنگھ فارسی وچ لکھیالہ

ایہ ادہ ادبی پس منظر تے پیش منظر اے جیٹرا احمد یار نون اپنے ویلے وچ مسر آبانلہ لے
 ادہ اک پڑھیا لکھیالہ اس ان سی ادہ اپنے آپ نون ایس توں الگ نہیں رکھ سکداسی ایہ وجہ
 لے کہ احمد یار نے جگجگ لکھیالہ وچ ایس ادبی
 سماجی تے انتقادی پس منظر تے پیش منظر دیاں بہت ساریاں جھلکیاں دسریاں نہیں۔

۱۔ احمد یار، میل؛ شاننامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، (فارسی)

۲۰

دو جباب

مولوی احمد یار دی حیاتی

احمد یار دے صنم و امتقام تے سال

احمد یار دے پیدائش دے مقام بارے پنجابی ادب دے تذکرے تے تاریخاں لکھن والیاں اڈو ڈگلاں کیتیاں نیں پنجابی ادب دی سب توں پہلی تاریخ دے لکھن والے باوا بدھ سنگھ احمد یار دی صنم بھومی قلعہ اسلام گڑھ دسدے نیں ایس دی اندرلی شہادت دے پاروں ایہہ شعروں حوالے دے طور تے درج کیتے نیں :-

شہر جلال پور دے دکھن قلعے دے وچ ٹکانا

اوس جگہ کجھ روز لنگھا کے مڑسے گھر جانا

قلعہ سلام گڑھ وچ جا کے اوتھے سرت سنبھالی

دے شہر جلال پور دے داخلقت رے سوکھالی

ایدوں بعد ارجن داس نے میرا بچھا دے دیا چے وچ ضلع گجرات دا اک چھوٹا جیبا

پنڈت مولا بخش کشتہ نے مرالہ سنگھ کلونت سنگھ نے شاہنامہ رنجیت سنگھ وچ مرالہ

عبدالغفور قریشی نے پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ وچ

۱۔ باوا بدھ سنگھ: بنیہا بول، لاہور۔ تیجا ایڈیشن، ۱۹۳۷ء، ص ۲۱۰ (گورکھی)

۲۔ ایہہ گل پہلے ایڈیشن وچ لکھی تیجے ایڈیشن وچ ایہہ گل ضلع گجرات دا چھوٹا

پنڈت بن گئی، ص ۲۲۱

۳۔ ارجن داس دویا چے: میرا بچھا احمد یار پھالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۳ (اردو)

۴۔ مولا بخش کشتہ: پنجاب دے میرے، ۱۹۳۱ء، ص ۱۱۴

۵۔ کلونت سنگھ دویا چے، شاہنامہ رنجیت سنگھ احمد یار، ۱۹۵۱ء، ص ۱ (اردو)

قلعہ اسلام گڑھ نلہ الیں۔ الیں امول نے مرالہ نلہ، احمء حسن قرلشی قلعداری نے قلعہ اسلام گڑھ نلہ عبء العفور قرلشی نے پنجابی اءب ءی کبانى ءچ سوءبره ءوزیر آباء نلہ الیں حسن قرلشی قلعداری نے پنجابی اءبیاء ءا ءحقیقی مطالعه ءچ آنء گڑھ نلہ لکھیالے۔ اصل گل ایہ الے کہ احمء یار قلعہ اسلام گڑھ ءچ جمیا اءتھے الی اس ہوش سنبھالی ءے وڈا سبربا، باء اءبھ سنگھ نے ایہ گل ءے لکھ ءئی پر انءرلی سنباءء ءے طور ءے ءءوں شعر ءرج کیتے ءے اءنہاں ءچ ءیجے مصرعے ءچ "قلعہ اسلام گڑھ ءچ ءا کے اءتھے سُرء سنبھالی؟ لکھ کے اپنی گل نوں شک ءچ پاءءا کیوں ءے الیں مصرعے ءے ءاب نال گل انء سءر ءی الے کہ احمء یار جمیا ءے کءے ہور ءھاں قلعہ اسلام گڑھ ءچ آ کے اءں سءر سنبھالی باء اءبھ سنگھ نے ایہ شعر احمء یار ءے قصے کامر ءچ ءچوں ءرج کیتے نلں ءتھے ءیجے مصرعے ءے لفظ ایہ نلں: "قلعہ اسلام گڑھ ءچ ءیں اءتھے سءرء سنبھالی" الیں مصرعے ءچ ءیں ءے لفظ نال معالءہ بالکل صاف ہو ءا نءالے ءے مرالہ یاں سوءبره لکھن ءلے آپی غلط ہو ءا نءے نلں، ملاحظہ نرما ء قصہ کامر ءچ ہے ایہ شعر قلمی نلں ءوں نو ءءکسی ءے ءچ

۱۔ عبء العفور قرلشی: پنجابی زبان ءا اءب ءے ءاریء، لاسور، ۱۹۵۶، ص ۲۰۶، گوءنءنگ

لائبہ: قصہ کار احمء یار ءے اءں ءا ءءءم ءچ ءو Editing & Evaluation

مقالہ پی۔ اءچ۔ ڈی ءننابى، امرءس۔ ۱۹۷۵ء، ءور لکھی، ءا ء شءہ ملو کہ رءم المرء

ص ۱۱ ءچ الیں صفءے ءے مرالہ لکھی اءسے نلں ءو غلط الے

۲۔ الیں۔ الیں۔ امول: ۲، پر لکھ قصہ کار، ءر پنجابى ساءبء ءا اسءباس ءبھاگ

پبلا، پئیالہ۔ ۱۹۷۱ء، ص ۶۶، ءور لکھی

۳۔ احمء سن قرلشی قلعداری: پنجابى زبان کی معنقر ءاریء، لاسور۔ پبلا، ص ۱۰۴ ءا ءو

۴۔ عبء العفور قرلشی: پنجابى اءب ءى کبانى، لاسور۔ ۱۹۷۲ء، ص ۳۲۸

۵۔ احمء حسن احمء قلعداری، قرلشی: پنجابى اءبیاء ءا ءحقیقی مطالعه، لاسور، ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۲

ہیر سسی کی صدا جانسی نال کھل دی بار
 لیل بختوان نکل شیر زیدی جو فر نادی پالی
 مصری بانمی کنیمیان نکلکی رُو داسی جلالی
 ہرناشقی دمی دار واری تو رہچائی چہیر کیا
 عشق مجازی سوانہ فی ظالم غرق کستی سی میر کیا
 دلداشوق ایسول میرا بیچہ اکہہ سنا ہے
 احمد بار عالم سارا یاد کری جد جائے
 شہر جلال پوریدی دکھن قلوعہ وجہ شکا نا
 اوس جاگاکوئی روز لنگا بکی مورچی کھر جانا
 متی حبیب مجبت والا اوسی پوجہ پوجہ اندا
 نوزلی کھر بار اوہا بن ہا سوسی در ما ندا
 کیان میں مشہور سی جو کاکوئی بچہ پوجہائی
 عوث الاعظم مرشد میرا نسا اوسیدی دھوی

۱۰۵۱ احمد یار: کام روپ محرم ۲۵، ۱۲، ۱۸۵۷، قلمی مملوکہ ڈاکٹر وید قالیشی ورق ۳ ب.

قارہ سلمہ مگر بوجہ چمن اوتھی سرت سہالی
 وندی شہر جلال پوریدی خلعت پہننے کو کالی
 سر جہاری عشق او پایا لیا وار و وار سے
 پہلو ان یوسف خوابی دہاوت نہ لینا مارے
 لبانی مثنوی دی سرور تھی سنبھان گل لو گاہے
 راجھا جاگی جو کی ہو باہر ہو دال سدائے
 تہل مارو دیوید کستی تھی جان دہی کر لاندے
 صاحبان بہایان بہانی دتی سریا کھل پوندے
 سینف ملو کی نون اس بائی عشق مجاز تھی
 کامروپ دی احمد یارا کی جیلہ تھی
 سب پیدا شدن در جہ مہر و ب در خواہ
 رین تہا کبانی چارن کشتن ہی سہاں خوریند
 ہندو راجہ اوونکر داراج تھی سی والی

لے احمدیار: کامروپ محرمہ ۱۲۶۴ھ (۱۸۵۷ء) قلمی ملوکہ ڈاکٹر و حید قریشی، ورق ۴ الف

انج ایس انڈرونی شہادت نال ثابت ہو جاندا لے کہ احمد یار دے جنم دا مقام اسلام گڑھ لے اے ہن آؤ سال پیدائش ول ایس بارے ساڈی اگوائی احمد یار دی اپنی لکھت ”شاننامہ رنجیت سنگھ“ کردی لے ایہدے وچ احمد یار نے لکھیا لے کہ جس ویلے اس نون ایہہ کتب لکھن لئی آکھیا گیا اودھی عمر ستر دسے ہو چکی سی ملہ گلونت سنگھ دا اکھن لے کہ احمد یار نے ایہہ کتب ۱۸۳۸ء وچ شروع کیتی ملہ ایس حساب نال احمد یار دی پیدائش دا سال ۱۷۶۸ء نکلدا لے ایس سال نون بوہتے تاریخ تذکرہ لکھن دا ایہاں ٹھیک مینا لے۔

احمد یار دے وڈھکے:

ایس سلسلے وچ سب توں پہلاں احمد حسین قریشی قلعہ داری ہو ری ٹھیک سورنحال سامنے لہاؤندے نہیں تے لکھدے نہیں احمد یار دے وڈھکے سوہدرہ متسل وزیر آباد دے رہن دا لے سن ارتھوں اوہ تاحہ اسلام گڑھ متسل جلال پور جٹاں نعلع گجرات آن و تے ملہ اودھ دے پورا دے داسوہدے روزیر آباد دا ہونا تے ارتھوں قلعہ اسلام گڑھ نزد جلال پور جٹاں آؤنا احمد یار دے اپنے کلام توں ثابت لے طب احمد باری دا ایہہ صہ ملاحظہ فرماؤ۔

وطن میراجو تھہ قدیم
جے رب چل ملے باک
ادبی موت نہ چھوڑے ساتھ
عاسب برکت مدق بنا
سوز محبت نالے درد

الئی احمد یار حکیم
اڈل آخسر موسیٰ خاک
پر سوہدے اندر دھوے باقہ
دادا میرا مرد خدا
ارسل رلا بت سی اوہ مرد

۱۔ احمد یار: شاننامہ رنجیت سنگھ، اترہ، ۱۹۵۱ء، ص ۱۷ (فارسی)
۲۔ گلونت سنگھ (دیباچہ) شاننامہ رنجیت سنگھ احمد یار، ۱۹۵۱ء، ص ۱۳ (اردو)
۳۔ احمد حسین احمد قریشی پنجابی زبان کی مختصر تاریخ، لاہور، پہلا، ۱۹۶۲ء، ص ۱۰۴ (اردو)

زمین جلال پور دے اندر
قلعہ اسلام گڑھے داناؤں
ہر مقصود ہر جوہر میسر
ادہ سی میں عاجز ہوا تھاؤں

احمد یار دے ٹکانے

احمد یار نے طب دی کتاب اسلام گڑھوں نکل کے لکھی ایس لئی داکے
دے سر دے وچ مرن دا فکر کر کے اپنی نسبت اسلام گڑھ نال دی پیاجوڑ والے -
ہن سوال ایہہ پنگر والے کہ احمد یار اسلام گڑھ راجہ لال پور توں نکل کے کیڑے پاسے گیا۔
ارجن واس مصنف دیباچہ ہیر رانجھا احمد یار داکھنا لے کہ احمد یار ضلع گجرات
دے اک چھوٹے جتنے پنڈ توں نکل کے مونیچ پھالیہ اپڑے ایہو گل گلونت سنگھ دیباچہ
نگار شاہنامہ رنجیت سنگھ نے اکھی لکھے محمد سرور ہوری احمد یار نوں اپنی جنم مہومی توں سمجھا
مرالے لے آڈندے نیچے جدوں کہ احمد حسین احمد قریشی داکھنا لے کہ ادہ اسلام گڑھ چھڈ
کے پھالیہ اکیا، عبدالغفور قریشی ہوری احمد یار داجوانی وچ ای تحصیل پھالیہ دے پنڈ
مرالہ چلے جانا لکھدے نیچے جدوں کہ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری دی دوجی کتاب پنجابی
ادبیات دا تحقیقی مطالعہ موجب ادہ اسلام گڑھ چھڈ کے تحصیل پھالیہ دے پنڈ مرالہ رہن
لگ پیا، ڈاکٹر گوہر سنگھ لانبہ داکھنا لے کہ احمد یار بڑھاپے تیکر جلال پور وچ ای

۱۔ احمد یار: طب احمد یاری، لاہور - ۱۸۸۱ء ص ۳ -

۲۔ ارجن واس (دیباچہ): ہیر رانجھا احمد یار، پھالیہ - ۱۹۲۸ء ص ۳ - (اردو)

۳۔ گلونت سنگھ (دیباچہ) شاہنامہ رنجیت سنگھ احمد یار، امرتسر - ۱۹۵۱ء، ص ۲ (اردو)

۴۔ محمد سرور پنجابی ادب، کراچی، (۱۹۵۳ء)، ص ۷۸ (اردو)

۵۔ احمد حسین قریشی قلعہ داری: پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، لاہور ۱۹۶۴ء ص ۱۰۴ (اردو)

۶۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب کی کہانی، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۳۲۸

۷۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور ۱۹۶۵ء، ص ۳۶۴

رہیا پیر اخیر سے اوہ مرالہ منگی والا وچ آو سیانے

ہن غور کیتا جاوے تے تن لکھاری پھالیہ تے چار مرالہ لکھ رہے نہیں جدوں کہ
تاں دی گل درست نہیں اصل گل ایہ لے کہ احمد یار اسلام گڑھ رحلال پور جٹاں توں نکل کے
کچھ دن ڈھوک شہانی جیہڑی مرالہ توں دو ڈھائی میل دی دھکتے لے رہیا اوتھوں اوہ
اوس پنڈ آیا جتھے اوس طب دیاں کتاباں فرمائش تے لکھیاں بن ایٹھے احمد یار دیاں طب
دیاں کتاباں مطبوعہ تے قلمی وچ جگہ تے فرمائش کرن والے بار دو واڈ واڈ گلاں ملدیاں
نہیں مطبوعہ طب احمد یاری ایڈیشن وچ ایہ تھاں گھنیاں لگدی لے تے فرمائش کرن والا
محمد رمضان زرگر گڑھ جدوں کہ ساڈے قلمی نسخے وچ وی ایہ تھاں تے ایہناں لے ملے
پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور دے قلمی نسخے وچ تھاں دا ذکر نہیں صرف فرمائش کرن والے دا
ناں درج لے کہ احمد یار نے ایہ طب احمد یاری کتاب صلاح فقیر دی فرمائش تے لکھی جیہڑا
پچھوں دو گل دار بن والا سی تہاں ایسے نسخے وچ احمد یار دی دوجی کتاب طب محمدی وچ
طب دیاں کتاباں لکھے جان دی تھاں وی دتی لے جیہڑی صلاح فقیر و نال نبی شاہ دا کوٹ
لے ایٹھے اوہ لکھدا لے کہ اوہ پہلاں پہلاں تے اوتھوں نبی شاہ دے کوٹ آیا تہاں ڈاکٹر

Editing & Evaluation

ڈاکٹر گوہند سنگھ لائبریری: فقہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کا مرزب

۱۔ امرتسر - ۱۹۷۵ء، مقالہ پیر - ایچ - ڈی گور لکھی ٹا پ شہہ مملو کہ راقم الحروف

۲۔ مرالہ منگی والا ایس علاقے وچ کوئی تھاں نہیں مرالہ جتھے احمد یار

رہیا ایس آوں لوک مرالہ منگی والا کھندے نہیں - شرم

۳۔ احمد یار: طب احمد یاری، لاہور - ۱۸۸۱ء میں ۳

۴۔ احمد یار: طب احمد یاری قلمی مملو کہ راقم الحروف و - ق ۳، پ

۵۔ احمد یار: طب احمد یاری قلمی نسخہ جہول الدین مملو کہ پنجاب یونیورسٹی لائبریری

لاہور - ایکٹیشن نمبر ۱۰۷، ورق ۹۶، الف

۶۔ احمد یار: طب محمدی قلمی نسخہ جہول الدین مملو کہ پنجاب یونیورسٹی لائبریری، لاہور

ایکٹیشن نمبر ۸۷، ۸۸، ورق ۶۰، الف

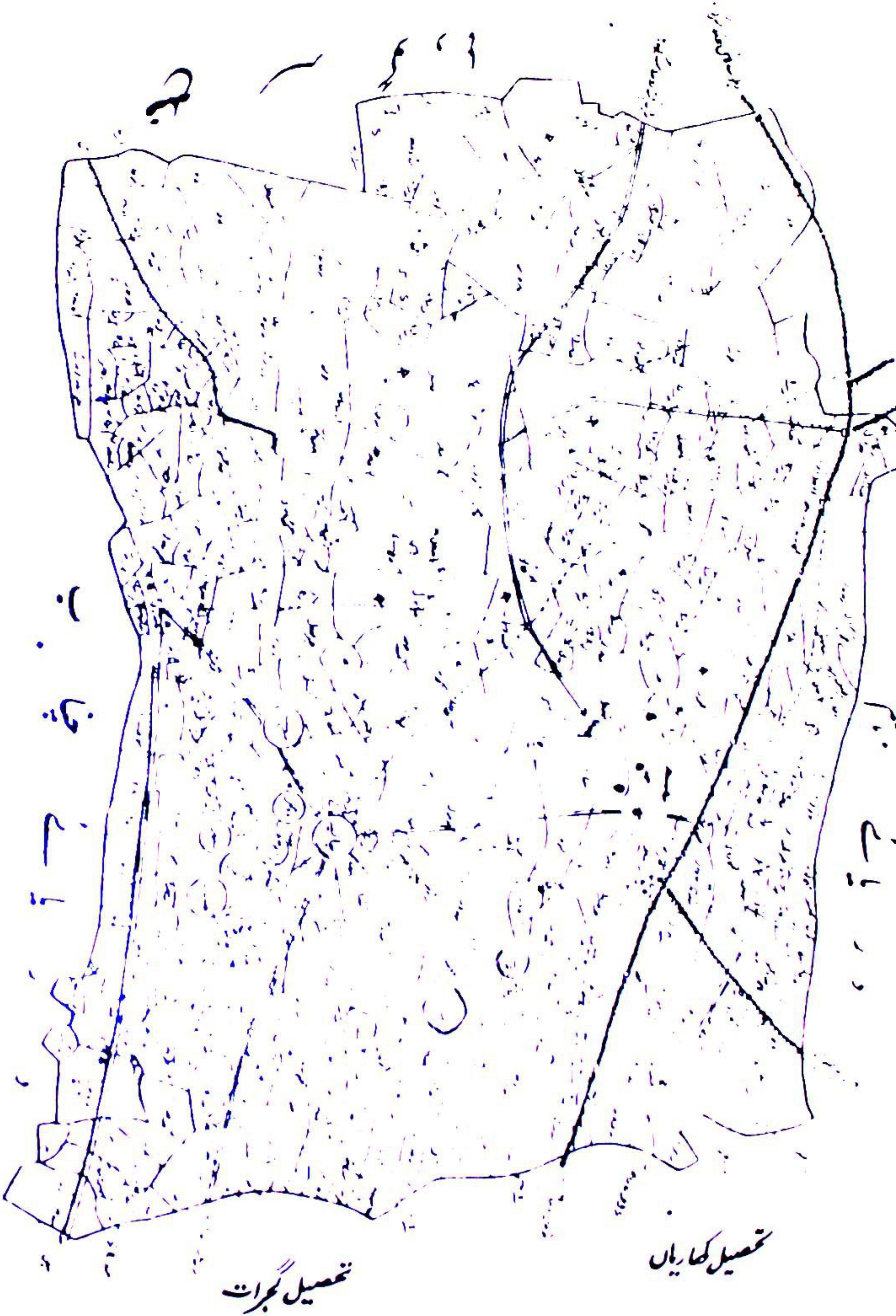
گوبند سنگھ لانبہ دے طب محمدی دے قلمی نسخے وچ تھاں شانی شاہ داکوٹ لے تے
 فرمائش کرن والا اوہو زرگر رمضان (رمضان) لہ ساڈے طب محمدی دے قلمی نسخے
 وچ احمدیار پہلاں بیلین پھیر دو گل تے آخرتے نبی شاہ دے کوٹ آؤندالے تے
 ایٹھے کسے دے کہن تے کتاب لکھدالے ۱۷۰۰ھ بن ذرا پنجاب یونیورسٹی لائبریری دے
 قلمی نسخے دے ادہ حصے ملاحظہ فرماؤ جتھے احمدیار نے اپنے تھاں ٹکانیاں بارے لکھیاں

بلال کر دے آئے جاں	عین قسمت دی خواہش ناں
ایٹھے قسمت کیتا لوٹ	دو گل نبی شاہ دے داکوٹ
میاں صلاح فقیر تمام	نبی شاہ دے کوٹ امام
اک کتاب میرے درکار سے	کہیا اوس سنبھال وچار
ہر مقصود موجود ملیر	رہن جلال پورے دے اندر
ادہ سی میں عاصی دی تھاؤں	قلم سلام گڑھیدا ناؤں
بہت پیارا شکر شیر	صلاح مرد صلاح فقیر
میں دی منرق نہ کیتا کوئی	خواہش اس پڑھنے دی ہوئی
اول وطن قدیم دو گل	اس دی بھی ایٹھے کر گل
آیاں مدت ہوئی محجب رہے	اکتوں آیا ناں سبب

Editing & Evaluation

- ۱ ڈاکٹر گوبند سنگھ لانبہ: تصدکار احمدیار تے اس دا قصہ کامروپ
 امرتسر: ۱۹۷۵ء مقالہ پی۔ پی۔ ۶۱ - ڈی (پنجابی) گورکھی ٹاپ شدہ مملوکہ
 راقم الحروف س ۲ (شانی شاہ داکوٹ ایس علاتے دی کوئی تھاں نہیں نیں م)
 ۲ احمدیار: طب محمدی، قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۶، الف
 ۳ احمدیار: طب محمدی، قلمی نوشتہ جلال الدین مملوکہ پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور
 ایکسٹیشن نمبر ۸۷۸۹، ورق ۶، الف
 ۴ احمدیار: طب احمدیاری قلمی نوشتہ جلال الدین مملوکہ پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور
 ایکسٹیشن نمبر ۸۷۸۹، ورق ۶، الف

نقشه تحصیل پھالیہ ضلع گجرات

احمد یار دی پڑ پوتری دے دوہترے پیر و نسیر ممتاز احمد کھٹی مورال دے کہن موجب
 احمد یار دے ٹکانے رواٹا، اسلام گڑھ، گجن، سلیمان، پھالیہ، مرالہ، ایس دوران طلحہ
 تلمذ سیرے، کوٹ نبی شاہ، ڈھوک شہانی وغیرہ سی ایس نئی آنا جانا رہیا بلکہ پھالیہ وچ
 احمد یار دے اہل حول مولوی محمد لطیف دے خاندان نال ودھیہ اسی ایہ وجہ لے کہ سب توں
 پہلاں احمد یار دیاں کتاباں نوں سر دھن تے چھاپن واپٹرا مولوی محمد لطیف دے پھالیہ نے
 چکیا تے احمد یار دے خاندان وچوں میاں غلام محمد چیمپڑے اوس ویلے حیات من اینہاں کول
 احمد یار دیاں کتاباں چھاپن دے حق بیع لے رہے

ایس ساری بحث نوں گنھ رکھ کے احمد یار دے ٹکانیاں دا دیر واکرنا جو دے
 تے ابج آکھیا جاسکدا لے کہ اوہ اسلام گڑھ و جلال پور دی جوہ گھنیاں، گجن، سلیمان، بیلاں
 دوگل، کوٹ نبی شاہ، پھالیہ، مرالہ، سیرے، ڈھوک شہانی وغیرہ رہیا تے آخری حصہ عمر
 دے مرالہ ای گزاریا، مرالہ ای فوت ہو یا تے مرالہ ای دنن ہو یا۔ احمد یار دی حیاتی دا بوہتا
 حصہ قصبیل پھالیہ ضلع گجرات وچ گزریا ڈگر کیتیاں حقانواں نوں تحصیل پھالیہ دے نقشے
 تے لفظ فرماؤ جس توں ساڈی گل دی تصویق ہوندی لے :-

ہجرت دی وجہ رانی واقصہ

احمد یار دے حالات لکھن والیاں بوہتے لکھاریاں نے احمد یار دے اسلام گڑھوں
 نکلن واکارن احمد یار دے اک غیر مسلم گڑھی رانی نالی عشق دے سب لے لے۔ ایس۔ ایس۔ امول

۱۔ پیر و نسیر ممتاز احمد کھٹی: انڈیو یو ایپ شدہ ملوکہ راقم الحروف، رنگہ نمبر ۵

۲۔ احمد یار: میر راجھا، پھالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۶

۳۔ ارجن داس (دیباچہ): میر راجھا، پھالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۳۰، بازادیم سنگھ: بنسینا بولن

لاہور - ۱۹۳۲ء، ص ۲۲۱، گلونت سنگھ (دیباچہ) شامہ: بنسینا سنگھ، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۱،

محمد مرور: پنجابی ادب، کراچی (۱۹۵۳ء) ص ۷۸، احمد حسین قریشی قلعداری: پنجابی ادب کی مختصر

تاریخ، لاہور - ۱۹۶۲ء، ص ۱۰۴، قریشی احمد حسین قلعداری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ

لاہور - ۱۹۷۵ء، ص ۳۶

نے لکھیالے کہ احمد یار نے بدنامی پاروں پنڈ چھڑیا مول ہوساں ایس بدنامی دی نوعیت نہیں
 دسی ملہ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ ہوری رانی دے عشق یاں بدنامی والی گل ایس کر کے نہیں من دے
 کہ بقول لانبہ جی احمد یار نے جلال پورنوں بڑھلے وچ چھڑیا احمد یار دے حالات لکھن
 والیاں وچوں سب توں پہلاں ارجن راس نے رانی والا فقہ شروع کیتا پر ایس سلسلے وچ نہ کوئی
 اندرونی شہادت دتی نے نہ ای بیرونی حوالہ پیش کیتا سائوں دی ایس سلسلے وچ احمد یار دے سائے
 کلام وچوں کوئی اندرونی حوالہ نہیں مل سکیا سوائے رانی دے ناں دے جیڑا ادھدے قصیاں حاتم
 نامہ تے کامروپ وچ بار بار آڈندالے ایس سلسلے وچ مرالہ دے لوکاں نال رابطہ قائم کیتا گیا
 تے اوتھوں دے وسنیکاں تے دی رانی دے قصے وچ سچائی نہ ہون دی وس پائی ایس سلسلے
 وچ مرالہ دے وسنیک چوہدری محمد حسین ولد اللہ داد ریٹائرڈ ڈگریاں نے دیا کہ ادھدا
 دادا وزیر خاں احمد یار داناگر دسی ادھدے پوئے دیا سی کہ حاتم نامہ پڑھدیاں اک
 شعر آیا ہے

احمد یار اپیا ککارا رانی آن کھوتی نک وچ بنیر باھیں چوڑا کنیں رگ رگ موتی
 تے محمد حسین دے دادے تے احمد یار دے داناگر دے دیا کہ احمد یار ہوری اپنے گھر
 دیاں پوڑیاں وچ بہہ کے حاتم نامہ لکھ رہے سن کہ ادھناں دے گوانڈھ لودھراں ذات
 دی اک کڑی رانی بال کچھڑکچھڑ اچی اچی بالوں دواندی آگئی ایہہ شور سن کے احمد یار کچھ
 پریشان ہوئے پر پھیر ادھدے دل دیکھ کے موقعے موجب ایہہ شعر لکھ دتا میاں وزیر نے
 آکھیا اتا جی ایہہ کہیہ؟ احمد یار نے آکھیا حاتم نامے وچ ایٹھے رانی دے ای تے فقہہ پل
 رہیاں، آڈن والی کڑی باڑی سی تے احمد یار نے سبج سبھائے شعر آکھیا سی چوہدری

۱۔ ایس۔ ایس۔ امول دپرکھ فقہ کارا در پنجابی ماہیت و انتہاس و بھاگ پلہا پٹیالہ

۱۹۷۱ء، ص ۶۶۸ (گورکھی)

Editing & Evaluation

۲۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ: فقہ کار احمد یار تے اس واقعہ کامروپ

امرتسر۔ ۱۹۷۵ء، مقالہ پی، ایچ، ڈی پنجابی گورکھی ماہی شدہ ملوکہ راقم الدفین، ۱

محمد حسین نے رانی نال عشق دے قصے نوں غلط قرار دتاتے دیا کہ احمد یار پنجاہ سال دی عمر
توں بعد مرالے آٹے سن عورتاں دے محلے وچ ادہ بڑے محتاط سن لکھ

احمد یار اک اجیہا صاف گوشتا عرلے کہ اوس اپنے عہد بارے اپنی لکھتاں وچ ہر
گل نارویں کمرہ دتی اے ادہ جے کسے دی تعریف کر دالے تے کھل کے کمرہ دالے لکھ جے بد تقریبی
کمرہ دالے تے کھل کے کمرہ دالے لکھے۔ اوس دار حجان شروع توں ای دین اسلام دل رہیا تے
اوس ادائل عمر وچ دعلے سریانی دی شرح لکھی لکھی۔ ایدوں مگروں اوس ودھیریاں کتاباں لکھیاں
جنہاں وچ علیہ شریف رسول مقبول، علیہ شریف غوث الاعظم، مناجات رسول پاک، سراجنامہ
جس سخی سرور سلطان، دفات نامہ رسول پاک تے احسن القصص وغیرہ اوس نے بہت ساریاں
عشقیہ داستاناں دی لکھیاں پر کے اک وچ دی اوس رانی یاں کسے دی عورت نال اپنے
عشق دی دس نہیں پائی سگورں اسلامی کتاباں وچ دین دی تبلیغ دے نال نال اپنے قصہ اعمال زما
وچ مسلماناں دی دین اسلام ولوں بے توجہی تے اخلاقی گرواؤں باہرے بڑی درد مندی نال دس
پانڈا لکھے۔ سگورں مسجداں وچ رہندے طالب علماں تے بڑھیاں تاڑ بندیاں دی لکھیدی کردا

۱۔ چوہدری محمد حسین ولد اللہ داد ساکن مرالہ، ٹیپ شدہ گفتگو، رنگ نمبر ۲
ملوکہ راقم الحروف (ایہہ شعر حاتم نامہ وچ نظر نہیں آیا سگورں کامروپ وچ ابخ کے
سے سرتے سایہ زلف کنڈل دا کنیس بک بک سرتی

احمد یار اپیا ککار رانی آن کھلوتی، ورق ۱۰۸ الف ملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی لکھا

۲۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ (مطبوعہ)، حاتم نامہ (مطبوعہ) جس سخی سرور سلطان (مطبوعہ)

۳۔ احمد یار: ہجو مرالہ (مدح غوث الاعظم) قلمی ملوکہ راقم الحروف!

۴۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور - ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵

۵۔ شامت نبی مسلماناں نوں نیت دا فساد ہویا خوف خدا تے زہد عبادت دنیا تھیں برباد ہویا

پنج نمازاں تریہے روزے ایہہ کم کے نہ یاد ہویا مادہ پوچھوڑ ہوئے دھی پتر تچھر دل اولاد ہویا

۶۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان، حوالہ زمانہ، معجزہ فاختر، پھیالیہ - ص ۶

اے سہ

جدوں ادہ اپنیاں دہاکیاں دے حساب نال لکھیاں کتاباں وچ ایڈ اصاف گوہ شاعر سون
 دے ہونیاں ہویاں دی کے عورت یاں رانی نال اپنے عشق دل اشارہ تیکر نہیں کرداتے نہ ای
 ادہیاں کتاباں وچ مجموعی طور تے اودھے ایس قسم دے مزاج دا تاثر ملداے تے پھیر
 اندر دنی شہادت نہ ہون پاروں رانی واقعہ جوڑن دے لکھاریاں دی ایہہ گل کیوں منی جاسکدی اے
 ایہہ گل ۱۹۲۸ء وچ ارجن داس نے سیر رانجھا دا بیجاچہ لکھن لگیاں ٹوری سی اودھے وچ وی
 اوہناں ایس بارے کوئی حوالہ نہیں سی دتا۔ احمد یار دے خاندان وچوں پر وفسیر ممتا نہ احمد بھٹی
 دمنڈی بہاؤ الدین نے وی ایس گل دی بڑے زور دار لفظاں وچ تردید کیتی اے مرالہ دے
 لوک وی تردید کر دے نیں، ڈاکٹر گوہ بند سنگھ لائبریری وی ایس لکھن نہیں من دے ایس لئی
 اسی ایس ساری بحث توں ایہہ ای سہ کڈھنے آں کہ تاریخ تذکرہ نگاراں دی ایہہ گل درست
 نہیں کہ احمد یار نے اپنا پنڈ رانی دے عشق وچ ناکامی یاں کے بدنامی پاروں چھڈیا سی اودھے
 پنڈ چھڈن تے مقال تھاں پھر دے رہن دیاں ہو رکئی و جہاں چھو سکدیاں نیں جنہاں وچوں
 اک وجہ اوس دور دی سیاسی انفرافری تے اقتصادی بد حالی وی اے۔

احمد یار تے مرالہ

احمد یار اسلام گڑھ رحلال پور توں نکل کے کئی مقال پھر دار بہا جویں ڈھوک سہالی
 گھنہیں، بلیں، دوگل، نبی شاہ دا کوٹ، بھالیہ تے سیرھے وغیرہ تے پھر جدوں ادہ مرالہ آیا
 تے مدت تیکر ایہے رہیا کدی ادہ اسلام گڑھ ہی ہوندا سی پھر ادہ مرالوی ہو گیا تے اج وی احمد یار

پڑھدے پھرن مسافر کانر کنگھی سرمے والی ہے
 تیری بلیں کیہڑی اڑیا میری رن فلانی ہے
 چھتیں ڈوبل میتوں دلیوے ذرا پٹی چیکانی ہے
 لکھن گھت لسی وچ دیندی کڈھدی مڈن ہالی ہے
 تلمکے پھرن جھگ دا بوجھا دا لگاتے لامبیاں
 وچ مسیتی فعل کاون پھوڑ بلیت وچھیا یانی

راحمد یار: جس نئی سرور سلطان، احوال نامہ، معجزہ فاختہ، بھالیہ - ص ۷۷

مرالوی کہہ کے اسی مشہور لے ایتھے اوس نے ودھیریاں کتاباں لکھیاں، جدوں راجہ گلاب سنگھ نے اوس نوں شاہنامہ لکھن لئی لاہور بلایا اوس ویلے وی ادہ مرالہ ای رہندا اسی لہ مرالہ نوں مرالہ وڑاچاں مرالہ ملکی والا، تخت مرالہ تے لکھناں والی مرالہ وی کنبدے نہیں تہ آئندہ گڑھ اسلام گڑھ وچ لکھیاں کتاباں دا مجموعہ اوس ۱۲۰۷ء مطابق ۱۷۹۲ء تہ ۱۲۰۸ء مطابق ۱۷۹۳ء تہ وچ تیار کیتا جدوں اوس کام روپ لکھیا اوس ویلے ادہ اسلام گڑھ وچ رہندا اسی لہ جدوں اوس طب دیاں کتاباں لکھیاں اوس ویلے ادہ اسلام گڑھ نوں چھڈ چکیا اسی لہ ادہ مرالے کدوں اپڑیا ایہدے بارے جتنی گل تے کرنی مشکل لے گوٹڑ لایا جٹے تے ۱۷۹۳ء توں بعد جے اڈ واڈ تھا توں اتے ادہ ۵ سال وی بھوندا رہیا ہوسے تے مرالے اوہدا اپڑنا ۱۷۹۸ء اوقیاس کیتا جاسکد لے مرالے وچ ورسدیاں اوہدے تعلقات مرالے دے لوکاں نال چنگے نہیں سن ایں گل وی دس سانوں ادہ وی لکھت حاتم نامہ (۱۷۸۱ء) وچول پندی لے جیدے وچ ادہ ادہناں نوں جاناں نال تشبیہ دے کے کہندا لے کہ ایہہ دو لے چیک رہے نہیں ایہہ لوک ادہ دے علم وی قدر نہیں کردے ادہ امام مسجد تے طبیب لے خدمت لے لیندے نہیں معاوضہ نہیں دیندے روزی دا اسباب سکھاں ولوں بنیا لے راجہ کدی کدی کجھ گھل دیند لے تے ایہہ سٹریس نہیں احمد یار کہندا

۱۔ احمد یار، شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۲۱ (فارسی)

۲۔ حکیم غلام احمد (مرالہ): ٹیپ شدہ گفتگو، رنگ نمبر ۵ د مملوکہ راقم الحروف

۳۔ احمد یار، مصری و بال نوشتہ احمد یار، قلمی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

۱۲۰۷ء ترقیمہ ورق ۲ ب

۴۔ احمد یار، ملکی وکیماں قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ء د مطابق ۱۷۹۳ء مملوکہ ڈاکٹر

احمد حسین قریشی قلعہ داری، ترقیمہ ورق ۱۴ ب

۵۔ شہر جلال پور دے دکھن قلعہ وچ ٹکانہ اوس جگہ کوئی روز لنگھا کے مڑ سچے گھر

جانا د احمد یار: کامروپ قلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی ورق ۳، ب

۶۔ احمد یار: طب احمد یاری، لاہور، ۱۸۸۱ء، ص ۳۔

اے میں علم وچ مشغول رہنا آں اک فقیر ایتھے دنن لے جس و جنال ایتھوں جاندا نہیں سہ
جدوں ادنوں مرالے رہندیاں وینہ اورھے ہو گئے سن ملہ مرالے وچ اوس نول
اک حادثہ پیش آیا مرالے وچ اک مسیت بن رہی سی احمد یار نے اپنے خیال موجب اوہرے
قبلے وارنچ ڈنگا محسوس کیتاتے ایس گل دا اظہار کر دتا لوکاں نے صدناں اوہد وارنچ مورخ لکھ کر
دتا ملہ اوس پھیر اعتراض کیتا پھیر کبھی سی لوک اوہدے لکھ پے گئے کہندے نہیں لوکاں ادنوں
ماریا وی ایس تے اوس نول بڑا دکھ ہو یاتے اوس اپنے روحانی مرشد حضرت عبدالقادر صاحب
دی مدح کردیاں اوہدے کولوں بد و منگدیاں مرامتے اوہدے لوکاں نول بہ دعاواں و تباہ تے
قہر نازل کرن دا سزا پایا ایس اوہناں وی مجھ لکھی ایہہ مجھ اجے تکبر اوس علت تے دے لوکاں
نول زبانی یاد لے سائوں وی ایہہ مجھ احمد یار دی پڑ پوتری دے دوہترے پر و فیہ ممتاز امر
بھٹی تے مہتمم ڈاکٹر احمد سین قریشی قلعہ داری مورال کولوں سن کے لکھی شکل وچ حاصل ہوئی ہے۔
ایس مجھ وچ احمد یار نے ماتم نامہ نالوں و درہ تمنج لہجہ اختیار کیتا لے اوہ کہندا
لے اگے جتھے دی اوہ رہیا لوک اوہدی عزت کردے سن اینہاں مرالے دے دیاں

لے احمد یار: ماتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۲۲۶، ۲۳۱

۱۔ وچ مرالے سدیاں سنیوں بن وینہ اورھے دھانے نی
۲۔ نہ منی دے واقف ہونے نہ ڈر مجھوانے نی
۳۔ نہ میں من اینہاں نے بھانا نہ ایہہ منیوں بھانے نی
۴۔ اپنی تھانویں اٹھ رکھنے بھانویں بیہانے نی
۵۔ اینہاں میرا تدر نہ جاتا آھا وگ گنوارے دا
۶۔ یا حضرت اک اینہاں بے درواں ایتھے مسجد پالے
۷۔ مہری اڑی و دھیری کہے کہ تیلیوں پر رہانی لے
۸۔ اینہاں بے قدران نہ جاتا آھا وگ گنوارے دا

یا عبدالقادر کہ خسمانہ اپنا احمد یارے دا

۹۔ جیوں نوح نبی است دے منجھوں لہ گزاری کردا سی
۱۰۔ رب تمہیں نہ نہ مانے ہنر ظہ اینہاں دا پر داسی

۱۱۔ انیوں ایہہ مرالہ منگدا قہر قلو رہا رہے دا
۱۲۔ یا عبدالقادر کہ خسمانہ اپنے احمد یارے دا

ابو جہل دچ اوہ آکے مخول بن گیا اے ملہ اوہ کنہد اے کہ روزی دا اباب رب نے اک
 کھوہ و تا سو بیاسی اینہاں مردواں نے شکر کتیا جدوں اوہ کھس گیا احمد یار کنہد اے کہ جی تے
 نہیں ایتھے رہن لڑوں کہہ دالیں ایتھوں دا پانی قسمت دچ لکھیا اے جدوں ایتھوں جان لگناں اں
 تے چس چاں کر کے ایہہ جان دی نہیں دیندے احمد یار دے لوکاں ستھوں تنگ ہون دی تمہی
 اندر لی شہادت سالزل اوہدی مناجات حضرت غوث الاعظم دچوں ملدی اے جیہدے چوتھے
 تے چھیویں بند دچ اوہ ایہہ تاثر دیند اے کہ بے درداں ظالماں نے اوہدے نال بے روئی
 کیتی اے تے مار کے ظہیر کتیا اے ایسے لٹی اوہ مناجات دے اٹھویں بند دچ حضرت غوث الاعظم

۱۰ اگے جس جگہ میں رہیا ہر کوئی بیٹھوں ڈردا سی
 محی الدین ہادی داتا ریا میں اک بندہ بردا سی
 اینہاں ابو جہل دچ بہرے کے ٹھٹھ بنیا دے
 ۱۱ اک کھوہ رب دوا یا آماروزی دے اباب اُتے
 اوڑک شکر کتیا مردواں آئی قلم حساب اُتے
 ادب فقیر پچھان نہ کرنا دیر جو کسے وارے دا
 نام جگے تے وجیا آھا کتا تیرے دردا سی
 آس تساڑی تے ایہہ عاجز بہرے وڈیاں کردا سی
 یا عبدالقادر کرخصمانہ اپنے احمد یارے دا
 اینہاں نہ بھانا انت کھڑانا خمدے کتیا ب اُتے
 رزق دے دروازے بھنن پہنچن جے ابواب اُتے
 یا عبدالقادر کرخصمانہ اپنے احمد یارے دا
 راقم الحروف نے مرالہ پڑکے ایس کھوہ باسے پچھ پڑتیت کیتی ، بہادر (مراتی)
 چوہدری محمد حسین دریاڑ ٹوگور دا ور (حکیم غلام احمد، دلی محمد تے منظور حسین نے
 دیا کہ ایہہ خواجہ والا کھوہ سی خواجہ لاد لدمریلے تے کھوہ شاللات بن گیا لوکاں نے
 احمد یار لڑوں دین تے رضا مندی ظاہر کردتی جدوں حساب کتاب دے مطابق احمد یار
 لڑوں ملن لگاتے پڈ دے لوکی مکر گئے تے ابج ایہہ کھوہ احمد یار لوکاں کھس گیا تے شاللات
 دیکھ دے حساب نال ایس دیاں دنڈیاں پیاں)

۱۲ کتنی داری چھڈڑیا ہاں قید الماد نہ چھڈدی اے
 بے خبراں دی صحبت اندر دج دی قوت تر ہدی اے
 چس چاں کر کے جان نہ دیندے چھکیاں ایہہ گھدی اے
 ہن بیٹھا من رضا خدا دی دل دی خوشی نکھدی اے
 ڈسٹھ تیرے دروازے تے زور تیری سرکارے دا
 یا عبدالقادر کرخصمانہ اپنے احمد یارے دا

نوں مدد ملی بوجھڑن تے ظلم کرن دا لے نون سزا دین دا تہ لا پاندا لے سٹا مطلب ایہہ لے کہ
 احمد یار مرالہ وچ خوش نہیں سی حاتم نامہ تے بھو مرالہ وچ مرالہ دے لوکاں نال کشیدہ تعلقات دی
 جیہڑی وڈی وجہ سامنے آؤندی لے اوہ احمد یار دا پڑھے لکھے ہون تے مرالہ دے لوکاں
 دی جہالت سی ایس گل دی تصدیق اچ دی مرالہ دے لوک کہہ دے نیں لوک احمد یار نون اوہ دے
 لائق نائق ہون دا دی اک طعنہ مار دے سن جو یس ایہہ مصرعہ احمد یار احمق ہو یوں علم و دھرا
 پڑھے کے ، احمد یار کتاباں دی دنیا وچ رہندا سی عام مجلس یعنی دائے وچ نہیں سی بہندا لوک
 ایس گل نون دی محسوس کر دے سن اوہ کہندا لے کہ جے میں ایناں دی مجلس وچ جا بیٹھاں تے
 اگلا علم دی مجھل جا دے سٹا

احمد یار دی تعلیم و تربیت

احمد یار دیاں کتاباں پڑھن توں مگروں ایس گل دا آپ ہمارے تیار ہوندا لے کہ
 اوہ اک اعلیٰ پائے دا عالم فاضل تے اچ پدھر دا شاعر سی پر ایس گل دی اندرونی تے بیرونی
 شہادت نہیں ملدی کہ اوس نے تعلیم کتھوں حاصل کیتی تے اوہ دے استاد کیہڑے سن ؛ احمد
 حسین قریشی قلعہ داری مورال دا آکھنا لے کہ اوس نے مستیاں وچ رہ کے ڈھیر سارا علم پڑھیا
 سکھال دا راج سی کجھ چر مندراں تے گورواریاں وچ رہ کے بندی تے بند وواں دے
 علماں توں واقفیت حاصل کیتی احمد یار دے خاندان وچوں ادھدی پڑ پوتری دے
 دو تہرے پر و نسیر مناز احمد بھٹی دے آکھن موجب مرالے دے لوکاں وچ ایہہ عام روایت
 مشہور لے کہ علم دی دولت احمد یار نون رب سپے تے رسول پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ولوں ملی
 ہوئی سی ایس سلسلے وچ جیہڑا شعر لوکاں نون اچے دی یاد لے اوہ لے احمد یار کہندے سن

۱۰ احمد یار، مناجات رسول اللہ و مناجات غوث الاعظم، پنجالیہ، ۱۹۳۳ء، ص ۷

۱۱ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۲۳

۱۲ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجالیہ ادبیات و تحقیقی مطالعہ، لاہور، ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۲

میں شاگرد حضور سچے واجتہوں چلندیاں نڈیاں کھوہاں دے سُنب بند نہ ہوندے گزر جاد بکھدیاں
چھوٹی عمرے بال ورتیاں سینے تے ہتھ پھریا ایہ اچھلیا دریا کرم دادیہندا ناہیں ولیا
پر ونسیر ممتاز احمد سھٹی موجب چھوٹی عمرے اوہناں لوں کے بزرگ نے دعادیسی جس
پاروں اوہناں واسینہ روشن ہو گیا سی۔

احمد یار دے کلام وچ اندرونی شہادت دے طور تے کئی گلاں لبھدیاں نیں جو یں ادہ کنہدا
اے کہ رب نے اوس لوں چوداں علم دتے نیں ادہ چوداں خط لکھ سکدا اے جیہڑے اوس
استادوں کو لوں محنت کمرے سکھے نیرلے۔ ودھیرے علماں دی مثال کتاب حاتم نامہ وچ ادھدی
ہفت زبانی غزل اے سہ فارسی دا شاہنامہ سہ عربی دی شرح دعاسریانی بھاگھا دا باران ماہ
تے ہندی دا کتبت کیتا قصہ گو پی چنداے معجزہ فاخہ اوس اردو وچ لکھیا عربی فارسی
رسم الخطاں توں اڈ ادہ گور مکھی رسم الخط دی جان داسی ایس دا ثبوت ادبے ہتھ دے تیار کیتے
قلمی مجموعے وچوں قصہ رام وسیتا دا ورق اے جیہڈے حاشیے اتے گور مکھی لکھائی موجود اے
سکھ دھار مک لکھتاں دا ادہ ایڈا عالم سی کہ ادسنوں لوک بھائی اکھدے سن ادبے نجوم تے
رمل جانن پاروں اوس لوں کئی لوک نجومی دی کنہدے سن اے

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۲۸۳

۲۔ ادھی، ص ۸۵

۳۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر ۱۹۵۱ء، (فارسی)

۴۔ احمد یار، شرح دعائے سریانی، لاہور (دس۔ ن)

۵۔ احمد یار: باران ماہ ورفراق مرشد قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ اقبال صلاح الدین

۶۔ نامعلوم: گوپی چند نوشتہ احمد یار قلمی، ورق ۱۰، الف مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری (ہندی)

۷۔ احمد یار: جس سخی سرور، احوال زمانہ، معجزہ فاخہ، پھالیہ، (دس۔ ن)، ص ۸

۸۔ احمد یار: داستان رام وسیتا نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری ورق ۱۳ الف

۹۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۲۳

احمد یار کے پیر مرشد

احمد یار نے اپنی کتابوں وچ جس جس نون اپنا ہادی مرشد آکھیا اے اونہاں وچوں سب تون و دوح عقیدت ادہ نبی آخر الزماں حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم نال رکھدا اے رسول پاک نون ختم رسولان آکھدا اے تے ایس جہاں وچ تے آخرت وچ پڑے کجمن وال کھنڈا اے لہ نبی پاک دی آل دابہ وہ اصحابہ نون جند جان گھوسن وال تے نبی پاک دی اولاد وچ حضرت عبدالقادر جیلانی غوث الاعظم نون اپنا روحانی مرشد من والے تے غوث الاعظم دے مرید ہون دا اعلان تے ادہ اپنی تقریباً سہ سو ت وچ کمر والے ، احمد بار مرید میرال دا " بار بار کتاباں وچ آؤندا اے تے مناجات غوث الاعظم وچ دی حضرت نون پیر کہہ کے مخاطب کمر والے تے احمد یار غوث الاعظم تے اونہاں یاں کرامتاں دا ایس حد توڑی معتقد اے کہ حاکم نامہ وچ اک اجیہی حکایت نظم کردیندا اے جس وچ غوث الاعظم اپنے مرید مڑوے کول آؤن والے منکر تے نکیر نون مار کے بھجا دیندے نہیں نہشتے راب گے نریادی ہوندے میں جتھوں جواب ملدا اے کہ او تھے ساڈا دی ، انہ ذبالہ اس نہیں چلدا ایس حکایت نون مطبوعہ نسخے وچ ایہ کہہ کے حذف کر دتا گیا اے کہ ایہ کفر تے شرک اے تے بہر حال ایہہ گل طے اے کہ احمد یار سب تون زیادہ غوث الاعظم نون اپنا ہادی مرشد من والے اے نون سخی سلطان نال دی روحانی لگاؤ اے ایسے کر کے اوس نے جس سخی سردار سلطان لکھیا اے

۱۔ احمد یار : مناجات رسول اللہ صلعم ، پچالیہ ، (س - ن) ، ص ۵

۲۔ اوصی : ص ۶

۳۔ احمد یار : احسن القصص ، لاہور - ۱۹۱۸ء ، ص ۱۳

۴۔ احمد یار : مناجات رسول ، مناجات غوث الاعظم ، پچالیہ (س - ن) ، ص ۷

۵۔ احمد یار ، حاکم نامہ تلمی نوشتہ احمد یار ملو کہ راقم الحروف ، ورق ۱ ، ب / ورق ۰۲ الف

۶۔ احمد یار : حاکم نامہ ، لاہور ۱۹۲۵ء ، ص ۴

ادہ دھرنکل وی جاندا سٹیج احمد یار نون حضرت نوشتہ گنج بخش تے اونہاں وی اولاد نال وی
 عقیدت سی ایسے کر کے اپنی کتاب قصہ جام تینرا دس نوشتہ گنج بخش وی پوتری (ساہن پال) دے
 آکھن تے تحریر کیتا کہ حاضر بندیاں وچوں اوس نون کوٹ نبی شاہ وچ رہندے۔ مسجد دے امام
 فقیر صلاح نال عقیدت سی جنہاں دے آکھن تے اوس طب دیاں کتاباں لکھیاں، ایہہ عقیدت میاں
 صلاح دے فوت ہو جان توں بعد وی جاری رہی کیوں بے حاتم نامہ وچ صدوں ادہ مرالم دے
 لوکاں ہتھوں اپنے اتناں دے تنگ ہون وی دس پاندالے تے نال ای ایہہ وی کہندالے کہ اک
 فقیر مرالم وچ اے جس نے اوس نون ایتھے رہن تے مجبور کیتا ہویا لے ادہ د احمد یار، اوس
 فقیر وی تربت اتے روز جاندا لے تے نا تھ پڑھدا لے میاں صلاح درویش وی رگاہ
 اج وی مرالم۔ لکھناں دالی دے درمیانی قبرستان وچ موجود لے صبیٹری پکی لے تے ایسی وی
 چوکھنڈی توں باہر چڑھدے ول احمد یار وی کچی قبر لے۔ احمد یار وی پڑ پوتری دے جوانی
 حکیم غلام احمد (مرالم) موجب میاں صلاح الدین لدڑ جٹ سن تے احمد یار نون اینہاں نال ودھری
 عقیدت سمجھ

احمد یار داپیشہ دکار و ہار

پنجابی ادب دے تذکرے تاریخاں لکھن والیاں احمد یار دے کار و باریاں پیشے بائے
 اڈ داڈ گلاں کیتیاں عین۔ ارجن داس دا آکھنا لے کہ اینہاں دا آبائی پیشہ زمینداری سی پر ادہ
 لکھن پڑھن وچ رُجھے رہندے سن ایہہ گل ادنہاں دے بھراواں نون جنگی نہیں سی لگدی تھ

۱۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان... پھالیہ۔ (دس۔ ن) ص ۳

۲۔ احمد یار: داستان کوراں و نیلاں قلمی نوشتہ احمد یار ملو کہ اقبال صلاح الدین ورق اب

۳۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۳

۴۔ حکیم غلام احمد: ٹیپ شدہ گفتگو رنگ نمبر ۵، ملو کہ راقم الحروف

۵۔ ارجن داس (دیباچہ ۱): سیر راجھا احمد یار، پھالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۳، اردو

باوا بدھ سنگھ دا اکھنٹاے کہ ایہناں دے پو دادے واہی کردے سٹیج مولا بخش کشتہ
 دا وچ روی ایہوے کہ احمد یار دا پیشہ واہی بیجی سٹیج گلونت سنگھ دا اکھنٹاے کہ
 ایہناں دا خاندانی پیشہ زمینداری سٹیج ایہو گل عبدالغفور قریشی^۱ میاں مولا بخش کشتہ، نے
 لکھی اھے گو بند سنگھ لانبہ سوری احمد یار دا پیشہ واہی بیجی آکھن دایاں تال شدیدہ اختلاف
 کردیاں ہویاں ایہدا پیشہ حکیمی لکھدے نیں تے کنہدے نیں ایہہ اوس دے پو دادے وا
 کم سٹیج قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری سوری دی پیشہ طبابت ای دسدے نیں سٹج
 اہنچ اٹھاں لکھاریاں وچوں چھ واہی بیجی تے دو حکمت احمد یار دا پیشہ دسدے نیں
 دونواں گروہاں اپنے اپنے موقف^۲ احمد یار دا جدی پیشہ قرار دتلاے حقیقت ایہہ اے کہ
 احمد یار نے اپنی کتاب طب احمدیاری وچ لکھیالے "کھتیں کہ دے گزرے حال شہیے
 ایس نوں کھتی پڑھئے تے اوہدا پیشہ کھتی باڑی وی ثابت اے۔
 اوہدا حکیم سونائے حکمت نوں پیشے دے طور تے ورتنا اوہدیاں لکھیالے طب

۱۔ باوا بدھ سنگھ : بنیہا بول لاہور، ۱۹۳۲ء، ص ۲۱۱ دگر لکھی

۲۔ مولا بخش کشتہ : پنجاب دے سیرے، امرتسر ۱۹۳۲ء، ص ۱۱۴

۳۔ گلونت سنگھ (دیباچہ) شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱ (اردو)

۴۔ عبدالغفور قریشی : پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ، لاہور، ۱۹۵۶ء، ص ۳۰۰

۵۔ میاں مولا بخش کشتہ : پنجابی شاعران دا تذکرہ، لاہور۔ ۱۹۶۰ء، ص ۱۴۶

۶۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ : فقہ کار احمد یار تے اوس واقعہ نام روپ

Editing & Evaluation امرتسر۔ ۱۹۶۵ء مقالہ

پی ایچ ڈی، گور لکھی نامپ شدہ مملوکہ راقم الحروف، ص ۲۔

۷۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری : پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور

۱۹۶۵ء، ص ۳۶۲

۸۔ احمد یار : طب احمدیاری نام ندرشتہ جلال الدین مملوکہ پنجاب اونیورسٹی لاہور

لاہور، ورق ۸۹-ب، ایکسٹینشن نمبر ۸۶، ۸۷،

دیاں کتاباں طب احمدیاری لہتے طب محمدی دستہ ضروریہ لہ توں ثابت لے حکمت
 اودا جدی کب سی تہ مرا لے اپڑ کے اوہ حکیم دی رہیا پر صرف دس واسطے س نالی
 اوہ دستاں وی وی پر اسی لہ اوہ امام مسجد وی سی لہ سکھاں نے اودہی روزی وا
 کوئی سبب بنایا ہو یا س تے درھے چھما ہیں راجے دے گھروں کجہ نہ کجہ آؤند اسی
 مطلب ایہہ لے کہ اوہ اپنی شاعری پاروں سرداراں دی نظر منظور ہو چکیا سی اس واسطے
 اونہاں اودہا باقاعدہ ولینہ لایا ہو یا سی ایہہ شاعری وی اودہا اک پیشہ ہو یا لہ اوہ نجومی یا
 رمال وی سی تے سکھاں دیاں کتاباں تے اونہاں دے مذہبی لٹریچر نوں سمجھن سمجھان والا بھائی
 دی سی لہ

۱۔ احمدیاری: طب احمدیاری، لاہور۔ ۱۸۸۱ء، ص ۳
 حکمت ساڈا کب قدیم، دادا تے پیو ہاں حکیم
 میں بھی ایہا کب کمال سکھیاں گزیرے کئی سال
 احمدیاری: طب محمدی، دستہ ضروریہ، قلمی مملوکہ راقم الحروف درق ۵ الف

۲۔ احمدیاری: طب احمدیاری، لاہور۔ ۱۸۸۱ء، ص ۳۳
 حکمت کراں دستے وی خاطر کڈھاں لکھو محتاجی سنے مرا لے پھراں دوانے ایہہ لے ویر دہاجی

۳۔ احمدیاری: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۳
 فیصلے وچ امام بوراں لڑن نہ گھنن اک دانا آکھن آپ میں لہنا کی بن ایہناں سنانا
 احمدیاری: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۳۰

۴۔ رزقے دا اسباب میرا ب سکھاں وٹوں بنایا ادب تو وضع خدمت کر دے سے واریں ازمایا
 کسروں لہجے دیرن قسمت جیٹری رھے چھما میں آدے
 کھتھن جیکر تگڑے مودن ایہہ نہ لیندا بھافے

۵۔ احمدیاری: حاتم نامہ، قلمی مملوکہ دستہ ضروریہ، قلمی مملوکہ راقم الحروف درق ۱۵، اب
 کہ کوئی آکھے ادب میں داسکھ کرن دویائی یعنی کہن نجومی میاں یعنی کہن بھائی
 احمدیاری: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۳۰

ادبناں دے ایہہ گل آکھن دا مطلب اے کہ ادہ رمل نجوم واکم کر کے تے سداں دیاں
 ندبہی کتاباں دے عالم ہون دی وجہ نال سکھاں نوں سکھ نہ سبب دی تعلیم و نیندا لے کیوں بے سکاں
 مذہب دے عالم نوں بھائی کھندے نہیں ایہہ بڑا اچا مرتبہ ہوندا لے گور و نامک نے سب توں پہلاں
 ایہہ مرتبہ بھائی مروانے تے ہائے نوں دتا لے ایہہ دے بعد وڈے وڈے عالم سکھ بھائی اکھوائے
 جیویں بھائی گور داس بھلے یاں بھائی کاسن سکھ نا بھہ ماضی فریب دپ سکھاں وچ بھائی دیر سنگھ
 نوں اک دھارک کوی مینا جاندا لے۔ اے ظاہر لے سکھ ایس پاروں احمد یار دی عزت وی کر دے سن
 تے ادہی ٹل سیوا دی کر دے سن بیوی کہ ادہ اپ من دالے کہ سکھاں و توں رب نے ادہی روزی لے
 اہب بنے نہیں ب دی نوعیت ادہ دے اپنے بیان موجب و قسم دی سی ال تے راب و لوں اہت
 چھما میں ازمنوں و ظیفہ آؤندا سی دو بے مام سکھ بھائی سکھ کے ادہی مدد کر دے رہندے سن۔
 'مکدی گل اہہ لے کہ احمد یار دا پیشہ پیروادویوں حکمت سی جدوں ادہ لکھن پڑھن وچ
 ڈریا تے دوسرا چر حکمت ای کردار بیا سکوں ایہہ سلسلہ دے دم تکر جاری رہیا پر اوں کج
 چر کھیتی باڑی و کیتی بول ادہی مشہوری لکھاری تے عالم پاروں ہو کئی تے ادہ ایہہ وی اک
 پیشہ بن گیا کہ ادہ راجے کو لوں و ظیفہ و بدل کر داتے عام سکھاں کو لوں نذرانے۔ اُج ادہ امام
 مسجد دی سی، آتے و آتے دے پنڈاں وچ چیزاں دتاں و سپن دی چل بانڈا سی قال رمل
 واکم کر کے دی روزی کھالیندا سی اتیوں بکر کہ مراد دے لوکاں دے ڈنکران بکر داسلن
 ادہ کر داسی، ادہ دے اختیار کیتے پتیاں وچ وادی بڑی دا پیشہ ادہی بابت لے ثابت لے پ
 ادہ سے پیروار لے بابت ثابت نہیں ایس لکھاریاں لے لکھن لے تذکرہ لے تاہنا لکھار
 دی ایہہ گل ٹھیک نہیں کہ ادہ ابا بانی پیشہ نہ بیداری یا وادی بچہ کی جس لوں ادہ لے لکھن بھیر
 وچ وچسپ میں پاروں پہنڈ دتا۔

۱۔ بھائی کاسن سنگھ، مہاں کوش، یلیاں، دھباشا و بھاک، تیجا، ۱۹۷۲ء

ص ۶۱۱-۹۱۰ دگور بھتی

۲۔ بلجیت سنگھ بلی، پنجاب سبب دانتاں تے داس، دلی، ۱۹۶۹ء، ص ۱۱۷ دگور بھتی

احمد یار سکھ دربار تے جاگیر دامعالمہ

احمد یار دی لکھت شاہنامہ رنجیت سنگھ چھپن دا ۱۹۵۵ء توں پہلاں ارجن داس نے ایہہ دس پائی سس کہ احمد یار دی علمی لیانت داسن کے ۱۸۴۰ء وچ جدوں احمد یار دی نمر ستر ورھے توں ٹپ گئی سی مہاراجہ گلاب سنگھ نے لاہور وچ طلب کیتا تے او منوں تاریخ خالصہ دا شاہنامہ لکھن لئی آکھیا پہلی دفا سی ازبان وچ فتوحات خالصہ دا قلمی نسخہ ارجن داس نے دیا کہ او بناں کول موجود لے رہا اید۔ دن مگروں پنجابی دے تاریخاں تذکرے لکھن والیاں ایسے گل لوں دوسرا یا تے سنہ ۱۹۴۰ء وچ کیتا۔ حالانکہ ایہہ گل ارجن داس توں غلطی تے غلط دوسرا لئی گئی۔ شاہنامہ رنجیت سنگھ نوں دیکھیا جاوے تے گل نمر دی لے کہ جدوں احمد یار دی عمر ستر سال لوں اپڑا سکی سی۔ اوس ویلے راجہ گلاب سنگھ دے دربار وچ قاضی محکم دین نے گلاب سنگھ دے ایہہ پچھن تے کہ کوئی اجیہا شاعر اہس ویلے ہے جیہڑا نمر دوسی دے شاہنامے وانگ مہاراجہ رنجیت سنگھ دا شاہنامہ لکھ لوی دیا کہ مراد وچ احمد یار ہے راجہ نے اوس نوں بلن دا حکم دتا کہ پر وانہ لکھ کے ڈنگہ رنلج گجرات دے محتا نڈار سکھا سنگھ نوں گھنیا گیا جس احمد یار نوں لاہور راجہ گلاب دے دربار وچ پیش کیتا۔ راجہ نے شاہنامہ دی فرمائش پان دے نال ایہہ آکھیا کیوں جے احمد یار دی نمر دھیری ہو سکی لے ایس لئی سرکار اوس نوں نقد رقم دے نال نال باگیر دے گی تاں جے احمد یار دیاں پشتاں کھ سکن رہے

۱۔ ارجن داس (درباجہ) مہیر رانجھا احمد یار۔ پھالیہ۔ ۱۹۲۸ء ص ۴۲ (اردو)

۲۔ میاں مولا بخش کشتہ پنجابی شاعران دا تذکرہ، لاہور۔ ۱۹۶۰ء ص ۱۴۹، عبدالغفور قریشی:

پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۳۲۸، قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری:

پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور۔ ۱۹۶۵ء، ص ۳۶۸،

احمد یار، شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۷ (فارسی)

ادبی، ص ۲۲، ۲۳

سی، ص ۲۲، ۲۳

احمد یار نے ایہ لکھت شروع کر دی تے اے اک حصہ ۱۲۵۵ء مطابق ۱۸۳۹ء وچ مکالمہ
نہن ایہ گل تے آپرے نتر جاندی اے کہ شاننامے دا اک حصہ جے ۱۲۵۵ء مطابق ۱۸۳۹ء وچ خود
احمد یار دے بیان موجب ختم ہو جاندا اے تے پھیر ۱۸۴۰ء وچ گلاب سنگھ دے ایہ شاننامہ لکھن
لئی احمد یار نوں بلان والی گل آپرے ای درست نہیں رہندی۔

بُن آڈاک ہور بھلیکھے نوں دور کہہ یے گونٹ سنگھ نے لکھی اے کہ شاننامے وچ مبارزہ
کھڑک سنگھ، کنور نونہاں سنگھ تے مبارزہ شیر سنگھ دے سانحات دا بیان اے شاننامے نوں پڑھیا
پتہ لگدا اے کہ ایہ شیر سنگھ وی لاہور آدے تہنہ تے مبارزہ دے طور تے راج کر واتے بیان مویا
لے پر ایہ دے: چ شیر سنگھ دے قتل دے سانخے واکوئی ذکر نہیں اے ایس لئی جس نسبت نال
گونٹ سنگھ موراں دا دیا چہ چھپیا اے اوہے حوالے نال ادبناں وی ایہ گل درست
نہیں رہندی۔

بُن سوال ایہ پننگر والے کہ احمد یار نے ایس کتاب دے شروع وچ جیٹری ایہ کہانی
پائی اے کہ لاہور وچ باروچ خانہ می دیے راجہ گلاب سنگھ نے اوس نوں یقین دویا کہ اوہی عمر
کیوں جے ایس ویلے وڈیری دسترسال ہو چکی اے ایس لئی شاننامہ مکمل ہون تے سہ کار و لوں
ادبوں نہ نری نقد رتم دتی جاوے گی سگوں جاگیر دی دتی جاوے گی تہل جے اوہے پتہ پوترے
اوہے توں نامڈہ اٹھان گھ کیر ایہ وعدہ پورا ہویا؛
بادادھ سنگھ ایس ایس امول ڈاکٹر گونڈ سنگھ لانبہ دا خیال اے کہ ایہ جاگیر احمد یار نوں ملی نہ

۱۔ اوسے ہس ۳۶، چوسک گہ ختم این بہ گنج مزار و دو صد بود پنجاہ و پنج

۲۔ گونٹ سنگھ دویا چہ، شاننامہ رنجیت سنگھ احمد یار، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ہس ۱۵ اردو

۳۔ احمد یار: شاننامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ہس ۱۱۹، ۱۲۰، فارسی

۴۔ اوسے: ص ۲۳

۵۔ بادادھ سنگھ: بنیما بول، لاہور، دیتیا، ۱۹۳۰ء، ص ۲۰، دیکھو تے ایس ایس امول: ص ۲۰، پر لکھ

۶۔ قہر کار، پنجاں ساہت دا انناس دجاک پبل، پٹیا، ۱۹۶۱ء، ہس ۶۶۸، دیکھو تے ڈاکٹر گونڈ

سنگھ لانبہ: قہر کار احمد یار تے اوس واقعہ کامروپ Editing & Evaluation

امرتسر، ۱۹۵۵ء، پناں، اچ، ڈی اینا، دیکھو تے ایس ایس امول: ص ۵

بدوں کہ عبدالغفور قریشی تھے میاں مولانا بخش کشتہ لکھنؤ کے نہیں کہ حالات سیاسی اور تبدیلی
یاں شاعر دی وفات سببوں ایہہ لکھت پیش نہ ہو سکی رہا
جاگیر دے دتے جان یاں نہ دتے جان دی گل آفران شاہنامہ رنجیت سنگھ دے حوالے
نال نہ بھیسے، جدوں احمد یار نوں لاہور دربار وچ طلب کیتا گیا تے اوس نوں راجہ گلاب سنگھ نے
آکھیا کہ جے توں شاہنامہ تیار کر دیویں گاتے تینوں دولت تے دیاں ای گے سگوں سر سبز تے شاداب
پنڈ دوہیہ اور دی دیاں گے تال جے پشتاں تکیہ تیری اولاد کھ دے، ایہہ حصہ احمد یار دے اپنے
لفظاں وچ ملاحظہ فرماؤ:

مہانزاجہ صاحب مروت نژاد	مراد حسنور خودایں مشرودہ داد
کہ اے مولوی کشتہ پھوں تو پیر	ز انعام عالم شوی بہرہ گیر
ولی گو تو شہ نامہ کرم دی تیار	کنم بر سرت طشت پر زرنار
چناں کینجہ بیریخ بخشم بتو	کہ محفوظ گردی بدولت ازو
ولی چونکہ غم تو ماند اندلی	شود بہرہ در زادہ ات ہر کی
چو گیرند فرزند تو ماہا	نمائند بازی بندر سالہا
بعالم کند ہر کس ایں جو دیاد	کہ مہانزاجہ البواب نعمت کشاد
لمیڈ ان کشند از زری پشتہ ما	خورند آل و اولاد از پشتہا
نہ تنہا دھد مال گنج و گہر	روانہ کند چشم زانہ دندر
دھد آپناں وہ زراعت سہشت	کہ یاد آرد از میولے بہشت سٹ

ایس یقین دہانی دے بعد احمد یار نے راجہ گلاب سنگھ دے آکھن تے ایہہ شاہنامہ لکھنا
شروع کر دتا ایہہ ۱۸۳۸ء دی گل لے ۱۲۵۵ھ مطابق ۱۸۳۹ء وچ غالباً اوس ایہدا

۱۰۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ، لاہور۔ ۱۹۵۶ء، ص ۳۷ تے میاں مولانا

بخش کشتہ پنجابی شاعران دا تذکرہ، لاہور۔ ۱۹۶۰ء، ص ۱۴۹

۱۱۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۲۳، ۲۳ (فارسی)

۱۲۔ گلوت سنگھ و دیباچہ، شاہنامہ رنجیت سنگھ احمد یار، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۳۔ (اردو)

اک حصہ ختم کیتا سی کہ قاضی محکم دین (جس دی سفارش تے پہلاں احمد یار نوں گلاب
 سنگھ نے بلایا سی) نے اس نوں طلب کیتا تے راجہ بلونت دیو ول چھٹی، دے کے
 گھل دتا او تھے احمد یار دے کم نوں سلاہیا گیا تے پھیراوس نوں انعام تے اکرام دین دی
 یقین دہانی کرائی گئی ایہہ حصہ وی احمد یار دے اپنے لفظاں وچ لفظہ نرماؤ :-
 سے بوقتی کہ از بخت خود بہرہ یاب
 چو سلک گہر ختم این بہر گنج
 مطابق بہتت کہ ہر وہ صداست
 سے کہ از پاری و گہر از بندوی
 بقدر توانش سخن گفته ام
 کنوں قاضی محکم دین مرا
 جوان بخت زیبا سرشت است او
 نویذ کہبان راجہ بلونت دیو
 بسر کار شائستگی حاضر است
 کنوں گوید آں راجہ کامگار
 ز سردار کو گشت سالار دہر
 پدر بر پدر کامرانی گرفت
 مہان راجہ صاحب بہنگام بار
 باقبال نمود بول دھد
 ہن شاہنامہ رنجیت سنگھ دے ایہناں دونوں حصیاں اتے گوہ کیتا جاوے
 تے ایہو گل متہ دی لے کہ دونوں تھاں یقین دہانی کرائی گئی لے دہے سے حصے وچ
 یقین دہانی دے امکان نوں امیدوار د لفظہ تقویت اپڑا رہیا لے ۔

۱۰۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۳۶، ۳۷ (فارسی)

ایہہ لکھتے ایدوں اگے لکھی جاندی رہندی اے تے ۱۶۳۹ء توں بعد دے حالات مباراہ
کھڑک سنگھ تے کنز نور نہال سنگھ دیاں موتاں دربار وی وڑھاٹکی تے شیر سنگھ دے مباراہ نمبر
تکیر اڑدی تے اچن چیت ختم ہو جاندی اے شیر سنگھ نے ۱۵ جنوری ۱۸۴۱ء نوں لاہور توں
باہر بھو دے آدے کول آن کے ڈیرے لائے ۱۸ جنوری ۱۸۴۱ء نوں پنجاب دا مباراہ بن
گیا ۱۶ جنوری وچ ای راجہ گلاب سنگھ کشمیر چلا گیا تے ایدوں بعد مباراہ شیر سنگھ ۲۵ ستمبر ۱۸۴۳ء نوں
قتل ہو گیا۔ ایہہ کتاب راجہ گلاب سنگھ دے اکھن تے لکھی جانی شروع ہوئی تھی ۱۸۳۹ء وچ
رجیت سنگھ دے مرین توں بعد لاہور دربار تے سکھ سلطنت اتناں وی اتبری دا شکار ہو گئے
۱۸۳۹ء وچ احمد یار نوں پھیر یقین دلایا جاندا اے کہ اوس نوں جاگیر دتی جاوے گی اوہ ایس لکھت
وچ راجہ گلاب سنگھ دی تعریف رجیت سنگھ نالوں وی دودھ کر دالے پر گلاب سنگھ چلا جاندا اے
تے شیر سنگھ دی تعریف کرن لگ پندیاں جدوں کہ شیر سنگھ تے گلاب سنگھ دا دشمن سی تے اوہی
لاہور دربار تے قبضہ کرن مگروں ای اوہ لاہور چھڈ کے کشمیر چلا گیا ایس لئی غالب خیال ایوے کہ
سیاسی حالات پاروں ایہہ لکھت مکمل ہو کے فرمائش کرن والیاں سامنے پیش نہیں ہو سکی۔ فرمائش کرن لے
ای موجود نہ رہے تے کس آگے پیش ہوندی؟ ایہہ وجہ اے کہ شیر سنگھ دے ذکر اے آن کے احمد یار
دی دلچسپی ایہہ دے وچ لگ گئی تے اوس نے ایس نوں ایٹھے ای بند کر دتا۔

احمد یار دی کتاب احسن القمص ۱۲۵۸ھ مطابق ۱۸۴۲ء وچ لکھی گئی تھی ایہہ دے وچ کے

۱۔ احمد یار: شاہنامہ رجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۱۲۰ (فارسی)

۲۔ محمد آصف خاں: جنگ ہند پنجاب، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۲۴

۳۔ اقبال صلاح الدین: تاریخ پنجاب، لاہور، ۱۹۶۴ء، ص ۵۳۱ (اردو)

Khushwant Singh : A History of the Sikhs,
Vol: II, London- 1966, P. 18.

۴۔ محمد آصف خاں: جنگ ہند پنجاب، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۲۴

۵۔ گلونت سنگھ (دیباچہ) شاہنامہ رجیت سنگھ احمد یار، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۴ (اردو)

۶۔ احمد یار: احسن القمص، لاہور۔ (۱۹۱۷ء) ۱۹۱۸ء، ص ۲۲۳

پاروں کوئی جاگیر دتے جان داکوئی ذکر نہیں تے نہ اسی شامنامہ لکھن تے جاگیر دے وعدے توں بعد جاگیر نہ ملن داکوئی ساڑھے خیال وچ ایس گل دا ذکر نہ ہون تے ایس لئی اے کہ جاگیر ملی اسی نہیں جدوں کہ جاگیر نہ ملن داکوئی ایس واسطے درج نہیں کہ اس ویلے سکھاں دی حکومت سی تے سلطنت دی کھوٹا کھا ہی اچے چل رہی سی ایس لئی خبرے مصنف ایس حکومت دے فرمائش کمین والیاں دے سر زور وچ آڈن دی امید لائی بیٹھا ہوں وے جیٹھی ادرک پوری نہ ہوئی احسن القصص اس دی آخری کتاب سمجھی جاندی اے ایس لئی ہو سکدا اے کہ اوہ شامنامہ احسن القصص توں بعد وی کسے "امید" اتے لکھدا رہیا ہوں وے ایس لئی مصلحت دے تحت اس احسن القصص وچ کوئی گل نہ کہتی ہو دے پر اوہ دے بعد شیر سنگھ دے راج دے وچ دی سکھاں شامی تے بر جھاگر دی نے اس نوں بدول کر دتا ہوں وے تے اس نے ایہوں اوتھے ای چھڑ دتا ہوں وے یاں ایہ دی نمکن اے کہ اوہی وفات۔ نے اس نوں ایہہ موقع نہ دتا ہوں وے بہ حال ایہاں شہادتوں پاروں تے ایہو گل نہ تروسی اے کہ احمد یار دی جاگیر والی امید، امید ای رہی۔ جاگیر نہ ملن دی تصدیق احمد یار دے خاندان وچوں احمد یار دی پڑ پوتری دے جو والی حکیم غلام احمد تے اوتھوں دے و سنیکاں چوہدری محمد حسین ولد اللہ داد، بہادر دمرائی، ولی محمد (لوہار) نے منظور حسین نے دی کہتی اے ایس لئی ساڑھی جاچے شک دی کوئی گنجائش نہیں رہندی۔

احمد یار دی وفات

احمد یار دی وفات واسال بوہتے تاریخ تذکرہ لکھن والیاں ۱۸۴۵ء لکھیبا اے۔ دو

۱۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ، لاہور، ۱۹۵۶ء، ص ۳۱۷

۲۔ احمد حسین قریشی قلعہ داری: پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، لاہور، ۱۹۶۴ء، ص ۱۰۵

۳۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۳۲۹

۴۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور، ۱۹۷۵ء، ص ۲۶۸

لکھاریاں نے وفات و اس سال ۱۸۴۸ء لکھیائے۔ جدول کہ ایس ایس اسول نے ستر سال دی عمر
 وچ وفات پان دی دس پانی لے۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ نے وفات دی گل کوئی نہیں کیٹیگی
 اینہاں ساریاں لکھاریاں نے ایہ سال بغیر کے اندر لی یاں باہر لی شہادت مے درج کیتاے۔
 احمد یار نے شانہ نامہ رنجیت سنگھ ستر سال دی عمر وچ ۱۸۳۸ء وچ شروع کیتا لکھی ایہ
 وچ ۱۸۴۱ء تکیر دے حالات اوہ منظوم کر دا و سدا لکھے۔ ایہوں بعد سنہ تصنیف والی ادبی اگر
 لکھت احسن القصص سانسے آؤندی لے جب پیری اوس ۱۸۴۲ء وچ مکائی لکھی۔ ایہوں مگروں نہتے
 ادبی کوئی لکھت تصنیف و اسال بیان کر دی سانسے آؤندی لے تے نہ ای ادبے جوہند مہون
 واکوئی ثبوت ملدا لے ایس لئی وفات وے سال ۱۸۴۵ء وناں اتفاق کرن توں بناں کوئی چارہ نہیں وفات
 ویلے احمد یار دی عمر، درہے سی اوہ مرالے ای فوت ہویتے مرالے ای مرالہ مکھناں والی وے
 وچکارے قبرستان وچ اپنے مرشد بابا صلاح فقیر دی کچی درگاہ دی چو کھنڈی توں باہرے پاسے دفن لے
 قبر اچے وی کچی لے احمد یار دی سرماندی وکل ادبے پڑ پوترے مولوی غلام محمد دی قبر لے، اینہاں

۱۔ مولانا بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور۔ ۱۹۶۰ء، ص ۱۲۶، عبدالرحمن ملک، ادارہ
 پنجابی منظوم داستانیں، تاریخ ادبیات مسلماناں پاک و ہند جلد ۱۳ (اول)، لاہور۔
 ۱۹۶۱ء، ص ۳۶۷

۲۔ ایس ایس۔ اسول: (۲) پرکھ قصہ کار، در پنجابی ساہت دا اتہاس و بھاگ پہلا پیٹار۔
 ۱۹۶۱ء، ص ۶۷۳ (گورکھی)، دایمہ گل تے ممکن ای نہیں کیوں جے ۱۸۳۸ء وچ اوہ
 ستر سال داسی ایہوں بعد ۱۸۴۲ء وچ اوس احسن القصص لکھی

۳۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کامروپ & Editing
 Evaluation امرتسر۔ ۱۹۶۵ء، مقالہ پی۔ ایچ، ڈی پنجابی، گورکھی ٹائپ شدہ
 ملو کہ راقم الحروف، ص ۵

۴۔ کلونت سنگھ (دیباچہ) شانہ نامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۱۳ (اردو)

۵۔ احمد یار: شانہ نامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۲۰ (فارسی)

۶۔ احمد یار: احسن القصص، لاہور، ۱۹۱۸ء، (۱۹۱۷ء)، ص ۲۲۳

قبران دی لغتان وہی مراد دے دس نیکیاں تے احمد یار دے خاندان وچوں مولوی غلام محمد دی
 بھین زینب بی بی دے جوالی حکیم غلام احمد (مراد) نے کہتی قمر لیشی احمد قلعہ داری پورہ
 وی احمد یار دی وفات مراد تے قبر وی مراد دس لکھے اسان مراد اٹپر کے اینناں تھانواں یاں
 تصویراں وی آماریاں۔ ایہہ تصویراں ایس باب دے آخر تے ملاحظہ فرماؤ!

احمد یار دی اولاد

بیر رانجھا، احمد یار دے دیباچہ نگار ارجن داس نے احمد یار دے خاندان دے سرد
 غلام محمد دا ذکر کہ دیاں "بنیرہ زادہ" لکھیاں تے آکھیاں کہ مولوی لطیف پچالیہ نے احمد
 یار دیاں کتاباں دے حقوق اینناں کو لوں بیج لکھے۔ احمد یار دی اپنی کتاب مناجات رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم وچ اک مقالہ دونوں آؤندے نہیں عبد اللہ تے قاسم کہ اینناں وی اتھے بخشش
 منگی گئی اٹھے احمد یار شاہنامہ رنجیت سنگھ دے سبب تصنیف وچ دسد اے کہ کلاب سنگھ
 نے اس نوں شاہنامہ لکھن تے انعام تے جاگیہ دین دا وعدہ کیتا جسیدے قول ادنی اولاد
 ناندہ اٹھا سکے۔ قمر لیشی احمد حسین قمر لیشی بوری دسدے نہیں کہ غلام محمد بیٹے احمد یار دے پوترے
 نہیں اک داری سید شریف احمد شرافت نوشتا ہی نوں ملے تے اونباں نے ایس کل دی تائید کہتی کہ

۱۔ حکیم غلام احمد: ٹیپ شدہ گفتگو، نمبر ۵، مملوکہ راقم الحروف

۲۔ قمر لیشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجاب ادبیات و تحقیقی مطالعات، لاہور، ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۸

۳۔ ارجن داس دیباچہ: میر رانجھا احمد یار، پچالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۶، (ایہ حقوق احمد

یار دی پڑ پوتری دے دو پترے ممتاز احمد بھٹی نے محمد لطیف دے پتر عبد الرشید لورے

والپس لے لئے تے اقرار نامہ مورخہ ۲۵ مارچ ۱۹۶۷ء نوں اپنے مال رتبہ ڈیڑھ

لیا، ش م)

۴۔ احمد یار: مناجات رسول اللہ صلی علیہ وسلم... پچالیہ - ۱۹۳۲ء، ص ۸

۵۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، اہلسہ - ۱۹۵۱ء، ص ۲۱ (فارسی)

احمد یار دی دھی دی اولاد وچوں اک صاحب پر وفسیر امتیاز احمد میں جھیڑے رسول انجنیرنگ
کالج وچ پڑھانڈے نیں سہ

ایہناں ساریاں گلاں نوں سامنے رکھیا جاوے تے ایہہ گل تے بہر حال ثابت اے کہ احمد یار
دی اولاد ہے سی، قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری ہوراں دے حوالے نال سید شریف احمد شرافت ہوراں
راہیں احمد یار دے خاندان دی نشان دہی ہو گئی خوش قسمتی نال رسول انجنیرنگ کالج پڑھانڈے
پر وفسیر ہوراں نال دی رابطہ قائم ہو گیا جس توں بہت ساریاں مزید گلاں دا پتہ لگاتے بہت سارے
گھیلیاں دی درستی ہوئی۔ پر وفسیر ہوراں واناں امتیاز احمد نہیں سکوں ممتاز احمد بھٹی اے تے اوہ
اجکل منڈی بہاؤ الدین وچ رہندے نیں اوہناں دے ذریعے . ادہناں دے والد

حکیم غلام احمد ہوراں نال دی رابطہ قائم ہو گیا، جنہاں توں ہور بہت ساریاں گلاں دا پتہ لگا، پر وفسیر ممتاز
احمد بھٹی ہوراں نے میاں محمد لطیف ساکن چورنڈ (تحصیل پچالیم) توں احمد یار دی لکھی اک نامکلی سی حرفی
دی لے کے دل جھیڑی احمد یار نے اپنے تیر علی قاسم دی وفات اتے لکھی سی ایہہ اوہدے پنجویں پتر
دی وفات سی جھیڑا شادی شدہ . سی ایس سی حرفی وچوں ای اک ہور پتر علی حیدر دے نال
دا پتہ لگدا اے . انج ہن تیکر کیتیاں گلاں دے حوالے نال . علی قاسم، عبداللہ، علی حیدر
تے تن ہور پتراں دی دس پینڈی لے حکیم غلام احمد دے بیان موجب اوہ احمد یار دی پڑ پوتری

۱۰ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور، ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۴

۱۱ ت تھ دتے پتر پنج مینوں سد بیونی مرط وار و دار سائیاں

میریاں اکھیاں دے اگے مار یونی کسے غضب دی چھک تلوار سائیاں

علی قاسم ہن کدوں جان داساں میرے ونڈنے آج نہ بھار سائیاں دا احمد یار:

سی حرفی مرثیہ پتراں قلمی مملوکہ راقم الحروف

۱۲ علی قاسم دی دوسری روندی نوں دھوٹے ہوٹے دے باجھ سوکھل ناہیں دا احمد یار:

سی حرفی مرثیہ پتراں قلمی مملوکہ راقم الحروف

۱۳ علی حیدر سمبھناں توں چھوٹرا سی اوہ بھی قمر ہانی اوہدی گھلیا میں دا احمد یار:

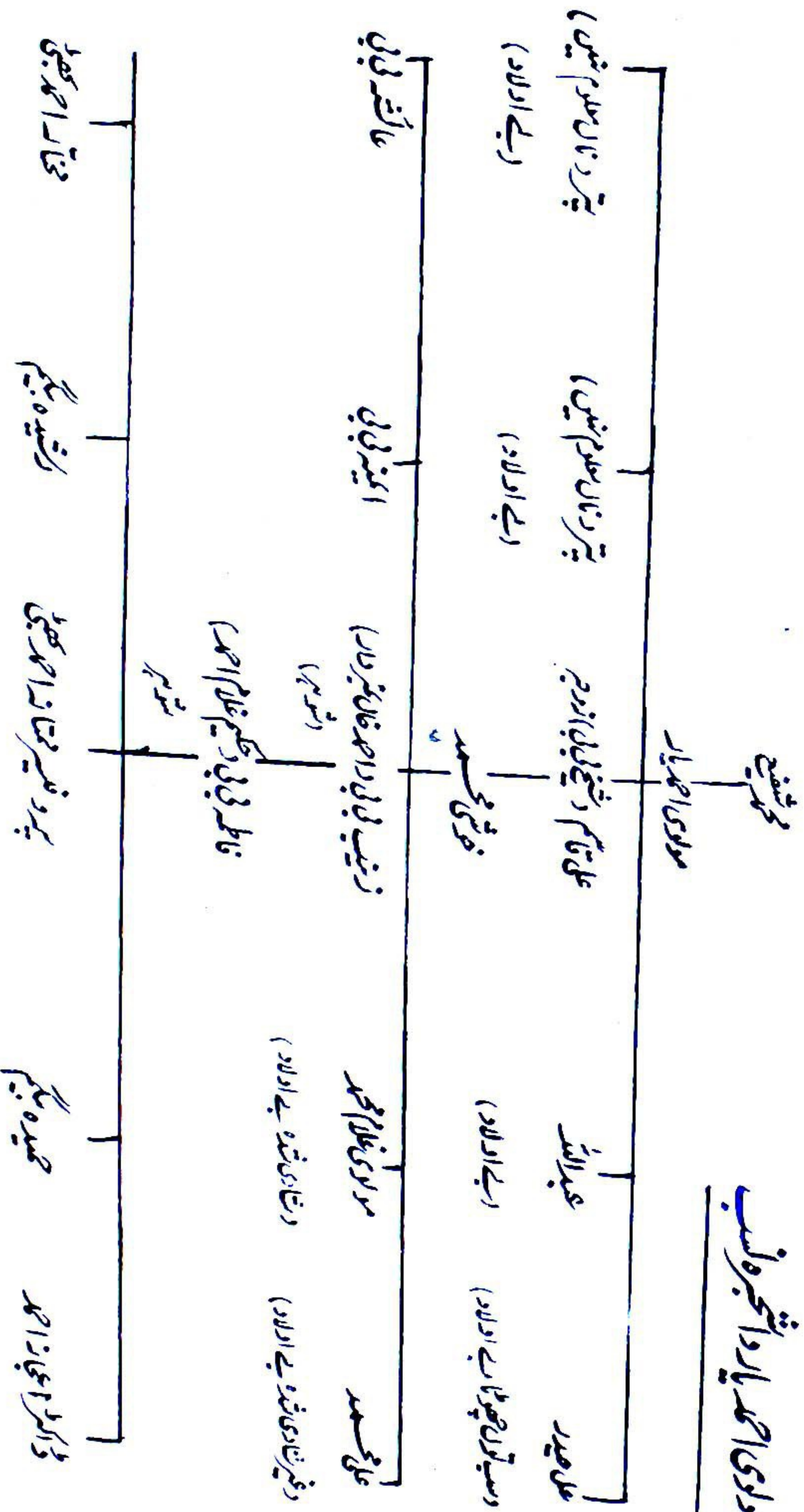
سی حرفی مرثیہ پتراں قلمی مملوکہ راقم الحروف

دے جوائی نہیں ایہناں دی کس دانال زینب بی بی تے بیوی دانال قاطمہ بی بی لے مولوی
 غلام محمد ایہناں دی کس دے بھرا سہ لہ یعنی احمد یار دے پڑ پوترے سن انج ارجن داس دی ایہہ
 گل درست نہیں رہندی کہ غلام محمد نبیرہ زادہ احمد یار سی حکیم غلام احمد سوراں دے احمد یار دی
 پڑ پوتری دی دھی نال شادی دی تصدیق مرالہ دے سوراں لوکاں دی کیتی جنہاں وچ چوہدری محمد حسین
 (ریٹائرڈ گورنر اور بہادر دمراتی) ولی محمد ولد احمد دین (لوہار تے منظور حسین وغیرہ ایہناں لوکاں
 علی قاسم دے احمد یار دے پوترے ہون دی وی تصدیق کیتی۔ ایس حساب نال پڑ پوترے تے
 آکے احمد یار دی پیڑھی اگوں اولاد دلوں نہیں چلی تے آل دلوں پر وفسیر ممتاز بھٹی احمد یار دی پڑ پوتری
 دے دوہترے لگے یاں احمد یار پر وفسیر ممتاز بھٹی دی نانی دا پڑ دادا لگیا۔

احمد یار دے خاندان تے دوہیاں ذریعہاں توں احمد یار دا شجرہ انج بنیا کہ احمد یار دا
 باپ محمد شفیع، احمد یار دے اگلا پنج پتر علی قاسم، علی حیدر، عبداللہ تے دو دے نال معلوم
 نہیں، اگلی علی قاسم دا اک پتر جو یا باقی لا ولد کئے۔ علی قاسم دی شادی موضع بھکھو وچ ہوئی شادی
 دے تن سال بعد علی قاسم م گیا علی قاسم دا پتر خوشی محمد سی اوہی شادی احمد یار دے خاندان وچ ہوئی
 اوہ مرالہ آگیا خوشی محمد دے کھ دو پتر علی محمد تے غلام محمد تے تن دھیاں زینب بی بی، امینہ بی بی تے عائشہ
 بی بی ہوئے علی محمد فقیر ہو گیا، غلام محمد نے آخری نم وچ شادی کیتی اک رات مگر دوں طلاق ہو گئی دونوں
 پتر لا ولد مے۔ زینب بی بی دا دیاہ احمد خاں منہ دار نال ہو یا جنہاں دی دھی قاطمہ بی بی نال مولوی
 غلام محمد (پڑ پوتا احمد یار) دی تھ کی تے حکیم غلام احمد دی شادی ہوئی، حکیم غلام احمد دے اگوں
 تن پتر ممتاز احمد، اعجاز احمد تے ممتاز احمد بھٹی تے دو دھیاں حمیدہ بی بی تے رشیدہ بی بی لہ
 ایس حوالے نال احمد یار دا شجرہ نسب انج بنیا۔

۱۰ حکیم غلام احمد: ٹیپ شدہ گفتگو معلوم کہ راقم الحروف، رنگ نمبر ۵
 ۱۱ پر وفسیر ممتاز احمد بھٹی: مراسلہ بنام راقم الحروف، مورخہ ۹ اگست ۱۹۷۸ء

مولوی احمد یار و اشجہ نسب

احمد یار دے شاگرد تے دوست

احمد یار دے شاگرد داں تے دوستاں بارے ساڈے کول صرف اندر لیاں شہادتاں ہے
 نہیں اوہدا اک شاگرد بخش فقیر سی جس دے کہن تے ادس کسب نامے لکھے لہ اک نجت جمال
 سی دوست جس دے اکھن تے ادس تمیم انصاری (خرد) دا قصہ لکھیا ایہہ گھنٹیں رہندا
 سی لہ جدوں کہ تمیم انصاری (کلاں) پنیانوالے کاسرے دسدے شاگرد کموں دے اکھن
 تے تحریر کیتا لہ مرالے دے وسنیکاں وچوں چوہدری محمد حسین (ریٹائرڈ) گوردوانے دسیا
 کہ اوہدا دادا چوہدری ذریخاں احمد یار دا شاگرد سی مرالے وچ اک مور شاگرد و ماہلا ولد ضمیر
 گل دی سی ایہہ ای احمد یار نون مرالہ لیاٹے ایس گل دی تصدیق مرالے دے حکیم غلام احمد والد
 ممتاز بھٹی نے اپنے ٹیپ شدہ انٹرویو وچ کیتی اے سہ

احمد یار دوسن "دانارا"

"احمد یار دوسن" والا بھلیکھا اقبال صلاح الدین ہوراں پایا سی تے اجے تیکر ایس
 حالے وچ اوہناں دے نال کوئی نہیں ریا بہر حال اوہناں ایہہ بھلیکھا پایا سی ایس لئی ایس
 نون کڈھنا ساڈا حق بن والے۔

اقبال صلاح الدین نے احمد یار مرالوی تے احمد یار اسلام گڑھی نون نگھیٹن واسطے مجموعی
 طور تے چار دلیلاں دتیاں نہیں جنہاں دا خلاصہ ایہہ لے:

- ۱۔ احمد یار: کسب نامہ للدیباں دھوبیاں، درزیاں، ہتھ نقل ملو کہ راقم الحروف ص ۲
- ۲۔ احمد یار: تمیم انصاری، بھالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۳
- ۳۔ احمد یار: تمیم انصاری، لاہور - (ص - ن) ص ۲ پنیانوالہ کاسرا، کجرات دے نال
 بھتو پورہ دے کولے تے کاسرا دیوان سنگھ وی ایہدے کولے (ش م)
- ۴۔ حکیم غلام احمد: ٹیپ شدہ گفتگو، رنگ ۵ ملو کہ راقم الحروف

(۱) احمدیاء مرالوی نون تاریخاں تذکرہ یاں والیاں میاں احمدیاء یاں مولوی احمدیاء لکھیا
 اے ادہ ایہناں کتاباں وچ احمدیاء تخلص کردے سن شاہنامہ رنجیت سنگھ وچ احمدیاء نے
 مولوی تخلص کیتا اے تے اردو وچ احمدیاء، احمد حسین قریشی مورال اوہناں نون حکیم دی
 لکھیا اے (ممکن اے ادہ طبابت داکم تھوڑا بہت کردے ہون) ایس دے برخلاف احمدیاء
 اسلام گڑھی دے ناں نال مولوی، میاں یاں حکیم دالفظ کتے نہیں آؤندا ایہہ وی احمدیاء
 تخلص کردے سن پر فارسی وچ دو تخلص بین خود تے شیدا ملدے نیں جدوں کہ بھاکھا وچ
 گورداس

(۲) احمدیاء اسلام گڑھی دی جہیڑی کلیات (مجموعہ) ملی اے ادھدے وچ دیاں اکثر
 تصنیفاں اے جھاپے نہیں چڑھیاں اپنے متبھ نال لکھے ایس مجموعے دے اکثر تہ قیماں وچ
 ادہ اپنے آپ نون انڈر گڑھی / اسلام گڑھی لکھدا اے ایہناں تصنیفاں وچ اک درجن توں
 ودھ لکھیاں ہویاں عبارتتاں وچوں ادہ مرالوی ہونا ثابت نہیں ہوندا البتہ ادہ لکھدا اے
 کہ اسلام گڑھی تے جلال پور دونوں تھانواں دا دسٹیک اے

(۳) احمدیاء مرالوی نے شاہنامے توں علاوہ اپنیاں چھوٹیاں موٹیاں تصنیفاں دے ناں
 پنجابی داستاناں وچ لکھدے تے نیں پر ادھدے قلمی مجموعے دی کے تصنیف دا ذکر ۱۸۳۸ء یعنی
 شاہنامے دی تصنیف دے سال تاں نہیں ملدا

(۴) اے تاں کسے شاعر نے اوس تھے یا کہانی نون ود بارہ اک مکمل دکھری تصنیف دی حیثیت
 نال نظم نہیں کیتا جس نون نظم وچ لکھ چکیا ہووے جکیر مرالوی نون اسلام گڑھی دی من لیا جاوے
 تے فی مرالوی ۱۹۲۸ء وچ چھپن والی مہیر تے قلمی مہیر نون اک ای شاعر دیاں تصنیفاں کوں من
 لیا جاوے مرالویوں چھپن والی مہیر دا ایہ شعر بڑا مشہور اے :

۱۔ اقبال صلاح الدین: احمدیاء دوسن، ماہنامہ پنجابی زبان، لاہور، اگست، ستمبر، ۱۹۷۱ء، ص ۲۹، ۳۰

۲۔ اوسے - ص ۳۰

۳۔ اوسے، ص ۳۱، ۳۲

میں قصے لکھدیاں ورھے پنجاب سٹھ اپنی عمر لنگھائی
تے (ادبناں) تفصیل وچوں ایہو اکو سیر بنائی
۷۸ء وچ (احمدیاری) پیدا ہو یا ۱۸۱۸ء تائیں دہیر لکھن (۱۸ سال) اوہ کے دوسرے
قصے دہیر لکھن (ادعوئی نہیں کردا، محبوبے وچ شامل ہیر دی ملکیت توں ۲۵ سال بعدی
احمدیاری مرالوی انکاری نہیں ایس لئی ثابت ہو یا کہ ایہہ دوجی ہیر لکھن والا شاعر مرالوی توں دکھ
شخصیت اے جہیڑا اپنا وطن اسلام گڑھ لکھن اے ملہ
آؤ ایہناں دیلاں نوں وار داری ویکھئے واپھئے:
پہلی دلیل وچ اقبال صلاح الدین نے احمدیاری مرالوی نوں حکیم تسلیم کتیا اے آؤ ہن احمدیاری
حکیم طب دی کتاب وچ اپنے بارے جو کجھ لکھد لے اوہدا جائزہ لیئے۔
زمین جلال پورے دے اندر ہر مقصود ہر جو د میسر
قلعہ اسلام گڑھے دا ناؤں اوہ سی میں عاجز و اتھاؤں ملہ
اقبال صلاح الدین بوراں اپنی دوسرے دلیل وچ لکھیا اے کہ احمدیاری اسلام گڑھی
اپنے آپ نوں اسلام گڑھ تے جلال پور دونواں تھانواں داوسنیک لکھد لے ہن ایس حوالے
نال تے ثبوت نال احمدیاری مرالوی دی حکیم ہون دے ناطے اسلام گڑھ / جلال پور دونواں
تھانواں داوسنیک بن گیا۔

احمدیاری دے ناں نال اک بڑا مشہور قصہ کلہروپ دی لکھیا گیا آؤ ذرا ایس وچوں
اندرونی شہادت نال ایہدے لکھن دے تھانوں ٹکانے دا کھوج کڈھئے اوہ لکھد لے
شہر جلال پورے دے دکن قلعہ وچ ٹکانا
اوس جگہ کوئی روز لنگھاکے مڑھے گھر جانا ملہ

۱۔ اقبال صلاح الدین: احمدیاری دون ماہنامہ پنجابی زبان لاہور، اگست، ستمبر، ۱۹۷۱ء، ص ۳۱-۳۲

۲۔ احمدیاری: طب احمدیاری، لاہور، ۱۸۸۱ء، ص ۳

۳۔ احمدیاری: کلہروپ قلمی نوشتہ شیخ احمد، ۱۲۷۲ھ ملکہ ڈاکٹر وجید قریشی، ورتن ۳، ب

قلعہ سلام گڑھے وچ جمیں اوتھے سرت سنبھالی
 دے شہر جلال پورے دی خلقت بہت سوکھالی
 آڑہن ایہ قصہ کامروپ لکھن والے احمد یار بارے اک بیرونی باعتبار شہادت اتے گوہ کر
 رے گنیش داس وڈیرہ لکھ والے :-

لکھن وال موضع کلانے است مثل قصبہ خور و کہ اکثر عرف نامے خطر یان بونجایی
 در آن جا ساکن اند۔ و چو بدری فتح محمد مقدم آن جا آدم نیک ذات بودہ است و
 قصبہ جلال پورہ شہر است خور و کہ اقوام خطر یان ہر طبقہ و اہل حرفہ ہر کار خانہ در آل
 جا سکونت دارند۔ در ابتدا موضع بود خور و اند علاقہ بندرا بن پور سوکھا علمہ تپہ
 جو وڈرا ٹچہ۔ چوں چو بدری رحمت خال ورا ٹچہ زمیندار آل جا سر بہ بزرگی انراخت و
 در عمل احمد شاہ ابدالی بہ تشخیص تمام سپہ گنہدہیرات و گجرات متاخر گشت۔ مردمان را
 استمالت نمودہ در جلال پور آباد کر دے و خصوص چوں شہر گجرات را سکھاں ویران ساختند
 اکثر کساں در جلال پور زیر سایہ چو بدری مذکور آسائش گزیں شدند چنانچہ چو بدری
 حمد و جہت نامہ پنج ۱۱۷۲ ہجری (بمطابق ۹-۱۷۵۸) قلعہ متصل پشتہ کلا چورہ
 بہ نام پد خور و اسلام گڑھ نام بناد و مسجد و چاہ تعمیر نمود و بر لب جوٹیاں دوارہ
 پائین قلعہ باغ بہیر است۔ در میان قلعہ ہم آبادی خطر یان و برہمنال وغیرہ عرب
 بہ وقوع آمدہ و میاں احمد یار شاعر پنجابی مصنف قصہ کامروپ در ہمیں اسلام
 گڑھ بودہ است۔ دریں ولانہ چند مدت در موضع مورالہ مغرب رویہ گجرات
 رفتہ سکونت اختیار کردہ است۔

ترجمہ لکھن وال قصبہ خور و وانگوں اک وڈا سا اپنڈلے بونجایی دے مشہور کھتری
 اوتھوں دے و سیک تے چو بدری فتح محمد جیٹرا اوتھوں و امقم لے ادہ بڑا

۱۔ احمد یار: کامروپ تلمی نوشتہ شیخ احمد ملولہ ڈاکٹر و صید قریشی، ورق ۴، الف
 ۲۔ گنیش داس وڈیرہ: چار باغ پنجاب، امرتسر۔ ۱۹۶۵ء ص ۲۰۶ (فارسی)

نیک ذات لے تے قبضہ جلال پور اک چھوٹا جیہا شہر اے جتھے سر بلتھے دے کھتری
تے ہر کم دے دستکار دسدے نیں، شروع وچ ایہہ چھوٹا جیہا پنڈ سی ایہہ بندرا
بن پور سکھا جیو وڑا پٹج دے مضافات وچوں سی اوس ویلے چوہدری رحمت خاں
وڑا پٹج جیہڑا اوتھے زمیندار سی نے شہرت حاصل کیتی احمد شاہ ابدالی دی عملداری وچ
سرات تے گجرات دے مایہے واسطے کتاب لان مگروں مایہہ کٹھا کرن تے لگ گیا
لوکاں نوں اوس نے رام کسے جلال پور وچ آباد کیتا خاص طور تے جس ویلے گجرات
نوں سکھاں نے برباد کیتا تے اکثر لوک جلال پور وچ مذکورہ چوہدری دی چھتر
چھانڑیں بڑے آرام نال رہن لگ پئے چنانچہ چوہدری ممدوح نے ۱۱۷۲ھ بمطابق
۱۷۵۸-۹ء وچ اک قلعہ جیہڑا کہ کلاچور دے بندر لپٹے، دے نال سی اپنے
پیو دے نال تے اودن نال اسلام گڑھ رکھیا تے اک مسجد تے کھوہ وی بنوایا، درواہ
نہرو دے کنارے قلعے دے تھلے سیر دا باغ قلعے دے اندر وی کھتیاں دیاں تے
بامبال دیاں بڑیاں چنگیاں آبادیاں ہو گیاں نیں تے سیال احمدیاری پنجابی شاعر مصنف
تھہ کامروپ ایسے اسلام گڑھ وچ سی ایس دوران کجھ عرصے توں موضع مہارہ وچ
بندے والے پاسے گجرات جا کے اوس نے رہائش اختیار کیتی لے..

ایس شہادت نال تے گل ایسی ہو گئی لے کہ احمدیاری شہر جیہڑا امرالذی اکھوایا او سوائی
لے جیہڑا پہلیاں اسلام گڑھ جلال پور وچ رہندا سی ایوکل ڈاکٹر گوہند سنگھ لاہور نے
متی لے لے

بن اوتھیں گل ول کہ شہانے توں پہلیاں اسلام گڑھ وچ تیار ہوئے جیہڑے ۱۱۷۲ھ
وچ دیاں کتاباں وچوں کتے کتاب دا ذکر ہے کہ نہیں، تے ایہہ ذکر وی موجود لے احمدیاری

ڈاکٹر گوہند سنگھ لاہور: تھہ مار احمدیاری تے اوس واقعہ کامروپ & Editing
Evaluation امرتسر - ۱۹۷۵ء مقالہ پی - ایچ - ڈی پنجابی یونیورسٹی

ٹائپ شدہ و مملو کہ راقم الحروف، ص ۲

مشہور کتاب حاتم نامہ وچ اسلام گڑھ وچ تیار ہوئے مجموعے وچوں گھٹ و گھٹ چار لکھتاں
 واذکر موجود اے سہیر، ملکی کیمیاں، مصری و بائی تے شیریں نیر بادریہ
 جتھوں تکیر چوتھی گل و تعلق اے ایہدے تن حصے نیں پہلا ایہہ کہ کیمہ اقبال صلاح الدین
 ہوراں دے بقول ۱۸۱۸ء تائیں کسے دوجے سہیر دے قصے دے لکھن دا احمد یار دعویٰ کر
 دے؛ ایس دا جواب تے ۱۸۱۴ء وچ لکھیا اوہدا قصہ حاتم نامہ آپل پیا دیندا اے ایہہ ای
 نہیں سگوں ایہوں وی پہلاں لکھے قصہ کامروپ وچ وی اوہ سہیر لکھن دا اقرار کر دے اے ر۲ ایس
 سلسلے وچ ایس اعتراض دے دوجے حصے و تعلق سہیر رانجھا مطبوعہ وچ آئے ایس شعرتوں اساریا
 گیا اے.....

میں قصے لکھدیاں درھے پنجاہ سٹھ اپنی عمر لنگھائی
 تے (ادبناں) قصیں وچوں ایو اکو سہیر بنائی سٹھ
 ایس اعتراض دا جواب دین توں پہلاں احمد یار دے درجہ کیتے ایس شعری اصل صورت
 تے سباق سباق دل دھیان دوانا ضروری اے۔ احمد یار لکھدا اے:۔
 وارن شاہ جنڈیاں دے والے واہ واہ سہیر بنائی
 میں وی ریس اد سے دی کر کے لکھی توڑ نہجائی
 جو اٹکل مضمون نبھن دی اُس سو میں نہیں کائی
 وڈا تعجب آدے یار و دیکھ اُس دی وڈیائی
 میں قصے لکھدیاں درھے پنجاہ سٹھ اپنی عمر لنگھائی
 تے اُس قصیاں وچوں ایو اکو سہیر بنائی سٹھ

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵
 ۲۔ احمد یار: کامروپ مکتوبہ، ۱۲۷ھ کاتب شیخ احمد مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۴، الف
 ۳۔ اقبال صلاح الدین: احمد یار و دین، ماہنامہ "پنجابی زبان" لاہور، اگست ۱۹۷۱ء، ص ۳۱
 ۴۔ احمد یار: سہیر رانجھا، پھیالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۹

معترض دے درج کیتے حوالے تے احمد یار دی لکھت دے اصل حوالے نوں
 سامنے رکھ کے دیکھن نال پہلی گل تے ایو ای ننتری دی لے کہ معترض نے احمد یار دا شعر
 ای غلط درج کیتا لے ادھنے احمد یار دے لفظ "اُس" نوں آپوں ای "ادھناں" وچ تبدیل
 کہہ دتا لے تے توں پیاں پاکے ابہر دی دس دتا لے کہ ایہہ "ادھناں" اس نے اپنے کولوں
 لیا لے ظاہر لے ایخ معترض نے اپنے اعتراض ازل دزن دار بنان لئی کیتا لے پر ایہہ تحقیق دے
 حوالے نال ادبی دیانت داری نہیں، معترض دا فرض سی کہ پہلاں احمد یار دے اصل الفاظ درج کروا
 تے پھر ادھ دے اتے بحث کہہ کے نتیجے کڈھدا ظاہر لے اس سورت وچ معترض ادھ نتیجے نہیں
 سی کڈھ سکدا جیہڑے شعر نوں اپنی مرنی نال ڈھال کے اس نے کڈھے، بن جدول ساڈے
 سامنے احمد یار دے اصل لفظ موجود نہیں اسی ایہناں دی حقیقت تار نے آن۔

احمد یار ایہجے وارث شاہ دے فن اتے گل بات کہہ رمیا لے تے کہہ رمیا لے کہ
 اس نے مہر چنگی بنال لے۔ اس دا احمد یار نے وی اسے دی مہر دی ریس کہہ دیاں مہر لکھی
 لے پر وارث شاہ دانن اعلیٰ لے ادھدی تحریف اچی لے ادھنوں مضمون نبھن ہی احمد یار نالوں
 ودھ جاچ لے ایہہ گل کہہ دیاں کہ ریاں احمد یار اپنے آپ نوں نہیں بھلدا ادھ کہندا لے کہ
 مینوں پنجاہ سٹھ سال دی عمر ہوندی پئی لے کہ میں دورھیہ سے (قصے لکھ رہیاں پر اس دور شاہانہ
 نے قسیاں وچوں نہ ف اکو ایو (قصہ) مہر دا ای لکھیا لے تے وڈیاٹی حاصل کر لئی لے جدول
 کہ میں اپنی عمر قھے لکھ دیاں گزار دتی لے تاں دی اوہ اٹکل اوہ جاچ تے اوہ وڈیاٹی حاصل
 نہیں کر سکیا۔ امیو وہ لے کہ احمد یار وارث شاہ دی مہر دا ذکر کرن مگروں ادھدی زبان تے
 زبان نوں ٹھک سے ورتن دا ذکر کہہ کے اپنے باسے کہندا لے کہ ادھنوں ایس دی اُٹلیاں جاچ
 نہیں سے

کیہ آکھاں بولی تھاں لگدی کیہ گل ڈھکدی آئی
 احمد یار کہی اُس جیسی اٹل میں نہیں آئی لے

لہ احمد یار: مہر پنجاہ، پچالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۱۴۹

مطلب ایہ ہے کہ مطبوعہ سیر رانجھا دے ایس قصے وچ احمد یار نے ایہ گل نہیں آکھی
 کہ اس اکو سیر بنائی لے سگوں ایہ گل اوہ وارث شاہ دی وڈیالی وچ آکھ رہیا لے ایہ گل اگلے
 صفحے تے اپڑے کے بورنیتز جاندی لے جدوں احمد یار کمنڈا لے
 پیر اک سنگھڑا کو گل کر کے منصب پاؤن وڈے دوہے ریس نہ کرن سناؤن سے تقریریاں توڑے
 اپنے مرہنوں سلاہ پوہے تاکے توڑی توڑے سخن جنباں دے لوک سلاہن میں جگے تے تھوڑے لے
 مطلب ایہ ہے کہ اوہ کمنڈا لے وارث لے اکو سیر بنا کے ناں پالیا جدوں کہ میں ادھہ
 مقابلے وچ دھیرے قصے لکھے ۔

رہا ایس آخری گل دے چوتھے حصے دی کہ کیر کوئی شاعر کون اکو لکھت مکمل روپ وچ
 اک تون دودھ وار لکھدا لے، تے ایہ صرف مفروضہ دے دنیا دے ادباں وچ بہت ساریاں مثال
 موجود نہیں جیہڑیاں دتیاں باسکدیاں نہیں پر باہر جان دی کیر لوڑاں خود احمد یار اکو لکھت دو
 واری لکھدا ثابت ہوندا لے۔ احمد یار دے اپنے ستھ نال تیار کیتے جس قلمی مجموعے نوں بنیا دنا
 کے اقبال صلاح الدین اک دی تھاں دو احمد یار بنا بیٹھے نہیں ایہ دے وچ شامل قصہ سیر اک نہیں
 سگوں اک نامکمل تے اک مکمل لے تے دونوں احمد یار دے تصنیف کیتے ہوئے نہیں، پہلا سیر رانجھا
 جیہڑا ص ۱۰۷ اتیکر چلدا لے ایہ دے وچ ناری دے شعروی آؤندے نہیں ایہ دے وچ
 سیر رانجھے دے تعارف تون گل شروع کر کے تخت ہزارے تون ٹرن ہیرا پلنگھ، باران سال
 چاک بناتے عیدے کھیڑے تیکر گل ٹر دی تے اچن جیت ختم ہو جاندی لے ایس حصے دا
 اندازہ قسوسی والے تے بکر مختلف لے اک شعر ملاحظہ فرماؤ

چڑھدے چیتیر باغ بہاراں ماراں تھوں رنگ دھاراں

صنداں باسے وچ غباراں جھنگ سیاں دیاں گلناراں سہ

دو جا سیر رانجھا ص ۸۰ تیکر چلدا لے سٹون مسلسل تے لکھت مکمل لے سیر رانجھے

لے احمد یار: سیر رانجھا، پھالیہ - ۱۹۲۸ء ص ۱۵۰

۲۱ احمد یار: داتا عشق رانجھن دہیر نوثرہ منصف احمد یار قلمی مملوکہ اقبال صلاح الدین ورق ۱، الف

دی مکمل کہانی بیان کیتی گئی اے ایسے وچ مڈھ توں لے کر سیر نوں زہر دینا راجھے
 د امرنا تخت ہزارے راجھے دی قبر وچوں لاش دا غائب ہون اتے جھنگ بیالیں میرے
 نال اک ہور قبر دا ظاہر ہونا شامل لے بجر عشقیہ داراں والی لے ملاحظہ فرماؤ

اتے میر کہے میاں راجھناں سیاں کچرک پیاں تکن

کچھ منہ تھوں بول پر تیاں تیرا کیہڑا دسیں وطن ملے

ایو لکھت احمد یار پھیر مر لے آن کے لکھدا لے ایس لحاظ نال اکو لکھت اس

تن دار لکھی اس نے اپنیاں ہور لکھتاں وی اک توں ودھ واری لکھیاں جویں اپنی لکھت

حلیہ مبارک رسول مقبول وچ ادوہ اترار کر دالے کہ اس حلیہ رسول پاک اگے وی اک بنایا

احمد یار مرید میر اندے نال توں گھول گھمایا حلیہ پاک رسول اللہ دا اگے اک بنایا ملے

احمد یار وی ایہ لکھت حلیہ مبارک رسول مقبول، دوبارہ اک مکمل تے وکھری

تصنیف دی حیثیت نال احمد یار دے ستھوں ای نظم بوٹی احمد یار نے ایس توں اڈ ہور

دی لکھتاں دوبارہ لکھیاں جنہاں وچ یوسف زینجا تے تمیم الفاری وغیرہ شامل نیں۔

ابن اقبال ملاح الدین مورال دے چارے اعتراض تے ایہناں لئی ورتیاں دلیل

فلطانتا بت ہو جان دے نیں جہیڑے ادھناں کو احمد یار نوں دو ثابت کران لئی گھڑے سن

ایتھے ایہ گل آکھنی مناسب لے کہ ایہناں اندر لیاں دلیاں توں اڈ احمد یار دی پڑ پوری

دے جو ال حکیم غلام احمد دمرالہ دے بیان موجب احمد یار دے خاندان نال ادھناں دے

خاندان دے تعلقات بہت قدیم زمانے توں میں احمد یار دے خاندان وچ حکیم غلام احمد دمرالہ

دی خالہ وی یا ہی ہوئی سی اسلام گڑھ وچ حکیم غلام احمد دے دادا رہندے سن احمد یار دے

پترعل قائم دی ووتھی وی حکیم غلام احمد دے رشتے داروں وچوں سی ایہ رشتے دار یاں لہ

وچ وی قائم رہیاں حکیم مورال دے بیان موجب اسلام گڑھ وچ احمد یار تے مورال دے

لے احمد یار: داستان عشق راجھن و سیر نوشتہ منصف احمد یار قلمس مملوکہ اقبال ملاح الدین امیق ۱۰۸

۲۷ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مبارک... پھالیہ - ۱۹۳۳ء، ص ۲

احمد یار اکو ای نہیں نہ ایہ شہادتوں ساڈے سوتف نون ہور مضبوط کر دیاں نہیں۔
گل اصل وچ ایہ لے کہ احمد یار اک عالم فاضل تے پڑ گون شاعر سی اوہ آپ

لکھدا لے

جتنے قصے درو منداں دے میں عمرے وچ جوڑے

گنے نہ جانے ایس ٹکانے جو دساں سو تھوڑے

تے کسے اک بنایا موسی یاں کسے دور سائے

چالی برس ہوئے میں لکھدیاں کاغذ کر دیاں کائے مائے

یاں جتنے قصے جوڑے جے اوہ گنن نگاں میں سائے

ستن دایے بنیرا ہو جاوون نائے لکھن ہائے سائے

اسلام گڑھ / جلال پور توں نکلن مگر وں اوہ اوڈاڈا مقالوں تے پھیریا کتا باں لکھدا

رہیا آخر مرالہ ڈیسے لائے اوہ دیاں و دھیریاں کتا باں تے مقال مقال دے ذکر پاروں

لوکاں نون ایہ شک گزریا کہ ہو سکدا لے ایہ اک توں ودھ بندہ ہووے پر ثابت ہویا

لے کہ ایہ اکو بندہ سی۔

۱۔ حکیم غلام احمد (مرالہ): بیپ شدہ گفتگو، مملوکہ راقم الحروف، رنگ نمبر ۵

۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵

۳۔ احمد یار: احسن القصص، لاہور، ۱۹۱۸ء (۱۹۱۷ء)، ص ۲۲۵

اجوکا مرالہ

مرالہ وچ رہندے مولوی احمد یار دے خاندان دے کجھ افراد، سبجے توں کیجئے
 پروفیسر ممتاز احمد بھٹی، ایہناں دی والدہ فاطمہ بی بی رسولی احمد یار دی پڑپوتی
 دی دھی، مائی صاحبہ دے خاوند حکیم غلام احمد تے ایہناں دے اک پتر مختار احمد بھٹی

مکھنا نوالی تے مرالہ دے درمیانی قبرستان وچ مولوی احمد یار دی قبر۔ فاتحہ خوانی وچ شامل
 سچے توں کھجے پیر و فیئر ممتاز احمد بھٹی (منڈی بہاؤ الدین) چودھری محمد حسین (مرالہ)
 شہباز ملک (ڈاکٹر) (لاہور) عبدالملک عرفانی (پھالسیہ)

مولوی احمد یار نے مرشد میاں صلاح فقیر دی درگاہ مولوی احمد یار دی قبر ایدہی چوکھنڈی
 ؎ باہر وار چڑھدے پاسے دی کندھ ؎ نال

حوالہ دی دہلی مسجد جہلمی نويس سرلوں بنی اے، ایسٹھے ای اوہ مسیت سی
 جہلمی اُساری دیے مسیت دے قبلے رُخ نہ ہون دی نشان دہی مولوی احمد یار نے کمیٹی

مولوی احمد یار دیاں لکھتاں

احمد یار نے ۱۷۷۷ء ورسے دی لمیری عمر پائی، اوہ ساری عمر لکھتا رہیا تے ایہ سلسلہ اوائل عمر توں شروع ہو کے آخری وقت تیکر چلدا رہیا۔ اوائل عمر وچ اوس دعار سریانی دی شرح کیتی جیڑوں کہ اوہدی موت توں صرف تن ورہے پہلاں ۱۸۴۲ء وچ اوہدی مشہور کتاب احسن لقصص مکمل ہوئی۔ اپنی لکھن دی رفتار باسے اوہدا اپنا بیان اے ۷

جتھے قصے آتے کتاباں عمر ساری میں جوڑے

گنن لگاں تے یاد نہ آون جو دساں سو کھوڑے لے

احمد یار دیاں لکھتاں دی کل گنتی جان لی سانوں تن وڈے ذریعے اپنانے پئے نیں۔ پہلا احمد یار دا اپنا بیان، دو جا احمد یار بارے تاریخ تذکرہ لکھن والیاں دی ایس بارے جانکاری تے تیجا احمد یار دیاں کتاباں دا مطبوعہ یاں قلمی مجسم صورت وچ حاصل ہو جانا۔ آؤ ایہناں تئاں ذریعاں دا ویرو اکر کے احمد یار دیاں لکھتاں تاریخے :-

اپنیاں لکھتاں دی سب توں ودھ گنتی اوس حاتم نامے (۱۸۱۴ء) وچ دتی اے جیہڑی مندرجہ ذیل اے :-

(۱) یوسف، زلیخا (۲) لیلیٰ (مجنوں) (۳) سستی پنوں (۴) ہیرا رانجھا (۵) سیف الملوک (۶) کام قمر (کامروپ) (۷) ملکی کیمیاں (۸) بائی و مصری۔

۱۔ احمد یار، ہیرا رانجھا، پھالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۸ -

(۹) چذربدن (۱۰) مرزا صاحبان (۱۱) سوہنی (مہینوال) (۱۲) روڈا جلالی (۱۳) شیریں فراد (۱۴) شرح رکن معارض (معارض النبوت) (۱۵) معراجنامہ (۱۶) طب دکنی دفتر (۱۷) باران ماہ دکنی (۱۸) سی حرفیاں دکنی (۱۹) شرح قصیدہ بردہ شریف (۲۰) شرح قصیدہ روحی (۲۱) شرح بہشتی (۲۲) شرح قصیدہ غوثیہ (۲۳) شرح امالی (۲۴) جنگ علی (وفات نامرتن یاراں) (۲۵) جنگ نامہ حسن حسینؑ، (۲۶) تمیم انصاری (۲۷) شرح دعا سر بانی (۲۸) مجلس کلاں شاہ زمان شہنچی (۲۹) خواب نامے دکنی (۳۰) باز نامے دکنی (۳۱) اسپ نامے دکنی (۳۲) نل دکنی (۳۳) حاتم طائیؑ۔

یہناں وچ اوہ ساریاں کتاباں شامل نیں جہناں بارے حاتم نامہ توں پہلاں لکھی کتاب قصہ کامروپ وچ اوس لکھاری ہون دا اقرار کیتا۔ ایہدے بعد اپنے اپنی کتاب (۳۴) شاہنامہ رنجیت سنگھ وچ چار ہور کتاباں دے لکھاری ہون دا اقرار کیتا جہناں وچ (۳۵) ذکر رسول پاکؐ (۳۶) جنگ بدر (۳۷) جنگ احد (۳۸) جنگ خنین شامل نیں۔ اوہدی چھیکر ٹلی کتاب (۳۹) احسن القصص راہیں تن ہور کتاباں بارے دس پیندی لے (۴۰) احوال سید عبدالقادر جیلانی، غوث پاک (۴۱) مناقب دکنی (۴۲) مناجات دکنی۔

ہن آو ایہہ دیکھئے کہ احمد یار بارے لکھن واسے اوہدیاں ہور کیتیاں

- ۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۳۰ھ مملوکہ راقم الحروف ورق ۱۱۹، ب
- ۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۳۰ھ مملوکہ راقم الحروف ورق ۱۲۰، الف۔
- ۳۔ اوہی: ورق ۱۲۰، ب۔
- ۴۔ احمد یار: کامروپ، قلمی مکتوبہ شیخ احمد ۱۲۴۴ھ مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی ورق ۲، ب، ام الف۔
- ۵۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۳۶۔
- ۶۔ احمد یار: احسن القصص، لاہور۔ ۱۳۳۶ھ ۲۲۵۶۔

کیڑیاں کتاباں دا ایس فہرست و ترح وادھا کر دے نیں۔
 ارجن داس نے ہیرا پنجاہ (۱۹۲۸ء) دے دیا چھے و ترح احمد یار دیاں کتاباں
 دے چھڑے ناں دتے نیں اوہناں و ترح ساڈے واسطے (۲۳) راج بی بی (نامدار)
 (۲۴) قصہ تترتے (۲۵) جنگ خندق لے نوایاں نیں۔ باوا بدھ سنگھ نے بنیہا
 بول دے پہلے ایڈیشن و ترح صرف (۲۶) قصہ راج و نسی نویں لکھت دی لے
 جدوں کہ ایسے دے تیجے ایڈیشن و ترح اک ہور کتاب دا وادھا کیتا، ایہہ (۲۷)
 حضرت محمد صاحب دا تولد نامہ لے۔ احمد حسین قریشی قلعہ داری ہوراں چھڑیاں
 نوایاں کتاباں دی دس پائی لے اوہناں و ترح (۲۸) کسب نامہ حد دگراں تے
 (۲۹) کسب نامہ لاراں دھوبیاں شامل نیں۔ عبدالغفور قریشی ہوراں نے لکھیا
 اے کہ احمد یار نے سلطان باہو دی لکھت (۵۰) محکم الفقرا ودا منظوم پنجابی ترجمہ
 کیتا چھے قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری ہوراں ۱۹۴۵ء و ترح احمد یار دی اک ہور
 لکھت (۵۱) ہجوم رالہ (مدح غوث الاعظم) دی دس پائی لے ڈاکٹر گوہند سنگھ
 لانی ہوراں نے ایس فہرست و ترح کوئی وادھا نہیں کیتا۔ باوا بدھ سنگھ
 گلورنٹ سنگھ، عبدالغفور قریشی تے قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری تے ڈاکٹر
 گوہند سنگھ لانی سب نے احمد یار دیاں کل باراں کتاباں دے اقتباس

- ۱۔ ارجن داس (دیا چھے) ہیرا پنجاہ احمد یار، پچالیہ ۱۹۲۸ء، ص ۴ (اردو)
 ۲۔ باوا بدھ سنگھ: بنیہا بول، لاہور، پہلا ایڈیشن ۱۹۲۵ء، ص ۲۱ (گورکھی)
 ۳۔ باوا بدھ سنگھ: بنیہا بول، لاہور، تیجا ایڈیشن، ۱۹۳۷ء، ص ۲۲۳ (گورکھی)
 ۴۔ احمد حسین قریشی قلعہ داری: پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، لاہور، ۱۹۶۴ء، ص ۱۰۵۔
 ۵۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۲۲۹ (ایہہ احمد یار دار مجہ نہیں، شمس)
 ۶۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ لاہور، ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۶
 ۷۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانی: قصہ کار احمد یار تے اول سا قصہ کمروپ - EDITING AND EVALUATION

درج کر کے ایہناں لکھتاں دے وجود دا پتہ دتا لے۔

احمد یار دیاں حاصل ہویاں لکھتاں

ہن آدتیجے ذریعے یعنی احمد یار دیاں حاصل ہویاں لکھتاں ول، اتناں دی روڑ بھج، تگ و دو تے جد و جہد توں بعد احمد یار دیاں مہیٹ لکھیاں (۴۰) لکھتاں مطبوعہ ایں قلمی روپ وچ حاصل ہو گیاں نیں۔ ایہناں وچ ۴ کتاباں ایہیاں نیں جہناں دا ذکر کتے وی نہیں لہجدا، انج احمد یار دیاں لکھتاں دی کل گنتی ۶۶ بن جاندی لے۔

احمد یار دی قصہ کاری

۱۔ ہیرا پنجہ (الف) (۲) ہیرا پنجہ (ب) (۳) ہیرا پنجہ (ج) (۴) کیمیاں ملکی (۵) راج بی بی و نامدار (۶) مصری و بانی (۷) سستی پتوں (۸) کامروپ (۹) رام چند (۱۰) جام تیسرا، نیلان و کوران (۱۱) یلیا مجنوں (الف) (۱۲) یلیا مجنوں (ب) (۱۳) شیریں فریاد (۱۴) تمیم الصاری (الف) (۱۵) تمیم الصاری (ب) (۱۶) حاتم نامہ (۱۷) حسن القصص یوسف زینجاد (الف) (۱۸) یوسف زینجاد (ب)

احمد یار دی دینی شاعری

۱۔ برتسرا، ۱۹۷۵، مقالہ پی ۱۱، پیج، ڈی (پنجابی) گورنمنٹ ٹائپ شدہ مملوکہ راقم الحروف، ص ۶۔
 ۲۔ غنیمت ببول (۱۹۳۷) ص ۲۰۸-۲۲۵، گورنمنٹ ٹائپ شدہ (دیباچہ) ۱۹۵۱۔
 ۳۔ عبدالغفور قریشی ۱۹۵۶، ص ۳۱۶۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری (۱۹۷۵)۔
 ۴۔ ڈاکٹر گوہر بند سنگھ لانبہ (۱۹۷۵) ص ۱-۹۹۔

(۱۹) شرح دعا سر یانی (۲۰) حلیہ رسول مقبولؐ (۲۲) معراج نامہ (۲۲)
 مناجات رسول اللہ صلعم (۲۳) وفات نامہ (رسول پاکؐ) (۲۴) معجزہ فاختہ
 (اردو) (۲۵) حلیہ غوث الاعظمؒ (۲۶) مناجات غوث الاعظمؒ (۲۷) مدح
 غوث الاعظمؒ (ہجومرالمہ) (۲۸) جشن سخی سرور سلطان (۲۹) باراں ماہ فراق
 مرشد (بھاگھا) (۳۰) کسب نامہ درد گرہاں (ترکھاناں) (۳۱) کسب نامہ
 حدو گرہاں (لوہاراں) (۳۲) کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں (۳۳)
 کسب نامہ قصا بیاں۔

احمد یار دیاں ٹھیکل لکھتاں

(۳۴) طب احمد یاری (۳۵) طب محمدی دستہ ضروریہ (۳۶) احوال نامہ
 (۳۷) قصہ تتر (۳۸) سی حرفی مرثیہ پتراں (۳۹) باراں ماہ (۴۰) شاہنامہ
 رنجیت سنگھ (فارسی)

احمد یار دیاں حاصل ہویاں لکھتاں (مختصر و وارثت جان پہچان)

احمد یار دی قصہ کاری

احمد یار نے اپنی حیاتی و جوح جو کچھ لکھیا ایہدے و جوح قصے بوہتے نیں
 ایہو کارن اے کہ احمد یار نوں قصہ کار کہندے نیں۔ راقم نوں وی حاصل
 ہویاں اوہدیاں لکھتاں وچوں بوہتے قصے ای ملے نیں ایہناں و جوح وی
 اوہدے اپنے ہتھ لکھیا اک مجموعہ اے جیہدے و جوح اوہدیاں ودھیریاں

لے ڈاکٹر گوہن سنگھ لائبریری قصہ کار احمد یار تے ایس دا قصہ کار روپ (Editing & Evaluation) امرتسر ۱۹۷۵ء۔ مقالہ پی ایچ ڈی (پنجابی)

لکھتاں اک تھماں سن، مناسب جا پدا اے کہ پہلاں ایس مجموعے دا
ویروا کر دتا جاوے تاں جے اگوں اوہدیاں کتاباں اُتے ایس مجموعے
دے حوالے نال گل کرن تے سمجھن وچ سسکل رہوے۔

قلمی مجموعہ نوشتہ احمد یار (۸-۱۲۰۷ھ) دی جان پچھان

احمد یار دے اپنے ہمتھ نال کتابت ہوئے ایس مجموعے دی تفصیل انج
اے کہ ایہہ جدوں گجرات دے کتب فروش کول اپڑیا، ایہدی چرٹے والی
جلد اوسط چکی سی، انج ایہہ مجموعے ٹٹ کے وکیا ایس مجموعے دے دو حصے
لین والیاں دا پتہ کڈھ لیا گیا اے۔ اک حصہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
نے تے اک اقبال صلاح الدین ہوران خریدیا۔ محترم ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
ہوراں والے حصے وچ احمد یار دیاں جیہڑیاں کتاباں آئیاں، اوہ کیمیاں ملکی،
بانی و مہری، رام چند و سیتا، شیریں فرادین، جدوں کہ اقبال صلاح الدین
والے حصے وچ احمد یار دیاں کتاباں وچوں باراں ماہ، باراں ماہ (ہندی)،
قصہ جام روپ تے کوران نیلاں (دو حصے)، ہیرا انجھا (الف)، تے ہیرا انجھا
(ب) شامل نیں۔ ایس مجموعے دے دونوں حصیاں وچ احمد یار دی قلم نال
لکھیاں دو جیاں دیاں لکھتاں وی شامل نیں۔ جیویں سی حرفی میاں واصل،
گوپی چند (ہندی)، وغیرہ۔

ایس قلمی نسخے دا سائز باہروں ۶×۴ م تے اندروں ۵×۳ پ اے۔ دو کالمی
تعلیق شکستہ وچ کالی وثنائی نال کتابت ہو یا اے۔ عنوان شنگرف نال
درج نیں، تقریباً ہر لکھت دے بعد ترقیم موجود اے جس وچ من تصنیف

۱۔ احمد یار: ہی حرفی واصل نوشتہ احمد یار قلمی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری (ترقیمہ) ۱
۲۔ احمد یار: گوپی چند (ہندی) نوشتہ احمد یار قلمی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری (ترقیمہ) ۱

احمد یار لکھیا اے نال ای اندر گڑھیہ لکھی کے سنگرف نال کٹ کے اسلام گڑھیہ
 کیتا ہویا اے، مصری و بائی دے سنگرف والے عنزان و چوں مصری و بائی
 دے عنوان دے نال احمد یار اسلام گڑھیہ لکھیا اے۔ مطلب ایہہ اے
 احمد یار نے ایہہ لکھتاں اسلام گڑھ دہن دے زمانے وچ مکمل کیتیاں
 ایہہ اک نادر تے نایاب قلمی نسخہ اے جیہڑا مصنف دے اپنے ہتھ نال
 تیار ہویا اے، ایس وچ شامل لکھتاں دے ترقیمیاں دے نال لکھت
 داسال وی دتا گیا اے، جواںج اے۔

ترقیمہ، رام چند ویستا ۱۲، شیریں فریاد ۸۱۲، ہیرا پنجھا ۸۱۲۔

ہن سوال پنگردا اے کہ ایہہ کیہڑا سال اے؟ ترقیمیاں وچ بھانویں
 اسلامی دن تے ہمینہ نہیں پرستاں دے نال ہجری واکوئی نشان موجود
 نہیں، اقبال صلاح الدین ۸۱۲ نوں ۱۲۰۸ھ متھیا اے، پراسی واسطے
 کوئی قاعدہ کلیہ درج نہیں کیتا، اسال ایس سنہ نوں پڑھن واسطے ودھیرا
 ٹیل لایا پراسی طرح لکھن دی روایت نہ لہی، اپنے چرو وچ احمد یار دے
 اپنے ہتھ دی لکھی اک ہور لکھت "حاتم نامہ" حاصل ہو گئی۔ ایہہ دے وچ
 دی شاعر نے اسخ ای کتاب کیتے نیں، ہر سفر دے بعد اوہ دارن ہمینہ تے
 سال کتابت درج کردا اے، جویں:

تمت تمام شد فقہ سفر مہوم حاتم روز دہ شنبہ بوقت ظہر تباریح پنجم

ماہ ربیع الاول ۱۲۰۱۲.....

۱۔ احمد یار: قصہ رام چند ویستا قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قلمی قلمی نوشتہ ترقیمہ ۱۲، ب۔

۲۔ احمد یار: شیریں فریاد قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قلمی قلمی نوشتہ ترقیمہ ۱۲، ب۔

۳۔ احمد یار: قصہ ہیرا پنجھا قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ اقبال صلاح الدین، ترقیمہ ورق ۴۰، ب۔

۴۔ اقبال صلاح الدین: احمد یار دس ماہنامہ پنجابی زبان لاہور، اگست ۱۹۰۱ء، ص ۳۲۔

۵۔ احمد یار: قصہ حاتم نامہ، قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ راقم الحروف، ترقیمہ ورق ۸۴، ب۔

راقم نے اسی نوں دو شنبہ ۵ ربیع الاول ۱۲۲۸ھ قیاس کر کے ہجری تقویم
 نال اسی سنہ ہتے چھینے و ترح اسی دن دی تصدیق کیتی اے یکم ربیع الاول
 ۱۲۲۸ھ نوں پنج شنبہ ۱۱۔ اسی حساب نال ۵ ربیع الاول نوں آپ ہمارے
 دو شنبہ آؤندا اے۔ اسی لحاظ نال ایہہ قیاس بالکل ٹھیک نکلیا، ہن انج جے
 ۱۲۲۸، ۲۸۱۲ نکلیا اے تے ۷۱۲ تے ۸۱۲ وی ۱۲۰۴ھ تے ۱۲۰۸ھ قرار پائے
 نہیں، جیہڑے عیسوی دے حساب نال ۱۷۹۲ء - ۱۷۹۳ء ۱۷۹۳ء بن دے نیں۔
 انج احمد یار دی قصہ کاری و چوں اوہدیاں اپنیاں ہمتاں نال تیار کیتے۔
 دو قلمی نسخیاں دے زمانے دا تعین ہو گیا اے مجموعہ جس و ترح ودھیریاں لکھتیاں
 نیں اوس ۱۲۰۴ھ تے ۱۲۰۸ھ و ترح تیار کیتا، جدوں کہ حاتم نامہ دے سفر سوم
 دا سنہ ہجری ۱۲۲۸ اے، اسی حوالے نال دو جے سنہ ۱۲۲۸ھ، ۱۲۲۹ھ
 تے ۱۲۳۰ھ نیں۔ اسی ویرے توں بعد آؤ ہن احمد یار دے اڈ و اڈتھیاں
 بارے گل بات کر لینے۔

حاصل ہونے والی لکھتیاں مختصر تے مکمل ویرا نسبت جان بچھان

قصہ کاری

(۱) مصری و بانی قلمی

اسی قصے دی دس احمد یار نے آپوں حاتم نامہ و ترح پائی اے۔ بعد دے
 تاریخ تذکرہ نگاراں نے احمد یار دیاں لکھتیاں و ترح اسی دا ذکر کیتا اے،

۱۔ عبدالقدوس ہاشمی: قاموس التقدوم، کراچی۔ ص ۳۰۷ (۱۱۱)

۲۔ اوسھی: ص ۳۰۷

پرکے نے اسے اس کوئی اقتباس نہیں دیا۔ ایہہ لکھت احمد یار دے آپ
تیار کیتے مجموعے وچ شامل حاصل ہو گئی اے۔ ایہہ ۱۲۰۷ھ دی لکھت
اے۔ ترقیمہ تے تخلص ایہدے احمد یار دی لکھت ہون دا ثبوت نہیں۔

مصری و بانی واقفہ احمد یار توں پہلاں کے نہیں لکھیا بعد وچ

اک دو لکھاری اسے نوں لکھدے نظریں پٹے نہیں۔ اسے قصے دی کہانی دا تعلق
اکبر بادشاہ نال جوڑیا گیا اے، جس وچ آکھیا گیا اے کہ اک ہم وچ مال غنیمت
وچ ہمتھ آئی اک عورت بانی اتے اکبر عاشق ہو گیا۔ اوہدا وزیر سید خان
دی اوہنوں دل دے بلیٹھا۔ اوہدے غلام مصری نے بہادری دے انعام
وچ بانی حاصل کر لئی تے سید خان نوں دے دتی۔ سید خان دے باہر جان
اتے بانی نے مصری نوں ویکھیا تے اوس نوں گناہ دی دعوت دتی۔
مصری نے اسے نوں زینخاتے لوناں والی حرکت قرار دتا۔ اوہدے انکار تے
اوس واقعی زینخاتے لوناں والا کم کر کے سید خان نوں بھڑکایا۔ اوس مصری
نوں مراد تاتے بانی وی مر گئی۔

اسے قصے وچ اک تھاں مصری کہند اے کہ شاعر پیلو اوہدا عزیز سی اے

جو پیلو شاعر کترین اسان ساک عزیز تمام
جا کر نال نواب دے دتا بھیج حمام

احمد یار نے ایہہ قصہ پنجابی شاعری دی پرانی روایت عشقیہ واران دی صنف
وچ لکھیا اے۔ ایہہ لکھت اے جے چھاپے نہیں چڑھی۔

۲۔ رام چند وسیتا (قلمی)

اے احمد یار: مصری و بانی، قلمی نوشتہ احمد یار، ۱۲۰۷ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی
قلعداری، ورق ہم، ب۔ ۲ اے اوسھی: ورق ا. ب۔

احمد یار نے رام چند وسیتا سے لکھاری ہون دا آپوں کتے اقرار نہیں کیتا۔
 احمد یار نے لکھن والیاں وچوں قریشی احمد حسین احمد قلعداری توں سوا کسے وی
 ایہدا ذکر نہیں کیتا۔ قریشی ہوراں وی ایس دا کوئی اقتباس درج نہیں کیتا۔
 ایہ قصہ احمد یار دے نوشتہ مجموعے وچ شامل اے تے ۱۲۰۷ھ دی لکھت
 اے۔ ایہدے وچ احمد یار نے اپنا تخلص ورتیا اے۔ رام چندیاں چندریاری
 کہانی اوہولے جیہڑی ہندوؤں دی مذہبی کتاب رامائن وچ بیان کیتی گئی
 اے، پر شاعر نے ایہدے وچ پنجابی ادب دی قصہ ریت تے مسلمان
 روایت نوں شامل کرن دی کوشش کیتی اے۔ ایہ لکھت بے چھاپے نہیں چڑھی۔

ایس قصے دی بتر منٹوی والی اے، پر بھر پوتے حافظہ بخور دار دے
 مرزا صاحبان والی اے، مطلب اے عشقیہ داراں والی بحرورتی اے۔ ملاحظہ
 فرماؤ:

پلو

مندا ایتا سُن صاحبان میرا ترکش ٹنگیا چند
 تن سو کافی مرے جوان دی میں سیالیں بنداوند

احمد یار

سے ربا جو سیتا میلے رام نوں دس گھنیرے دکھ
 میلیں دلبر احمد یار نوں جن سو کھیاریاں سکھ

۱۔ قریشی احمد حسین احمد قلعداری، پنجابی ادبیت دا تحقیقی مطالعہ لاہور ۱۹۷۵ء ص ۲۶۵۔
 ۲۔ احمد یار، رام چند وسیتا قلمی نوشتہ احمد یار، ۱۲۰۷ھ ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعداری (ترقیمہ)
 ورق ۴۴، ب ۳۷، پلو، مرزا صاحبان، لاہور ص ۲۴۔ ۳۔ احمد یار، رام چند وسیتا قلمی
 نوشتہ احمد یار، ۱۲۰۷ھ ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعداری، ورق ۴۰، ب ۳۷۔

۳۔ شیریں فرہاد قلمی

قصہ شیریں فرہاد دا ذکر احمد یار نے آپوں حاتم نامہ وچ لکھا اے۔
 ایہ لکھت اے توڑی چھاپے نہیں پڑھی تے احمد یار دے اپنے تیار کیتے
 مجموعے دا حصہ اے، جس توں پتہ لگدا اے کہ ایہہ ۱۲۰۸ھ مطابق ۱۸۹۳ء
 وچ لکھی گئی۔ ایہدے وچ تخلص احمد یار ورتیا اے۔ ایہہ لکھت مشہور دی بتر
 وچ اے، پر آخر اتے جا کے ایہہ ڈھنگ واراں والا ہو جاندا اے مطلب
 ایہہ کہ دوہے دی تھال کلیاں شروع ہو جانیاں نیں، پڑ بھر واراں والی نہیں۔
 ایس قصے دی کہانی مشہور ایرانی قصہ شیریں فرہاد دی کہانی ای اے۔
 کرداراں دے ناں وی گھٹ ودھ اوہو نیں۔ ایس قصے دا آخری حصہ عشق وچ
 پھٹڑ ہوئے غمزدہ عاشقاں دے ہاڑیاں نال نکو و نک پھریا ہویا اے، جذبے
 دا اک ہڑاے، جیہڑا ایہدے وچ ٹھاٹھاں پیار دا اے۔ ایہے آن مے کہانی
 یاں قصے دا انگ وی ایس پاروں دب کے رہ جاندا اے۔

مندی جائیں جا کر مندا عشق مندی ہے جانی
 یوسف نال زلیخا کنوں قاتل ملن قصائی
 لیلیٰ جنوں جھلیں جھلا کیت سو سو دانی
 احمد یار فرہاد کھٹا پھڑ دے ہا رقصائی

۴۔ کیمیاں ملکی قلمی

احمد یار دے حاتم نامہ توں سانوں ایس لکھت بارے

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

۲۔ احمد یار، شیریں فرہاد، قلمی نوشتہ احمد یار، ۱۲۰۸ھ اسلام گڑھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی

قلعداری، ورق ۲۷، ب۔ ۳۔ اوہی، ورق ۲۷، ب۔

چنانکاری ملدی اے۔ شہنوی دی بنت ورج لکھیا۔ ایہہ قصہ اسلام گڑھ ورج تیار
 کیتے احمد یار دے اپنے ہتھ دے قلمی مجموعے دا حصہ اے۔ ایہدے
 اندر تخلص احمد یار تے ترقیمہ ورج دی عبارت توں ایہہ لکھت احمد یار
 دی قرار پاندی اے۔ ایس دا ناں اوس سنجوگ عشق لکھیا۔ ایہہ ۱۲۰۸ھ
 ورج کتابت ہو یا۔ ایہدے ورج احمد یار درداں دے قصے آکھن دی
 دس پاندا اے۔

درد منڈے نہ منڈے جو بن درد منڈاں دے حصے

احمد یار یاری نال رب دی کہو درداں دے حصے

ایہدی کہانی بعد دے قصہ لکھن والیاں کولوں کجھ مختلف اے۔ احمد یار
 کہندا اے کہ شہر مرالہ دریا والا ورج شاہجہان شکار کرن آیا تے دریے نوں
 چھ ہزاری منصب دتا، نور جہاں بیگم بیماری تے دریے نے ٹھیک کیتا، دیتے
 دے بھرانے دھی داساک کیجے نال کیتا تے دریا جل اٹھیا اوہ ملکی نوں
 حرم ورج دے کے بادشاہ توں فائدہ لینا چاہندا سی اوہ مرالہ آیا تے کیجے
 نوں بندھ کے دتی لے گیا۔ ملکی وی روندی کر لاندی نال گئی، اوتھے کیجے
 نوں مار دتا گیا، ملکی اوبدے غم ورج مر گئی۔ بادشاہ نوں پتہ لگا، اوس
 دریے تے بیگم نوں مروا دتا۔ احمد یار دی ایہہ لکھت وی اہے چھا پے
 نہیں پڑھی تے نہ ای ایہدا کسے کتاب ورج کوئی حصہ نقل ہو یا اے۔

ہیرا انجھا

احمد یار اپنی لکھتاں ورج ہیرا انجھا لکھن دا اقرار کردا اے۔

۱۔ احمد یار، حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء ص ۱۷۵۔

۲۔ احمد یار، کیماں ملکی قلمی نوشتہ احمد یار، ۱۲۰۸ھ، اسلام گڑھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین

قریشی قلعہ داری، ترقیمہ ورق ۱۱۹ ب۔

جیویں کاروپ تے حاتم نامہ، ایدوں بعد دیاں لکھتاں و توح ایہہ جانکاری
موجود اے کہ اوس ہیر رانجھا لکھیا پر جدوں اوہدے چھپے ان چھپے قصے
لکھدے نیں اوہناں و توح اک مکمل مطبوعہ قصہ اک نامکمل (ناقص الآخر)
تے اک تقریباً مکمل قصہ نکلے نیں، آو ایہناں تناں ہیراں دا ویرا کرینے۔

۵۔ ہیر رانجھا قلمی (الف)

ایہہ نسخہ قلمی اے، نامکمل اے تے اک مکمل نسخے توں پہلاں احمد یار نے
آپ کتابت کیتا اے۔ احمد یار دے نوشتہ مجموعے و توح شامل ایہہ نسخہ
پڑھیاں پتہ لگدا اے کہ اک تھناں اڑکے اچن چیت ایس دا سلسلہ ٹھ جاندا
اے۔ ایس قصے دی بحر وی مختلف اے۔ تے شعراں دی بنتر وی اڈاگون پھیر جھڑا
سلسلہ جڑوا اے اوہدی بحر وی مختلف اے تے شعراں دا رنگ روپ وی اڈ
اے۔ ایس نامکمل قصے دی اک خاص گل ایہہ وی اے کہ ایہدے و توح شعراں
دے شعر فارسی دے درج کیتے گئے نیں، ایہدے و توح آئے پنجابی شعراں
و توح احمد یار نے اپنا تخلص احمد یار ای ورتیا اے۔ قلمی نسخے و توح ایس دا سلسلہ
ورق ۱۶، الف تیکر چلدا اے، ایس لکھت دی بنتر وارث دی ہیر وانگ کلیاں
والی اے۔ ایہہ لکھت نہ چھاپے چڑھی اے تے نہ ای ایس دی رنگی کتے درج
رل دی اے۔ ایس دی کہانی رانجھے دے چاک بنن تے باراں درے مچھیاں
چران دے بعد سیدے کھیڑے دے ذکر دے نال ای مک جان دی اے ایہدے

۱۔ احمد یار: کاروپ قلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۴، الف۔

۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

۳۔ احمد یار: ہیر رانجھا، قلمی مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۱، ب۔

۴۔ اوسھی: ورق ۱۶، الف۔

وہ آئے نخلص احمد یار تے شروع و ہج من تصنیف احمد یار توں ایس گل دی تصدیق
ہوندی اے کہ ایہہ نامکمل قصہ ہیر رانجھا احمد یار دی لکھت اے۔

۶۔ ہیر رانجھا (قلمی) (ب)

احمد یار دے اپنے ہتھ نال لکھے ترقیمی موجب ۱۲۰۸ھ مطابق ۱۷۹۳ء دا
ایہہ ہیر رانجھا اک لحاظ نال مکمل صورت و ہج اے جیہڑا اسلام گڑھ جلال پور تیار
ہویا۔ ایس نوں اسی کجھ ناقص الاؤل کہہ سکے آں کہ شروع دا اک ادھ ورقہ
غائب اے۔ یاں ایہہ دی ہو سکدا اے کہ شاعر نے آپوں ایس نوں انج ای اک دم
شروع کیتا ہوئے۔ ایس دی بھرتے بنتر عشقیہ واراں والی یعنی پلو تے حافظ
برخوردار دے مرزا صاحبان والی اے، مشنوی دی تھاں ایہدے و ہج کلیاں
والا ڈھنگ ورتیا گیا اے۔ کہانی دی عمومی صورت اوہو اے جیہڑی سید وارث شاہ
یاں دوجے مشہور ہیر لکھاریاں و ہج بلدی اے۔ آخرتے اک فرق اے کہ جڈوں
تخت ہزارے رانجھا تے سیالیں ہیر مر جانداں نیں، رانجھا ہزارے دفن ہو
کے سیالیں ہیر دی قبر دے نال بنی، نوں قبر و ہج اپڑ جاندا اے۔ ایہہ لکھت اے
توڑی چھاپے نہیں چڑھی تے نل ای ایہدی ونگی کتے درج ہوئی اے۔

۷۔ ہیر رانجھا (مطبوعہ) (ج)

احمد یار دا ایہہ ہیر رانجھا ۱۹۲۸ء و ہج ارجن داس نے سو دھ کے چھاپیا
ایہہ قلمی نسخہ اوس ویلے توں کوئی سو رہے پہلاں دا تیار کیتا ہو یا سی۔

۱۔ احمد یار: ہیر رانجھا قلمی ملوکہ اقبال صلاح الدین۔

۲۔ اوسھی: اوسھی ترقیمیہ ورقہ ۴۰، ب

۳۔ محمد لطیف پھالوی (مذرت): ہیر رانجھا احمد یار پھالیہ ۱۹۲۸ء، سرورق دے اندر اورق اردو،

ایہہ قلمی نسخہ مولوی محمد لطیف (پھالیہ) نے احمد یار دے نبیرہ زادہ (پڑپوتہ) غلام محمد کو لوں حاصل کیتا تے ہور کئی کتاباں دی اشاعت دے حق اوہدے کو لوں خریدے۔ ایہدے وچ شامل اک شعر دا حصہ ”ایہو اکو ہیر بنائی“ دا انتار اسی احمد یار دی جیاتی دے باب وچ ”احمد یار دوسن“ دے سرنالوں ہیجھ کر چکے آل۔ ایس ہیر دے احمد یار دے لکھے ہون دی اندر لی شہادت ایہدے وچ احمد یار دے تخلص دا درتیا جانا وی لکھے ایہوں پہلاں دیاں اک چھڈ دوہیراں دے قلمی نسخے احمد یار دے اپنے ہمتہ دی کتابت وچ مل چکے نیں۔ ایہہ مطبوعہ ایڈیشن اوہناں کو لوں بالکل مختلف تے اک مکمل تے الگ تصنیف اے۔ رہو لکھت اے جس دیاں ذنگیاں ادبی تاریخاں تے تذکرے لکھن والیاں دنیاں نیں۔ ہیرا رانجھا دی ایہہ داستان احمد یار نے چار مصرعہ چھ مصرعہ اکھ مندر تے بارہاں مصرعیاں دیاں کلیاں وانگ لکھی اے۔

احمد یار اپنے ایس ہیرا رانجھا وچ وارث شاہ دی تعریف کردا اے تے کہندا اے کہ میں وی او سے دی ریس کر کے ہیر لکھی اے۔ کہانی مجموعی طور تے وارث شاہ یاں ہور ہیر لکھاریاں والی اے۔ صرف شروع وچ فرق اے کہ ہیر تے رانجھا اک دوجے نوں خواب وچ ویکھدے نیں۔ اک فرق آخر تے ایہہ اے کہ جدوں ہیر نوں نہ ہر دے کے تخت ہرا لے رانجھے نوں ہیر دی موت دا پتہ گھلیتے رانجھا آہ مار کے مر گیا۔ بھراواں دفنا دتا، پر دے قبر خالی سی۔

۱۔ ارجن داس: ہیرا رانجھا احمد یار۔ پھالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۶۔

۲۔ احمد یار: ہیرا رانجھا، پھالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۹۔

۳۔ اوصی: ص ۱۵۰۔

۴۔ احمد یار: ہیرا رانجھا، پھالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۹۔

۵۔ اوصی: ص ۳ تا ۸۔

اُدھر سیالیں ہیردی قبرے نال اک ہور سجری قبر بنی سی۔ ایہہ لکھت اوس مرلے آن کے تیار کیتی، لکھن داسال تقریباً ۱۸۱۸ء لے۔

۸. قصہ جام تیسریاں و نیلاں (دو حصے)

احمدیاری نے آپوں قصہ جام تیسریاں کوراں نیلاں دا کتے ذکر نہیں کیتا۔ ایس دا پتہ اوس وچ لگا بندوں احمدیاری دے اپنے ہتھ دالسخہ جام روپ تے کوراں نیلاں دے روپ وچ مل گیا۔ ایہہ قصہ ۸-۱۲۰۴ھ وچ تیار ہوئے مجموعے وچ شامل اے تے تیرہویں صدی وچ لکھیا گیا اے۔ ایس دی نوعیت ایہہ اے کہ قصہ کوراں نیلاں توں شروع ہوندا اے، اک تھاں آکے ورق ۱۱۵ الف تے دو سطران توں بعد اک ہور قصہ جام تیسریاں جام روپ شروع ہو جاندا اے، جس لئی باقاعدہ "آغاز داستان۔۔۔۔۔" دے لفظ ورتے نیں۔ ایہہ مطلب اے کہ کوراں و نیلاں مکمل قصہ اے۔

دونوں قصے پڑھن مگروں جیڑی گل نتردی اے اوہ ایہہ اے کہ اک لحاظ نال ایہہ اگو قصہ اے، کیوں جے جام تیسریاں "نیلاں ہوت" دالفظ ذہن نوں جھبے سندھول لے جاندا اے۔ سندھی ادب وچ "یللا چیسریاں" دے ناں نال جیڑی لوک کہانی ملدی اے اوہدے حساب نال ایہہ قصہ جام تیسریاں تے کوراں نیلاں بعد بیان کردا اے۔ اسال وی ایس نوں

۱ احمدیاری: ہیرانجھا، پھالیہ - ۱۹۲۸ء ص ۱۴۸

۲ اقبال صلاح الدین: احمدیاری دکن، ماہنامہ "پنجابی زبان" لاہور اگست ستمبر، ۱۹۱۹ء ص ۳۲

۳ احمدیاری: داستان کوراں نیلاں قلمی مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۱۱ الف۔

۴ اوصی: ورق ۱۵ الف۔

۵ سراج الحق: باب اول، درتاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند جلد ۳ (اول)، لاہور، ۱۹۴۱ء ص ۴۵

اس حساب نال رکھ کے ایہداناں "قصہ جام تینسر کوراں نیلاں" رکھیا اے تے
 پچھے ایس نوں دو حصے دی اکھیا اے۔ ایہہ اصل وچ اگو ای قصہ اے۔
 قصہ کوراں نیلاں دی فرمائش حضرت نوشہ پیر دے خاندان وچوں
 ساہن پال رہندی پاک بی بی نے کیتی۔ احمد یار تے اوہناں نوں نوٹ
 دی پوتری اکھیا اے تے دیا اے کہ اوس نے اوہناں دی فرمائش
 منی لے جام تینسر دا قصہ جیہڑا احمد یار دے مجموعے وچ شامل اے۔ ایہہ
 ناقص الآخر اے پر اک اُدھ صفحہ ای گھٹ اے۔ ایسے قصے دا اک دو جا
 حصہ جیہڑا ایس مجموعے وچ پہلاں لگا اے ایہد اک قلمی نسخہ نسخ خط وچ ہور
 دستیاب ہویا اے جیہڑا ناقص الاول اے۔ دونوں نسخیاں نوں سامنے رکھ کے
 اک مکمل قصہ تیار کیتا جاسکدا اے۔

ایہہ قصہ چوہدری عیاب دی بنت وچ اے جیہدی بحر عشقیہ واراں والی اے۔
 ایہہ سندھ دی اک لوک داستان اے، ایس لمی ودھیری لکھی گئی پر پنجابی
 وچ ایس نوں صرف احمد یار نے ای لکھیا اے۔ ایڈوں بعد وی ایہہ قصہ پنجابی
 ادب وچ کتے نظر نہیں آؤندا۔

۹۔ کامروپ قلمی

احمد یار نے قصہ کامروپ دے لکھاری ہون دی دس حاتم نامہ وچ
 پائی اے۔ ایہدے وچ ایس دانان کام قمر دسا اے۔ جدوں کہ شاہنامہ

- ۱۔ احمد یار: کوراں و نیلاں، قلمی مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۱، ب
 ۲۔ احمد یار: کوراں نیلاں، ناقص الاول مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
 ۳۔ شہباز ملک: قصہ پنجابی، اور اردو دائرہ معارف اسلامیہ جلد ۱۶، ص ۲۶۰ تا ۲۷۷ (اردو)
 ۴۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

رنجیت سنگھ وچ ایہدا ناں "کام لتا کام روپ" لکھدا اے۔ اپنی آخری لکھت
 احسن القصص وچ احمد یار نے اس قصے دا ناں "کام روپ" ای لکھیا اے۔
 ایہوناں لوکاں وچ مشہور وی سی، کیوں جے گنیش داس وڈیرہ اپنی تاریخ
 وچ ایہدا ناں "کام روپ" ای لکھدا اے۔ ادبی تاریخاں تذکریاں وچ
 اس قصے دا ذکر ضرور ملدا اے، پر کس نے ایہدی ونکی نہیں دتی۔ ڈاکٹر
 گیان چند موجب احمد یار دا ایہ قصہ امرتسروں ۱۸۷۵ء وچ چھپ چکیا اے۔
 ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ نے ایس نوں پی، ایچ، ڈی دی سطح تے رجسٹرڈ کروا
 کے سو دھیا تے ایہدا تنقیدی جائزہ لیا اے۔

کام روپ دے احمد یار دی لکھت ہون دی اندرلی شہادت ایہہ ای
 اے کہ احمد یار ایہدے وچ اپنے تھماں ٹکانے تے اسلام گڑھ وچ جن
 دا ذکر کرا اے۔ احمد یار نے ایہ قصہ اسلام گڑھ رہندیاں ای لکھیا پر
 اوس ویلے اوہدا پھیرا لوڑا جلال پور زیادہ ہو گیا سی۔ احمد یار نے اپنی
 کتاباں دا جیہڑا مجموعہ اپنے ہتھ نال ۸-۱۲۰۷ھ وچ تیار کیتا۔ ایہدے وچ
 نہ ایہ قصہ شامل اے تے نہ ہی ایہدا ذکر کیتا اے۔ ایہوں بعد کیوں جے

۱۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۲۱ (فارسی)

۲۔ احمد یار: احسن القصص، لاہور، ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۵۔

۳۔ گنیش داس وڈیرہ "چار باغ پنجاب"، امرتسر ۱۹۶۵ء، ص ۲۰۶ (فارسی)

۴۔ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی ۱۹۶۹ء، ص ۷۰ (اردو)

۵۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ: "قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کام روپ" (EDITING

AND EVALUATION) امرتسر، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی ۱۹۷۵ء، گورکھی ٹائپ خانہ

ملوکہ راقم الحروف۔ لہ قلعہ سلام گڑھ وچ جنمیں او تھے سُر ت سنبھالی

وستے شہر جلال پور دے دی خلقت بہت سوکھالی

(احمد یار: کام روپ قلمی ملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۳- الف -)

حاتم نامے وچ ایہدا ذکر آؤندا اے جہڑا احمد یار مرالے آن کے لکھیا، ایس
 نئی ایہدا مطلب اے کہ احمد یار نے ایہہ قصہ ۱۷۹۳ء توں بعد مرالے
 اپڑن توں پہلاں لکھیا۔ مرالے اوہدے اپڑن دا قیاس ۱۷۹۸ء لے یعنی
 قصہ کامروپ ۱۷۹۳ء توں ۱۷۹۸ء دے درمیان لکھیا گیا۔

ایہہ قصہ پراچین ہندوستان دی داستان گوئی دی روایت وچ لکھیا
 اے۔ کامروپ اوہدے گرتے کام لیا سنگھ دیپ نال تعلق رکھدے نیں۔ لکھت
 ڈھنگ فارسی مثنوی والا اے۔ ایہہ قصہ برصغیر دیاں دو جیاں زباناں وچ
 لکھیا جا چکیا سی، پرا احمد یار نے پہلی دار پنجابی وچ لکھیا۔

لیلیٰ مجنوں

لیلیٰ مجنوں دے لکھاری ہون دا اقرار احمد یار نے قصہ کامروپ وچ
 کینا اے جہڑا اس حاتم نامے توں پہلاں لکھیا۔ عجیب گل اے کہ احمد یار
 دے لکھے قصے لیلیٰ مجنوں دو مل گئے نیں۔ اک مطبوعہ اے جیہدے ٹائٹل
 والے صفحے اتے باقاعدہ "لیلیٰ مجنوں تصنیف احمد یار" چھپیا اے تے دوسرا
 قلمی جس دے اڈواڈو نسخے دستیاب ہوئے نیں۔ ایہہ دونوں قلمی نسخے
 ناقص الاخر نیں۔ اسی مطبوعہ تے قلمی قصہ لیلیٰ مجنوں اتے الگ الگ بحث
 کرنے آں۔

۱۰۔ لیلیٰ مجنوں (مطبوعہ)

ایس ایڈیشن (چھاپ) وچ بھانویں سرورق تے تصنیف احمد یار درج

۱۔ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی۔ لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۳۲۹۔

۲۔ احمد یار: کامروپ قلمی مکتوبہ ۱۲۷ھ مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۳۔ ب۔

اے پُر ایس چھاپ دیاں اک دو گلاں گوہ کرن والیاں نیں سب توں پہلی
ایس دا تصنیف دا سنہ اے، ایس سلسلے وچ چھاپے چڑھیا شعر ملاحظہ
فرماوے

باراں سے اٹھانویں باراں ہجری سال
عشق لیلان تے مجنوں کیتا جوڑ رسال

غور کریئے تے بارہویں صدی ہجری وچ باراں سوا اٹھانویں نہیں آسکدا
ایس لئی کتابت دی غلطی نوں کڈھیاں اسی ایس نوں یاراں سوا اٹھانویں باراں
ہجری سال پڑھاں گے جیہڑا مطابق ۱۷۸۳ء بن دا اے۔ دو جی گل ایس چھاپ
وچ مصنف دا تخلص اے، ایہیے احمد یار احمد تخلص کر دا اے۔ بحر چھوٹی تے
بنتر منثوی والی اے

دل احمد نوں اکھیا کر کے شوق شریف
لیلان مجنوں دے عشق واقصہ کر تصنیف

پہیاں لکھتاں وچ احمد یار نے جیہڑے تخلص عام کر کے درتے نیں اوہ
احمد یار، مولوی، تے گورداس نیں۔ ایس حساب نال اک تخلص ہو رہا احمد شامل
ہو جاندا اے۔ پنج اوہ لکھدا اے کہ اوہ دے تخلص بیخود تے شیداوی نیں۔
پہیاں تخلصاں والی لکھت کوئی دستیاب نہیں ہوئی۔ احمد یار دی اک
ہور کتاب تمیم النصارى وی دستیاب ہوئی اے جیہڑے وچ تخلص احمد
آؤندا اے۔

۱۔ احمد یار: لیلی مجنوں، لاہور ۱۹۰۲ء۔ ص ۳۵۔

۲۔ اوحی: ص ۲۔

۳۔ احمد یار: ملکی دکنیاں نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری درق ۱۱۹، ب

۴۔ احمد یار: تمیم النصارى، لاہور ۱۹۱۲ء مطبوعہ جوت سنگھ سنت سنگھ پبلشرز ص ۱۔

ایس لکھت یلیٰ مجنوں دے سال تصنیف ۱۷۸۳ء اور مطلب ایہ لے اوس
 ویلے احمد یاردی عمر صرف پندرہ سال دی سی۔ دیکھیا جاوے تے ایس لکھت
 دا ادبی معیار وی کوئی ایڈا اچھا نہیں، انج ایہدے وچ اپنی پنجابی ہندی
 بولی اے جیہدے وچ ٹیکسالی دے اک دی تھاں ہکٹا، توں دی تھاں
 تھیں و غیرہ ورتیا لے تے ایہہ گجرات دے علاقے دی بولی لے۔

احمد لے ناں تے اک شاعر احمد گو جری پنجابی ادب وچ موجود لے پڑ
 اوس نے اپنی ہیر ۱۶۹۲ء وچ مکمل کیتی۔ جدوں کہ زیر بحث لکھت ۱۷۸۳ء
 وچ تصنیف ہوئی یعنی ۹۱ سال بعد لکھی گئی۔ ایس لے ایہہ احمد گو جری لکھت
 نہیں ہو سکدی۔ احمد یار نے ایہہ لکھت اوائل عمر وچ لکھی۔ اوہ اک ہور لکھت
 رعاء سریانی وی اوائل عمر وچ لکھن دا قرار کردا لے۔ انج سرورق تے
 احمد یار دا چھاپا، اوائل عمر وچ اوہدے لکھاری ہون دا ثبوت احمد تخلص دی
 اک ہور لکھت تے لہندی بولی ایس یلیٰ مجنوں نوں احمد یاردی لکھت قیاس
 کرن لے کافی ثبوت نہیں۔ من ایہہ اعتراض ہو سکدا لے کہ دو جا یلیٰ مجنوں (لمی)
 جیہدے وچ اوہ احمد یار تخلص ورت رہیا لے ایہہ جے اوہدا لے تے اکو
 قفہ دوواری مکمل صورت وچ اوہ کیوں لکھ سکدا سی؟ تے ایہہ گل کم از کم
 احمد یار بارے ثابت لے کہ اوس نے اکو قفہ یاں لکھت اک توں ودھ
 وار لکھی۔ ایہدے وچ ہیر انجیا، حلیہ مبارک رسول مقبول لے تمیم النضاری

۱۷ احمد یار: یلیٰ مجنوں، لاہور ۱۹۰۲ء، ص ۲ لے اوہی: ص ۳

۱۸ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۲۶۹

۱۹ احمد یار: عالم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

۲۰ احمد یار: ہیر انجیا (الف)، ہیر انجیا (ب) قلمی نوشتہ احمد یار ملو کہ اقبال صلاح الدین
 تے ہیر انجیا (مطبوعہ) پچالیہ ۱۹۲۸ء

۲۱ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبول، پچالیہ ۱۹۳۳ء، ص ۲۔

شامل ہیں۔ ایہناں گلاں نوں کھ رکھ کے ایہہ مطبوعہ لیلیٰ مجنوں اسی احمدیاری دی قیاس کرنے آں۔

اسیں لیلیٰ مجنوں (مطبوعہ) دی کہانی عام لیلیٰ مجنوں دی کہانی لے۔ ایس نوں مقامی ریتل وچ گنہ کے پیش کرن دی کوشش کیتی لے۔ جیویں لیلیٰ دے ویاہ ویلے گائے دا ذکر تیاں مجنوں دے کھوہ گیڑن لگیاں گجرات دا ذکر وغیرہ۔ ایہہ لکھت چومصرعیاں وچ لے، پر ہرچومصرعے وچ شاعر اپنا تخلص نہیں لیاؤندا سگوں کدی کدی لیاؤندا لے، ایہہ احمدیاری دے ابتدائی زمانے دی لکھت لے۔ اوس مجموعے توں دی پہلاں دی جیہڑا اوس ۱۲۰۴ھ مطابق ۱۷۹۲ء وچ تیار کیتا۔ ایہہ دکھری گل لے کہ ایہہ قصہ اوہدے وچ شامل نہیں حالانکہ اوس مجموعے دے فوراً بعد تصنیف ہون والی لکھت کامروپ وچ اوہ لیلیٰ مجنوں دے لکھاری ہون دا اقرار کردا لے۔

ایہیٰ مجنوں (قلمی)

لیلیٰ مجنوں دے دو نسخے دستیاب ہوئے نیں، اک نسخ خط وچ لے تے اک نستعلیق وچ۔ نسخ والا نسخہ پرانا لے جدوں کہ دو جا انگریزی کاغذ تے کالی تے نیلی شنائی نال تیار ہويا لے۔ دونوں نسخے ناقص الاخر نیں۔ اندر لا ثبوت احمدیاری دے ہون دا ہرچومصرعے دے آخری مصرعے وچ احمدیاری دے تخلص آؤنا لے۔

- ۱۔ احمدیاری: لیلیٰ مجنوں۔ لاہور ۱۹۰۲ء، ص ۲۲ لے اوسھی: ص ۳۳۔
 ۲۔ احمدیاری: کامروپ قلمی، مکتوبہ ۱۲۷۳ھ مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۳، ص ۱۷۔
 ۳۔ احمدیاری: لیلیٰ مجنوں قلمی ناقص الاخر مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری۔
 ۴۔ احمدیاری: لیلیٰ مجنوں، نوشتہ ۱۹۲۸ء مملوکہ ممتاز احمد بھٹی۔

میرا شاعران و توح اعتبار ہو یا جدوں ربد اشکر گزار یا میں
 دیتا چھڈ تکبر لوجہ لالچ ایس کام نون دلوں سارا میں
 ابا بکرؓ نے عمر عثمانؓ علیؓ سر اپنا چونہ تون واریا میں
 احمد یار رسول مقبول کیتا محی الدین جیسے وی تار یا میں

احمد یار نے لکھیائے کہ اوس نے سیلی مجنوں قصہ عربی تون التایا لے
 تے مقبل دی ہیر دی طرز اتے لکھیائے لے ایس قصے دی کہانی عالمی پدھر
 تے مشہور کہانی لے۔ کرداراں دے ناں وی سارے اوہو ای نیں۔ دونوں
 قلمی نسخیاں دے ناقص الاخر ہون نال ایس لکھت دے ات آخر دی
 آگہ سگھ نہیں لگ سکدی۔ نسخ و توح لکھی نسخ زیادہ ناقص الاخر لے جدوں
 کہ نستعلیق والا کہانی دے ایس حقے تیکرا پڑا لے کہ مجنوں دے سدق
 نون ویکھ کے سیلی اوس نون اپنے گھر لے آئی، علاج کروا ٹھیک کر لیا
 تے سدا اک ہو جان لئی آکھیا۔ مجنوں نے آکھیا باقاعده ڈو لے پا
 کے لے جاواں گا۔ سیلی نے باپ نال گل کیتی، اوس شہر دیاں سوہنیاں
 سوہنیاں کڑیاں پیش کیتیاں۔ مجنوں نے آکھیا ایہہ سب میراں مانواں
 بھیناں نیں۔ ایہہ آکھ کے اوہ پھیر جٹکل ول نس گیا۔ پریشان حال کہانی
 لے لحاظ نال مل تقریباً ایسے تک جاناری لے۔ پراک دو صفحے و توح خبر
 اخیر سنج دا وکھا یا گیا لے بگڈ آکھیا نہیں جاسکدا!

۱۲۔ سستی پون (مطبوعہ)

احمد یار دی لکھی سستی پون دی اندر لی شہادت اوہدے قصے کا مراد

لے احمد یار: سیلی مجنوں نوشتہ ۱۹۲۹ء نور ممتاز احمد تھئی، ورق ۳۳، ب

کے اوہی: ورق ۱، الف

۳ اوہی: ورق ۱، الف

توں ملدی سائے جیہڑا اوس مرالہ اپڑن توں پہلاں تے اپنے قلمی مجموعے (۱۲۰۶-۸) توں بعد لکھیا۔ کیوں جے سستی پوں اسی مجموعے وچ شامل نہیں، اسی لئی اسی درمیانی حصے وچ لکھی گئی۔

احمد یار دا ایہہ قصہ سندھ دے لوک رومان توں مشہور کہانی موجب ای بیان کردا اے۔ اسی وی بنتر چوکڑیاں والی اے۔ پنجابی دی ہندی بولی وچ اے۔ اسی لکھت وچ چوکڑی دے ہر آخری مصرعے وچ شاعر دا تخلص آؤندا اے۔ ایہہ لکھت مطبوعہ صورت وچ موجود اے۔ پھالیہ دے مولوی لطیف ہوراں دے چھاپن دا مطلب ایہہ اے کہ ایہہ مولوی احمد یار دی ای اے کیوں جے ارجن داس نے اسی دے دیا چے وچ ایہہ آکھیا سی کہ مولوی لطیف ہوراں نے احمد یار دے نبیرہ زادہ (پڑپوتہ) مولوی غلام محمد توں اوہدیاں بہت ساریاں لکھتاں دے اشاعت دے حق بیع دے یے نہیں تھے۔

تمیم انصاری

احمد یار دے تیار کیتے مجموعے (۱۲۰۷-۸) تے کامروپ وچ قصہ تمیم انصاری دا کوئی ذکر نہیں تھو۔ جدوں کہ حاتم نامے وچ اوہ ایہہ لکھن دا اقرار کردا اے۔ ظاہر اے ایہہ قصہ کامروپ دے حصے توں بعد لکھیا گیا تے حاتم نامہ (۱۸۱۴ء) توں پہلاں، ایہہ قصہ مطبوعہ روپ وچ دستیاب

۱۔ احمد یار: کامروپ قلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۳-الف

۲۔ ارجن داس (دیباچہ): ہیرانجھا احمد یار، پھالیہ۔ ص ۶ (اردو)

۳۔ احمد یار: کامروپ، قلمی مکتوبہ ۱۲۷ھ مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۳ اب ورق ۴، الف

۴۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

ہو گیا ہے، نال ای ایک ہو قصہ مطبوعہ صورت و طرح دستیاب ہو یا لے جیہدی
تصنیف و اسال ۱۲۵۳ھ مطابق ۱۸۳۷ء لے۔ ایہہ قصہ مندرجات پاروں پہلے
قصے کولوں اڑوی لے تے وڈھاوی ظاہر لے ایہہ الگ لکھت لے جیہدی
قصہ حاتم نامہ توں بعد لکھی گئی ایہناں دی الگ الگ مختصر جانکاری کرائی
جانڈی لے۔

۱۳۔ تمیم انصاری خرد مطبوعہ

ایسے احمد یار دی لکھت ہون دیاں انڈیاں شہادتیاں وچوں پہلی قصے وچ
احمد یار دے تختس دا ہونا۔ دو جی جس دے آکھن تے اس قصہ لکھیا اوہ
بخت جمال گھنٹیں دا وسیک سی۔ جس تھماں احمد یار آپے سی رہیا اے
تجی شہادت ایس دا مولوی محمد لطیف (پچھالیہ) وٹوں شاکر کیتا جانا۔
ایہہ لکھت احمد یار توں پہلاں اردو وچ لکھی جا چکی سی، جس دی ہمائی
وچ تمیم انصاری (حضورت خاں) نوں بن پک کے لے جاندا اے۔
ست ورمیاں پچھوں جدوں گھرا پڑو تے پچھے اونہاں نوں ووسٹی حضرت
عمر دے آکھن تے دو جا ویاہ کر چکی ہونڈی لے۔ پہلی راسے ایڑ لے
تمیم انصاری جھگڑا پالیندے نہیں۔ گھر والی پچھانڈی نہیں، اوڑک حضرت
علی دے پچھانن تے اوہ گھ بالال وچ ایڑ دے نہیں، ایہہ فوق النظرات
ڈھنگ دا قصہ لے تے مشوری دی بنتر وچ لے۔

۱۔ احمد یار: تمیم انصاری، پچھالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۲۴

۲۔ اوہی: ص ۳

۳۔ اوہی: ص ۱

۴۔ جمیل الرحمن داؤدی: اردو کی قدیم منظوم داستانیں، لاہور ۱۹۶۶ء، ص ۵۳۹ (اردو)

۱۲۔ تمیم النصاری کلاں (مطبوعہ)

ایہ قصہ تمیم النصاری خردتوں مختلف تے وڈا لے۔ ایس قصے وچ احمد یار نے اپنا تخلص احمد ورتیا لے لے اوہدا کہنا لے کہ اوس ایہہ قصہ اپنے اک شاگرد کموں سکھ پنا لوالہ کالرا دے آکھن تے تحریر کیتا۔ ایہدی تصنیف داسال ۱۲۵۳ھ مطابق ۱۸۳۷ء لے۔ ایہناں اندریاں شہادتیاں توں اڈ احمد یار نے جھپڑی ایہدے وچ زبان ورتی لے اوہ لہندی لے جھپڑی پھالیہ وغیرہ دے علاقے دی بولی لے، جیویں "باراں سے ترنجواں ہجری آسا سال"۔ اوہ اپناں دو جیاں لکھتاں وانگ ایہدے وچ وی حضرت عبدالقادر جیلانی غوث الاعظم نال اتاں دی عقیدت و اظہار کردا لے۔ ایہناں اندریاں شہادتیاں پاروں ہی ایس لکھت نوں احمد یار دی قیاس کرنے آں۔

ایس قصے وچ بیان کیتی تمیم النصاری دی کہانی بنیادی طور تے اوہو ای لے جھپڑی تمیم النصاری خرد وچ بیان ہوئی لے۔ پرا ایہہ احمد یار نے اپنے ایس قصے وچ دے ماحول نوں مقامی یا ہندوستانی ماحول تے کرداراں

۱۔ احمد یار: تمیم النصاری (کلاں) لاہور ۱۹۱۲ء ص ۳۲۔

۲۔ اوہی: ص ۲ د پنا لوالہ کالرا، گجرات دے نال ای پھولپورہ دے کول لے نال ای

کالرا دیوان سنگھ لے (ش ۱۰) ص ۲۔ اوہی: ص ۲۔ گھ اوہی: ص ۲۔

۳۔ اوہی: ص ۳۲۔

۴۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لہ نہ ہوری ایس نوں کتے کوی احمد دی لکھت دے دے نیں بھوالہ

مقالہ پی ایچ اڈی (پنجابی): قصہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کا مرو سپ

(EDITING AND EVALUATION) امرتسر ۱۹۷۵ء ص ۲۲ پر کوی احمد

احمد یار د اہم عصر تے گجرات پھالیہ واکوئی نہیں۔ (ش-۲)

نال شنگارن دا چار اکتا لے۔ ایہدی بنتر چو مصرعیاں دی لے۔ پر ہر چو پھرے
وج تخلص نہیں درتیا گیا۔

۱۵۔ حاتم نامہ (قلمی نوشتہ احمد یار و مطبوعہ)

کامروپ لے بعد احمد یار دا ایہہ قصہ بڑا مقبول ہویا۔ اک لحاظ نال
ایہہ کامروپ کولوں اگے لنگھ گیا، ایہہ قصہ اوہ لے جس راہیں احمد یار نے اپنی
قصہ کاری نوں نکھار، تار تے کھل کے بیان کیتا۔ ایہہ قصہ بڑا ضخیم لے، ایس
قصے دے لکھاری ہون دا ذکر احمد یار شاہنامہ رنجیت سنگھ وج کیتا لے۔
تقریباً سارے ای تاریخ تذکرہ لکھاریاں نے حاتم نامہ نوں احمد یار دی لکھت
دسیا لے، پر اک دو لکھاریاں لکھت دے سن وج بھلیکھا پادتا لے۔
احمد یار نے ایہہ قصہ کدوں مکایا؟ ایس سلسلے وج ڈاکٹر گو بند سنگھ
لانہ ۱۳۳۶ء مطابق ۱۸۲۰ء لکھدے نیں۔ ایہو گل دھرم سنگھ ہوراں نے
اپنے اک لیکھ وج لکھی لے۔ آو ایس گل دا اتارا کرینے۔ راقم کول احمد یار
دے حاتم نامے دا اک مطبوعہ ایڈیشن تے اک بڑا نایاب قلمی نسخہ موجود
لے۔ ایہہ قلمی نسخہ احمد یار دے اپنے ہتھ نال مرالہ وج تیار کیتا گیا، جس وج
مطبوعہ ایڈیشن توں اڈ کئی گلاں تحقیق دے پتھوں نادر نیں، جیویں ایہہ کہ
احمد یار نے حاتم نامے دے ہر سفر دے ختم ہون اُتے اوہدے نکل ہون دا

۱۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۲۱۔ افاری

۲۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانہ: قصہ کار احمد یار تے دما قصہ کامروپ۔ Editing

(Evaluation) امرتسر، ۱۹۰۵ء، مقالہ پی، ایچ ڈی (پنجابی) کورنگھی ٹاٹپ شدہ مملوکہ

راقم الحروف ص ۳۳ دھرم سنگھ: جہا راجہ رنجیت سنگھ سکالی پنجابی کو تاوتخ مکتوب درپ

امرتسر، جنوری ۱۹۰۶ء، ص ۲۲-۵۱ (گورنگھی)

دن تاریخ ہینہ تے سال لکھیا اے۔ ایہہ گل مطبوعہ ایڈیشن وچ نہیں پہلاں
مطبوعہ نسخے وچ ایہدے مکمل ہون دی جانکاری والا شعر دیکھوے

ورھا انتر دیہا تھرو پوں (؟) سن ہجری دا ڈھائی
باراں سے ترہیاں اُتے چھ تاریخ دسانی لے
ہن علمی نسخہ نوشتہ احمد یار وچ ایہہ شعر ملاحظہ فرماؤے
... چوداں تیر ہویوں سن ہجری دا ہسانی

باراں سی تے ترہیاں اوتے چھی تاریخ دسانی لے

علمی نسخے وچ "ترہیاں" توں ۲۳ دا بھلیکھا وی پے سکدا اے، پریس

توں ۳۰ دو جیاں اندر لیاں شہادتیاں بنا ندیاں نیں، اوہ احمد یار دے ہر

سفر دے بعد دا ترقیمہ اے۔ ایہناں وچ اوہ دے لکھن موجب اوس دیا چھ

۱۲۲۷ھ پہلا سفر ۱۲۲۹ھ، دوسرا سفر ۱۲۲۷ھ، تیسرا سفر ۱۲۲۸ھ، پنجواں سفر

۱۲۲۸ھ تے چھیواں سفر ۱۲۲۹ھ وچ مکایا۔ ظاہر اے چھیویں دے بعد

ستواں ۱۲۳۰ھ وچ مگھا۔ ایہہ گل تے حوالے نال نثر آئی کہ اوس ایہہ

لکھت ۱۲۳۰ھ مطابق ۱۸۱۴ء وچ مکمل کیتی۔ ظاہر اے ۱۲۳۶ھ مطابق ۱۸۲۰ء

والی گل درست نہیں۔ ڈاکٹر گوہنہ سنگھ لانبہ نے لکھیا اے کہ احمد یار نے ایہہ

قصہ چار ہینیاں وچ مکمل کیتا۔ اوہناں دے سامنے احمد یار دا شاید ایہہ

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۲۸۴

۲۔ احمد یار: حاتم نامہ مکمل نوشتہ احمد یار حملو کہ راقم الحروف، ورق ۱۹۴، الف۔

۳۔ اوسھی: ترقیمہ، ورق ۱۴، الف ورق ۵۸، ب ورق ۸۷، ب ورق ۱۱۴، ب

ورق ۱۳۸، ب ورق ۱۶۸، الف۔

۴۔ ڈاکٹر گوہنہ سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کامروپ (Editing &

Evaluation) اترسرہ ۱۹۷۵ء مقالہ پی. ایچ. ڈی (پنجابی) گورکھ پٹی پشندہ ص ۲۶-۲۷۔

شعر اے

چار مہینے پورے ہوئے اندر اس فکر دے
 شاعر جانن چن چن آن موتی در قدر دے
 قلمی نسخے و توح دے تر قیمے کیوں بے چھاپن لگیاں چھڈ دتے گئے نہیں
 اس لیے صرف مطبوعہ نسخہ پڑھن والا اس بھلیکھے و توح پے سکا اے اتے لائبریری
 نے وی ایسے لٹی چار مہینے والی گل آکھی اے۔ پر حقیقت ایہہ لکھرا احمد یار نوں
 ایہہ قصہ لکھن و توح ۱۲۲۴ھ توں ۱۲۳۰ھ تیکر چار سال لگے، باقی رہی احمد یار
 نے کیہڑے چونہ ہینیاں دا ذکر کیتا اے؟ تے ایہہ آخری سفر مکمل کرن
 و توح لگ سکدے نہیں۔ احمد یار مسلسل لکھدا رہیا اے۔ ۱۲۲۴ھ و توح دیا چہ
 لکھن توں بعد اوس نال ای دوسرا سفر لکھ دتا۔ اوہدے بعد پہلا سفر ۱۲۲۹ھ
 و توح جا لکھیا تے ۱۲۳۰ھ و توح کتاب مکمل کیتی۔ قلمی نسخے تے مطبوعہ ایڈیشن
 و توح اک فرق ایہہ وی اے کہ مدح غوث و توح احمد یار دی لکھی اوہ حکایت
 جس و توح مردے کول منکر نکیر دے آؤن تے جدوں مردہ غوث الاعظم دا
 ناں لیندا اے تے غوث الاعظم فرشتیاں نوں مار کے بھجا دیندے نہیں۔
 تے جدوں فرشتے رب اگے فریادی ہوندے ہیں، رب فرما ندا اے کہ ایہہ
 پیارے دی بے پرواہی اے، اوہدے مریداں نوں نہ ڈراؤ او تمھے ساڈا
 دی رنغوز باللہ، وس نہیں چلدا ایہہ ابیات مطبوعہ نسخے و توح ایہہ لکھ
 کے حذف کر دتے گئے نہیں کہ کُفر تے شرک اے۔ احمد یار نے ایہہ قصہ

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۸۳
 ۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، قلمی نوشتہ احمد یار، مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱
 ب، ورق ۲ الف۔

۳۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۳۔

انعام منگن واسطے تیار کیتا۔ ایس قصے دا ڈھنگ مشنوی والا ہے۔
 قصہ حاتم طائی عالمی پدھر دی مشہور لکھت اے جس دا تعلق عرب
 دے خطے نال اے۔ ایہدے وچ مافوق الفطرت گلاں دی بھر مار
 اے۔ حاتم، میر شامی دے ستاں سوالات دے جواب حاصل کرن لئی
 ست سفر کردا اے تے کامیاب ہو کے میر شامی دا بھلا کردا اے ایس
 قصے وچ احمد یار نے اپنے عہد بارے اپنے بارے تے مرالے دے
 لوکاں نال اپنے تعلقات بارے بڑے تارویں ڈھنگ وچ گل کیتی
 اے۔ ایہہ پہلا قصہ اے جیہدے وچ اوہ اپنیاں ۴۴ لکھتاں دی دس
 پانڈا لے لے ایس حوالے نال احمد یار دی ایہہ لکھت ہر لحاظ نال اک اہم
 لکھت اے۔

۱۶۔ راج بی بی و نامدار (مطبوعہ قلمی)

ایس قصے دے لکھاری ہون دا احمد یار نے کتے وی بھوگ نہیں پایا
 پہلی واری سانوں ایس دا پتہ ارجن داس راہیں لگدا اے۔ باوا بدھ سنگھ
 جی نے بنیہا بول دے پہلے ایڈیشن وچ ایس قصے دی کوئی دس
 نہیں پائی، بعدوں کہ بعد دے ایڈیشن وچ جدوں اوہناں احمد یار
 بارے ”وادھو حال“ دا وادھا کیتا تے ایہدے وچ ایس قصے اُتے
 کھل کے کیتی۔ ایخ جا پدا اے کہ ایس ویلے تیکر ایہہ قصہ قلمی یاں مطبوعہ
 شکل وچ باوا بدھ سنگھ نے پڑھ لیا سی۔ اوہناں دے ای کہن

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۸۳

۲۔ ادھی: ص ۱۴۵، ۱۴۶

۳۔ ارجن داس: (دیباچہ) ہیرا پنجا (احمد یار، پھالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۴ (اردو)

موجب اس قصے وی پلاٹ احمدیاری من گھڑت اسے۔ باوا بدھ سنگھ پورا نے ایہہ واقف راج بی بی و نامدار دے چھاپے چڑھے ایڈیشن و تاج ارجن اس دے دیباچے توں وی حاصل کیتی اسے، بھانویں اگے چل کے باوا بدھ سنگھ جی ایس لکھت دے معیاری ہون نال کچھ اختلاف وی کرے نہیں۔

ایہہ کہ ایہہ احمدیاری لکھت اسے۔ ایس دیاں باہر لیاں شہادتیاں تے ارجن داس تے بدھ سنگھ جی دیاں موجود نہیں، ایس سلسلے و تاج پور پکی شہادت ایہہ مولوی محمد لطیف و توں چھاپیا جانا اے، جہدے و تاج اندر لی شہادت اوہدے و تاج احمدیاری دے تخلص دا ورتیا جانا اے۔ ایس لکھت دا جہڑا قلمی نسخہ دستیاب ہو یا اے اک لحاظ نال مکمل ہے، پر اوہدے و تاج سرنا نویاں دی تھان خالی چھڈتی گئی اے۔ ایہہ قلمی نسخہ کیوں جے انگریزی کاغذ اے کتابت ہو یا اے ایس لئی بوہتا پرانا نہیں گنیا جاسکدا، پھیر وی بڑا سوہنا اے۔ احمدیاری نے ایہہ قصہ کہوں لکھیا ایہہ گل زمین و تاج رکھ کے کہ ساتم نامے و تاج احمدیاری اس دے لکھاری ہون دا اقرار نہیں کردا۔ قلمی نسخے و تاج دے ایہہ شعر دیکھئے تے ایہہ ایس بارے سادھی کجھ اگوائی کر دے نہیں۔

نہروں سدنی آئی چڑھنے نوں بورنگا نیہہ ساکھی
پھول گلاب سٹن جیویں لہراں موجاں و تاج و ساکھی
صد رحمت اس نور چہرے نوں ہر کوئی سن کے سکھے
دیکھ احمدیاری جی رنگن ربی معشوقاں گر جا کھی

۱۔ باوا بدھ سنگھ: بنیہا بول، لاہور۔ تیرا ۱۹۳۷ء، ص ۲۳۶ (گورکھی)

۲۔ ادھی: ص ۲۳۷

۳۔ احمدیاری: راج بی بی و نامدار، پھالیہ ۱۹۲۸ء، ص ۲ (ایہہ شروع و تاج ارجن داس دا دیباچہ وی شامل اے۔ ش م) ۴۔ احمدیاری: راج بی بی و نامدار قلمی مکتوبہ غلام مسطفی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۴ (ایہہ شعر مطبوعہ ایڈیشن و تاج موجود نہیں۔ ش م)

ایہہ مطلب ایہہ اے کہ احمد یار نے ایہہ لکھت اپنی عمر دے درمیان حقیقت
 وچ لکھی۔ اوہ ۱۲۶۱ھ مطابق ۱۸۴۵ء وچ فوت ہو گیا۔ تیسری صدی آئی
 چڑھنے توں دامتطلب عام کر کے ایہہ لیا جاندا اے کہ ۱۱۹۹ھ دے
 دے نیڑے دا زمانہ۔ مکدی گل ایہہ اے کہ احمد یار نے ایہہ قصہ ۱۱۹۹ھ
 توں ۱۲۶۱ھ دے درمیان لکھیا۔ احمد یار دی ایسی لکھت دی بنتر
 چومصر عیاں یاں ابیات والی اے۔

راج بی بی و نامدار (گھاٹو) دی کہانی گوجرانوالے دے علاقہ گرجا کہ
 نال تعلق رکھدی اے، جتھوں دے میاں گوہر دی دھی راج بی بی تے بریاں
 گھڑن ولے الیاس دے پتر نامدار دا عشق ہو گیا۔ دونوں نس گئے تے پھرے
 جان مگروں دڈھ دتے گئے۔ پانی وچ نردیاں اوہناں دیاں لاشاں توں
 لوکاں نے گل وکڑیاں پاندے دے لکھیا۔

۱۴۔ احسن الحسن (یوسف زینجا) الف (مطبوعہ قلمی)

احمد یار یوسف زینجا یاں احسن الحسن دے لکھاری ہون دا تاروین ڈھنگ
 وچ حاتم نامہ (۱۸۱۳ء) وچ اقرار کردا اے۔ اوہ دے یوسف زینجا دے لکھاری
 ہون دی دس بادا بدھ سنگھ بنیہا بول دے پہلے ایڈیشن (۱۹۲۵ء) وچ پاندے نہیں۔
 ارجن داس نے صرف تفسیر سورہ یوسف دی دس پائی اے۔ تفسیر سورہ یوسف
 یاں احسن الحسن دے تصنیف احمد یار آپوں ۱۲۵۸ھ مطابق ۱۸۴۲ء دے

۱۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور، ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۸

۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۴۔

۳۔ بادا بدھ سنگھ: بنیہا بول، لاہور، تیجا، ۱۹۳۷ء، ص ۲۱۰ (گور لکھی)

۴۔ ارجن داس (دیباچہ) امیر انجمن احمد یار، پھالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۳ (اردو)

اے۔ ایہدے توں ایہہ گل بناں کسے لگ لویڑ دے تری کہ احمد یار نے دو
 قصے لکھے، اک یوسف زلیخا تے دو جا احسن بقصص، ایہہ گل ڈاکٹر گو بند لانبہ
 نے منی لے لے۔ ایہہ گل احمد یار دے معاملے وچ امکانی اے کہ اوس نے
 ہور وی قصیاں نوں اڈواڈ روپ وچ اک توں ودھ وار لکھیا اے اوہدے
 لکھے یوسف زلیخا دے دو قصیاں وچوں احسن بقصص دے مطبوعہ ایڈیشن تے
 قلمی نسخے دستیاب نہیں لکھے۔ ایہہ لکھت دویا یاں مثنوی دی بنت وچ اے مہر عیاں
 وچ قرآنی آیتاں دی بھیرا لے۔ کئی قصاں ایہہ بحر وچ وی نہیں آوندیاں۔
 احمد یار دا قصہ احسن بقصص کئی لحاظ ناں اہم اے، اک ایہہ کہ ایہدے وچ
 اوس نے قرآن حکیم دی سورۃ یوسف نوں سامنے رکھ کے حکااتاں، نکلتے
 مقولے، پسند، معجزے، مسئلے وغیرہ لیاندے نہیں۔ انج ایس نوں بھروس
 توں بھرواں بناں دا چار اکتا لے۔ ایس قصے وچ احمد یار اک محقق تے
 نقاربن کے دی سامنے آوندا لے۔ کیوں جے اوس نے اپنے توں پہلاں
 تے اپنے عہد دے پنجابی لکھاریاں بارے بڑے چھے تلے ڈھنگ وچ تذکرہ
 تے تنقید کیتی اے تے انج پنجابی وچ باقاعدہ ادبی تنقید دے موڈ ہی ہون
 دا اثر حاصل کر لیا اے۔ احمد یار دی ایس لکھت نوں ایس لئی وی اہمیت

۱۔ احمد یار: احسن بقصص، لاہور ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۳

۲۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ، لاہور ۱۳۳۶ھ، ص ۱۱۱

۳۔ Evaluation (۱) اتر سہ ۱۹۴۵ء، مقالہ پی ایچ اڈی (پنجابی) پور کینیڈا پ
 شدہ مملوکہ راقم الحروف ص ۶۔ احمد یار: تفسیر سورۃ یوسف، مکتوبہ ۱۳۰۲ھ مطابق

۴۔ ۱۸۸۳ء (فارسی رسم الخط) مملوکہ راقم الحروف تے احمد یار: یوسف زلیخا مکتوبہ ۱۳۱۶ھ

مطابق ۱۹۰۱ء، کاتب غلام مصطفیٰ ساکن سہری (گجرات) مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قرشی قلعہ داری

کے شہباز ملک: تارے، لاہور، ۱۹۴۹ء، ص ۱۷۳۔

حاصل اے کہ ایہہ اوہ آخری لکھت اے جس اتے سال تصنیف درج اے تے ایچ اوہدی عمر تے وفات بارے گویٹ لان و توج مدد دیندی اے۔

۱۸۔ یوسف زینجا (قلمی ب)

جس ہور یوسف زینجا دا ذکر ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ نے کیتا اے اوہدا اک قلمی نسخہ اوہناں دے بیان موجب اوہناں کول موجود اے۔ ایہہ یوسف زینجا اوہ اے جیہڑی احمد یار نے حاتم نامہ (۱۸۱۴ء) توں پہلاں لکھی سی، کیوں جے حاتم نامہ و توج اوہ یوسف زینجا دے لکھاری ہون دا اقرار کردا اے۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ نے دسیا اے کہ ایہہ یوسف زینجا، احسن القاص توں بالکل مختلف لکھت اے، ایہہ صرف عشق دی داستان اے ایہدے و توج قرآنی آیتاں وغیرہ دوج نہیں، ایہہ اوہدی جوانی دی لکھت اے ایس لئی زیادہ زور شاعری تے اے، ایہدے و توج زینجاں دے بجدی پڑا تے ودھیرا زور اے، ہاشم وانگ مختصر اے، فارسی لغت دا ودھیرا اثر اے۔ لانبہ جی نے ایہہ شعر نمونے دے دتے نیں۔

ٹیمو سے دی دھی زینجا کیتا جگت اجب لا

گوشہ نور صنوبر بالا ون کن گل لالہ

۱ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ (Editing)

۲ Evaluation (۱۹۷۵ء) مقالہ پی ایچ ڈی (پنجابی) گورکھی

ٹائپ شدہ مملوکہ راقم الحروف، ص ۴۱۔

۳ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۴۔

۴ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ (Editing)

۵ Evaluation (۱۹۷۵ء) مقالہ پی ایچ ڈی (پنجابی) گورکھی ٹائپ شدہ مملوکہ

راقم الحروف ص ۴۱۔

توت رستم نیرو برہمن تاروں گنج خزانے
 رام محبت سیتا سو بھیا بھیم سین بدانے
 حضرت یوسف ڈے جن تے ساری کائنات خوشیاں مناندی لے انسان
 جانور تے فرشتے آکے مبارکبادیاں دیندے نیں۔

تمہیا تولد حضرت یوسف سکت لئی جگ شادی
 ملک انسان حیوان پرندے دین مبارک بادی
 وقح خزاں گل پے شگفتہ ہوئی دھرت اجالی
 سنبل سرو بنفشہ لالہ رنگ لگا ہر ڈالی

احمد یار نے جیہڑا مجموعہ اسلام گڑھ وقح ۸-۱۲۰۷ھ دتہ تیار کیتا سی
 ایہہ ٹٹ کے کھیڑوں کھیڑوں ہو یاوک کے کچھ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
 ہوراں کول تے کچھ اقبال صلاح الدین ہوراں کول اڑیا، خبرے ایس دے
 کچھ حصے کیتے ہوروی ہون، خوش قسمتی نال مذکورہ سبناں دے ملکیتی نسخے حاصل
 کرن وقح سانوں کامیابی ہوئی ایہناں وچوں ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
 ہوراں دے ملکیتی حصے وقح احمد یار دی ڈاکٹر گوہن سنگھ لانبہ ہوراں دیا دتی
 یوسف زلیخا دے چار ورق مل گئے نیں، ایہہ وی نوشتہ احمد یار نیں ایہہ
 ورق اوس حصے دے نیں جتھے حضرت یوسف دے بھائی غلہ لین حضرت
 یوسف کول مصر اڑدے نیں ایس دی زبان تے بحر وغیرہ لانبہ جی دے رُج
 کیتے یوسف زلیخا دی زبان تے بحر نال ہو بہو رلدی لے۔ ایہہ قصہ وی مشنوی
 یاں دیوادی بنتر وقح لے کچھ شعر حاضر نیں۔

وحی کہیا آمربنی لول کہ توبہ ات حالوں
 راج قبول تہیں دیاں گلاں اسان پت تہیں دکھالوں

لے ڈانڈ گوہن سنگھ لانبہ قصہ کار احمد یار تے اوسدا قصہ کامروپ
 Editing & Evaluation
 امرتسر ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ پی۔ ڈی (پنجابی) گورکھپٹی، ماہ پ شدہ ملوکہ رقم الحروف لے اوسھی: ص ۲۲

گھن یوسف دانا و نبیا جاں تینو بخت آوے
 رو ندیاں و ہج محراب پیغمبر خواب کیتے اس ہاڑے
 ملک الموت ڈٹھا تک کہیو سو آویں حال کہیو نوں
 مول نصیب نہیں مت سی یوسف جا ویکھیں نوں
 تیں سو گند خدا ملک تیں جنڈ یوسف دی لیتی
 مار مہیں سرگرداں کینتا درداں سنگ پریتی
 عزرائیل نبی نوں کہیا گوا یا حکم صاحب دے
 یوسف ملک خزانے دا و ہج تو شے خانے رب دے
 چھوڑ رواناں پیغمبر تائیں خواب ہوئی بیداری
 سن دہ من چار نبی نے چایا تکرار تسراری

احمد یار دی دینی شاعری

احمد یار نے دینی (اسلامی) موضوعاں اتے ودھیرا کجھ لکھیا اے۔ قصہ کار
 توں بعد احمد یار دا دوہا و ڈارنگ دینی شاعری والا ای اے، اوس دی دینی
 شاعری چار قسم دی اے۔ (الف) رب تعالیٰ دی حمد تے تناء (ب) رسول
 پاک صلی اللہ علیہ وسلم دا ذکر (ج) پیراں ولیاں دی مدح تے (د) اسلامی
 ضابطہ حیات بارے لکھتاں۔

(الف) رب تعالیٰ دی حمد تے تناء

۱۹۔ شرح دعائے سریانی (مطبوعہ، قلمی)

شرح دعائے سریانی دے لکھاری ہون دا اقرار خود احمد یار نے حاتم نامہ
 لے (احمد یار) یوسف زینجا نوشتہ احمد یار ناقص الاوّل، ناقص الآخر، ورق ۱، الف
 مملو کہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعاری۔

دعہ کیتا اے جتنے نال امی اوہ ایہہ وی کہند اے کہ ایہہ اوس اوائل عمر وچ شرح
 کیتی سی۔ ایہہ عربی تون کھلا ترجمہ اے، عربی متن کس واسے ایس بارے کوئی
 اگھ سکھ نہیں، نہ احمد یار نے اس کتاب وچ کتے ایس گل دا بھوگ پایا اے۔ شرح
 دعا سرمایہ چھپی ہوئی موجود اے؛ پر ایس دے کسی قلمی نسخے وی دستیاب نہیں
 اک قلمی نسخہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری پوراں دے کتاب خانے وچ اے
 اک ناقص الاخر پنجاب یونیورسٹی لاہور دی لائبریری وچ موجود اے۔ ایس دی بتر
 چھ مصرعے دی مسلسل نظم دی اے جیہدے پہلے چار مصرعیاں وچ دو، دو مصرعیاں
 دا قافیہ ردیف اک پنجویں دا آزاد قافیہ تے چھویں دا ہر بند دے چھویں مصرعے
 نال ردا اے، تاریدا، غفاریدا وغیرہ۔

احمد یار دی اس تصنیف وچ رب تعالیٰ دیاں صفتاں دے حوالے نال ایہہ
 گل اُبھردی اے کہ رب تون جیہڑا یاد کرے، ڈھونڈے، رب اوہدے دل رجوع
 کردا اے۔

ایس لکھت دے شروع وچ احمد یار دا اک منظوم دیباچہ وی درج اے جس
 وچ ایس دعا بارے دیا گیا اے کہ ایہہ ہی روایت ابن عباس نے کیتی۔ ایس
 تون اد ایس حصے وچ دعا دے فضائل (اسناد) وی درج نہیں۔ ایہہ کے نال

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵

۲۔ احمد یار: دعائے سرمایہ، لاہور، ملک غلام محمد صاحب تاجر کتب رس، ص ۳۲
 ۳۔ احمد یار: دعائے سرمایہ، قلمی نسخہ، ۱۴۰۵ھ اورق (ناقص الاخر) مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی
 قلعہ داری۔

۴۔ شہزاد بخاری: ذہبت مخطوطات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، مقالہ ایم اے پنجابی لاہور

۱۹۷۲ء، ص ۳۲۔ احمد یار: دعائے سرمایہ، لاہور ۱۹۳۲ء، ص ۵

۵۔ ادبی: ص ۲۶۲، ۲۶۳۔

دزج فارسی ترجمے بارے وی کچھ نہیں کہیا جاسکا کہ اوہ کبھی دالے؟ احمدیاء فارسی دان
سی ایس کر کے اک خیال ایہہ وی لے ہو سکا لے کہ اوس نے ای فارسی ترجمہ وی
کتیا ہوئے، پر ایہدے واسطے کوئی شہادت موجود نہیں۔

ب۔ رسول پاک صلی اللہ علیہ وسلم دا ذکر

شاہنامہ رنجیت سنگھ وچ احمدیاء نے لکھیا لے کہ اوس تواریخ لکھی لے جس
وچ طلوع نبوت وغیرہ دزج لے۔ ایڈوں بعد اوہ حسن القمص وچ ایس گل نوں
ہور واضح کر کے لکھ دالے کہ اوس جیہڑا ذکر رسول پاکؐ سنے ذکر آل تے اصحاب
تیار کیتا ہو یا لے جے اوس دا اتارا کراں، مطلب لے اوس نوں آخری شکل دیاں تے
کئی کتاباں لکھیاں جان، حاتم نامے وچ اوس رسول پاکؐ دے ذکر دے سلسلے وچ
جیہڑیاں کتاباں لکھن دا اقرار کیتا لے اوہناں وچ رکن معارض (معارض النبوت: ۴۴)
معارض نامہ، شرح قصیدہ بردہ، قصیدہ روحی شامل نہیں، پر اوہ دیاں جیہڑیاں کتاباں
دستیاب ہو یاں نہیں اوہناں وچ حلیہ رسول مقبول، معراج نامہ، مناجات رسول
پاکؐ، وفات نامہ تے معجزہ فاختر (اردو) شامل نہیں، ایس لئی ایہتھے ایہناں دا
وی ویرا کیتا جاندا لے۔ باقی کتاباں کسے معروف کتب خانے وچ موجود نہیں۔

۲۰۔ حلیہ مبارک رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم (مطبوعہ)

رسول پاکؐ دا حلیہ لکھن دا ذکر احمدیاء نے اپنیاں کتاباں وچ کتے نہیں
کیتا، پر ہو سکا لے جس ذکر رسول پاکؐ دی دس اوہ شاہنامہ تے حسن القمص
وچ پانڈا لے ایہہ لکھت اوہدے وچوں ای ہوئے۔ ایس لکھت وچ احمدیاء

لے احمدیاء؛ شاہنامہ رنجیت سنگھ، المترسر ۱۹۵۱ء ص ۳۶ (فارسی)

لے احمدیاء؛ حسن القمص، لاہور ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۵۔

کہندائے کہ اوس ایڈوں پہلاں وی اک حلیہ (شریف رسول پاک) لکھیاسی۔ اوہ لکھت دستیاب نہیں اگو مطبوعہ دستیاب اے۔ ایس چھپے ایڈیشن دے احمد یار راہن ری اک شہارت تے ایہدا پھیالیہ توں پھپناتے دو جے ایہدے مچ آئے احمد یار دے تخلص اے۔ ایہہ لکھت پو مصرعیاں و ترح اے پر تخلص کتے کتے درتیا اے۔ ایس لکھت و ترح احمد یار رسول پاک دی کائنات و ترح اہمیت تے ضرورت توں اڈ اوہناں دی سیرت دے کئی انگاں توں بیان کرن توں علاوہ صورت و نقشہ وی اکھراں و ترح کھچد اے۔ ایہہ لکھت احمد یار دی رسول پاک نال اتناں دی عقیدت دا اظہار کردی اے۔

۲۱۔ معراج نامہ (قلمی)

معراج نامہ دے لکھاری ہون دا اقرار احمد یار حاتم نامے و ترح کیتا اے جس و ترح اوس دسیا اے کہ اوس معراج النبوت (۴) بنا کے اوہدے و چوں معراج نامہ کڑھیا اے۔ ایس دا اک قلمی نسخہ دستیاب ہو گیا اے۔ ایس دی بنتر مسلسل نظم دی اے، بنڈاں دے چار مصرعے نیں۔ پہلے دو مصرعیاں دا قافیہ اک اے، تیسرے دا اکھلاتے ہر چوتھے مصرعے دا اک ییل و نہاریدا، تاریدا وغیرہ۔ دستیاب قلمی نسخے بارے اک گل تارن والی اے کہ ایس قلمی نسخے دے آخرتے احمد یار تخلص آؤندا اے تے اوہدے بعد کلمہ طیبہ، ایتھے اک لحاظ نال ایہہ لکھت مکہ جاناں اے اگے اک شعر آؤندا جیہدے و ترح دستیاب اے کہ معراج نامے دا خیال کہ ان داس ل ۱۳۱۶ھ اے۔ ایہہ دو اویں شعر ملا مظہر ماؤ۔

۱۔ احمد یار: حمد مبارک رسول قبول۔ پھیالیہ۔ ۱۹۲۳ء، ص ۲

۲۔ اوس: ص ۵۔

۳۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

۱۔ احمد یار تیرا اکھواوے نام تیرے توں گھول گھماوے
 شاہد شرف زیارت پاوے ہووے مست خماری دا
 لا اِلهَ اِلَّا اللهُ

تے پھیرے

تیراں سسی ۱۳۱۶ سولہ سال معراج نامے دا کر خیال
 ہجرت نبی کریم ص سنہ جالی نال ربیدی یاری دا

غور کرن نال پہلی گل بیہو ای گھدی اے کہ دونوں شعراک بھرتی نہیں۔
 ظاہر اے احمد یار نے لکھت تخلص مگروں رب کو لوں فضل منگن دے بعد مکا
 دتی۔ قیاس اے کہ کاتب نے ایہہ شعرا اپنے دلوں اضا فہ کیتا اے نالے ۱۳۱۶ھ
 مطابق ۱۸۹۸ء بن دا اے، جدوں احمد یار نوں مرہاں وی ۵۳ سال بیت چکے
 سن، ایس لئی ایس سن نوں اسی کتابت دا سال متھدے آں۔
 ایہدے وچ نبی پاک دے معجزے جیانی نوں و عطاں سن کے تے
 صحیح بخاری دی مدد لے کے بیان کیتا گیا اے۔ سفر وچ ہر اسمان دا ذکر
 ویرے نال اے۔

۲۲۔ مناجات رسول اللہ (مطبوعہ)

احسن نقیص وچ احمد یار نے آکھیا اے کہ اوس و دھیراں مناجاتاں لکھیاں
 ایہناں وچوں مناجات رسول پاک چھلے چڑھی دستیاب ہو گئی اے۔ ایہہ بھالیہ
 توں ۱۹۳۲ء وچ چھپ چکی سی، کیوں جے خلیفہ مبارک رسول مقبول دے آخرتے

۱۔ احمد یار: معراج نامہ قلمی، مکتوبہ ۱۳۱۶ھ ملو کہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری اورق ۱۳۳۱ھ

۲۔ اوس: ورق ۱۱۔ ب

۳۔ احمد یار: احسن نقیص، لاہور ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۵۔

ایہداشتہاردرج لے۔

ایہہ لکھت پنج مصرعے نال جرطے "ایتھے اوتھے پردے کجیں سید سرور عالم جی اصلی
 علیک وسلم جی" نال مسلسل نظم بن جاندی لے، کئی تھیں ایہہ مصرعے چار رہ جاندے
 نیں تے "ایتھے اوتھے پردے کجیں سید سرور عالم جی، اصلی علیک وسلم جی" پنجواں بن
 دالے۔ ایس دا موضوع نعتیہ تے ذکر رسول پاک لے۔ ایس لکھت دی اک
 اہمیت ایہہ وی لے کہ ایس وچ احمد یار نے اپنے دوپتراں عبداللہ تے تاسم دا
 نال وی لیا لے، تے اپنا تخلص احمد یار وی لیا لے۔ ایہہ وی ایس لکھت دے
 احمد یار دے ہون دیاں اندر لیاں شہادتیاں نیں۔

۲۳۔ وفات نامہ (رسول پاک صلی اللہ علیہ وسلم) قلمی

وفات نامہ رسول پاک دے لکھاری ہون دا سدھا اقرار تے احمد یار نے
 نہیں کیا ہاں شاہنامہ رنجیت سنگھ تے پھیرا حسن القصص وچ تواریخ یاں ذکر رسول اللہ
 وچ ایہہ لکھت وی گنی جاسکدی لے۔ ارحن داس نے پہلی وار واضح طور تے ایس
 دا ذکر کیا لے کہ ایہہ وی احمد یار نے لکھی تے بعد دے تذکرہ تاریخ لکھن والیاں
 وی ایہدا ذکر کیا لے جویں بدھ سنگھ، گوبند سنگھ لانبہ
 وفات نامہ داک قلمی نسخہ احمد یار دے خاندان وچوں دستیاب ہو یا لے۔
 جہدے وچ اندر لی شہادت ایہدے وچ اپنی لہندی بولی لے۔ ایہدے

۱۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبول۔ پھالیہ ۱۹۳۳ء۔ ص ۱۶

۲۔ احمد یار: مناجات رسول اللہ صلعم۔ پھالیہ ۱۹۳۲ء۔ ص ۲

۳۔ اوسھی: ص ۶

۴۔ ارحن داس: دریاچہ، سیرانجھا احمد یار، پھالیہ ۱۹۲۸ء۔ ص ۳۷۔ (اردو)

۵۔ باوا بدھ سنگھ: بیہا بول لاہور۔ ۱۹۳۰ء، تیجا، ص ۲۲۲ (گورکھی)

۶۔ ڈاکٹر گوبند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار لے اوس واقعہ کاموپا Editing

(Evaluation & Assessment) ۱۹۷۵ء مقالہ بی، ایچ ڈی (پنجابی) گورکھی ٹاپ شہ ص ۶

وہج کسے شاعر اور کوئی تخلص استعمال نہیں ہو یا۔ ایہہ قلمی نسخہ وڈے سائنسٹا اڈا ۱۰
 اتے ۲۳ ورق دا اے جس دے آخرتے کاتب دا ناں "بقلم خود مسکین غلام حسین
 میکن ۲۳ ستمبر ۱۹۳۳ء درج اے۔ اندلی شہادت لبھن لئی جے ایس دی زبان
 دا تجزیہ کیتا جاوے تے احمد یار دیاں باقی لکھتاں نال رلدی تے اوس دے
 علاقے دی زبان لگدی اے ۵

دہواں ورہا آہا ہجرت تھیں حج کیتا آخر دا
 وحی اور کدی آیت آندھی ہو یا حکم سفر دا
 ایہدے وچ دہواں تے آہا لہندی پنجابی تے تھیں خاص گجرات دے
 علاقے دے لفظ نیں۔ اک ہور گل جہڑی ایہدی نسبت لسانی اعتبار نال احمد یار
 نال پکپیاں کردی اے اوہ لفظ "او پیا"، "اوپانی" ایہہ لفظ ایس وفات نامہ
 وچ وی ورتیا گیا اے۔ تے دوجیاں لکھتاں وچ جیویں حاتم نامہ، ۲۵ ستمبر
 ۱۹۸۰ء نوں راقم منڈی بہاؤ الدین گیا تے پروفیسر ممتاز احمد بھٹی ہوراں
 میاں محمد لطیف ساکن چورنڈ نال ملوایا۔ ایہناں کولوں وفات نامے دا ہتھ
 لکھتی نسخہ ملیا سی جس اتے غلام حسین کاتب نے بقلم خود لکھیا اے میاں محمد لطیف
 نے دسیا کہ ایہہ شخص چورنڈ وچ چکی (مشین) اتے ملازم سی خود شعر نہیں سی

۱۔ احمد یار: وفات نامہ قلمی مکتوبہ ۱۹۳۳ء مملوکہ پروفیسر ممتاز احمد بھٹی، ورق ۲۲ ب

۲۔ اوسھی: ورق ۱، الف

۳۔ شہباز ملک: پنجابی لسانیات، لاہور، ۱۹۷۷ء، ص ۱۵۲، ۱۵۴

۴۔ اوسھی: ص ۲۰۴

۵۔ احمد یار: وفات نامہ قلمی مکتوبہ ۱۹۳۳ء مملوکہ پروفیسر ممتاز احمد بھٹی، ورق ۲۲ ب

۶۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۲۔

کہہ سکا پر شعر پڑھن دا بڑا شوقین سی۔ غلام حسین نے ایہہ وفات نامہ میکن دے
میاں خاندان توں نقل کیتا سی کہ احمد یار دے تعلقات میاں خاندان نال بڑے
گوہڑے سن۔ ایہناں اندرونی تے بیرونی شہادتیاں پاروں اسی ایہہ وفات نامہ
احمد یار دی لکھت قرار دے سکے آں۔

ایہدے وچ حمد، نعت، مدح صحابہ وغیرہ بیان کرن دی تھاں گل سدھی وفات
دے حالات توں شروع کردتی گئی اے۔ سیرت دے پہلوواں نوں اُجاگر کرن،
وفات دے حالات دا نقشہ کھچن وچ رشا دارنگ و دھیرا لے۔ ایہہ لکھت مثنوی
دی بنت وچ لے۔

۲۴۔ معجزہ فاختمہ (اردو مطبوعہ)

احمد یار دی ایہہ اکو اک اردو دی لکھت اے اُنج اوہدی اک ہفت زبانی
غزل حاتم نامہ وچ شامل اے۔ ایہدے وچ پنجابی تے فارسی ملی اردو زبان ورتی
گئی اے۔ ایس لکھت وچ احمد یار کوئی تخلص نہیں ورتیا تے نہ ای احمد یار یاں
اوہدے کسے تذکرہ نگار ایس لکھت دا ذکر کیتا اے۔ ایہہ لکھت احمد یار
دو کتاباں جس سخی سرور سلطان تے احوال زمانہ دے نال پھالیہ توں چھپی
اے۔ صرف ایس پاروں اسی ایس توں احمد یار دی لکھت قیاس کر رہے آں۔
ایس لکھت وچ حضور دے ویلے دا اک معجزہ بیان ہو یا اے۔ جس وچ
حضرت جبرائیل تے حضرت عزرائیل نے فاختمہ تے شکر ابن کے حضور نوں
امتحان وچ پایا تے آپ کا میاب رہے۔ ایہہ لکھت غزل دی ہیئت وچ آے۔

ج۔ پیراں دی مدح

احمد یار نے اپنی عام تے دینی شاعری وچ رب تعالیٰ، رسول کریم توں

لے احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۸۵۔

بعد سب توں وودھ عقیدت دا اظہار حضرت عبدالقادر جیلانی غوث الاعظمؒ نال
 کیتا اے۔ اوہ تھاں تھاں اپنے آپ نوں ”مرید میراں دا“ کہندا اے ایس
 عقیدت وچ اٹھیاں ہو کے اوس نے حاتم نامے وچ اک جہی حکایت وی
 شامل کر دتی جس نوں چھاپن وچ ایہہ کہہ کے حذف کر دتا گیا کہ ایہہ کفر تے
 شرک دی گل اے۔ بہر حال پیراں دی مدح وچوں اوس ۳ کتاباں (۱) حلیہ مبارک
 غوث الاعظم (۲) مناجات غوث الاعظم تے (۳) مدح غوث الاعظم (مجموعہ)
 لکھیاں نیں تے حضرت سخی سرور سلطان لکھ دا تادا جس (۴) جس سخی سرور
 لکھیاں اے پنج قصیدہ غوثیہ دی شرح اوس کیتی، پر ایہہ کتاب کسے معروف
 کتب خانے وچ موجود نہیں۔

۲۵۔ حلیہ مبارک غوث الاعظم (مطبوعہ)

احمد یار حسن بقصص وچ ایس گل دی دس پائی اے کہ اوس غوث الاعظم دے
 احوال لکھے نیں۔ خیال اے کہ اوہدا اشارہ حلیہ مبارک غوث الاعظم ول ای
 سی۔ ایہہ کتاب حلیہ مبارک رسول مقبولؐ دے نال ۱۹۳۳ء وچ مچھاپے پڑھی ملدی
 اے، جس وچ احمد یار دا تخلص اک توں وودھ وار آؤندا اے۔

ایہدے وچ غوث الاعظم دا شجرہ، جنم، اوہناں دی تعلیم بارے حالات بیان
 کیتے گئے نیں۔ تے پھیر اوہناں وی سیرت تے صورت دے کئی پہلوں اُتے گل کیتی
 اے۔ احمد یار دا بیان اے کہ غوث پاک کیوں بے رسول پاک دے نائب نیں ایس لئی
 اوہناں نوں دیکھیاں رسول پاک دے دیدار ہوندے نیں۔ ایہہ چوکڑیاں وچ لکھی

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء ص ۴

۲۔ احمد یار: حسن القصص، لاہور، ۱۳۳۶ھ ص ۲۲۵

۳۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبولؐ، پھالیہ، ۱۹۳۳ء ص ۲۔

گئی ہے۔

۲۶۔ مناجات غوث الاعظم (مطبوعہ)

حسن القمص و تاج احمد یار دابیان لے کہ اوس کسی مناجاتاں لکھیاں تھیں۔ ایس مناجات
 نوں اوہناں وچوں اک متھیا جاسکدا ہے۔ ایہ مناجات رسول اللہ صلعم دے نال پچالیے
 توں ۱۳۵۱ھ مطابق ۱۹۳۲ء و تاج چھپی لے جس و تاج احمد یار داتخلص دی آؤندا ہے۔
 ایہہ اک چھوٹی جہنی نظم لے جس و تاج دکھ تکلیف دے ویلے غوث الاعظم لگے فریاد
 کیتی گئی ہے۔ ایہ لگدا ہے کہ احمد یار نال کجھ لوکاں بے روئی، کیتی، اوس نوں
 ”مار ظہیر“ کیتا تے ایس ظلم اتے اوس نے غوث الاعظم نوں بوہڑن واسطے خیر النساء
 تے رسول پاک دا واسطہ پایا ہے تے تقصیر معاف کرن لئی فریاد کیتی لے تھیں۔ ایہہ چھ
 مصرعے دی مسلسل نظم لے جس و تاج آخری مصرعہ بار بار آؤندا ہے۔

۲۷۔ مدح غوث الاعظم، نجوم رالہ (قلمی)

ایس لکھت داکتے وی ذکر نہیں، پر ایس نوں وی ایسی پیراں دے مدحی ادب و تاج
 شمار کراں گے تے غوث الاعظم دے احوال وغیرہ جس بارے لکھن دا ذکر احمد یار
 نے حسن القمص و تاج کیتا ہے اس دے سلسلے دی اک کڑی متھیاں گے۔ ایس دی اک سانجھ
 مناجات غوث الاعظم نال ایہہ بن دی لے کہ ایس لکھت و تاج مناجات نالوں وی
 ودھیرا کھل کے تے ویروے نال اوس ظالماں تے دشمنیاں دی نکھیدی کیتی لے
 تے مرالہ داناں لے کے اوہناں ظالماں تے دشمنیاں دی نشان دہی وی کر دتی ہے۔
 ایس لکھت و تاج جہڑی قلمی صورت و تاج احمد یار دے خاندان وچوں حاصل ہوئی لے

۱۔ احمد یار: حسن القمص، لاہور، ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۵۔

۲۔ احمد یار: مناجات رسول اللہ صلعم، غوث الاعظم، پچالیہ، ۱۳۵۱ھ، ص ۷۔

احمدیاری جیاتی دے اوس واقعے دا ذکر ملدا اے جس وچ مرا لے رہندیاں اوس
 مسیڈسارن والیاں نوں قبلے دا رخ ڈنگا ہون دی دس پائی تے اوہناں اوہدی ضد
 نال رخ ہووڑ ڈنگا کر دیتا تے اوس نوں مارا گٹیا۔ احمدیاری نے اپنی ایس مدح وچ
 مرالہ اُتے قہر نازل کرن لئی غوث الاعظم دا ترلا پاپا یا اے تے مرالہ دے لوکاں
 نال اپنے خراب تعلقات دی کھل کے گل کیتی اے۔ ایہہ لکھت ایس لحاظ نال تے
 مدحی ادب وچ آدے گی کہ ایہدے وچ غوث الاعظم نوں آوکھے ویلے بوہرن دا
 ترلا پاپا، پر مذرجات دے اعتبار نال ایس نوں ہجویر ادب وچ شمار کراں گے۔
 ایس مدح دا ذکر تاریخ تذکرہ لکھن والیاں وچوں صرف قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری
 ہووڑاں کیتا اے۔ ایہدے وچ احمدیاری دا تخلص وی آوند اے۔

۲۸۔ جس سخی سرور سلطان (مطبوعہ)

احمدیاری دے لکھے جس سخی سرور سلطان بارے پنجابی ادب دے تاریخ تذکرہ
 لکھن والیاں وچوں کسے وی ذکر نہیں کیتا تے نہ ای احمدیاری نے آپ ایہدے لکھاری
 ہون دی دس پائی اے۔ سب توں پہلاں ایہدے پتہ سائنوں پچالیہ توں چھپن والیاں
 احمدیاریاں کتاباں دے اک اشتہار توں لگدا اے جیہڑا ۱۳۵۱ھ مطابق ۱۹۳۲ء
 وچ چھپن والی کتاب مناجات رسول اللہ صلعم دے آخری صفحے اُتے چھاپیا
 گیا اے۔ ایہدا اشتہار ۱۹۳۳ء وچ چھپن والی کتاب حلیہ مبارک رسول مقبول^۲،

۱۔ احمدیاری: مدح غوث الاعظم (ہجو مرالہ) قلمی مملوکہ راقم الحروف، ص ۱۱

۲۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور ۱۹۷۵ء، ص ۳۶۶

۳۔ اوسھی: ص ۳۶۶

۴۔ احمدیاری: مدح جناب غوث الاعظم (ہجو مرالہ) قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۔

۵۔ احمدیاری: مناجات رسول اللہ صلعم... پچالیہ، ۱۹۳۲ء، ص ۸

دے نال وی پھپھیا اے۔ جس سخی سرور سلطان وی پھالیہ توں پھی دستیاب ہو گئی
 اے جس وچ حضرت سید احمد سخی سرور سلطان (وفات، ۱۱۸۱ھ) دے جس گائے
 گئے نیں تے اوس لکھ داتا اگے منصب مراتب تے دولت دین دا ترلا پایا گیا
 اے! ایں لکھت وچ حضرت سخی سرور سلطان دے ”دھونکل“ لگدے میلے دا وی
 ذکر اے۔ اوہدے اک مرید رتاناں روحانی طور تے تار دین دا واقعہ وی درج
 اے۔ ایہہ مسلسل نظم اے اچھ مصرعے دا اک بند چلدا اے جس وچ چار مصرعے
 اک ردیف قافیے دے تے آخری دو اک ردیف قافیے دے، آخری مصرعہ بار بار
 آوند اے ”منصب مراتب راج دے، دے دولتاں دے گنج جی“۔

۲۹۔ باران ماہ فراق مرشد بھاگھا (قلمی)

احمد یار حاتم نامے وچ بے شمار سی حرفیاں تے باران ماہ دے لکھاری ہون دا
 اقرار کردا اے۔ اوہدا مجموعہ جیہڑا اوس اند گڑھ / اسلام گڑھ وچ ۸-۱۲۰۷ھ
 وچ تیار کیتا سی۔ ایہدے وچ اک بھاگھا باران ماہ وی شامل اے جیہدے وچ
 احمد یار اپنا تخلص گورداس کردا اے۔ جیویں کہ ترقیمے وچ ایں گل دی وضاحت
 کردا اے۔ ایہہ باران ماہ اوس اپنے مرشد دے فراق وچ لکھیا اے۔ ایں

۱۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبول۔ پھالیہ، ۱۹۳۳ء، ص ۱۶
 ۲۔ اعجاز الحق قدسی: تذکرہ صوفیائے پنجاب، کراچی ۱۹۶۲ء، ص ۳۲۶ (اردو)
 ۳۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان۔۔۔ پھالیہ، ص ۵۔

۴۔ اوسھی: ص ۴

۵۔ اوسھی: ص ۵

۶۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵

۷۔ احمد یار: باران ماہ، قلمی نوشتہ احمد یار، مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۱، ب

گل دی دس اوہ شروع و توح امی فارسی سرنا نویں و توح پاندائے ایس و توح
اوس مرشد داناں نہیں لکھیا۔ بہر حال اسی ایس نوں پراں دی مدح و توح
شامل لکھت قیاس کرنے آں۔ ایہہ ناقص الاخرائے تے پوہ تک چلدا اے۔

(د) اسلامی ضابطہ حیات بارے

احمد یار دیاں لکھتاں و توح مجموعی طور تے اسلامی ضابطہ حیات نوں اپنان
بارے ودھیرا کجھ ملدا اے، پروکھ کر کے اوس کسب نامے ای لکھے نہیں جہناں
و توح اڈواڈ کسباں نال جڑے مسلماناں نوں اوہناں کسباں نوں کر دیاں پکارتے
ستی مسلمان بنن دی پریر نادتی اے۔ کسب نامیاں بارے سب توں پہلی جانکاری
احمد حسین قریشی قلعہ داری ہوراں نے دتی سی۔ ایہدے بعد عبدالغفور قریشی نے
دس پائی پھیڑا کر ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ ہوراں نے ایہناں دی ہوند و اذکر کیتا۔
قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری ہوراں ۱۹۷۵ء و توح ایس جانکاری و توح اک ہون
کسب نامے دا وادھا کیتا۔ ایہناں توں اڈسب تاریخ تذکرہ نگار ایس بارے
چپ نہیں۔ ایہناں کسب نامیاں دے احمد یار دی لکھت ہون دی اندر لی شہادت

۱۔ احمد یار: باراں ماہ، قلمی نوشتہ احمد یار ملوکہ اقبال صلاح الدین، ورتق، الف

۲۔ احمد حسین قریشی قلعہ داری: پنجابی زبان کی مختصر تاریخ، لاہور ۱۹۶۳ء ص ۱۰۵

(کسب نامہ حدوگراں، لارباں، دھوبیاں، درزیاں)

۳۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء ص ۳۲۹۔

۴۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوسدا قصہ کامروپ (Editing

α Evaluation) امرتسر، ۱۹۷۷ء، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) گورنمنٹ کالج شہ

ملوکہ راقم الحروف، ص ۶۔

۵۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ لاہور ۱۹۷۵ء ص ۳۶۶۔

ایہناں وچ احمد یار بطور تخلص دا آؤنالے۔

احمد یار دے سارے کسب نامے جیہڑے دستیاب ہوتے نیں د کسب نامہ ترکھاناں لوہاراں، لٹاریاں، دھوبیاں، درزیاں تے قصائیاں، ایہناں دا لکھن دا ڈھنگ اگوجیہاے، ایہناں وچ شروع وچ دسیا گیا اے کہ ہر کسب رب تعالیٰ نے پہلاں حضرت آدم علیہ السلام نوں سکھایا۔ اوہدے بعد اوہناں توں ایہہ کسب پیغمبراں نوں ملیا تے اوہناں اگوں لوکاندی بھلیائی لئی لوکاں نوں سکھایا۔ پھیر ایس کسب وچ کمال حاصل کرن والیاں بارے جانکاری اے ایہدے بعد ہر کسب نامے وچ کمال حاصل کرن والیاں نوں ایہہ ہدایت دتی گئی اے کہ اوہ اپنا کسب اسلامی ضابطہ حیات دے مطابق کر کے حقوق اللہ تے حقوق العباد دونوں دا خیال رکھے۔ ایس سلسلے وچ بعض کسب نامیاں دے آخرتے باروں اصول دتے گئے نیں جنہاں نوں اوس کسب دے کرن والے نوں اپنا نا چاہیدا اے۔ مکدی گل ایہہ اے کہ ایہہ کسب نامے اک لحاظ نال اسلامی ہدایت دے مطابق اک مسلمان نوں رزق حلال کمان تے اوس نوں اللہ دی ہدایت دے مطابق ای خراج کرن دی پرینا دیندے نیں۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ نے لکھیا اے کہ ایہہ کسب نامے امیراں دے اکھن تے لکھے۔ ایہہ گل نہ احمد یار نے آپ بکتے کہی اے تے نہ ای اوہدے کسے تذکرہ نگار نے ایس لئی ایس نوں نیاہنیں جاسدا۔ اصل گل ایہہ اے کہ احمد یار نے ایہہ گل اسپ نامے تے خواب نامے وغیرہ لکھن دے سلسلے وچ آکھی اے۔ احمد یار نے بکتے وی کسب نامے دا ذکر نہیں کردا۔

اے احمد یار: کسب نامہ ترکھاناں قلمی مملو کہ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ دی نقل، مملو کہ راقم الحرف

ورق ۱۔

Editing &

Evaluation ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوسدا عقدہ کامروپ

امرتسر، ۱۹۱۹ مقالہ پی ایچ ڈی (پنجابی) گورنمنٹی ٹائپ شدہ، مملو کہ راقم الحروف، ص ۱۰۰۔

اے احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵، ص ۱۷۶۔

اصل وقع ایہہ کسب نامے کسب نہیں سکھاندرے، کسب نوں اسلامی ہدایت دے تحت کرن دی پکئی کر دے نہیں، ایس نوں اسی اسلامی فقہ قسم دیاں لکھتاں کہہ سکے آں۔ سارے کسب نامیاں وقع احمدیاری نے مشنوی (دوویا) دی بنتر اپنائی لے۔

۳۰۔ کسب نامہ حد دگراں (لوہاراں) قلمی

ایہہ لکھت لوہاراں دے کسب بارے لے تے ایہہ ہی ہتھ دی نقل احمدیاری دے خاندان توں حاصل ہوئی لے جیہڑا احمد دین لوہارا توں سن کے لکھیا لے تے اچھے توڑی چھاپے نہیں چڑھیا۔ ایس لکھت وقع حمد نعت، مدح غوث توں بعد دسیا لے کہ جیہڑے کسب حضرت آدم علیہ السلام اتے رب و توں آئے اوہناں مچوں سب توں پہلا لوہارا اسی۔ ایہہ دے وقع لوہارے کسب دا اسلامی نقطہ نظر ناں چھوڑے تے تاریخ بیان کر کے لوہارے کسب ناں جڑے مسلماناں نوں اسلام دی ہدایت تے چل کے کسب کرن دی پکئی کیتی گئی لے۔ تھان تھان قرآنی آیتاں درج کر کے اکھیا گیا لے کہ فلانا کم کردیاں فلانی آیت پڑھ جیویں لوہار جدوں دورے اندر لوہا تا کے پاوے ”رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا“ پڑھا جائے۔ ایس لکھت اتے آخرتے احمدیاری دا تخلص دی آؤندا لے۔

اک کسے دا پینڈا ماں منگ اللہ توں یاری
احمدیاری فقیر ربانا ہادی نوں لچ ساری

۳۱۔ کسب نامہ ترکھاناں (درو دگراں) قلمی دی نقل

ایہہ کسب نامہ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ توں لے کے ایم، ایس امرت ہوراں ہتھ ناں

۱۔ احمدیاری: کسب نامہ لوہاراں قلمی، مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۱۰، الف۔
۲۔ احمدیاری: کسب نامہ لوہاراں قلمی، مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۸، الف۔ ۳۔ اوسھی، ورق ۱۱۰، الف۔

نقل کر کے گھلیا ہے۔ ایہدے آخرتے مطبوعہ و کٹوریہ پریس لاہور و لکھیا ہونا ایہہ
 رس پانڈے کے کہ ایہہ لکھت چھاپے چڑھی ہے۔ ایہدے و تاج احمد یار و اتخلص دوواری
 آیا ہے۔ ایہہ کسب نامہ اوس بخش فقیر دے آکھن تے تحریر و تاج لیاندا ہے۔ ایہدے و تاج
 وی لوہاراں ولے کسب نامے وانگ پہلاں کسب دا پچھو کڑ بیان کر کے خاص ایس
 کسب ریاں گلاں اسلامی ہدایت نوں اجاگر کرن واسطے کیتیاں نیں۔ تھماں تھماں قرآنی
 آیتاں اوندیاں نیں۔ آخرتے ترکھانے کسب دے ۱۲ واجب دتے نیں ہے۔

۴۔ کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں (تلمیہ نقل)

ایہہ کسب نامہ سی ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ ہوراں نوں لے کے ایم۔ ایس، امرت ہوراں
 نے ہتھ نال نقل کر کے گھلیا ہے۔ ایہدے آخرتے وی مطبوعہ و کٹوریہ پریس لاہور
 لکھیا، ایہدے چھپے ہوئے ہون دا شاہدی ہے۔ ایہدے و تاج وی احمد یار و اتخلص
 دوواری آیا ہے۔ ایہہ لکھت وی اوس بخش فقیر دے آکھن تے لکھی، ایہہ احمد یار
 اوس نوں اپنا شاگرد لکھدا ہے۔ ایس کسب نامے و تاج احمد یار لکھدا ہے کہ نقاش
 و تاج ہر کسب دا ذکر ہے، اوس ایہہ گلاں او تھوں لیاں نیں۔ بخش فقیر نے ایہہ دیکھی تے

۱۔ احمد یار: کسب نامہ ترکھاناں تلمیہ، ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ، دی نقل، مملوکہ راقم الحروف، ص ۸۔

۲۔ اوسھی: ورق ۱۱

۳۔ اوسھی: ورق ۱

۴۔ اوسھی: ورق ۱

۵۔ احمد یار: کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں، مملوکہ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ دی نقل

مملوکہ راقم الحروف، ورق ۷۔

۶۔ اوسھی: ورق ۱۱

۷۔ اوسھی: ورق ۲

عینوں لکھن لئی سوال پایا۔ ایس کسب نامے و توح وی احمد یار نے اوہ طریقہ اختیار کیتا اے کہ پہلاں پچھو کمر دا بیان پھیر خاص اوس کسب نوں لے کے للاریاں دھویاں تے درزیاں نوں رب دی راہ تے چلن نیک بنن دی پتی لے۔

۳۳۔ کسب نامہ قصائیاں (مطبوعہ دی نقل)

ڈاکٹر گو بند سنگھ لائبریریوں نے ایم۔ ایس۔ امرت پوریاں نوں تن کسب نامے گھلے سن، اوہناں نے ایہناں نوں دو تھناں تے نقل کر دتا، کیوں جے اک دے دوہیر شعر مشترک سن، مختلف شعرا اوہناں تے وچے ای بریکٹاں و توح لکھ دتے۔ ایہہ بریکٹاں و توح لکھے شعر کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں دے موضوع دے نہیں ایہناں و توح قصائیاں بارے گل بات کیتی گئی لے۔ ایس لئی اسی ایس کسب نامے نوں کسب نامہ قصائیاں "متھیا لے۔ ایہدے گل چار شعر نہیں جہناں و توح اسلامی ہدایت دے مطابق جانور ذبح کرن دے فرض تے سنتاں درج نہیں لے ایس دا ذکر کسے وی تاریخ تذکرہ لکھن والے نہیں کیتا۔

احمد یار دیاں پٹھکل لکھناں

۳۴۔ طب احمد یاری (مطبوعہ قلمی)

احمد یار نے حاتم نامے و توح طب دے یونانی علم بارے ودھیرا کچھ لکھن دا

اے احمد یار: کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں، مملو کہ ڈاکٹر گو بند سنگھ لائبریری نقل

مملو کہ راقم الحروف، ورق ۲

۱۷ اوسھی: ورق ۳ -

۱۸ اوسھی: ورق ۲، ۳ -

اقرار کیا ہے۔ طب دی جہڑی کتاب چھاپے چڑھی دستیاب ہوئی اے ایہداناں
 طب احمدیاری اے جس دے وچ احمدیاری اپنے بارے و دھیری واقفی دے
 کے ایس کتاب دے لکھاری ہون دی پٹی پٹی شہادت ہیا کردا اے۔ ایس واقفی
 وچ اوہ کہندا اے کہ اوہ حکیم اے اوہ دے وڈھکے سوہدے دے سن، اوہ تھوں
 جلاپور دے کول اسلام گڑھ آن آباد ہوئے، اوہ ای احمدیاری دے رہن دی تھا
 سی۔ طب احمدیاری اوس رمضان زرگر دے آکھن تے لکھی۔ ایس کتاب وچ احمدیاری
 نے ایہ وی دس پائی اے کہ حکمت اوس واجدی پیشہ اے۔ ایس کتاب دا اکب
 ناقص الآخر قلمی نسخہ وی مل گیا اے۔

ایہ احمدیاری دی طب بارے اک مکمل کتاب اے جس وچ اوس نے اڈواڈ
 بیماریاں دی تشخیص تے اوہناں دے علاج تجویز کیتے نیں۔ ایس کتاب دے تیار
 کرن وچ اوس شیخ نجیب الدین تے حکیم عماد الدین دے علم تے تحفظ المؤمنین،
 سکندر، جامع اقرا بادین تے کتاب شفا تے روحیاں کتاباں دے حوالے دتے نیں۔
 کتاب نظم کرن لئی مصنف نے مثنوی دی بتر اپنائی اے۔

۳۵۔ طب محمدی (سہ ضروریہ قلمی)

ایہ کتاب طب احمدیاری توں اڈ کتاب جا پدی اے۔ ایہ قلمی سورت وچ
 دستیاب ہوئی اے جس وچ کتاب دے بنان والا احمدیاری اپنے آپ نوں لکھ

اے احمدیاری: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

۳۶ احمدیاری: طب احمدیاری، لاہور ۱۹۹۱ء، ص ۲۴ طب احمدیاری دا اک قلمی نسخہ نجیب الدین

لاہوری وچ پیالے جس وچ ایہ کتاب میاں صالح فقیر دے آکھن تے لکھن دی دس

پائی گئی اے۔ ورق ۳۳، الف ۱۰، اوسھی: ص ۳۳۔

۳۷ احمدیاری: طب احمدیاری، قلمی ملوکہ راقم الحروف، ورق ۳۳، الف

۱۰، اوسھی: ورق ۳۶، الف ۱۰، اوسھی: ورق ۱۸، ب۔

رہیا اے تے دسد اے کہ حکیمی اوہناں دا قدیم داکسب اے۔ اوس نوں وی ایہہ سکھیاں
 کئی سال ہو گئے نیں۔ بیہڑا قلمی نسخہ ڈاکٹر گوہنڈ سنگھ لانبہ نوں ایس کتاب دا طیا
 اے اوہدے وچ حکمت سکھدیاں باراں سال گزرے لکھیا اے۔ ایہہ کتاب اے
 جس توں پتہ لگدا اے کہ احمدیاریہ میں، دو گل تے نبی شاہ وے کوٹ رہیا اے
 احمدیاریہ آپوں ایس کتاب دا ناں طب محمدی رکھیا اے۔ ایہہ کتاب وی شہزی
 دی بنت وچ نظم ہوئی اے بیہڑی اجے توڑی چھاپے نہیں پڑھی۔

طب محمدی دا دستیاب باب ستہ ضروریہ اصل وچ ایہہ پہلا باب اے جس
 وچ اوہ صرف ایہہ دسد اے کہ اک طبیب نوں پہلاں انسان دے وچ موجود
 چھ چیزاں دا گیانی ہونا چاہیدا اے۔ اوس نوں پہلاں بیماری دی تشخیص کرنی
 چاہی دی اے تے پھر علاج ول دھیان دینا چاہیدا اے۔ ایسے لئی اوہ ایس

۱ ایہہ کتاب بناون والا
 آکھے عاصی احمد یار
 حکمت ساد اکسب قدیم
 میں بھی ایہا کسب کمال
 کرس ہدایت حق تعالیٰ
 بخش الہی توں غفار
 داداتے پیو ہاں حکیم
 سکھدیاں گزرے کئی سال

۲ احمد یار: طب محمدی ستہ ضروریہ قلمی، مملوکہ راقم الحروف، ورق ۵، الف۔

۳ میں بھی ایہی کسب کمال
 سکھدیاں گزرے باراں سال

۴ احمد یار: طب محمدی ہتھ کھڑا، مملوکہ ڈاکٹر گوہنڈ سنگھ لانبہ، بحوالہ: ڈاکٹر گوہنڈ

سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ (Editing & -

Evaluation) اترس، ۱۹۷۵، مقالہ پی، ایچ، ڈی (پنجابی) گورنمنٹ پبلسڈ مملوکہ

راقم الحروف ص ۳۔

۵ احمد یار: طب محمدی ستہ ضروریہ قلمی، مملوکہ راقم الحروف، ورق ۶، الف

۶ عاصی: ورق ۷، اب۔

نوں روگ پچھانن دا باب کہندا اے تے کہندا اے کہ کتاب اگوں ٹرے گی۔ باقی کتاب مطبوعہ یاں قلمی روپ وچ کسے وی معروف کتب خانے وچ دستیاب نہیں۔

۳۶۔ احوال زمانہ (مطبوعہ)

احمد یار دی ایس تصنیف دا پتہ سب توں پہلاں احمد یار دیاں کتاباں چھاپن والے میاں جلال الدین، پھالیہ ضلع گجرات دے اوس اشتہار توں لگدا اے جہڑا اوس مناجات رسول اللہ مناجات غوث الاعظم دے آخری صفحے اتے "میاں احمد یار کی تصانیف" دے سرناوین نال لکھا اے۔ ایہدے بعد اک ہور کتاب حلیہ مبارک رسول مقبول دے آخرتے "اطلاع" دتی گئی اے کہ احمد یار دیاں کتاباں مولوی غلام محمد نمبرہ زادہ رپڑ پوٹرام احمد یار دی اجازت نال چھپ چکیاں نہیں۔ ایہناں وچ "حال زمانہ" وی شامل اے۔

ایہہ کتاب جس سخی سرور سلطان "تے معجزہ فاختر" دے نال چھپی صورت وچ دستیاب ہو گئی اے جس وچ صرف دو صفحے دی ایہہ لکھت اے۔ ایہدے وچ احمد یار دا اپنا ناں وی آؤندا اے۔ ایس پاروں تے بیان کیتیاں بیرونی شہادتیاں پاروں اسی ایس لکھت توں احمد یار دی قرار دینے آں۔ ایس لکھت داکے وی تاریخ یاں تذکرہ لکھن والے نے کسے رنگ وچ وی ذکر نہیں کیتا

پہلا دفتر تصنیف تمام
روگ پچھانن دا ایہہ باب

اس وچ لکھیا علم کلام
اگوں ٹرے دی کتاب

(احمد یار: طب محمدی ستہ ضروریہ، قلمی مملوکہ راقم الحروف، ادق ۲۳-ب)

۱۔ احمد یار: مناجات رسول اللہ... پھالیہ، ۱۹۳۲، ص ۸ -

۲۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبول... پھالیہ ۱۹۳۳، ص ۱۶ -

۳۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان، احوال زمانہ، معجزہ فاختر، پھالیہ، ص ۶ -

ایسے پہلی واری ایس دا ذکر کیتا جا رہیا اے۔

ایہہ لکھت احمد یار دی سیاسی سماجی تے دینی بصیرت دی شاہکار لکھت اے جس وچ اوس نے بڑے مختصر انداز وچ اپنے عہد دا آشوب بیان کیتا اے اوس ویلے دے سیاسی سماجی، اخلاقی، اقتصادی تے دینی حالات دا ویروا کیتا اے۔ ایہہ زوال دا دور سی۔ اوہ آپ ایس نوں بڑا زمانہ اکھدا اے۔ اوہ لکھدا اے کہ حال دے زمانے وچ جنگ جدل لگا رہندا اے جس پاروں واہی بھی نہیں ہو سکئی، لون دے کھاوے وی بند ہو گئے نیں مسلماناں نے رب رسول بھلا دتا اے، شاگرد بے وفا ہو گئے نیں وغیرہ۔

ایہہ لکھت آج دے دور دے اوہناں قصیاں دا ناگ ای اے جس وچ فٹن دے خلاف یاں کسے چلنتر معاملے اتے طنزیہ انداز وچ گل کر دے نیں۔ ایس حساب نال اسی احمد یار نوں پنجابی دے ایس قسم دے نئے قصیاں دا موڈھی قرار دے سکے آں ایس قصے دی بنتر چھ مصرعیاں دے بند دی مسلسل نظم والی اے، جس وچ چار مصرعیاں دے ردیف قافیے وکھرے تے پنجویں چھپویں دا ردیف قافیہ ساری نظم وچ ملدا جا ندا اے۔

۷۴۔ قصہ تتر (مطبوعہ)

احمد یار دے لکھے قصہ تتر دا ذکر ارجن داس نے شروع کیتا سی تے ایہدے ست شعر ونگی پاروں دتے سن لکھے۔ ایہدے بعد احمد یار بارے لکھن والیاں نے

۱۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان، احوالِ زمانہ، معجزہ فاختہ، پچالیہ ص ۶۔

۲۔ ادھی: ص ۶۔

۳۔ ملکسی رام: فیشن ایل وال جا پانی، لاہور ص ۲۔

۴۔ ارجن داس (دیباچہ)، ہیرا پنجا احمد یار، پچالیہ ۱۹۲۸ء، ص ۴ (اردو)

اسی لکھتے اور ذکر فرور کیتا اے پر اوہ نہ ارجن داس توں ودھ واقعی لے سکے نیں تے
 نہ ای ستاں شعراں توں ودھ شعر، ایہہ قصہ مطبوعہ عریاں قلمی دستیاب وی نہیں ہو یا
 احمد یار نے آپوں ایہہ کہتے وی ذکر نہیں کیتا۔ اسی لہجی دستیاب شعراں توں اسی ایہہ
 اندازہ لگا سکے آں کہ ایہہ قصہ اوس نے اپنے علاقے دی منظر نگاری واسطے لکھیا
 اے۔

باوا بدھ سنگھ نے بنیہا بول لے بعد سے ایڈیشن وچ اسی قصے دا ذکر فروری کیتا
 اے، تے ایہہ سے تے ٹیکا پنی وی کہتی اے تے آکھیا اے کہ بارے جیسی وچ احمد
 نے کرنا، کیوڑہ تے گلاب دا ذکر خیالی کیتا اے، ایہہ او تے نہیں ہوندے۔ ایہہ
 قصہ مثنوی دی بنت وچ اے۔

۳۸۔ سی حرفی مرثیہ پیراں (قلمی)

احمد یار نے حاتم نامہ وچ لکھیا اے کہ اوس ودھیراں سی حرفیاں تے باراں لے
 لکھے۔ جیہی سی حرفی احمد یار لے خاندان وچوں کسی ٹھہری حالت وچ دستیاب ہوئی
 اے۔ ایہہ قلم نال عام انگریزی کاغذ تے نیلی نشانی نال لکھی گئی اے پر دنیہ
 ممتاز احمد بھٹی (احمد یار دی پڑ پوری وکے دوہترے) راہیں ایہہ لکھت مسیاں
 محمد لطیف ساکن چورنڈ کولوں حاصل ہوئی سی۔ پرانی ہون پاروں کجھ حد تک ہون
 گیا۔ اسی سی حرفی لے صرف الف، ب، ت، ن، ج، د، ر، غ حرفاں لے ہون
 لے نیں جنہاں وچوں صرف الف دا بند کمال اے۔

الف آر بامیری جان اے کہیا تم کلور و سبیا اے
 میں تے بیٹھا۔ ماں آسرا مل تیرا آسمان توں چا پھایاں

۱۔ باوا بدھ سنگھ: بنیہا بول، لاہور، تجم، ۱۹۳۷ء، ص ۲۲۲ (گور لکھی)

۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

پنجیڑاں جہیا میرا شان سا ہا ودھ اوہناں تھیں وخت چا پاپا اری
 علی قاسم میرا جیوں یعقوب جاپا یوسف کھوہ پچ چا پاپا یا اری

ایہہ رثنائی رنگ دی سی حرفی اے جس وچ احمد یار نے علی قاسم دے مرن
 اتے مرثیہ لکھدیاں اپنے پنجے پتراں جہڑے واری واری مر جان دے ہے دا ہاڑا گھتیا
 اے۔

ایہہ سی حرفی کدوں لکھی گئی، ایس بارے گورٹ لائیاں پتہ لگدا اے کہ ایہہ شاہنامہ
 رنجیت سنگھ (۱۷۳۷-۱۸۳۹) توں بعد لکھی گئی، کیوں جے ایس سی حرفی ویلے اوہدے
 سارے اے پتر مرچکے سن، جدوں کہ شاہنامے وچ راجہ اوہنوں جاگیر ایس لئی دین
 دی امید دلاںدا اے کہ اوہدی آل اولاد اوہدے توں فائدہ اٹھائے لے جے ایس
 ویلے نیکر اوہدے سارے پتر مر گئے ہون دے تے اوہ ضرور ایس گل وی دس پاندا۔
 ایہہ لکھت ایس کر کے اہم اے کہ ایہہ دے توں احمد یار دی حیاتی دے حالات
 پتہ لگدے نیں۔

۳۹۔ باراں ماہ (قلمی)

احمد یار دے اپنے ہتھ دے تیار کیتے دستیاب ہوئے مجموعے (۸-۱۲۰۷) وچ
 موجود باراں ماہ (پنجابی) اوہدے لکھے اوہناں باراں ماہواں وچوں گنیا جاسکدا
 اے جہناں دی گنتی حاتم نامہ وچ اوس بے شمار دستی اے لے۔ ایس باراں ماہ وچ جہڑا
 مکمل اے اوہ تخلص گورداس کردا اے۔ پراس لکھت دے شروع وچ احمد یار اپنے

- ۱۔ احمد یار: سی حرفی مرثیہ پتراں، قلمی مملوکہ راقم المحروف، ورق ۱۔ الف۔
 ۲۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ۔ امرتسر ۱۹۵۱ء ص ۲۳ (فارسی)
 ۳۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۲۵۔
 ۴۔ احمد یار: باراں ماہ قلمی، مملوکہ اقبال صلاح الدین۔ ورق ۱، الف۔

”تخلص بخود و شیدا است“ دس دالے۔ ایہہ باراں ماہ فراقیہ لے تے (متفرق عشقیہ لے، ایہہ دے و تاج مصنف نے رادھا بن کے شام لئی فراقیہ شعر لکھے نیں۔

۴۔ شاہنامہ رنجیت سنگھ (فارسی)

ایس لکھت دا باقاعدہ ذکر ارجن داس نے کیتا تے لکھیا کہ شاہنامہ دا قلمی نسخہ اوہناں کول موجود اے۔ پر باوا بدھ سنگھ نے بنیہا بول دے پہلے ایڈیشن و تاج تہا راجہ رنجیت سنگھ دی دریا دلی وے کارن ایہہ وی تر گئے پنڈ گزارے لئی مل گیا۔ لکھنے احمد یار و ا تعلق دربار نال جوڑن دا آہر کیتا۔ احمد یار نے اپنی کتاب احسن لقصص (نصیبت ۱۸۴۲ء) و تاج ایہہ کوئی ذکر نہیں کیتا۔ جدوں ۱۹۵۱ء و تاج احمد یار دی فارسی مثنوی شاہنامہ رنجیت سنگھ چھپی تے ایس دے اندریاں شہادتیاں پاروں احمد یار دی لکھت ہون دا پتہ لگا۔ احمد یار نے اپنے تے ایس لکھت بارے ایہہ دے و تاج بڑیاں تار دیاں ملاں لکھیاں نیں۔ اوہ لکھ دالے کہ جدوں اوہدی عمر ۷۰ ورہے دی سی راجہ گلاب سنگھ نے اوہنوں طلب کیتا تے رنجیت سنگھ دی شان و تاج شاہنامہ فردوسی و انگ فارسی و تاج ای شاہنامہ رنجیت سنگھ لکھن دی فرمائش کیتی۔ راجہ نے ایہہ وی آکھیا کہ ایہہ دے مکمل ہون تے اسی راجہ گلاب سنگھ) اوہنوں نقد انعام دے نال نالی جاگیر دیاں گے جس توں اوہ دے پتر پورے فائدہ اٹھانے بن۔ احمد یار نے ایہہ لکھت شروع کر دتی تے ایہہ اک

۱۔ آدیہ: باراں ماہ قلمی مملوکہ اقبال سلات الدین، ورق ۱، الف

۲۔ اوتی: ورق ۱، الف

۳۔ ارجن داس (دیباچہ) سر رانجھا احمد یار، پھیالیہ ۱۹۲۸ء، س. (اردو)

۴۔ باوا بدھ سنگھ: بنیہا بول، لاہور، تیجا، ۱۹۳۷ء، س. ۲۲۰ (کورنگھی)

۵۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۲۳ (فارسی)

حصہ ۲۵۵ بمطابق ۱۸۳۹ء روح قاضی محکم دین سے ذریعے راجہ بلونت اگے پیش
 کیا جس نے اوسوں ڈھوکاں مزلہ دی جاگیر دین دی امید دلائی، ایہہ لکھت ایہہ
 پورہ ہمارا پیر شکر سے عہد شکنو جاندی رہی۔ بعد وچ پیش ہوئی کہ نہ جاگیر
 بلکہ کہ نہیں دادیروا ہی، احمدیاری دی تھیاتی سے باب وچ کر آئے آں۔

آندریا کے ایس کتاب وچ اپنا ٹکس لکھی ورتیا لے۔ اوس نے اپنی بہت
 ساہیں اختیار سے لکھن والیہ سے وچ وی اقرار کیا ہے جیویں کامروپ، حاتم نامہ
 تاریخ پیغمبری، ذکر رسول پاک، سنگ بدر، جنگ اُرد، جنگ بن تے قلعہ سن حسین
 رچوہ۔ اوس نے ایس لکھت لوں شاہنامہ ای آکھیا لے، پر ایس نوں فتوحات خالد
 تے تھینی نامہ وی کہندے نہیں۔

ایہہ لکھت ہمارا جہ رنجیت سنگھ راک لحاظ ناں قصیدہ لے۔ ایہہ وچ احمدی
 گلاب شاہ یاں وی ورھیریاں تعریفیاں کردا لے، سگوں ایخ جاپد لے کہ حدوں
 لکھت سے شروع وچ ای ہمارا جہ رنجیت سنگھ مر گیا تے ایس نے گلاب سنگھ نوں
 بخش کر ان دا انداز اختیار کر لیا۔

شاہ احمدیاری، شاہنامہ رنجیت سنگھ، اترتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۳۷ (فارسی)

گے اوسوں: ص ۱۲۰ -

تے دھن: ص ۳۵ -

گے دہی: ص ۲۱ -

گے اوسوں: ص ۳۶ -

تے اوسوں: ص ۲۲ -

گے عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۳۲۸ -

گے راجن داس (دیباچہ)، میرا نجبا احمدیاری، اترتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۱۵ (اردو)

<p>روال ہے مگر کوکہ شہوتی مگر یوں</p> <p>اوسن چنی مقرر بار دینے لانی ہوں</p>	<p>اوسن چنی مقرر بار دینے لانی ہوں</p> <p>اوسن چنی مقرر بار دینے لانی ہوں</p>
<p>اوسن چنی مقرر بار دینے لانی ہوں</p> <p>اوسن چنی مقرر بار دینے لانی ہوں</p>	<p>اوسن چنی مقرر بار دینے لانی ہوں</p> <p>اوسن چنی مقرر بار دینے لانی ہوں</p>
<p>اوسن چنی مقرر بار دینے لانی ہوں</p> <p>اوسن چنی مقرر بار دینے لانی ہوں</p>	<p>اوسن چنی مقرر بار دینے لانی ہوں</p> <p>اوسن چنی مقرر بار دینے لانی ہوں</p>

مصری وہابی ورق ۴ ، ۵

۴

<h1>تذکره اول</h1>	
<h2>سید مرتضیٰ انصاری</h2>	
<p>رتبته در صفی شریفی اول لایق در مقام اول بر اول تمیز اول است تا غفار در خطه عسکری اولی کتبا مستفید از مقام می رسد در حوزة و اجتهاد او در مرتبای سوادان و کلمات مقبولین آلی عالی که می گویند که در او کاتبی بروز نماید تا به سبب سواد او که بسیار حوزه کاران نوی صفت مقدم لایق و آرزو چونکه حضرت سید او را با خود در وقت سنجایی الو کرم صدقی بسیار عزیز و رفیق میکارند میران سوختن عاخر شیری دردی است که احمد یار در نظر انداخته است که کلماتین حاکم و این سید است و با این سواد در ایستون یک سخن مانوزن و اتم طرح و مانت حد احد اگر کتبا مقصد در هر کجاست</p>	<p>متی می رسد و چون در همتا علم تحمل حسن او که در او کتبا تمیز او که است نه بار اول کلمات تواریخی و الی برکتها تک سازا ایه و در میان او کلمات قول او سخن میلون ساکت او با او که میگویند سواد بهر فسان ای در میان حلقه شرح بنای تو تا جایی که با تو جایی که نوی کل لایق در وقت در کتبا اولی حکمی نه در کتبا باید که دلیل نه در وقت حضرت که در حالی تو تا جایی که با تو جایی که نوی کل لایق در وقت در کتبا اولی حکمی نه در کتبا باید که دلیل نه در وقت حضرت که در حالی تو تا جایی که با تو جایی که نوی کل لایق در وقت در کتبا اولی حکمی نه در کتبا باید که دلیل نه در وقت حضرت که در حالی</p>

حاکم نامه ورق ۱۵ ، ب

مولوی احمد یار دیاں لکھتاں دا موضوعاتی ویروا

احمد یار دی قصہ کاری رومانی نشاعری

رومان انگریزی دے لفظ ROMANCE توں بنیا لے۔ ایہتوں ای رومانی، رومانوی تے دوجے لفظ بنائے گئے، ایس نوں ایہہ رُوپ رنگ ایس سہی دتا گیا کہ ایس دا اطلاق ادب وچ اوس قسم دیاں کہانیاں اُتے ہوندا لے جیہڑیاں اتناں دیاں آہستہ تے اعلیٰ پائے دے پھپھو کر وچ عشق تے محبت دیاں آہیاں داستاناں ساندیاں سن جیہڑیاں عام کر کے ادب دے وسطی دور دے جنگجو تے خطرناک نوں پسند کرن واسے نوجواناں دیاں مہماں بارے ہونداں سن۔ انج ایہہ لفظ ادبی اظہار دے اک خاص رنگ نال جڑ گیا۔ ایس پاروں عشق تے محبت والیاں کلاں باتاں نوں رومانوی آکھیا جان پیم پیار معاملہ ایڈوں اگے ودھیا تے غیر معمولی رکھ رکھاؤ تے اُتج پدھری شان و شوکت وغیرہ نوں وی رومانوی داناں دتا جان لگ گیا، کل ایہتوں تیکر ودھی کہ اک مرحلے تے وسطی دور دیاں چیزاں نال لگاؤ۔ قدامت تے ماضی پرستی تیکر نوں رومانوی دالقب دتا گیا۔

ادب وچ ایس لفظ نوں ۱۷۹۱ء وچ واسٹن تے ہرڈ نے ورتیا، ایہہ زمانے گویٹے تے شبیر نے ۱۸۰۲ء وچ ایس نوں ورتوں وچ لیا نذا، پرتھویپال نے ۱۸۱۰ء وچ ڈی سائل نے ایس نوں باقاعدہ اک اصطلاح داریوپ دے دتا، انج ایہہ لفظ تے اصطلاح اک مخصوص ادب تے داستاناں دالقب بن گئے۔

۱۔ محمد حسن ڈاکٹر: اردو ادب میں رومانوی تحریک، لاہور ۱۹۶۵ء، ص ۱۱ (اردو لٹریچر سوسائٹی)۔

پروفیسر سید وقار عظیم ہوراں "رومان" دی تعریف کردیاں ایس دا ویروا ایچ کیتا اے :

(۱) رومان اک منظوم کہانی یاں نثری قصہ اے جس وچ لکھن والا شاعرانہ تخیل تے تصور نوں اپنا آگو بناند اے۔

(۲) رومان اک روایتی داستان اے جس نوں لوکائی وچ دلچسپی نال پڑھیا سفیا جاندا اے۔

(۳) رومان اک کہانی اے جس دے ماخذ تاریخی، نیم تاریخی یاں روایتی واقعے ہون جس وچ مرد و پونے تے دلیری دے حیران کردین والے حلے ہون۔

(۴) جیہی کہانی جس دی نیہہ اکی غیر فطری واقعیات اتے ہووے کدی غیر معمولی کارنامیاں نوں بیان کرے، جیہڑے ساڈے مشاہدے دی و لگن وچ نہ آون۔

(۵) اک جیہی کہانی جس وچ اتفاق تے حادثے قسماں نوں بنان تے وگاڑن وچ حصہ پان۔

(۶) رومان انسان دی جذباتی شدت تے ایس دے اثناں دے رد عمل دی وار تاتا اے جتھے تخیل دے پیدا کیتے حالے تخیل دی گودی وچ پل دے کرداراں دے مزاج تے سمجھا وچ انقلاب دا کارن بندے نیں۔

(۷) مکدی گل انیہہ اے کہ رومان اک جیہی داستان کہانی "وارتایاں قصے دانال اے جیہڑا معمولی دی تمھاں غیر معمولی، ظاہر تے اگیڑویں دی تمھاں لکواں تے پراسرار تے اکا حقیقی دی تمھاں تخیل اُتے زور دیندا اے، اوس نوں جیاتی دیاں ساد مرادیاں سچائیاں نال بحث نہیں ہوندی سگوں تخیل تصور تے رنگاں بھرے خیالی ماحول نال جوڑ میل ہوندا اے۔

انتھونی دسوز نے رومان دی تعریف کردیاں لکھیا اے کہ رومان توں اسی ایسی

لے پروفیسر وقار عظیم: (مضمون) قومی زبان، کراچی جولائی ۱۹۵۹ء (ادو)

دستان مراد لینے آل جہڑی عام حیاتی توں ہٹ کے غیر معمولی معرکہ آرائی، پُراسراریت
عجیب و غریب تے فوق الفطرتی گلاں نال بحث کرے یے

قصہ و لفظ عربی اے جس دا مطلب بیان کرنا اے۔ پنجابی و توح وی ایہناں ای
معنیاں و توح ورتیا جاندا اے جیہدے و توح کہانی، کتھا، حکایت، ذکر، مایام کہانی
آوندے نیں۔ احمد یار نے ایس قسم دیاں کہانیاں نوں قصہ ای آکھیا اے۔
میں قصے لکھدیاں و رہے پنجاہ سھدا اپنی عمر لنگھانی

قصہ پردہ

وکیھیا جاوے تے قصہ کاری یاں کتھا انسان دے نال ای ایس دنیا و توح آئی کیوں
جے ایس دا تعلق انسان دے نال ای اے۔ رب تعالیٰ دا کن آکھنا پھیر حضرت آدم نوں
خاک توں بنا کے اوہدے و توح روح مھونکنا ایہو سمجھو انسان نال ہویاں ستیاں گلاں یاں
کتھا کہانیاں نیں گے۔

پہلے قصے بارے کجھ آکھیا نہیں جاسکدا، کیوں جے تاریخ دانان نوں جہڑا مواد
حاصل ہو یا اے اوہ خود ایہناں قصیاں توں ای حاصل ہو یا اے۔ گوڑہ لایا گیا اے کہ وادی
دجلہ تے فرات، وادی نیل، یونان، ہند (برصغیر) تے چین دیاں تہذیبیاں پرانیاں نیں
ایہناں وچوں دجلہ تے فرات دی تہذیب نوں سب توں پرانی سمجھیا جاندا اے۔
مطلب اے سمیریاں تے بابلیاں دی تہذیب، ایہی ایس دا ہڈھ ہزار ق م توں بھبھا

Towres: An Introduction to the Study
of Literature, P. 15.

۱ جیت سنگھ سیٹل (سپروائزر) پنجابی کوش (۱)، پٹیالہ۔ ۱۹۵۵ء، ص ۲۴۷ (پورے متن)

۲ احمد یار: ہیرا کتھا، پھالیا۔ ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۹

۳ ایس۔ ایس۔ و نجاہ بیدی: مدھکا لین پنجابی کتھا روپ تے پر مپرا، دلی، ۱۹۷۷ء، ص ۳۸ (گورکھسی)

۴ ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی، ۱۹۷۱ء، ص ۲۱ (اردو)

اے ایس تہذیب نال جڑی سار گون دی داستان خود سار گون سنا دے اے ایس نوں دنیا
 دی سب توں پہلی تحریری فنی تخلیق تے منظوم داستان خیال کرنا چاہیدا اے۔ دوجی
 منظوم داستان گلگامش یاں جلگامش دی کہانی اے۔ ایہہ وی وادی دجلہ تے فرات
 و احاکم سی ایہہ اک رزمیہ اے جیہڑی دو ہزار سال ق م توں کجھ سال پہلاں لکھی گئی
 ایہہ تختیاں تے پھیلی ہوئی اے۔ ایس دے تن ہزار شعر نیں اے اوہناں دی تصنیف
 دی تاریخ وی درج اے کہ مصر دے پرانے قصے سنوہا (sinuha) تے طوطی کشتی
 (Ship Wreched) منظوم قصے نیں۔ برٹش میوزیم وچ اک کتاب
 پیپرس (PAPYRUS) اے لکھی محفوظ اے ایہہ اے ۱۳۰۰ ق م دی اک
 داستان اپنوستے باٹا بارے اے۔ چین دی تہذیب وی ودھیری پرانی اے پر
 تحریری صورت وچ ۶۰۰ ق م توں پہلاں دی کوئی تحریر موجود نہیں۔ ایس دورے
 فلسفی کنفوشس نے جیہڑا مجموعہ ترتیب دتا اوہدے وچ شامل نظماں دا موضوع
 افسانوی اے۔

قصہ برصغیر وچ

برصغیر پاک و ہند دی تہذیب وی پرانیاں تہذیبیاں وچوں اے۔ آریہ لوکاں دے
 برصغیر وچ آون توں پہلاں ہڑپہ تے مونسجوداڑ وچ اک ترقی وند تہذیب موجود
 سی۔ ایہناں علاقیاں دی کھدائی ماگروں ایہنوں ملے بھانڈے، اٹھیکر، مہراں تے

ڈاکٹر فرمان فتحپوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی ۱۹۷۱ء ص ۲۲ (اردو)

۲۳: ص ۲۳

۲۶: ص ۲۶

۲۷: ص ۲۷

۲۹: ص ۲۹

ہوڑناک شک اتے آکرے چتران توں ہڑپائی لوکاں دی کھتا دے شعور تے کلاوا
پتہ لگدا اے۔ ودھیرے چتر کے لوگ کرداریاں کہانی لے واقعے نوں سامنے لیاوا
نیں تے ایس گل دی شہادت دیندے نہیں کہ ہڑپائی تہذیب و ترح قصہ داستان
یاں کھتا دی روایت چا کوسی ہے ایہہ تہذیب چار ہزار ق م توں وی پہلاں چلی
جاندی اے۔ کیوں جے ایس خطے و ترح آریاں دسکے آؤن دا زمانہ ۱۵۰۰ ق م توں
۴۰۰ ق م تھیا گیا ہے۔ رگ وید دینا دی پہلی مکمل کتاب اکھیا ایدی اے۔ آریاں
آریاں نے برصغیر پاک و ہند دے نئے و ترح آکے بنائی۔ ایس دا زمانہ ۱۵۰۰ ق م
تھیا جاندا ہے۔ ایہدے و ترح بہت ساریاں کھتاواں داستانیں آریاں نے لکھی
و ترح بیان ہوياں کہانیاں، عہاں، ٹھیکراں تے آکرے چتران تے دویتے نوں ایس گل
دے شہادی نہیں کہ کہانی کھتا داستان یاں قصہ ایس دور و ترح اپنیاں ہن
دی عمر و چرن نکل کے ہرانی و ترح قدم رکھ چکیا سی ہے۔

قصہ پنجاب و ترح

رگ وید پنجاب دی دھاتی اتے بنایا گیا۔ پنجاب و ترح پراسے دور تھیا
و ترح ای محفوظ روپ و ترح لدا اے۔ رگ وید و ترح ایہے سو تریلے تے کیں تھیاں
دو یاں تن کرداریاں دی کھتا کہانی یاں قصہ سکالساں دے روپ و ترح لدا اے
و چوں اک کہانی ایس و ترح را بیدی موجب ایس بیان ہوئی ہے:

لدا اے ایس و ترح را بیدی: مدھ کالین پنجابی کھتا روپ تے پرمپرا دلی ۱۹۰۷ء
تھ ڈاکٹر نار چندہ تاریخ اہل ہند۔ الآباد سن ۱۵۰۰ ق م
تھ ڈاکٹر فرمان فتح پوری: ارووکی منظوم داستانیں، لرا پی ۱۹۰۷ء
تھ ایس ایس و ترح را بیدی: مدھ کالین پنجابی کھتا روپ تے پرمپرا دلی ۱۹۰۷ء
تھ اوصی: ص ۲۰۔

”اک رشی سو بھری جدوں بڑھا ہو گیا تے کمزور پے گیا تے اوہدے
 من وچ اولاد پیدا کرن دی خواہش جاگی اوہ راجہ پاندھتاری کول گیا
 تے اوس دیاں پنجاہ لڑکیاں وچوں کسے اک لڑکی نال ویاہ کرن دی خواہش
 کیتی راجہ اوس نوں انکار وی نہیں سی کر سکا تے چاہندا وی نہیں سی اوس
 نے ایہہ معاملہ لڑکیاں تے چھڈرتا کہ جے کوئی لڑکی اوس نوں اپنا خاوند
 من لوے تے اوس نوں کوئی انکار نہیں ہووے گا۔ لڑکیاں نوں اوس
 رشی وچوں کچھ دسیا تے ساریاں ای اوہدے نال ویاہ کرن لئی ترلو مجھی
 ہون لگیاں سو بھری رشی ساریاں نوں ویاہ کسے گباتے وشو کرنا وچ
 اوہناں لئی محل، باغ باغیچے بنوائے۔ رشی نے دیوی شکتی نال اپنے
 کئی جسم بنائے اوہ ہر بیوی کول ہر ویلے رہندا سی۔ ایہناں بیویاں
 توں اوہدے گھر ڈیڑھ سو پتر جے پر رشی دامن سکون وچ نہ آیا
 تے اوہ گرمہست تے سب کچھ چھڈ کے جنگل وچ جا رہیا۔“

ایہہ پنجاب دی پرانی تے مکمل کتھا کہی جاندی اے۔ عجیب گل اے کہ ایہہ داستان
 کچھ واہدیاں گھاٹیاں نال پاکستان دے علاقے دھنی وچ بھائی صوبے دے ناں تے
 اچے وی چالو اے۔

سنسکرت وچ تن ہور کتاباں برہت کتھا، برہت کتھا منجری تے کتھاسرت ساگر
 دی نیں۔ ایہہ تے وڈکھا دا حصہ نیں وڈکھا دنیا وچ لوک کہانیاں دا سب توں وڈا
 مجموعہ سی جہڑا کناندے نے پشاپچی وچ لکھیا۔ کناندے نے ایہہ کتھاواں راجے ستواہن
 (سلوان) نوں سنایاں سن۔ کناندے نے جدوں وڈکھا ساڑی تے جہڑا قصہ سلوان نے
 بچا لیا۔ ”برہت کتھا“ دے ناں تے مشہور ہویا۔ ۱۹۷۷ء وچ پہلی صدی عیسوی دی

۱۹۷۷ء ایس ایس و نجا بیدی، مدھ کالین پنجابی کتھا روپ تے پرا، دلی، ۱۹۷۷ء ص ۲۲ (گور بکھی)

۲۲ اوسی: ص ۲۲

گلے ایس دی زبان پشاجی پراکرت سی، ایہدے وچ رزمیہ نظماں وچ کہا نیاں
 بیان ہویاں نہیں۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ نے ایس دی زبان پشاجی اپ بھاش دی آ
 جس نوں اوہ ہندے پنجاب دی بولی قرار دیندے نیں۔ قدیم دور وچ پنج تنتر،
 لکھی گئی ایہہ دوسری صدی عیسوی دا زمانہ اے۔ ایس وچ ۸۷ کہانیاں ہی ہرکھانی ملدیاں دوجی
 نوں جنم دیندی اے۔

پنجاب دے لوک قصیاں وچوں راجہ سالو دے قصے نوں قدیم قصہ آکھیا جاندا اے۔
 ایہہ قصہ قدیم پنجاب دی بولی وچ گیتاں تے منظوم لوک داستاناں دے روپ وچ موجود
 سی۔ ایس کہانی نوں ودھیریاں مختلف شکلاں وچ اگے چلایا گیا اے۔

اٹھویں توں دسویں صدی عیسوی دے دچارے زمانے وچ جدوں مسلمان ایسے آچکے
 سن، ایس علاقے دی زبان تے ادب نے لوک پدھرا تے لکھتی پدھرا تے اک نواں
 روپ رنگ اختیار کرنا شروع کر دتا سی، کھوجیاں موجب ایس دور وچ اک پاسے ناٹھ جوتی
 روحانی قسم دی شاعری کرہے سن تے دوجے بے لوک پدھرتے داراں رحیاں جہاں
 سن۔ ایہہ رزمیہ نظماں اک قسم دیاں کتھاواں، داستاناں قصے ہوندے سن۔ ایس دور دی اک
 وار "ٹڈے اسراج دی وی وار" اے جس دا ذکر سرے بریا کوف نے کتا اے۔ ایہی کہانی
 پورن بھگت نال ودھیری رلدی اے۔ ایس قسم دیاں مورکیں داراں ایس دور وچ
 رحیاں گیاں، سکندر ابراہیم دی وار، دل کمال دی وار وغیرہ۔

Surjit Singh: Punjabi Literature. Lahore. 1975,
 P. 17.

ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمدیارتے اوس واقعہ کا روپ (Evaluation
 of the story of Akbar and Humayun) (پنجابی ادب، ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) ص ۱۰۲) (پنجابی ادب، پبلیشر
 تے پریس، پنجابی دنیا، پٹیالہ ص ۳۴) (کوئٹہ)

ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: ناول کار، نویں دلی۔ ۱۹۵۱ء ص ۶ (گورکھی)

Surjit Singh: Punjabi Literature. Lahore

1975, P. 11.

Surjit Singh: Punjabi Literature. Lahore-

1975, P. 19.

بارہویں صدی ہجری (بارہویں صدی عیسوی تقریباً) وچ ملتان دے رہن والے مسلمان
 لکھاری عبدالرحمن دے لکھے "سندھیہ راسک" وچ پنجاب وچ، نل منتی، دے قصے دے
 چپا لوہن دا ذکر ملدا اے، خود "سندھیہ راسک" دی اک پیار کہانی اے۔ ایہوں اگے
 ٹرپنے تے بابا فرید گنج شکر (۱۱۷۵ء-۱۲۶۵ء) دے کلام وچ "ڈھولا" و "الفظ سانوں
 ایس گل دی شہادت چہیا کردا اے کہ اوس ویلے لوک پدھرتے پریت کہانیاں چالو
 ہو چکیاں، سونے نال اسی پنجابی زبان نے اپنا دکھرا تشخص قائم کر لیا سی۔

قصہ پنجابی وچ (احمد یار تیکر)

حضرت بابا فرید گنج شکر (۱۱۷۵ء-۱۲۶۵ء) دے ویلے تے ایہدے توں بعد
 جدوں کہ پنجابی اک وکھ زبان دے روپ وچ اپنے آپ نوں منوا چکی سی گورونانک
 (۱۴۶۹ء-۱۵۳۳ء) تیکر جیہڑا قصہ پنجابی وچ لکھیا گیا ایہدے نشان لوگ پدھرتے بیاں
 گیاں اوہوداراں نیں بہناں وچوں کجھ دا ذکر پچھے ہو چکیا اے، ایہناں واراں دے
 بہن پیارے ہون دا گوہڑا ایس گل توں لایا جاسکدا اے کہ گورو گرنتھ (مرتبہ بہت ۱۶۶۱)
 وچ دے کلام توں ایہناں واراں دیاں دھناں اُتے گاؤن دی پکی کیتی گئی اے۔
 ایہدے توں ایہہ گل دھیان وچ آؤندی اے کہ ایس دور دا قصہ بوتا کر کے گاؤن لی
 جوڑیا جاندا اے تے ایہناں دے جوڑان والے لوک شاعریاں گانک ڈھاڈی وغیرہ
 ہونڈ کے سن اتہڑے لوک قصیاں، کتھاں نوں جوڑ جاڑ کے دن دیہاراں، ویاہ شادیاں

۱. ڈاکٹر گوہند سنگھ لائبر: قصہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کامروپ (Editing & Evaluation)

(مرتبہ ۱۹۷۵ء، مقالہ پی، ایچ، ڈی پنجابی) ص ۱۰۲ تے

پنجابی قصہ کار: پچھو کڑتے پیرا "پنجابی دنیا" ص ۳۲ (گور مکھی)

۲. فرید شکر گنج: بول فریدی مرتبہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، لاہور۔ ۱۹۶۵ء ص ۱۷۰ -

۳. پرمندر سنگھ، کرپال سنگھ کیل: ساہت دے روپ، لدھیانہ ۱۹۵۲ء ص ۲۸۶ (گور مکھی)

یاں دو جے کٹھاں اتے سنا ندے سن لے۔ ایہہ سلسلہ پہلے مغل دور (۱۵۲۶-۱۷۰۷ء) دے شروع تیکر چلدا رہندا اے ایتھوں تیکر کہ قصہ کتھیاں واراں دے ایس انگ دے نال قصہ باقا عدہ ادب دا حصہ وی بن جاندا اے۔

پہلے مغل دور دے شروع وچ ساڈے ایتھے کیہڑے کیہڑے قصے عام چالو بنائیں دی جانکاری گورداس (۱۵۵۹ء-۱۶۳۷ء) دے کلام وچوں ملدی اے

یہلی مجنوں عاشقی چونہ چکی جاتی	سورٹھ بیجا گاویکے جس گھڑی داتی
سستی پنوں دوستی ہوئے جات جاتی	ہینوال نوں سوہنی نہیں تری راتی
رانجھا سیر دکھائیئے اوہ پریم پراتی	پیر مریداں پری گادون پر بھاتی

(ستاہیں وار: اپوڑی ۱)

ایہناں وچوں سب توں زیادہ ہرمن پیرا قصہ ہیرا رانجھاسی ایس نوں علامتی روپ وچ شاہ حسین لاہوری (۱۵۳۹-۱۵۹۹ء) اپنیاں کافیاں وچ لیا نڈا۔ ایہہ قصہ بھیاں دے ویلے دا پریاگ، سیر رانجھادا ایہہ قصہ اکبر بادشاہ دے عہد تیکر اپردیاں پنجاب وچ تے ہرمن پیرا ہو یا ای سی ایہہ گنگا جمناری وادی تیکر اپردیاں گیسو، اکبر بادشاہ دے عہد اک فارسی شاعر باقی کولابی جیہڑا اوس ویلے جو پور رہندا سی ایس نوں فارسی مثنوی وچ سب توں پہلاں لکھت وچ لیا نڈا اے۔ دمور نے ایہہ قصہ دکھ سکھانت کر کے لکھیا

۱ ڈاکٹر گورچین سنگھ، ایس ایس امول، قصہ کار... در پنجابی ساہت و اتہاس (بھاگ پہلا) پٹیلہ-۱۹۷۱ء ص ۵۶۸ (گورکھی) ۷۲ اوشی: ص ۵۶۹

۲ شاہ حسین: کافیاں، لاہور-۱۹۶۶ء، ص ۵۸ (کافی: ۷۳، ۷۴)

۳ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: پنجابی قصہ کار: اک آلوچنا تک سر دکھین، جاگرتی چندی گڑھ فروری ۱۹۷۸ء، ص ۲۰ (گورکھی)

۴ بزل حق محمود: ہیرا قصہ دو جیاں زباناں وچ، پنج دریا، لاہور۔ وارث نمبر، اکتوبر نومبر ۱۹۶۹ء ص ۳۶۱۔

اے۔

پنجابی و تح قصہ ہیرا پنجاتوں لکھن والا شاعر دمور اے جس نے ایس نوں ۱۶۰۵
 ۱۶۱۷ دے وچکار قصے داروپ دتا۔ دمور ای پنجابی رے باقاعدہ قصہ ادب دا
 موڈھی متصیا جاندا اے۔ ایہہ مطلب ایہہ دی نہیں کہ دمور توں پہلاں پنجابی قصہ موجود
 ای نہیں سی۔ دمور دا پکا بیڈ اقصہ تے ایہہ دے وچ قصہ لفظ دا بار بار آؤنا ایہہ سدا
 اے کہ دمور توں پہلاں پنجابی قصہ لکھیا گیا۔ ایس دور دا دو جاوڑا قصہ مرزا صاحب
 اے جس دا ڈرگور داس اے مذکورہ شعراں وچ بھانویں نہیں آیا، پر ایہہ قصہ ایسے
 دور دے مڈھ وچ شاعر پیلو (۱۵۸۰-۱۶۷۵) نے نظم کیتا۔ ایہہ قصہ عشقیہ وراں
 دی طرز تے سداں تے کلیاں وچ جوڑیا گیا اے جس توں جا پدا اے کہ پیلو اک لوک پدھر
 دا شاعر تے گائیک سی۔ اوں نے ایہہ قصہ دٹھاڑیاں دی روایت وچ جوڑیا۔ پیلو بے
 دیا جاندا اے کہ اوہ امرتسر دی تحصیل ترن تارن وچ جمیا، چکوال (جہلم) دے پنڈھرو پیلو
 وچ مریا۔ اوہ اک مسلمان سی تے صوفی وچار رکھدا سی۔ مرزا صاحبان دے قصے نوں
 پہلی وار پنجابی وچ لکھن دا اثر پیلو توں حاصل اے۔ ایہہ قصہ اوں نے اک دکھانت
 کر کے لکھیا اے۔ پیلو توں بعد جس قصہ کار داناں ابھرواں ہو کے آؤندا اے اوہ

۱ ڈاکٹر گوہر چرن سنگھ، ایس ایس امول: قصہ کار... در پنجابی ساہت دا اتہاس (بھاگ پہلا)

پٹیالہ ۱۹۷۱ء ص ۵۹۸ (گورکھی)

۲ ڈاکٹر گوہر سنگھ لانبہ: پنجابی قصہ کار۔ اک آلوچنا تک سر دیکھن، جاگرتی، چندری گڑھ۔

فروری ۱۹۷۸ء ص ۲۰ (گورکھی)

۳ پروفیسر پیار سنگھ بھوگل: پرسدھ قصہ کار۔ جالندھر۔ ۱۹۷۱ء ص ۴۰ (گورکھی)

۴ شہباز ملک: تارے، لاہور۔ ۱۹۷۹ء ص ۵۲۔

۵ ڈاکٹر گوہر چرن سنگھ، ایس ایس امول: قصہ کار... در پنجابی ساہت دا اتہاس

(بھاگ پہلا) پٹیالہ ۱۹۷۱ء ص ۵۹۸ (گورکھی)

حافظ برخوردار مسلمانى والا (پيدائش ۱۰۳۰ھ مطابق ۱۶۲۰ء) اے جس نے مرزا صاحبان
 وى لکھيا تے يوسف زليخا وى۔ يوسف زليخا اوس اورنگ زيب عالمگير دے عہد دے
 نواب جعفر خاں دى فرمائش اتے ۱۰۹۰ھ مطابق ۱۶۷۹ء وچ لکھي تے فرائض ورتے
 ۱۰۸۱ھ مطابق ۱۶۷۰ء وچ لکھي۔ ايہہ مطلب اے کہ حافظ برخوردار نے پنجابی
 وچ پہلی وار يوسف زليخا دا قصہ شامل کيتا جدوں کہ مرزا صاحبان وچ اوس دا
 نمبر دو جا بن دا اے۔ حافظ برخوردار دے مورثے سپيو توں ايس واسطے مختلف قصہ کار
 اے کہ اوہ اک پڑھيا لکھيا عالم فاضل شاعر اے جدوں کہ دے مورثے سپيو عوامی پدھر تے
 ڈھاڑی تے گویا قسم دے شاعر نیں۔ حافظ برخوردار دے مرزا صاحبان سپيونالوں کئی قصہ
 اے۔ اک گل حافظ برخوردار کول ہور وى ودھ اے کہ حافظ برخوردار نے قصے نوں عوامی
 دے نال نال عمی پدھر تے وى لیاں، اوس فارسی ادب دے اثر پھیلے پنجابی قصہ کاری
 نوں لیاؤن دا مدد وى بدھا۔ پہلے منل دور دے آخری حصے وچ قصہ ہیرا پنجاب اک
 ہور اگھا شاعر لکھدا تے پنجابی دے قصہ ادب نوں امیر کے اگے لوردا نظر آوندا اے
 ایہہ شاعر احمد گوہر اے جس ۱۶۹۲ء وچ ہیرا پنجاب مکمل کيتا۔ ایہہ حافظ برخوردار توں
 بعد پہلا شاعر اے جس نے پنجابی قصہ کاری وى نکستی روایت نوں پکیریاں کر دیاں۔
 رانجھا دے قصے وچ نکار تے فن دے لہذا نال و دھیرے وادھتے کیتے۔ ایہہ ہیرا شاعر
 اے جس قصے وچ لمیاں لمیاں سرخیاں جمائیاں۔ ايس نے وى لمی اپنائی، قصے دے
 پلاٹ نوں اک ماہر اتنا کاروانک ٹھیک ٹھاک کيتا۔ احمد نے قصے دے سماجی ڈھانچے

۱۔ قریشی احمد حسین احمد قلعداری پنجابی ادبیات دا تحقیقی - عدالات ۱۹۰۰ - ۲۰۰۰
 ۲۔ ڈاکٹر گوہر شنگھ لائبر: پنجابی قصہ کار۔ اک آونچیا تک سرویس پبلسٹی ہاؤس لاہور
 فروری ۱۹۷۸ء ص ۲۱ (گورکھی)
 ۳۔ شہباز ملک: قصہ (پنجابی) در اردو دائرہ معارف اسلامیہ، پنجاب یونیورسٹی، جلد ۶۶ ص ۷۰
 دوم، لاہور، ص ۲۶۵ (اردو)

ول دھیان دتا۔ ریتیاں سماں وایان اچھا لیا ندا اے۔ ایہہ پہلا قصہ کارا جس ہیرا لکھا
دی کہانی نوں دکھانت رنگن دتی اے۔ ایہہ ہیرا لکھاری اے جس نوں بعد ورتج آؤن و
ہیرا لکھاریاں مقبل تے وارث شاہ تیکر نے اپنیاں ہیراں لکھاریاں سامنے رکھیا اے۔
قصہ کاری دے ایس انگ توں اڈا ایس دور ورتج اسلامی ادب ورتج وی سائوں
قصہ لکھیا جاندا نظر آؤندا اے۔ عبداللہ لاہوری نے جہڑے بارال رسالے اسلامی فقہ
دے نیکے، ایہناں ورتج حصار الایمان شہادت امام حسنؑ تے حسینؑ دی کہانی بیان کیتی اے
انجے ای شہادت امام حسینؑ نوں باقا عدہ جنگ نامہ دے طور تے پہلی وار پر محمد کاہی
نے ۱۰۹۲ء مطابق ۱۶۸۱ء ورتج لکھیا۔

مکدی گل ایہہ اے کہ پہلے مغل دور ورتج پنجابی دی باقا عدہ قصہ کاری دا مڈھ وی بھیا
تے ایس نے کپیاں پراں اتے کھلون دا چارا وی کیتا، شروع ورتج قصہ کاری ڈھاڈیاں، گویا
کول سی پھبتی ای ایہہ عالماں فاضلاں کول آگئی، ایہناں لکھاریاں نے قصیاں دے
پلاٹاں نوں نکھاریا ایہہ، کیوں جے عام کر کے مسلمان سن، ایس لئی ایہناں نے طرز بیان
پلاٹاں دی بنتر وغیرہ عربی فارسی روایت کولوں لئی گئے۔

دوسرے مغل دور ورتج جہڑا ۱۷۰۸ء لوں ۱۸۰۰ء تیکر چلدا اے پنجابی قصہ کاری ورتج
دا وادھا ہوندا اے۔ ایس گل دے ہوندا ہویاں کہ ایہہ دور سیاسی لحاظ ناں کوئی استحکام
دا دور نہیں سی پر ایس دور ورتج پنجابی دے ادب نے ہر کچھوں ودھیرے معرکے دیاں
لکھتاں پیش کیتیاں۔ ایہناں ورتج قصہ کاری ادب دا سر کڈھواں انگ اے قصہ کاری

۱۔ ڈاکٹر گوہر سنگھ لائبرہ پنجابی قصہ کار۔ اک آلوچنا سر دیکھن جاگرتی، چندری گڑھ، ذوری ۱۹۶۸

ص ۲۱ (گورکھی) اے عبداللہ: بارال انواع، لاہور۔ ۲۴۵-۲۴۸

۲۔ شہباز ملک: نتائے، لاہور۔ ۱۹۶۹ء ص ۱۰۴۔

۳۔ ڈاکٹر تارن سنگھ: پنجابی قصہ، پنجابی ادب، لاہور۔ دسمبر ۱۹۶۲ء ص ۳

Sheeh Qureshi: A Survey of Punjab Language and Literature Journal of the Pakistan Historical Society, Karachi- April, 1967, P. 119.

پتوح سرکٹھویں ناں چیراغ اعوان اصدیق لالی، شاہجہان مقبل، سید وارث شاہ، برخوردار پنجا،
بان محمد، نور محمد، لطف علی بہاولپوری تے احمد یار نہیں۔

چراغ اعوان نے ہیرا پنجا ۱۹۰۹ء و پتوح لکھیا۔ اصدیق لالی نے یوسف زلیخا و اقصیہ
۱۹۲۵ء و پتوح مکمل کینا۔ شاہجہان مقبل نے جنگنامہ ۱۱۵۹ھ مطابق ۱۹۴۴ء و پتوح مکیا تے ہیری
اس دے نیرے تیرے ای لکھی ایہدے بعد پنجاہی قصہ کاری دا سردار سید وارث شاہ آیا۔
جس نے ہیرا پنجا و اقصیہ ۱۱۸۰ھ مطابق ۱۹۶۶ء و پتوح لکھیا۔ راجا ہیرا پنجا (تخت ہیرا
والا) نے پنجاہی قصہ کاری و پتوح سستی پوں دا وادھا کینا ایہدی تصنیف داسال ۱۱۸۶ھ
مطابق ۱۹۷۲ء دیایا جاڈاے۔ جان محمد نے ۱۹۸۵ء و پتوح پہلاں لیلی عجنوں تے نور محمد نے
چندر بدن لکھیا۔ لطف علی بہاولپوری اپنے قصے سیف نامہ پاروں مشہور ہوئے، لطف علی
وفات ۱۹۴۳ء و پتوح ہونی۔ احمد یار نے ایس دور و پتوح جنم لیا (۱۹۶۸ء) تے اپنے ہتھوں
اپنی لکھیاں قصیاں دا چھترا مجموعہ ۱۹۰۸-۱۲۰۴ھ مطابق ۱۹۹۲-۲۰۰۳ء و پتوح تیار کیتا۔ ایہدے
پہاں ملکی، بانوی و مسری، راجا چندر شیریں فرہادے، ہیرا پنجا، گوریاں و نیلاں تے جام روپے وغیرہ

۱۔ شہباز ملک: قصہ (پنجاہی) در اردو دائرہ معارف اسلامیہ پنجاب یونیورسٹی، لاہور جلد ۱۶ نومبر ۲۶۵
۲۔ شہباز ملک: کتابے، لاہور، ۱۹۶۶ء، ص ۵۳۔
۳۔ شاہجہان مقبل: جنگنامہ مقبل مرتبہ شہباز ملک، لاہور، ۱۹۴۴ء، ص ۱۷۱۔
۴۔ سید وارث شاہ: ہیرا مرتبہ عبدالعزیز لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۳۸۶۔
۵۔ قریشی احمد حسین قلعداری: پنجاہی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور، ۱۹۴۵ء، ص ۳۵۹۔
۶۔ ڈاکٹر گویند سنگھ لانبہ: پنجاہی قصہ کار۔ اک آلوچا تک سروکھین، جالرتی، چٹائی لڑھ
فروری ۱۹۷۸ء، ص ۲۲ (گور لکھی)۔

۷۔ عبدالغفور قریشی: پنجاہی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۲۹۶۔
۸۔ احمد یار: مجموعہ قلمی نوشتہ احمد یار ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعداری
۹۔ احمد یار: مجموعہ قلمی نوشتہ احمد یار، ملوکہ اقبال صلاح الدین۔

شامل ہیں۔ احمد یار دی قصہ کاری دا سلسلہ ایدوں بعد دے دور و ترح وی جاری رہیا۔ اوہدے
سکالیاں و تچوں ہاشم اجیہا قصہ کاراے جس نے احمد یار وانگ ددھیرا کج لکھیاتے ایہہ
وی ایدوں بعد دے دور تیکر چلا جانداے۔

سکھی دور جہڑا ۱۸۰۱ء توں ۱۸۴۹ء تیکر نیا جانداے ایہدے و ترح ہاشم تے احمد یار
دو ایہجے قصہ کار نیں جہڑے کھلے دور توں پنجابی قصہ ادب نوں امیر کردے، ایس دور و ترح
داخل ہونڈے نیں۔ ہاشم (۱۷۵۲ء - ۱۸۲۱ء) نے پنجابی قصہ ادب و ترح ہیرا رانجھا، سومہنی
ہینیوال، سستی اشیریں فریاد تے لیلیٰ مجنوں ورگے قصیاں نوں لکھ کے حصہ پایا۔ اوس نوں
دھیری شہرت سستی توں ملی۔ ایسے دور دے شروع و ترح عبدالحکیم بہادر پوری نے زلیخا
۱۸۰۳ء و ترح مکمل کیتی۔ تے حامد شاہ عباسی نے ہیرا ۱۸۰۵ء و ترح مکائی تے شاعر سوندھا
(۱۷۵۰ء - ۱۸۳۹ء) نے حاتم نامہ ۸ - ۱۸۰۴ء و ترح لکھی۔

احمد یار نے قصہ کاری و ترح اتاں دا وادھا کیتاے۔ پھلے دور و ترح ذکر کیتے قصیاں
توں اڈا احمد یار دے اپنے بیان موجب اوس ہور قصے لیلیٰ مجنوں، سسی پنوں، سیف الملوک
کام قمر (کامروپ)، چندر بدن، مرزا صاحبان، سومہنی ہینیوال، روڈا جلالی، تمیم انصاری،
نل دشتی تے حاتم نامہ (۱۸۱۴ء) لکھے۔ بعد و ترح اوس راج بی بی نامہ تے حسن بقصص

۱۔ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۶۲ء، ص ۳۱۰۔

۲۔ عبدالحکیم زلیخا، لاہور۔ ۱۹۱۳ء، ص ۸

۳۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر: تیسرا باب، درتاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند، جلد ۳ (اول)، لاہور

۱۹۶۱ء، ص ۲۸۳ (اردو)

۴۔ دھرم سنگھ: ہمارا جبر و نجات سنگھ سمکالی پنجابی کوتا و ترح، کھونج درپن، امرتسر۔ جنوری ۱۹۶۶ء

ص ۴۲ (اردو)۔

۵۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۳۴۴ھ ص ۱۶۶ - ۱۷۵

۶۔ احمد یار: راج بی بی نامہ، پھالیہ۔ ۱۹۲۸ء

۱۸۳۲ء تا ۱۸۶۳ء قصیاں اور اضافہ کیتا۔

احمد یار دے سمکالیاں وچوں دو قصہ کارا نام بخش (۱۷۷۸ء - ۱۸۶۳ء) تے قاری
 ۱۸۰۲ء تا ۱۸۹۲ء) ذکرے قابل نہیں۔ امام بخش نے میلی مجنوں (۱۸۳۰ء) گل صنوبر (۱۸۳۸ء)
 شاہ بہرام، بہرام گور، چندر بدن، بدیع الجمال (۱۸۴۶ء) لکھے۔ جدوں کہ قاری نے پورن
 بھگت، راجہ رسالو تے سوہنی مہنیوال لکھے۔

پنجابی قصہ کاری دے ایہناں ساڈھے تن سوورمیاں دے مختصر بیان نوں مکھ رکھ
 کے پنجابی قصہ کاری باسے مجموعی تاثر و انتارا کرے تے سانوں جہڑیاں گلاں نظر آوندیاں
 نیں اوہناں وچ سب توں پہلی گل تے ایہو ای اے کہ پنجابی ادب دے مڈھلے دور وچ
 ای پنجابی قصہ کاری دا مڈھ بچھ گیا سی، ایہ قصہ کاری ایتھوں دی لوک ریت دے تحت
 بنایاں جان والیاں اوہ واراں سن جہناں وچ اک پاسے سوورمیاں دے جس کاٹے
 جانڈے سن تے دوجے پاسے عشق تے محبت دے گھول گھلے دا ذکر ہوندا سی واراں
 راہیں قصہ کاری دا ایہہ ڈھنگ پنجاب وچ بہت بعد تیکر جاری رہیا پرناں ای جدوں
 قصہ کہتا یا داستان دا بیان پنجابی دے عالم فاضل لوکاں وٹوں ہونا شروع ہویا تے
 اوہناں نے قصے نوں لوک پدھر دے نال نال اک علمی تے فکری پدھر دی عطا کیتا
 دھور تے پیو اک لحاظ نال گو تے قصہ کار سن۔ جدوں کہ حافظ برخوردار کول آن کے
 قصہ ادب دا حصہ بن جاندا اے۔ فارسی شاعری دا اثر ایتھوں ای شروع ہوندا اے۔

۱۔ احمد یار: حسن انقص، لاہور، ۱۳۳۶ء، ص ۲۲۳۔

۲۔ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۳۳۳-۳۳۴، شہباز ملک

فارم رسم الخط وچ چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے (پنجابی)، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۳۱، ۳۵

۳۔ مولا بخش کشتہ: پنجابی شاعران تذکرہ، لاہور، ۱۹۶۰ء، ص ۱۶۳۔

۴۔ شہباز ملک: نتارے، لاہور، ۱۹۷۹ء، ص ۷۶۔

۵۔ اوشی: ص ۵۰-۵۱۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانسہ: پنجابی قصہ کار، اک لوجیا ملک

سر ویکن جاگرتی، چنڈی گرٹھ، فروری، ۱۹۷۸ء، ص ۲۱ (گورکھی)

حافظ بر خوردارتوں کے مقبل تے وارث شاہ تیکر پنجابی قصہ عام کر کے مسلمان لکھاریاں دے قلموں دے دھنگاٹے چڑھ کے اپنیاں سکھراں ول واسفر کر دالے۔ ایہہ گل وی حتیٰ سچ اے کہ ایس دور دا عام پنجابی ادب وی مسلماناں دے ہتھوں پروان چڑھ رہیسی تے ایس دی مجموعی روایت مسلمان بن کے سامنے آرہی سی۔ مسلمان لکھاریاں نے عربی فارسی ادب دیاں خوبیاں نال پنجابی ادب نوں مالا مال کرنا شروع کیتا۔ قصہ ایہدے وچ سب نالوں ودھ متاثر ہوندا اے۔ فارسی مثنوی نے پنجابی قصے نوں ودھیرا متاثر کیتا۔ بہت ساریاں کہانیاں اسلامی ادب توں لے کے من و عن بیان کیتیاں گیاں۔ ایس دور دے آخری حصے وچ کجھ قصہ کاراں نے چالوقصیاں نوں مسلماناں اثر وچوں کڈھ کے قدیم ہندی وچاراں والے قصے لکھے تے چھند روپ وی قدیم ہندی اپنائے۔ پر اوہ فارسی مثنوی دے اثر ہیٹھ لکھے گئے قصیاں دا ٹاکرا نہ کر سکے۔ احمدیاری قصے دی ساری ٹور دا گیبانی سی۔

احمدیاری قصہ کاری (ماخذ تے موضوع)

احمدیاری نے جو کجھ ساری عمر لکھیا ایہدے وچ قصیاں دی گنتی سب توں ودھ اے سکوں جے ایہہ اکھیا جاوے کہ احمدیاری ساری عمر قصے ای لکھدا رہیا تے مناسب گل ہووے گی ایسے لئی پنجابی ادب وچ احمدیاری اک قصہ کار دے پتھوں ای پچپا نیا جاندا اے۔ اوہدے لکھے قصیاں دا روپ رنگ تن قسم دالے (الف) اوہ قصے جہاں دا تعلق پنجاب نال اے جیویں ہیرا پھنجا، کیمیاں ملکی، راج بی بی نامدار، مصری و بابی وغیرہ (ب) اوہ قصے جہاں دا تعلق برصغیر نال اے جیویں: کام روپ، جام تیسرو نیلاں کوراں

۱۔ ڈاکٹر تارن سنگھ: پنجابی قصہ، پنجابی ادب، لاہور، دسمبر ۱۹۷۲ء، ص ۳۔
 ۲۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لائبر: پنجابی قصہ کار، اک لوجیا تمک سروکھین، جاگرتی، چنڈی گڑھ
 فروری ۱۹۷۸ء، ص ۲۱ (گورکھی)

رام چندر وسیتا، سستی پتوں وغیرہ (ج) اوہ قصے جھڑے بدیسی کہانیاں تے ادھار نہیں
جیویں؛ بلیا مجنوں، شیریں فریاد، تمیم انصاری، احاتم طائی تے یوسف زلیخا، حسن لقصص وغیرہ

الف، پنجاب نال تعلق رکھن والے قصے

(۱) میرا نجا

دس پنجاب دا قصہ میرا نجا سب نالوں ہرمن پیارا قصہ اے جس نوں ہن تیکر
سینکڑے شاعر لکھ چکے نیں، ایہہ قصہ پنجابی توں اڈو دھیریاں زباناں وچ لکھیا جا چکيا
اے۔ احمد یار توں پہلاں ہندی وچ گنگ بھٹ (۱۵۶۵ء) گوبند سنگھ جی نے تریا
چرتر دے روپ وچ تے گورداس نے ۱۷۰۶ء وچ لکھیا۔ فارسی وچ باقی کوٹلی
وفات ۱۵۷۹ء میںنا پسر چنابی (۱۱۱۰ھ) علی بیگ (۱۱۲۲ھ) آفرین (۱۱۲۳ھ)
احمد یار گورگانی (۱۱۲۲ھ) لائق (۱۱۵۷ھ) منسارام خوشابی (۱۱۵۷ھ) سدر داس
آلام (۱۱۷۴ھ) تے منت دہلوی (۱۱۹۶ھ) تے لکھیا۔ پنجابی وچ ایس قصے نوں مودر
(تصنیف ۱۶۰۵ء-۱۶۱۷ء) احمد گوجر (تصنیف ۱۶۶۲ء) چراغ اعوان (تصنیف ۱۷۰۹ء)

۱۔ محمد افضل خاں: پنج دریا (وارث نمبر) لاہور، اکتوبر، نومبر ۱۹۶۹ء، ص ۳۵۹۔

۲۔ ڈاکٹر محمد باقر: پنجابی قصے فارسی زبان میں (جلد دوم) لاہور، ۱۹۶۰ء، ص ۳۸ (اردو)

۳۔ محمد افضل خاں: پنج دریا (وارث نمبر) لاہور، اکتوبر، نومبر ۱۹۶۹ء، ص ۳۵۹۔

۴۔ ڈاکٹر گوبند سنگھ لانبہ: پنجابی قصہ کار، آلوچنا تک سروکیمن، جاگرتی، چنڈی گڑھ،

فروری ۱۹۷۸ء، ص ۱۲۰ (گورکھی)

۵۔ شہباز ملک: قصہ (پنجابی) در اردو دائرہ معارف اسلامیہ، پنجاب ایڈیٹوریٹی، لاہور

جلد ۱۶، دوم، ص ۲۶۵، ایس ایس پی، ۱۶۸۲ء، دسیا اے، بحوالہ پرسد قصہ کار: پیار سنگھ

بھوگل، جالندھر، ۱۹۷۱ء، ص ۳۴۷ (گورکھی)

شاہجہان مقبل (۱۷۴۷ء) نے نیرتے تیرے (سید وارث شاہ (۱۱۸۰ھ مطابق ۱۷۶۶ء) نے
 ہیل (۱۱۹۲ھ مطابق ۱۷۷۸ء) نے لکھ کے پنجابی قصہ کاری کے بھنڈا رواج وادھا
 کیتا۔

ایہ کہانی قصہ ادب و راج آؤن توں بہلاں لوک پدھرتے چالو ہو چکی سی ایہتوں
 تیکر کہ اکبری دور دے شاعر شاہ حسین لاہوری (۱۵۳۸ء-۱۵۹۹ء) نے اپنی کافیاں
 و راج ایس قصے نوں علامت دے طور تے تھان تھان ورتیاں ایسے لئی اکھیا جاندے
 کہ ایہ قصہ لودھیوں دے دور (۱۲۵۱ء-۱۵۲۶ء) و راج واپریا، بلال زبیری ہوراں ہیر
 نوں مانی سیراکھ کے ایہہ ذکر اک ولی دے طور تے کیتاے تے رانجھا (مراد بخش) نوں
 اوہد امریدتے خلیفہ لکھیاے تے باقاعدہ جن مرن دیاں تاریخاں دتیاں نیں۔
 ۸۳۰ھ مطابق ۱۲۲۶ء-۸۷۶ھ مطابق ۱۶۴۱ء) لوک پدھرتے ہیر رانجھا دی داستان
 قدیم زمانے توں لے کے ماضی قریب نیکر واراں گاؤن والیاں ڈھاڈیاں مرثیاں راہیں
 چل دی رہی ایس قسم دیاں کجھ کہانیاں چارلس سوئیرٹن نے ۱۸۹۳ء تیکر ودھیری
 گنتی و راج کھٹیاں کیتیاں تے چھاپ دتیاں۔

۱ شہباز ملک: تاسے، لاہور۔ ۱۹۷۹ء، ۱۵۶۔

۲ سید وارث شاہ: ہیر مرتبہ عبدالعزیز، لاہور ۱۹۶۴ء، ص ۳۸۶

۳ عبدالستور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور۔ ۱۹۷۲ء، ص ۲۹۳۔

۴ ڈاکٹر گونڈ سنگھ لانبہ: پنجابی قصہ کاری۔ اک آلوچنا تک سرویکھن، جاگرتی، چندری گڑھ
 زوری ۱۹۷۸ء، ص ۲۰۔ گوکھی۔

۵ بلال زبیری: تذکرہ اولیاے جھنگ۔ جھنگ صدر۔ ۱۹۶۸ء، ص ۳۶۴ (اردو)

Charles Swynnerton: Romantic Tales from the
 Punjab, Westinstar- 1903, P. XLVI.
 (Reprint by Hausain, Lahore Pakistan)
 1976.

پنجابی قصہ کاری سے حوالے نال دیکھئے تے دمور قوں نے کے پہیل تیکر ایس قصے
 نون قصہ کاراں نے اک پیار کہانی پاروں لکھیا اے تے تھوڑے تھوڑے فرق نال
 کہانی گھٹ وگھٹ اکو اے۔ دمور دا قصہ سکھانت اے جدوں کہ احمد گو جرتوں
 بعد ایہہ دکھانت ہو جاندا اے۔ رانجھا تخت ہزار یوں چل کے بھنگ اپڑا اے
 ہیر نال ملاپ مگروں پیار پیندا، قول قرار ہوندے تے رانجھا چوچک دا چاک لگ
 کے کئی درہے مہیاں چاردا اے، کیدواہیاں دے پیار نون نشر کردا اے۔ سیال
 کھیڑیاں ول ہیر دا ویاہ کردیندے نیں، رانجھا جوگی بن کے رنگ پور جاندا اے تے
 ہیر نون لے وگدا اے۔ کھیڑیاں دی واہرتے ہیر نون راجہ عدلی وٹوں کھیڑیاں نون
 دے دتا جاندا اے۔ رانجھے دی بددعا تے شہر نون اک لگدی اے تے اپن اپنے
 نون موڑتی جاندی اے۔ اگے کہانی دا انت کتے ہیر تے رانجھے دے لے طرف سدھان
 تے کتے ہیر نون زہر دین تے سیر دی موت داسن کے رانجھے دے مرجان والا
 یعنی دکھانت اے سید وارث شاہ نے ایس پیار کہانی نون اپنی نئی افسانہ ری نال
 سکھراں تے اپرایا اے۔

احمد یار نے ہیر رانجھا دے تن قصے لکھے۔ (الف) ہیر رانجھا نا کملر (قلمی) ایہہ ہیر
 رانجھے دی جان پہچان توں شروع ہو کے بارہاں سال مہیاں چارن تے سید (کھیڑے)
 دے ذکر تیکر اپڑا اے اور لکھیا ہیر رانجھا (ب) قلمی اک لحاظ نال کمال لکھیڑا
 عام کہانی اوہو بیان کردا اے جیہڑی وارث شاہ لکھی اے۔ انج ای مطبوعہ انڈیشن
 (ج) اے جیہڑا بالکل مکمل اے۔ احمد یار دے لکھے تے ہیر رانجھا بائبل مختلف
 تصنیفاں میں ایہناں تناں دا کہانی پکھنوں وارث شاہ دی ہیر نال کوئی غائب
 اختلاف نہیں سوائے ایس گل دے کہ قلمی (الف) وچ دیا اے کہ ہیر رانجھا نون
 پہلاں ای اک دو جے دی سک رکھدے سن تے مطبوعہ (ب) وچ دیا اے
 کہ اوہناں اک دو جے نون باقاعدہ خواب وچ وکھیا تے دل دے بیٹے پھیرے
 (ج) وچ احمد یار نے ہیر دے تن بھراوتے نیں جدوں کہ وارث شاہ اک بھرا

سلطان) دسدا ایسے۔ اک گل احمد یار دے ہیرا رانجھا قلمی (ب) ورتج ایہہ دکھری لے
کہ کیدو دے ہیرا رانجھا دے خلافت ہون دے پچھے ہیر دے بھرا سلطان دی دہی
دہتھیسی۔ وارث دی ہیر ورتج پنج پیر کئی وار آؤندے نیں جدوں کہ احمد یار دی ہیر
قلمی (ب) ورتج شروع ورتج مطبوعہ (ج) ورتج بیلے اپڑکے، وارث دی ہیر ورتج ہیر رنگ پور
اپڑکے اک کڑی دے ہتھ رانجھے نوں جوگی بن کے آؤن داسینہا گھلدی لے ایہہ
گل احمد یار دے مطبوعہ (ج) ورتج لے جدوں کہ قلمی (ب) ورتج سہتی ہیر داپیغام اک
باہن دے ہتھ پنج روپے دے کے گھلدی لے جیہڑا پہلاں جھنگ جاندا لے اتھوں
تخت ہزارے اپڑدا لے۔ اک واہدو گل احمد یار دے ہیرا رانجھا مطبوعہ (ج) ورتج
ایہہ لے کہ کیدو نوں ماہین نال خراب دسیا گیا لے۔ اک ہور گل وارث تے دو جیاں
ہیراں توں دکھری لے کہ ہیر دے بھرا رانجھے تے شک کہ کے اوس نوں میسے سون
سی گھلدے نیں پھیرا وہدا چاک چروال پاروں امتحان لیندے نیں تے کامیاب
ہون تے ہیراں ہوندے تے گھروڑ دے نیں تے پھیر کدی معترض نہیں ہوندے اجیہا
دے دونوں مکمل ہیرا رانجھا قلمی (ب) تے مطبوعہ (ج) دا اخیر رانجھے دے من دے
لحاظ نال اکو لے۔ رانجھا جتج جوڑن لسی جاندا لے تے ہیر مر جاندا لے رانجھے نوں
پیغام گھلیا جاندا لے ادہ سن کے جان دے دیندا لے، قلمی (ب) ورتج صرف ایہہ
آکھیا گیا لے کہ ہیر مر گئی جدوں کہ مطبوعہ (ج) ورتج اوہدی موت زہر دین نال ہوئی
ایہہ گل وارث دی ہیر نال رلدی لے۔ ایدوں لگے احمد یار دیاں دونوں ہیراں
قلمی (ب) تے مطبوعہ (ج) ورتج ہور کلاں اٹھانی نیں، ہیر دامر جاناسن کے رانجھا مر
جاندا لے، اوس نوں دفنا دتا جاندا لے سویرے تخت ہزارے دے لوک بکیر
نیں کہ رانجھے دی قبر خالی لے اوہدر جھنگ سیالیں ہیر دی قبر دے نال اک ہور
سجری قبر بن جاندا لے، مطبوعہ (ج) ورتج لے کہ مکے جان والے حاجیاں راہ
ورتج ہیرا رانجھے نوں دس دیاں ویکھیا ایتھے شاہ رکن عالم دی حکایت بیان کر کے ہیر
رانجھے نوں عشق حقیقی ورتج گجھے دسیا گیا لے۔ احمد یار دیاں ہیراں وچوں قلمی

گر لاندی اوہدے نال گئی راہ و ترح جہنامائی نے کیسے نوں چھڈان دا چار اکتا پر
 ناکام رہی، دلی آپڑ کے بیگم نور جہاں دے ذریعے دریئے نے کیسے دی موت دا
 پروانہ حاصل کر کے اوہنوں مرواٹیا، ملکی فریاد کیتی بادشاہ شاہجہان نوں پتہ لگا
 تے اوس انسوس کیتا، بیگم نور جہاں تے دریئے نوں مروا دتا، ملکی کیسے دے
 غم و ترح مر گئی۔

کیماں ملکی دی کہانی لوک پدھرتے بھانویں احمد یار توں پہلاں ہوئے بکھتی روڈ
 و ترح احمد یار توں بعد انہویں صدی و ترح گوپال سنگھ (۱۸۹۲ء) تے گوری ناتھ
 (۱۸۹۳ء) تے انہویں صدی و ترح عبدالمجید کریمؒ، محمد ایوب حشمتؒ، نذیر احمد منظور
 بٹ تے محمد صادق نے نظم کیتی۔

عجیب گل اے کہ احمد یار توں بعد لکھے جان والے ایہہ قصے احمد یار توں مختلف
 نہیں عبدالمجید کریم تے نذیر احمد منظور بٹ دے قصیاں نال احمد یار دے قصے
 دا ٹاکرا کیتاں ایس گل دا اتارا ہو جاندا اے۔ احمد یار دا قصہ دکھانت اے جدوں
 کہ بعد وائے قصے دکھانت نہیں ایہہ دونوں قصے کا کہیاں ملکی دی کہانی نوں اکر
 بادشاہ نال جوڑ دے نیں۔ جدوں کہ احمد یار شاہجہان نال ہے احمد یار ایہہ

۱۔ شہباز ملک: فارسی رسم الخط و ترح پھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے (پنجابی) ۱۹۷۲ء

لاہور، ص ۳۴۹۔

۲۔ اوصی: ص ۳۵۲۔

۳۔ اوصی: ص ۲۴۲۔

۴۔ اوصی: ص ۳۸۳۔ ۵۔ اوصی: ص ۴۹۵۔

۶۔ سبط الحسن ضغیم۔ پنجابی کتابیں، لاہور ۱۹۷۳ء، ص ۱۱۲۔

عبدالمجید کریم: کیماں ملکی، لاہور ص ۳، نذیر احمد منظور بٹ: کیماں تے ملکی، ص ۱۰۔

۷۔ احمد یار: کیماں ملکی: تلمی نوشتہ احمد یار، ۱۲۰ھ ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی، قلعہ داری، امداد اب۔

قصہ مراد و توح و اپریا دسدا لے۔ جدوں کہ بعد دے دو نویں لکھاری گڑھ مغلانہ
 بیان کر دے نیں۔ کیسے دے گرفتار ہو جان دے بعد ایہہ دو نویں لکھاری ملکی توں
 فقیرنی باں جوگن بنا دے نیں جدوں کہ احمد یار انج نہیں کردا۔ راہ و توح آؤن والی
 جنامانی احمد یار موجب دیال پوردی نہا رانی اے جدوں کہ بعد دے دونواں
 لکھاریاں موجب اکبر دی دھی لے لے۔ احمد یار نے اپنے قصے و توح جنامانی دے
 ذریعے کیسے دی رہائی دا چارا ماریا لے پر اوہ کامیاب نہیں ہوندا جدوں کہ
 بعد دے دونواں لکھاریاں دا کردار جناما ایہہ دے و توح کامیاب ہو کے کیاں ملکی
 رامیل کروا دیندا لے۔ احمد یار نے دریئے دا انجام موت دیا لے۔ عبدالمجید
 کریم احمد یار نال اس سلسلے و توح رلد لے۔ جدوں کہ نذیر احمد منظور بٹ دریئے
 توں صرف قید کرواندا لے۔ احمد یار دریئے دے نال حکیم نور جہاں توں بادشاہ و توں
 مارے جانڈیاں و کھانڈا لے تے ملکی توں کیسے دے توح مرویاں دسدا لے
 انج احمد یار اقلہ دکھانت تے بعد دے دونواں لکھاریاں دا سکھانت لے ایہہ
 شروع توں ای ایس قسے و توح درد تے کراٹ دا تاثر دیندا نظر آؤندا لے۔
 اود ایہہ کہندا لے ہ

۱۔ احمد یار: کیاں ملکی قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری ورق ۱۱ ب
 ۲۔ عبدالمجید کریم: کیاں ملکی، لاہور ص ۳، نذیر احمد منظور بٹ: کیاں تے ملکی، لاہور ص ۱۰
 ۳۔ احمد یار: کیاں ملکی، قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی
 قلعہ داری، ورق ۱۳، ب۔

۴۔ عبدالمجید کریم: کیاں ملکی: لاہور ص ۱۲ و نذیر احمد منظور بٹ: کیاں تے ملکی، لاہور ص ۲۲
 ۵۔ احمد یار: کیاں ملکی قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۱۱۹۔
 ۶۔ عبدالمجید کریم: کیاں ملکی، لاہور، ص ۲۱۔
 ۷۔ نذیر احمد منظور بٹ: کیاں تے ملکی، لاہور، ص ۲۳۔

درد مند سے نہ مند سے جو بن درد منداں دے حقے
احمد یار یاری نال رب دی کہو درداں دے قصے

۳۔ راج بی بی نامدار

احمد یار توں پہلاں پنجابی یاں برصغیر دی کسے دو جی زبان و پنج ایہہ قصہ موجود
نہیں احمد یار توں بعد وی ایہہ کسے نہیں لکھیا۔ ایہہ احمد یار دامن و چار قصہ
اے جس دی کہانی گوجرانوالہ دے علاقہ گرجا کہ نال جوڑ میل رکھری اے احمد یار
دے اکھن موجب راج بی بی نے خواب و پنج آکے اوہنوں آکھیا کہ توں درد منداں
دالاگی ایں ستر دیہاڑے عاشق معشوقاں و پنج اٹھایا جائیں گا، میری وی کہانی
لکھ، پھر اوس جھڑی کہانی خواب و پنج سنائی اوس نظاوتی۔ احمد یار دا ایہہ قصہ
پھالنے توں چھپ چکیا اے۔

ایس قصے دی کہانی موجب گرجا کہ دے گھاڑ دا لیا کس دے پتر نامدار نے
جدوں گرجا کہ دے سردار میاں گوہر جنجوعہ دی دھی راج بی بی نوں ویکھیا تے عاشق
ہو گیا اوہ سارا سارا دن راج بی بی دے دھیان و پنج تار و جاندا رہندا راج بی بی
وی اوس نوں دل دے بیٹھی۔ اک دن دونوں نس رٹے تے مڑا لے گوہر بیگم کول
پنا دلتی۔ سردار گوہر جنجوعہ دے بھرا ناماں نے اوہناں دا پچھا کیتا۔ گوہر بیگم

۱۔ احمد یار: کیاں ملکی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
ورق ۱، ب۔

۲۔ ڈاکٹر گوہر سنگھ لائبر: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کار روپ (Editing & Evaluation) مقالہ پی۔ اچ۔ ڈی (پنجابی) امرتسر۔ ۱۹۷۵ء۔ گورکھی ٹائپ
شدہ مملوکہ راقم الحروف، ص ۳۷۔

۳۔ احمد یار: راج بی بی و نامدار، بھالیہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۳۔

کولوں ایس وعدے تے چھڑائے گیا کہ اوہ دونوں داویاہ کر دیوے گا، پرتوں
 توں پھیر کے دونوں نوں مار دیتا تے نہر و تاج سنٹ دیتا۔ نہر و تاج رٹھدیاں
 لاشاں نے اک دو بے نوں گلو کڑی پائی، گوہر بیگم دی بددعا نال ناماں ڈب کے
 مر گیا۔ گوہر بیگم جدوں حج تے گئی تے اوس نوں راج بی بی تے نامدار مکے و تاج
 زندہ ملے۔ ایس قصے و تاج ستار و جانان تے آخرتے مکے و تاج زندہ ہونا ہیرا نمبیا
 رے قصے۔ رگیاں گلاں نہیں جدوں کہ مردیاں دا گلو کڑیاں پانا روڈا جلالی دے
 قصے دے پلاٹ نال لگا کھاندی گل لے۔

۴۔ بائی و مصری

قصہ بائی و مصری دی کہانی دے واقعات مہا نویں تاریخی مہا مارے
 نہیں پر ایہہ قصہ دی من و چار ای لگدا لے۔ احمد یار توں اڈ ایہہ قصہ نہ ہر ای بی
 ادب و تاج اوبدے توں پہلاں موجود نہیں سگوں بر سغیرے دوجے ادباں و تاج
 وی ایس دا تھوہ نہیں۔ ایہہ قصہ اچھے توڑی چھاپے وی نہیں چڑھیا ہاں احمد یار
 توں بعد ایس دے لکھے جان دی دس عبدالغفور قریشی نے پائی کہ ایہہ سید
 اکبر شاہ (وفات ۱۸۵۸ء) نے وی لکھیا۔ قادر بخش دا لکھیا قصہ بائی دا اک تلمی
 نسخہ پنجاب یونیورسٹی لائبریری و تاج پیالے جیہدی کتابت دا سال ۱۲۸۳ھ مطابق
 ۱۸۶۶ء لے۔ ایس نسخے دا ایکیشن نمبر ۸۷۸ لے۔ احمد یار موجب ایس قصے دا تعلق
 اکبر شاہ نال لے۔ اکبر دے اک خاص نواب سید خان نوں اک مہم فتح کرن دے
 دوران اک سندر عورت ہتھ لگی، ایہہ ناناں بائی سی اکبر نے اوس نوں دیکھیا تے بہت

۱ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۳۵۳۔
 ۲ شہزاد بخاری: فہرست مخطوطات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، مقالہ ایم لے
 پنجابی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۶۶۔

ہو گیا اوس نون حرم و توح داخل کر لیا۔ اکبر اوہد سے و توح اجیہا گوا چا کہ راج پاٹ
وی ٹھیل گیا۔ درباریاں نون تشویش ہوئی۔ سید خان نواب نے جدوں بائی نون
دیکھیا اوہ آپ وی اوس دا دلوانہ ہو گیا۔ سید خان نے جدوں مصری نال دے
غلام نون اپنے کول آند اتے اوس نے اک بہادری دا مقابلہ جت لیا۔ اکبر بادشاہ
نے خوش ہو کے بائی اوس نون دے دتی جیہدے توں سید خان نے حاصل
کر کے اوہنوں اپنے محلّاں و توح داخل کر لیا تے مصری نون اوہدی حفاظت
اتے لا دتا۔ بائی نے مصری نون پھر دیاں دیکھیا تے اوہ اوہنوں دل دے بیٹھی
اوہدی لونڈی نے بائی نون دسیا کہ ایہ مصری اے جس بائی نون اکبر کولوں حاصل
کر کے سید خان نوڈتا اے۔ مصری ہو روی اوہدی دیوانی ہو گئی، جدوں اوس
مصری نون اپنے دل دی گل سنائی تے اوس بُرا منایا کیوں جے اوہ مصری نون سید خان
دی امانت سمجھدا سی۔ بائی نے مصری نون کئی طریقیاں نال پھاہن دا چارہ کیتا
پر اوہ نہ پھسیا، اوڑک انتقام لین گئی بائی نے سید خان نون شکایت لا دتی کہ
مصری نے اوسنوں بھڑی نظر نال دیکھیا اے۔ سید خان نے مصری دا امتحان لیا
جس و توح اوہ سرخرو تے ثابت قدم نکلیا۔ بائی نے اک ہلد پھیرا ریاتے مصری
نون دھوکے نال ستاں اندراں و توح وارڈ کے گناہ دی دعوت دتی، مصری اوتھے
وی ثابت قدم رہیا پر بدگمانی و توح سید خان نے مصری نون مروا دتا جس تے
بائی وی اوہدے غم و توح مر گئی۔

دیکھیا اجادے تے احمد یار دا ایہ قصہ اک من و چار قصہ اے ایس دا پلاٹ دیسی
کہانیاں وچوں پورن بھگت تے بدیسی کہانیاں وچوں یوسف زلیخا نال رلد اے۔
مصری دا غلام ہونا اوہدے محلّاں دی حفاظت تے لگنا بائی دے اکھن تے امتحان
و توح پایا جان اتے اوہدے بعد ستاں اندراں و توح ڈک کے گناہ دی دعوت ایہ
سب یوسف زلیخا دی کہانی نال رلدیاں گلاں میں جدوں کہ مصری دا بائی نون
اپنے مالک دی ووہٹی ہون دے ناتے ماں دا درجہ دینا پورن بھگت دے پلاٹ

نال وی کچھ لگا کھانڈی گل لے۔

احمد یار نے ایہہ کہانی عشقیہ واریں دے ڈھنگ و توجہ واریں دے چھند و توجہ لکھی لے۔ ایہہ عشقیہ واریں لکھن لگیاں اوہدے سامنے پیو دی مزارا صاحبان جا پدی لے۔ ایسے لئی اوہ اک تھاں مصری لے مونیوں کہانڈا لے کہ اوہ (مصری) پیو دا عزیز لے، جو پیو شاعر کمتریں اساں ساک عزیز تمام۔ احمد یار نے ایس قصے دا انت وی دکھانت ای کتنا لے۔ آخرتے کہندا لے کہ عاشقاں نے مر کے حوض کوثر دا پیالہ پی لیا لے۔

رب پنجاب توں باہر، صغیر نال تعلق کھن و اے قصے

(۱) سستی پنوں

سستی پنوں دی کہانی اصل و توجہ سندھ تے بلوچستان دے جنوبی علاقے نال جوڑ میل رکھدی لے۔ سندھ و توجہ ایس دا تعلق شہر بھنبھور (ضلع مٹھہ) نال لے او تھے جیہڑی کہانی قدیم زمانے توں چلی اوہدے مطابق سستی اک برہمن دے گھر پیدا ہوئی جہڑی ایس لئی ندی و توجہ روڑھ دتا گیا کہ ایہدے لیکھاں و توجہ اک مسلمان نال نکاح سی، اوہ اک مسلمان دھو بی دے گھر چلی تے جوان ہو کے اک بلوچ امیرا دے تے عاشق ہو گئی جیہدا نال پنوں سی۔ ایہہ عشق ناکام ہو یا تے سستی نے اک عاشق صادق ہون پاروں جان دے دتی گئی ایہہ ایس داستان دا پرانا روپ لے۔

۱۔ احمد یار: بابی و مصری نوشتہ احمد یار، ۱۲۰۴ھ ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قاعداری، ورق ۱۔ ب

۲۔ اوسھی: ورق ۴۔ ب

۳۔ آر بی ٹیل: حکایات پنجاب حصہ سوم ترجمہ میاں عبدالرشید، لاہور ۱۹۶۲ء، ص ۹۰ (اردو)
۴۔ خواجہ غلام علی لانا: باب اول فصل دوم، درتاریخ ادبیات مسلمانان پاک ہند جلد ۱۳ (اول حصہ اردو)

اک خیال ایہ ہے کہ سستی پنوں دی کہانی راجپوت بھٹھاں پاسوں آئی اے جدوں راجپوت مسلماناں توں وی پہلاں بلوچستان، سندھ تے گجرات اُتے راج کرے سن ایس کہانی دا اک ٹڈھا ماخذ یونانی وی دیا جاندا اے۔ ترجمان لاہور، فروری ۱۹۱۷ء دے شمارے وچ میر کرامت اللہ نے لکھیا اے کہ یوکرے ٹائیڈس دے پترتے جاشین ڈیپٹی یاس نوں ہرا کے جدوں سندھ تے پنجاب نوں اپنے راج نال ملایا تے ایس خوشی وچ تھاں تھاں جشن منائے گئے۔ ایس جشن وچ نقلیاں نے اک نقل اتاری ایس دا پلاٹ سستی پنوں نال رلداسی۔ مغلاں دے ویلے آن کے سستی نوں اک مسلمان عورت دیا گیا، چہڑی اک مسلمان بلوچ گھبرو نال پیار کر دی اے۔ بلوچستان دے جام ورک تے ملا فاضل نے شروع وچ ایس نوں لکھیا۔ پنجاب وچ آن کے ایسی ہی کہانی ہو رہی اے۔ جتھے جہڑی کہانی عام لکھی گئی اوہدے مطابق سستی شہر بھنبھور دے حاکم دی دھی اے، جن مگروں اوس نوں صندوق وچ پا کے دریا وچ روڑھ دتا جاندا اے دھو بی اوس نوں پھڑکے پالدا اے۔ وڈیاں ہو کے سستی نوں اپنے حسب نسب دا پتہ لگدا اے، کیچ کران دے شہزادے پنوں دی تصویر ویکھ کے عاشق ہو جاندا اے۔ باپ کو لوں شہزادیاں چنگیاں حاصل کر دی پنوں نوں بلاندا تے اوہدے نال نکاح کر دی اے۔ پنوں دے لواحقین اوس نوں بے ہوش کر کے جانے نہیں تے اوہدے پچھے نسی تھلاں وچ جان دے دیندی اے پنوں وی اوہے بعد مر جاندا اے۔

سستی پنوں دے قصے دے لکھے جان دا اگھ سنگھ گورداس (۱۵۵۹-۱۶۳۷ء)

۱۔ پیار سنگھ بھوگل، پرسدھ قصہ کار۔ جالندھر۔ ۱۹۷۱ء، ص ۳۶۵ (گور لکھی)

۲۔ ڈاکٹر وحید قریشی: سستی پنوں، لعللاں دی پنڈ، لاہور۔ ۱۹۷۳ء، ص ۳۹۱۔

۳۔ شہباز ملک: تارے، لاہور۔ ۱۹۷۹ء، ص ۶۷۔

۴۔ اوسھی: ص ۶۸۔

دی سٹائیوٹس^۲ و اردی پہلی پوٹری وچ ملداے^۱ دمووردی ہیر (لکھت ۱۶۰۵ء)،
 ۱۶۱۴ء) وچ وی سستی دے قصے ول اشارہ کیتا گیا اے^۲۔ فارسی نظم وچ ایہ قصہ
 محمد رضا رضائی نے ۱۰۵۳ھ مطابق ۱۶۷۳ء وچ ایس نوں سید علی دی فارسی نثر
 نوں ماخذ دے طور تے ورت کے لکھیا^۳۔ پنجابی وچ اڈت سوئی نے ۱۶ صدی
 عیسوی وچ سب توں پہلاں لکھیا^۴۔ فارسی وچ جوت پرکاش (۱۶۲۳ء) اند
 جیت منشی (۱۶۲۷ء) نے پنجابی وچ آرام (۱۶۵۸ء) نے ایہ قصہ لکھیا۔ راجھا
 برخوردار (تخت ہزارے والا) نے سستی ۱۱۸۶ھ مطابق ۱۷۷۲ء وچ لکھی^۵۔ پھیر
 ہاشم (۱۷۵۲ء-۱۸۲۱ء) نے اپنی مشہور سستی رچی^۶۔ اردو نظم وچ مسٹر جانسن دے
 آکھن تے نواب محبت یار جنگ نے سستی دے قصے نوں "اسرار محبت" دے
 ناں نال ۱۱۹۷ھ مطابق ۱۷۸۲ء وچ لکھیا۔ احمد یار نے اپنا قصہ سستی پنوں
 ۱۷۹۳ء تے ۱۸۱۴ء دی درمیانی مدت وچ نظمایا^۷۔ پنج معلوم قصیاں وچوں

۱ ڈاکٹر گورچرن سنگھ تے ایس ایس امول: قصہ کار دی پرپرا، در پنجابی ساہت دا اتہاس (بھاگ
 پہلا) پٹیا لہ ۱۹۷۱ء ص ۵۶۹ (گورکھی)

۲ پیار سنگھ مہوگل: پرسدھ قصہ کار، جالندھر۔ ۱۹۷۱ء، ص ۴۰ (گورکھی)

۳ ڈاکٹر محمد باقر: پنجابی قصے فارسی زبان میں، لاہور (جلد دوم)، ۱۹۶۰ء، ص ۸۳ (اردو)

۴ شمشیر سنگھ اشوک: کھوج درین، اترسرا، جولائی ۱۹۷۵ء، ص ۸۸ (گورکھی)

۵ ڈاکٹر وحید قریشی: سستی پنوں، ادرا لعلال دی پنڈ، لاہور ۱۹۷۳ء، ص ۳۹۱۔

۶ مولوی محمد شفیع: مقالات مولوی محمد شفیع مرتبہ احمد یار (جلد دوم) لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۴۴۴ (اردو)

۷ قریشی احمد حسین احمد قلنداری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور ۱۹۷۵ء، ص ۳۵۹

۸ شہباز ملک: تارے، لاہور۔ ۱۹۷۹ء، ص ۱۸۷۔

۹ ڈاکٹر فرمان فتحپوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی ۱۹۷۱ء، ص ۴۰۶۔

۱۰ دیروے واسطے ویکھو ایس مقالے دا باب، نیجا (سستی پنوں)

بے صغیر دے لکھاریاں وچوں احمد یارہ دانمبر نالواں تے پنجابی قصہ کاری وچ پنجواں بندہ
 اے۔ احمد یارہ دا ایہہ قصہ چھاپے پڑھ چکیا اے۔ ایہناں قصیاں وچوں آرام ہاشم تے
 احمد یارہ دے قصیاں نوں نال نال رکھ کے دیکھیا جاوے تے انج جا پد اے کہ احمد یارہ
 نے آرام دی سستی نوں ماخذ دے طور تے ورتیا اے۔ کیوں جے احمد یارہ دی سستی دی
 سانجھ ہاشم نالوں آرام دی سستی نال ودھیری اے۔

۲۔ رام چند وسیتا

قصہ رام چند وسیتا ہندو دھرم نال تعلق رکھن والی کہانی اے۔ ہندو رام نوں
 اوتار مندے نیں۔ رام چند وسیتا دیاں رام چند وسیتا) دی کہانی سب توں پہلاں
 رامائن دے نال مہیہ کوبی بالیک (واللیک) نے لکھی، جیہدے چوٹی ہزار شلوک
 نیں، جیہڑے ستاں باباں وچ وٹدے ہوئے نیں۔ ایہہ گرنٹھ ۲۰۰ توں ۴۰۰ ق م دے
 وچکارے زمانے وچ لکھیا گیا۔ بالیک توں بعد ویاس جی نے ادھیاتم رامائن لکھیا
 جیہڑا برہمانڈ پراں دا اک حصہ اے۔

ہنومان ناٹک وغیرہ رامائن ودھیرے شاعراں نے لکھے نیں جنہاں دی گنتی
 ۳۰ توں ودھ اے۔ ہندی زبان وچ تلسی داس دا لکھیا رامائن چوپایاں وچ اے تے
 ہرے رام نے ہنومان ناٹک روپ وچ لکھیا اے ایہہ ودھیرے چنگے نیں۔ رامائن
 دی کہانی مول روپ وچ انج اے کہ رام جی سورج ونشی ایو دھیاپتے راہہ دہشتہ
 دے نیپڑ، جیہڑے رانی کوشلیا دی لکھوں جتے رہناں نے وشش تے، ام دیو کولوں
 دید پڑھے تے وشوا متر کولوں شاستری تعلیم حاصل کیتی ایہناں نے جنک پور جا کے
 سیتا ویاہی، باپ دے حکم نال ۱۴ ورہے داہن باس کٹیا، ریشیاں نوں تنگ کرن تے

اے کاغذ شگھنا بھہ: مہاں کوش، پٹیالہ (تیجا) ۱۹۷۴ء، ص ۱۰۳۶ (گور لکھی)

اے اوہی: ص ۱۰۳۷ -

گوکھ دیں والیاں نوں مزادے کے امن قائم کیتا، سیتا ہارن والے راون نوں کھن
دے جھکی لوکاں دی مدد نال مارباتے ستا سمیت واپس ایودھیا آ کے راج گدی
سنجھالی۔

احمد یار نے ایہہ قصہ ۱۲۰۷ھ مطابق ۱۷۹۲ء وچ لکھیا۔ ایہہ قصہ پنجابی وچ احمد یار
توں پہلاں پنجابی قصہ کاری وچ نظر نہیں آؤندا۔ احمد یار نے ایس توں اکٹھا ہر
قصے دے طور تے نہیں سکوں وحدت الوجود دے حوالے نال عشق دی داستان کر کے
لکھیا اے اوہ کہند اے رب ہر تھاں وسد اے

اِکناں وچ شراب دے اِکناں وچ حمیت

اِکناں تار رباب وچ اِکناں وچ پریت

اِکناں مٹے پاک وچ اِکناں کانشی جیو

اِکناں نوں کیلاش بن ہر تھاں سچو

احمد یار دی ایہہ لکھت قلمی روپ وچ اے تے اوہ دے اپنے ہتھ نال کتابت ہون
صورت وچ موجود اے ایس توں اڈا ایس دا کوئی نسخہ موجود نہیں۔ احمد یار دے دور وچ
ایہہ داستان وارے روپ وچ جواہر سنگھ نے ۱۷۹۷ء وچ لکھی۔

احمد یار تصوت دے حوالے نال رام چند سیتا دی داستان بیان کرد اے ایس
داستان د اموں روپ اوہو اے جیہڑا درج کیتا جا چکیا اے۔ اوس نے ایس توں جزئی
نال بیانیا اے۔ راجہ جہرت دیاں ۳۵۰ ناراں وچوں کوشلیا نے رام تے پھمن جتے۔

۱۔ کانھ سنگھ نا بھنہ جہاں کوش، پٹیالہ (تیجا) ۱۹۷۴ء، ص ۱۰۳۲۔ (گورکھ پور)

۲۔ احمد یار: رام چند سیتا، قلمی نوشتہ احمد یار، ۱۲۰۷ھ مطابق ۱۷۹۲ء مملوکہ ڈاکٹر اگاسین
قریشی تلعداری، ورق ۴۰ ب۔

۳۔ اوہی: ورق ۱۲ الف۔

۴۔ پایا سنگھ پدم: وار سری رام جی کی، در پنجابی برسات، پٹیالہ، ۱۹۷۰ء ص ۱۹۸ (گورکھ پور)

کیوں سمتر نے شتر مکن تے بھرت جتے، رام لہو متر نال گیا رام نے سیتا دی صفت
 سنی تے جنک اپڑیا تے بہاری دکھائی تے سیتا ویاہ لیا ندی، باپ نے راج گدی
 سوپ دتی، کیسی دے آکھن تے جسرت نے رام نوں چوداں ورمیاں راہن باس
 دے دتا۔ رام لچھن تے سیتا گئے جسرت یعقوب وانگ رونداسی۔ بھرت نے
 راج لین توں انکار کر دتا تے رام دے پچھے چلا گیا، رام نے واپس جان توں
 انکار کر دتا۔ جنگل وچ رام نوں سنت سادھو ملے جس سیتا واسطے پوشاک
 لیا ندی۔ دھنسر (راون) نے سیتا نوں رام دی غیر موجودگی وچ اغوا کر لیا تے
 آخر سگر پوتے ہنومان دی مدد نال رام سیتا نوں واپس لیا یا، راون داناس ہویا رام
 نے ابو دھیا اڑکے راج سنبھالیا۔

۳۔ جام تیسرے کوراں نیلاں (دو حصے)

احمد یار نے کوراں نیلاں واقصہ دکھ تے جام روپ یاں جام تیسرے واقصہ دکھ
 لکھیا اے ایہہ دونوں قصے اوہدے اپنے ہتھ نال تیار کیئے مجموعے (۸-۱۲۷)ھ
 مطابق (۳-۱۷۹۲ء) وچ موجود نہیں تے اے تیکر چھاپے نہیں چڑھے، کوراں
 نیلاں والے حصے دے حوالے نال دیکھیا جاوے تے ایہہ کہانی اصل وچ سندھ
 دی لوک عشقیہ داستان اے۔ ایہہ داستان احمد یار توں اڈ پنجابی وچ ہور کسے
 نہیں لکھی۔

دودا، سومرہ تے علاء الدین دی لڑائی (۱۳۱۳ء) دے حالات نوں بھٹاں
 نے کہانیاں داروپ دتا تے سرداراں دے درباراں وچ لکھیا۔ سومرہ دور وچ
 بہت سارے عشقیہ قصے جوڑے گئے۔ ایہناں وچ اک لیلیا چنیسر واقصہ دی
 اے ایہہ کہانیاں "سمہ" دور (۱۳۵۱ء-۱۵۷۱ء) وچ منظوم ہوئیاں۔ لیلیا چنیسر

اے خواجہ غلام علی آلانہ: باب اول، فصل دوم، در تاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند
 جلد ۱۳ (اول)، لاہور، ۱۹۷۱ء، ص ۴۴ (اردو)

دا قصہ بھنبھور دے حاکم چنیر داسرے (حکومت ۱۳۵۱ء تقریباً) نال تعلق رکھدا اے
 اے چنیر اک سوہنا جوان حاکم سی، اسی دی شہوری سن کے کچھ دے راجہ کھنکار
 دی دھی کنور اپنی ماں نال بھنبھور آئی تے رانی لیلادی نو کرانی بن گئی۔ اک دن
 لیلانے کنور کول اک نو لکھا ہار دیکھیا تے موہت ہو کے ایہہ سو دا کر لیا کہ
 اوہ کنور نوں چنیر کول اک رات لئی اوہدی خواب گاہ وچ سون دیوے گی۔
 جدوں کنور چنیر کول سٹی، چنیر نوں ساری گل دا پتہ لگاتے اوہ بڑا دکھی ہویا
 اوں لیلانوں محل وچوں کڈھ دتا۔ کچھ چر بعد اوہ لیلادے وطن گیا، لیلانے گھنڈ
 کڈھ کے رقص کیتا تے جان دے دتی۔ چنیر نوں پتہ لگاتے اوہ وی مر گیا۔ ایسے
 کہانی نوں ممتاز احمد سومرونے ویرے نال بیان کیتا اے۔ بیان ہویا قصہ تے ممتاز احمد
 سومرودا درج کیتا قصہ احمد یار دے نظم کیتے قصے کوراں نیلاں نال رلدے نہیں
 ایس توں اڈ معمولی فرق نال کرداراں دے ناں وی سانجھے نہیں۔ جویں:

احمد یار دی نظم کیتی داستان

نہ صی لوک کہانی

کھنکار	خینکار
چنیر	جام تیسر
لیلا (ن)	نیلاں ہوت
جہنا	چمنی
کنور۔ کنور	کوراں
جکھرو	جکرا

لے نواجہ غلام علی الانا: باب اول فصل دوم، درتاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند،

جلد ۱۳ (اول)، لاہور، ۱۹۷۱ء، ص ۴۵۱۔

لے ممتاز احمد سومرود: لیل چنیر، چناب سے پدما تک، کراچی (تیسرا)، ص ۱۵۲، ۱۵۶ (اڑو)

احمد یار نے کوراں نیلاں دی داستان اپنے مجموعے وچ پہلاں لکھی اے تے
 جام روپ یاں جام تیسرے دا قصہ بعد وچ احمد یار دا بیان ہو یا قصہ کتے نہیں لکھدا
 ہاں ممتاز احمد سومرو نے لیلاں چنیسے دے قصے وچ ایس پاسے تھوڑا جیہا اشارہ
 ضرور کیتا اے کہ چنیسے دیوی کوٹ دا بادشاہ سی، کوراں نیلاں دے قصے توں پہلاں
 اوس دی شادی لیلاں نامی اک حسین گڑی نال ہو چکی سی، دونویں میاں بیوی اک
 دوسرے اتے جان دیندے سن۔

تیسرے لیلاں دی شادی دا پچھو کر بیان کر دیاں احمد یار اک مکمل داستان بیان
 کر دے۔ اوہدے بیان موجب اک راجے دے گھر تیسرے پتر جیا، بخوماں نے دسیا
 اوس نوں پھر نصیب ہووے گا۔ جام تیسرے دا دوست عالی گوہر وزیر دا پتر سی، قیس دی
 لڑکی نیلاں نے جام تیسرے نوں خواب وچ دیکھیا، سمندر وچ شکار کر دیاں تیسرے
 نیلاں نوں دیکھیا تے دل دے بچھا۔ آن کے اوہدے پھر وچ بیجا پے گیا، عالی
 گوہر دی صلاح نال جام نوں اوس حسین لڑکی ول لڑ دتا گیا، جس دا اوہ ناں وی
 نہیں سی جاندا۔ راہ وچ اک دانش مند ملاح اوہناں نال رل گیا۔ اک خضر صورت
 بزرگ نے راہ وچ دسیا کہ اوس لڑکی داناں نیلاں اے تے اوہ قیس دی دھی
 اے۔ اوس ایہہ وی دسیا کہ نیلاں نے خواب وچ جام نوں دیکھیا اے تے اوہدے
 اتے موہت اے۔ جام تے عالی گوہر ہل ہل دیو دے علاقے وچ اپڑے جھتے
 قید شہزادی بدر منیر عالی گوہر دی دیوانی ہو گئی۔ عالی گوہر نے ہل صل دیو داناں کیتا
 شہزادی نوں اوہدے ملک اپڑایا۔ بزرگ خضر صورت کو لوں آب حیات لے کے
 شہزادی دے پونوں زندہ کیتا، او تھوں ایہہ اک بڑھی عورت دے راہیں حسن آباد
 اپڑے جھتے دے بادشاہ قیس دی نیلاں دھی سی۔ اوہ بڑھی عورت نیلاں دے
 باغ دی مالن سی اوس جام تیسرے نیلاں دا ملاپ کروا دتا۔ جام تیسرے نیلاں

لہ ممتاز احمد سومرو: پنجاب سے پرماتک، کراچی (تیسرا) ص ۱۵۳ - (اردو)

دی شادی ہوگئی۔ اوہ بادشاہ تے ملکہ دے طور تے رہن لگ پے، اوہ اک دوسرے
نال اتناں دا پیار کر دے سن۔

احمد یار نے بعد ورتج بیان ہوئی کہانی نیلاں کوراں دا پہلا حصہ پنج جا پداکے
اپنے تخیل نال گھڑیا لے، کیوں جے سندھی لوک داستان ورتج ایہہ حصہ موجود
نہیں تے نہ ہی ایس دا کوئی ہو رماخذ لہجائے۔ ایس حصے دا ماحول نیلاں کوراں
نالوں کجھ مختلف وی لے۔ ایجھے نیلاں دے پو دا ناں قلیں ایس توں اڑ منو چہر
آب حیات، حسن آباد وغیرہ تے پھیرھلھل دیو ایہہ ماحول ہندی قصے نالوں فارسی
داستان والا زیادہ لے۔

۴۔ کامروپ

قصہ کامروپ احمد یار دی اک اُج پدھردی لکھت لے جس دی دھم ادہدی
جیاتی ورتج ای پے گئی سی۔ ۱۸۳۸ء ورتج جدوں راجہ گلاب سنگھ دے دربار ورتج
احمد یار دا ذکر چھڑیا تے قاضی محکم دین نے احمد یار دی شہوری دے سلسلے ورتج جہیر
دو قصیاں دا ذکر کیا ایہناں وچوں اک حاتم نامہ تے دو جا کامروپ لے گنیش داس
وڈیرہ نئے می اپنی کتاب چار باغ پنجاب ورتج احمد یار دے ذکر ورتج ادہدے
قصے کامروپ دے مصنف ہون دی دس پائی لے لے۔

کامروپ دے قصے دی کہانی برصغیر ورتج قدیم زمانے توں پرھلیت چلی آری
وسی جانندی لے۔ ایس کہانی ورتج دے ہیرو ہیرون دے نالوں توں اڑا کھڈ
دن دا سمندری سفر بکبکشو وٹوں ہیرودی دس پینی، تصویریاں نال اک دوسرے
نوں کھیوا کرنا، ایہہ گلاں برصغیر دے پرانے گرنہ، کہتا سوت ساگر ورتج وی

لے احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۲۱ (فارسی)

لے گنیش داس وڈیرہ: چار باغ پنجاب، امرتسر۔ ۱۹۶۵ء، ص ۲۰۶ (فارسی)

بھدیاں میں۔ ایہہ کتاب ”گناڈے“ دی لکھت ”وڈ کہا“ (وڈ کھتا) توں بنی ایہہ زمانہ پہلی دوسری صدی عیسوی اے، ایہہ سنسکرت روپ ۱۰۶۳ء-۱۰۸۱ء دے وچکائے سے وچ سامنے آیا۔ ایس توں کیدار ناتھ شرمانے ہندی وچ ترجمہ کردتا اے، جہدے دو جے حصے وچ درج کہانی تھشٹھان تے پرمقصی روپ تے مکتی پور دی راجکاری روپ لتا ناں تعلق رکھدی اے۔

کامروپ تے دا پہلا باقاعدہ نقش سانوں بزم بھاشا وچ لکھدا اے ایہہ دیوان الف خان دی پوڑی لکھن والے شاعر نعمت خان جان نے ”کام لتا“ دے ناں نال لکھی ایہہ تصنیف دا سال ۱۶۲۱ء اے۔ ایہہ اک نقل گورونانک دیو یونیورسٹی (امرتسر) دی لائبریری وچ موجود اے۔ ایس قصے نوں سنسکرت توں فارسی وچ میر محمد کاظم حسینی ملازم عبداللہ قطب شاہ (۱۶۲۶ء-۱۶۴۲ء) نے لکھیا۔ پھیرن وچ میر عیسیٰ عت ہمت خان میراں منشی عہد عالمگیر متوفی ۱۶۸۱ء توں لکھیا گیا۔ پھیر ایہہ قصہ فارسی وچ اسی ۱۶۸۵ء وچ محمد مراد لائق نے اپنے آقا ہمت خان دے ناں تے ”منشی دستور ہمت“ تصنیف کیتا۔ ایہدے بعد ایہہ فارسی وچ ودھیری وار لکھیا گیا۔ گورنیش حضوری نے ۱۶۲۲ء-۱۶۴۴ء دے وچکار، حاجی ربیع الجنب نے ۱۶۴۴ء وچ، علی شیر قانع مٹھڑی نے ۱۶۵۵ء وچ، منشی علی رضا (مکتوبہ ۱۶۷۸ء) ہندی توں فارسی وچ لیا نڈا، شیخ حسام الدین حسامی نے وی لکھیا۔ تے الہ آباد دے

۱ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کارا احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ & Editing & Evaluation امرتسر، ۱۹۷۵ء مقالہ پی، ایچ، ڈی ٹائپ شدہ (گورنکھی) ۸۷

۲ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کارا احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ (EDITING AND EVALUATION) امرتسر، ۱۹۷۵ء مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) گورنکھی ٹائپ شدہ، مملوکہ راقم الحروف۔ ص ۸۸۔

۳ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی ۱۹۶۹ء، ص ۶۹۹۔ (اردو) گے اوسی: ص ۶۹۹۔

سریا داس نے ۱۸۰۸ء وچ تصنیف کیتا۔

اردو وچ دکنی دور وچ ایہہ قصہ لکھیا گیا۔ ایس توں اڈا احمد سہز نے ۱۷۳۱ء وچ لکھیا تے تحسین الدین نے فارسی مثنوی دستور ہمت نوں سامنے رکھ کے ۱۷۵۶ء وچ ایس نوں تحریر کیتا۔

ہندی وچ کامروپ نوں سبھا چند سوندھی جالندھری نے لکھیا۔ ایہدی تصنیف ۱۷۴۱ء وچ پھیر ایہہ قصہ ہرسلوک مشردے ہتھوں لکھیا گیا۔ اک قصہ کامروپ کے مسلمان لکھاری دے ہتھ نال لکھیا۔ ناگری پرچارنی سبھا کانشی دی لا بُریری وچ موجود اے۔

انگریزی وچ کیپٹن فرینکلن نے لندن وچ ایس نوں ۱۸۹۳ء وچ تحریر کیتا۔ پنجابی وچ کامروپ دا قصہ احمد یار توں پہلاں پنجابی قصہ کاری وچ کسے ہی شکل وچ موجود نہیں۔ احمد یار نے ایس قصے نوں ۱۷۹۳ء تے ۱۸۱۴ء وچ چکارے سے وچ لکھیا۔ ڈاکٹر گیان چند موجب احمد یار دا ایہہ قصہ ۱۸۷۵ء وچ امرتسر توں چھپ چکیا اے۔ ۱۹۷۵ء وچ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ نے احمد یار دے ایس قصے نوں پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) دے موضوع دے طور دے چُن کے ایڈٹ کر دتا اے۔

۱ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی ۱۹۶۹ء، ص ۷۰ (اردو)
 ۲ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ (Editing Evaluation) (۴) امرتسر، ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) گورنمنٹی ٹائپ شدہ مملوکہ راقم الحروف، ص ۸۸۔

۳ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی ۱۹۶۹ء، ص ۷۱ (اردو)
 ۴ ویرے لئی ویکھو ایس مقالے دا تیجا باب (کامروپ)

۵ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی ۱۹۶۹ء، ص ۷۱ (اردو)
 ۶ ڈاکٹر دھرم سنگھ: پنجابی دے سوکرت کھوج پر بند، کھوج درپن، امرتسر جنوری، ص ۲۸ (گورنمنٹی)

کامروپ ایک اچھے نوجوان دی کہانی ہے جیہڑا اوزنگر دے ہندو راجے راج پتی
 دا پترسی اوہ سفتے و توح ایک حسین عورت نوں دیکھ کے دل دے بہندا لے اوہدے
 اوہ حسین عورت کام لیا جیہڑی سنگدیپ دے راجے دی دھی ہے اک حسین تے
 سجیلے نوجوان نوں خواب و توح دیکھدی تے اوہدے اتے عاشق ہو جاندا لے۔
 نجومیاں دے دین تے کامروپ نوں پتہ لگدا لے کہ اوہ حسین عورت جیہڑی اوس
 خواب و توح دیکھی لے سنگدیپ دے لہجے چتر پتی دی دھی کام لیا لے اوہ سنگدیپ
 جان دی تیار کر دالے۔ اوہدے نال اوہدے چھ ساتھی اک پنڈت اک جوہری
 اک گویا، اک چتر کار، اک وید تے اک وزیر زادہ جان دے نیں۔ راہ و توح سمندری
 طوفان پاروں سب وچھڑ جان دے نیں۔ سب دی منزل سنگدیپ لے، راہ و توح
 ودھیریاں مرصیدیاں اوندیاں نیں۔ ایہ سب مصیبتاں کڈ دے اپڑ جان دے نیں۔ سارا
 سفر نوق الفطرت و اقیان نال بھر لوڑا لے۔ سنگدیپ اپڑ کے کامروپ کام لیا
 دالیا ہوندا لے تے سارے خوشی خوشائیں اوزنگر اوندے نیں۔

احمد یار دے قصہ لکھن توں پہلاں ایہہ قصہ فارسی، ہندی تے اردو و توح لکھیا
 جا چکیا سی۔ ظاہر ہے احمد یار نے ایہناں لکھتاں وچوں ای اپنے قصے دا ڈھانچہ
 لیا، ایہناں توں ای ماخذ دے طور تے ورتیا۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ دا خیال ہے کہ
 احمد یار نے ہر سیوک مشردے قصہ کامروپ (ہندی) توں ودھیرا فائدہ اٹھایا لے۔
 ایہتوں تیکر کہ احمد یار دے مسرعیان دے مصرعے ہر سیوک نال رل جان دے نیں لے
 کرداراں تے قصاواں دے ناں وی بوہتا کر کے ہر سیوک مشردے ہندی کامروپ
 نال رل دے نیں۔ پر جیہڑا ٹاکر لانبہ جی نے کیتا لے ایہدے توں لگدا لے کہ

ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ (Editing)

(Evaluation & امرتسر، ۱۹۷۵ء مقالہ پی۔ اینچ۔ ڈی پنجابی) گورکھی

ٹائپ شدہ، مملوکہ راقم المحدث، ص ۹۰-۹۱

احمد یار نے فارسی قصے وی دیکھے، ملاحظہ فرماؤ :

فارسی نام	احمد یار	سہا چند سونڈھی	ہر سلیک مشر	نامعلوم (فضل حق یا تحسین الدین)
کام لتا	کام لٹاں	کام کماری	کام لتا	کام کلا
کام کلاں	کام کلا	کام کلا	کام کلا	کام لتا
مرندیپ	سنگدیپ	سنگدیپ	سنگدیپ	مرندیپ
دوار کا	ہر دوار	دوار کا	دوار کا	چنپاوت
سمیت سخن	سمیت سخن	-	-	سمیت برہن
اندراوتی	اندراوتی	-	اندراوتی	راوتا
بدیا چند	بدیا چند	بدیا چند	بدیا چند	گیان و نٹ
چھتر پتی	چھتر پتی	چھتر پتی	چھتر پتی	کام راج
کل پتی	گج پتی	-	گج پتی	گندھوراج
دھنتر	دھنتر	-	دھنتر	کنول روپ
جنجار سنگھ	جھجھ سنگھ	جھجھ سنگھ	-	-
بت نانہ	-	-	-	بٹری

(ج) پنجاب توں باہر بدیسیاں نال تعلق رکھن والے قصے

ایلی محبوں

ایلی محبوں عربی ایلی دا قصہ اے عرب توں ایہہ ایران اپڑیا تے ودھیا

نے ڈاکٹر گوہر سنگھ لائبریری، قصہ کا۔ احمد یار تے اس دا قصہ کامروپ (Editing)

Evaluation) (۲) اڈرس، ۱۹۵۵ء، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی، گورنمنٹی

ٹائپ شدہ مملوک راقم الحروف، ص ۹۴

مشہور ہوا۔ انہوں نے ایہ ساری دنیا و توح کھنڈ یا فارسی و توح سب نالوں پرانا
 لیلیٰ مجنوں فردوسی داد سیا جاندا لے۔ ایہدے بعد فارسی و توح (میر خسرو) نظامی گنجوی
 ملا ہاتھی ہروی تے جامی لیلیٰ مجنوں لکھن والیاں و توح خاص تھاں رکھدے نیں۔
 دکنی دور و توح قلی قطب شاہ (وفات ۱۶۱۱ء) دے کہن تے احمد نے نظم کیتا۔ اردو و توح میر محمد حسین
 تجلی ۱۲۰۷ھ مطابق ۱۷۹۲ء، اعز الدین نامی نے ۱۲۱۳ھ مطابق ۱۷۹۸ء درودی ریا
 داودی (مکتوبہ ۱۲۱۴ھ مطابق ۱۷۹۹ء) حیدر بخش حیدری ۱۲۱۴ھ مطابق ۱۷۹۹ء میر تقی
 ہوس تے عاجز مکتوبہ ۱۲۳۰ھ مطابق ۱۸۱۲ء دے قصے ملدے نیں۔ ہندی و توح
 نعمت خان جان نے (وفات ۱۶۸۳ء بکرمی) لکھیا۔

پنجابی و توح ایس قصے دا کھرا کھونج گورداس (۱۵۵۹ء-۱۶۳۷ء) دے شعراں و توح
 لہجدا لے پیرا جے تیکر دی کھونج موجب ہاشم (۱۷۵۲ء-۱۸۲۱ء) پہلا شاعر لے
 جیہدا قصہ لیلیٰ مجنوں ملیا لے۔ احمد یار دے لکھے لیلیٰ مجنوں دے دو قصے ملے نیں اک

۱ ڈاکٹر فرمان فتحپوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی ۱۹۷۱ء، ص ۴۳۲ (اردو)
 ۲ حافظ محمود شیرانی: مقالات حافظ محمود شیرانی مرتبہ منظر محمود شیرانی، لاہور، مجلس ترقی
 ادب (جلد اول)، ۱۹۶۶ء، ص ۲۰۴ (اردو)

۳ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی، ۱۹۶۹ء، ص ۷۰۷ (اردو)
 ۴ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۲۳۵۔
 ۵ ڈاکٹر گورچرن سنگھ: ایس۔ ایس۔ امول: قصہ کاودی پر پیرا در پنجابی ساہت دا اتہاس
 (بھاگ پہلا) پٹیالہ، ۱۹۷۱ء، ص ۵۶۸ (گورکھی)

۶ شہباز ملک: قصہ (پنجابی) در اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۱۶ (دوم) لاہور
 ۱۹۷۸ء، ص ۲۶۷ (اردو)۔ (امام بخش) دا لکھیا اک لیلیٰ مجنوں دا قلمی نسخہ ۱۱۴۴ھ
 مطابق ۱۷۳۱ء پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور و توح ایکسیشن نمبر ۸۷۸ تے پایا
 امام بخش لپیاں والا دا جنم ۱۱۹۲ھ والے (تذکرہ ص ۱۵۰) ہو سکدا لے ایہ
 امام بخش کوئی ہور ہووے شہزاد بخاری دا ایم۔ لے پنجابی دا مقالہ ۱۹۷۲ء، ص ۸۵

مطبوعہ جمہوریہ و قح تخلص احمد اے تے تصنیف داسال ۱۹۸۸ء مطابق ۸۳ء اور اے تے دو جا قلمی اے جس و قح تخلص احمد یار اے، لکھت داسال و قح نہیں، قلمی اے چھاپے نہیں چڑھیا۔ دونوں بالکل وکھ لکھتاں نیں۔ اوہدی مطبوعہ لکھت اوائل عمر دی لکھی اے، جدوں کہ قلمی سچتہ عمر دی جس و قح اوہ کہند اے شاعران و قح اوہدا اعتبار اے۔ اوس نے لیلیٰ مجنوں دے قصے دوروں دوروں منگو اے کہانی نوں تحقیق کر کے عربی توں الٹا کے مقبل دی ہیردی طرز تے لکھیا اے۔

احمد یار نے دونوں قصیاں و قح لیلیٰ مجنوں دی عالمی پدھرتے مشہور کہانی اپنائی اے اپراپنے تخیل تے بیان نال ایس توں انفرادی بنان لئی کئی قسم دے وارھے کیتے نیں۔ احمد یار لیلیٰ داناں پہلاں شمس لکھدا اے، اوہدے لیلیٰ ناں اختیار کرن دا پتہ اسخ دیند اے کہ جدوں شمس تیس دے غم و قح نڈھال ہو گئی تے اوہدے پیڑنے طیب بلایا، جس نے اپنی دھی دے ذریعے شمس دے عشق دا بھید پایا تے اکھیا۔ عنقریب شمس نوں اوہدا محبوب ملے گا، اوس رات شمس نے آرام کیتا اوہدے باپ نے اکھیا "اج لیل" (رات) نے آرام کیتا اے ایسوں اوہدا ناں لیلیٰ پے گیا۔ پھر مجنوں جدوں فقیرن کے اوہدے گھر آیا۔ اک باورچی نے اوہدے ٹھوٹھے و قح شور اپایا۔ ٹھوٹھا گل گیا، مجنوں جھکڑا کرن ڈھیر پیا۔ بانڈی نے اکھیا لیلیٰ معافی منگے لیلیٰ آئی تے مجنوں اوہدے پیراں اتے ڈگ پیا۔ جدوں عنب دے شہزادے نال لیلیٰ دی شادی ہون لگی تے لیلیٰ نے ماں نال ہیر وٹنگ و دھیری بخت تکرار کیتی۔ راہ و چوں نس کے مجنوں کول اپڑا گئی تے اپنے پاک دامن ہون دالیقین دوا یا۔ مجنوں نے لیلیٰ نوں داپڑا تیر کول گھل دتا۔ نوفل مجنوں نوں زہر دین دے عمل و قح آپ زہر کھا کے مر گیا۔

۱۔ احمد یار: لیلیٰ مجنوں، لاہور۔ ۱۹۰۲ء، ص ۳۵۔

۲۔ احمد یار: لیلیٰ مجنوں، قلمی مملوکہ پروفیسر ممتاز احمد کھٹی، ورق ۱، الف۔

لیلی نے محبوں نال جان لی تیرا پایا، محبوں نے جواب دتا، جدوں تیکر ماں
 باپ پراضی نہ ہوں عاشقاں صادقان دا ایہہ واہ نہیں لیلی واپس پکے چلی گئی۔
 ایہھے احمد یار نے محبوں دی ریاضت دے کئی رنگ پیش کیتے نیں جنویں
 ساندھنی نال نسا لیلی دے اکھن تے اکھن دن کھوہ گیر دیاں رہنا، لیلی دے اکھن تے
 باراں سال اکوتھاں کھلوتیاں رہنا، جنگل وچ لیلی دے فراق وچ پنج بے سُدھ
 پیارہنا کہ

لکڑہارے دا لکڑی سمجھ کے کوہاڑا مار دینا وغیرہ۔ احمد یار لیلی تے محبوں نوں مریا
 وکھاندا اے۔ اک گل جھڑی احمد یار دے دونوں قصیاں وچ موجود اے اوہ محبوں
 دے جینج بنا کے لیاؤن تے شیطان دے اک بڈھے دے روپ وچ دخل دیندیاں
 لیلی دے پیوںوں ایہہ پیٹی پڑھان والی اے کہ جے لاڑا صبح کتے نوں گل لالے تے
 ایہہ کمزات اے تے لیلی نوں ویاہ دین دی تھاں قتل کرن دے لائق، صبح جدوں
 لیلی دا کتا آؤندا اے تے محبوں اوس نوں گلے لالیندا اے جیہدے تے لیلی دا پو
 جج و قتل عام کر دیندا اے، جھتوں محبوں بڑی مشکل نال پیدا اے۔ ایہہ گل لیلی
 محبوں دے اردو قصیاں وچ موجود نہیں ہے۔

۳ شیریں فرہاد

شیریں فرہاد ایرانی اہلبے دی فارسی داستان اے۔ قدیم زمانے وچ فارسی دے
 شاعر نظامی گنجوی (۱۱۳۸ء-۱۱۲۲ء) نے ایس نوں خسرو شیریں دے ناں تے لکھ کے
 امر کردتا ہے پنجابی وچ ایس دا ذکر سانوں حافظ برخوردار (مسلمانی والا) توں ای
 لبھنا شروع ہو جاندا اے۔

- ۱۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی ۱۹۷۱ء، ص ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵ (اردو)
 ۲۔ مولانا شبلی نعمانی: شعرا لجم (جلد اول)، لاہور، ۱۹۴۹ء، ص ۲۳۳ (اردو)
 ۳۔ حافظ برخوردار: یوسف زلیخا، لاہور، ۱۹۱۴ء، ص ۶۔

پھیر وارث دی ہیر و تاج اک تلمیح پاروں لکھیا اے۔ پر قصہ شیریں فریاد ہاشم (۱۲۰۸ء)۔
 ۱۸۲۱ء) توں پہلاں لکھیا نظر نہیں آؤندا اے۔ احمد یار نے قصہ شیریں فریاد (۱۲۰۸ء)
 مطابق ۱۸۹۲ء و تاج مکمل کیتا اے۔ ایہہ لکھت قلمی اے تے اے لڑی چھاپے نہیں
 پڑھی۔

احمد یار دی بیان کیتی داستان موجب مدائن دے ہر زباد شاہ دے گھر خسرو
 جیا جس پر وزیر لقب پایا۔ اوس سفنے و تاج اک سوہنی عورت دیکھی، مصور شاؤرنے اوس
 دی تصویر بنی بنا دتی تے دیا کہ ایہہ شیریں اے مصور شاؤرنے خسرو دی تصویر بنا
 کے اک باغ و تاج لادتی۔ جشن نوروز سی شیریں تصویر دیکھی تے مسور نوں کھپیا ایہہ کون
 اے مصور نے اکھیا اکلیاں رساں گا۔ شیریں نے سب نوں پرانہہ گھل دتا۔ شاؤرنے
 دیا کہ مدائن دے بادشاہ ہر زباد پتر خسرو اے، بہادر روپ انوپ تے شہمت
 والا، شیریں آکھیا اک دارمیںوں ملا، شاؤرنے شیریں نوں دیا کہ خسرو آپنا شیریں
 دا عاشق اے، شیریں شکار دے بہانے مدائن خسرو نوں ملن گئی اوہ اک دو جے
 نوں ملے تے دیوانے ہو گئے۔ شیریں دے باپ نوں اوہناں دا ملنا پسند نہیں سی
 اوہد مریم ناں دی اک عورت نے خسرو نوں پچھاہ لیا۔ شیریں دانی نوں دے کے
 او تھے اپڑی، خسرو شیریں دے شہر آیا، شیریں دے باپ نے وزیراں دے
 مشورے نال فریاد نوں نہر کھوون لسی آکھیا، اوس جہان دی بازی لادتی شیریں
 نوں جنڈریاں و تاج رکھیا گیا۔ اوہ ہجرت تڑ فدے مر گئے۔ ہاشم دا قصہ

۱ سید وارث شاہ: ہیر، لاہور ۱۹۶۳ء، ص ۷۴۔

۲ شہباز ملک: قصہ (پنجابی) در اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۱۶ (دوم)،

لاہور ۱۹۷۸ء، ص ۳۶۹ (اردو)

۳ احمد یار: شیریں فریاد (قلمی) نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ء مطابق ۱۷۹۲ء، ورق ۲، ب

گہ ادھی: ص ۱ تا ۲، ب۔

احمدیاریوں پہلاں لکھیا گیا۔ ایہہ اوہدے کولوں ودھیرا مختلف اے۔ ہاشم نے ایس
 قصے نوں استنبول شہر دا قصہ قرار دتا اے تے بادشاہ داناں عزیز دسد اے فرہاد
 نوں اوس مصور دیا اے جس شیریں نوں دکھیا تے اپنی مصوری کھل کے پھیر
 شیریں دیاں امی تصویریاں بنان ڈیہہ پیا شیریں دے باپ (بادشاہ) نے اوس
 نوں منع کیتا اوہ نہ مڑیا، وزیریاں مشورہ دتا کہ فرہاد نوں سولی چاڑھ دتا جاوے
 فرہاد آکھیا جے میوں شیریں دے سامنے کھڑا کر کے سولی چاڑھیا جاوے متظور
 اے، بادشاہ نے سولی نہ چاڑھیا۔ شیریں نوں پتہ لگاتے اوہ فرہاد نوں ملن لگ
 گئی، وزیریاں دے مشورے نال بادشاہ نے فرہاد نوں شیریں دے باغ واسطے نہر
 کدھن دا حکم دتا، اوس نہر کدھ دتی، اک مکار پھپھے کٹنی حلوہ لے کے گئی تے دسیا
 کہ شیریں مرگئی اے۔ ایہہ سن کے فرہاد تے تیشہ مار با تے مرگیا، شیریں وی سن کے مر گئی۔
 ایہہ کہانی احمدیاری کہانی نوں بالکل مختلف اے۔ ایہہ وجہ اے کہ احمدیاری
 نے جہول حسن القصص (۱۸۴۲ء) لکھی تے ہاشم دا قصہ شیریں فرہاد اوس ویکھ لیا
 سی تے اوس اعتراض کیتا کہ خسرو شیریں دا جہڑا قصہ قدیم کتاباں وچ اے ہاشم نے اوس
 دے مطابق نہیں لکھیا۔ احمدیاری نے آکھیا کہ جیوں ہاشم نے قصہ لکھیا اے انج اوس
 کسے ی کتاب وچ نہیں پڑھیا۔ ہاشم دے شیریں فرہاد دے قصے اُتے میاں محمد بخش
 نے سیف الملوک (۱۸۵۵ء) وچ آکھیا کہ ہاشم نے شیریں فرہاد دا انج دا قصہ لکھ کے
 اپنی قصہ کاری نوں وٹھ لایا اے۔ اوس سنی سنائی لکھی اے۔ نظامی (گنجوی) تے ہور
 کتاباں وچ شیریں فرہاد دا قصہ جس طرح لکھیا اے ہاشم اوس طرح نہیں لکھیا۔
 ایہہ مطلب ایہہ اے کہ احمدیاری نے جہڑے ماخذ اپنے قصہ شیریں فرہاد واسطے

۱۔ ہاشم، شیریں فرہاد، لاہور، ص ۲۶ تا ۲۶۔

۲۔ احمدیاری: حسن القصص، لاہور، ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۴۔

۳۔ میاں محمد بخش: سیف الملوک، لاہور، ص ۳۱۹۔

اپنے اوہ درست نہیں جدوں کہ ہاشم نے ٹھیک ماخذ نہیں اپنائے تھے کہانیوں
سنی سنائی اتے اُساریا لے۔ احمدیاری نے اپنے بیان کیتے قصے وچ کہانی ول اپنی
توجہ نہیں دتی جتی اوس بیان وچ اثر پنگراں ول دتی لے۔ حسن، عشق تے پھر دے
بیان بڑے من کچھویں نہیں۔

۳۔ تمیم انصاری

تمیم انصاری دے قصے دی کہانی دا تعلق حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دے اک
صحابی حضرت تمیم انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ، نال لے، ظاہر لے ایہہ عربی اصل دی
کہانی لے جیہڑی پنجابی وچ لکھے جان توں پہلاں روحیاں قدیم زباناں وچ وی لکھی
گئی۔

بجپور دے عادل شاہی دور وچ ایہہ داستان ابراہیم صنعتی نے ۱۰۵۵ھ مطابق
۱۶۴۵ء وچ نظم کیتی۔ ایہدے بعد ۱۰۹۰ھ مطابق ۱۶۷۹ء وچ کتے نامعلوم مصنف
نے ایں نوں نظم کیتا، جیہدہ انخطوطہ سالار جنگ لاہوری وچ محفوظ لے، غلام رسول غلامی
نے ایہہ قصہ ۱۲۱۸ھ مطابق ۱۸۰۳ء وچ نظم کیتا۔ اردو وچ وی ایہہ داستان لکھی
گئی۔ سید محمد الدین قادری جعفری دے لکھے قصے دا انخطوطہ سالار جنگ لاہوری وچ محفوظ
لے۔ ایہدی لکھت دا سال ۱۲۵۵ھ مطابق ۱۸۳۹ء لے۔ ہندی وچ نعت خان جان
نے ۱۲۰۲ء وچ ایہہ قصہ لکھیا۔

۱۔ خلیل الرحمن واڈی (مرتب) اردو کی قدیم منظوم داستانیں (جلد اول) لاہور
۱۹۶۷ء، ص ۳۹ (اردو) ۲۔ ادھی : ص ۳۰
۳۔ ڈاکٹر گیارچند : اردو کی نثری داستانیں، کراچی ۱۹۶۹ء، ص ۶۱ (اردو)
۴۔ ڈاکٹر گوہر گوبند سنگھ لانبہ : قصہ کارا احمدیاری تے اوس دا قصہ کا روپ، Editing, Evaluation (۱۹۷۵ء مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) گورنمنٹی ٹائپ شدہ ممبر کہ تمیم الرحمن
ص ۴۴۔

احمد یار نے تمیم انصاری سے دو قصے لکھے۔ پہلے قصے بارے اوس نے حاتم نامہ (۱۸۱۴ء) وچ دس پائی تے اوہدا ماخذ مصباح (یاں مصباح) دسیا ایس قصے نوں اسی تمیم انصاری (خرد) داناں دتاے۔ دو جا قصہ اوس ۱۲۵۳ھ مطابق ۱۸۳۷ء وچ لکھیا ایس نوں اسان تمیم انصاری (کلاں) داناں دتاے۔ ایہہ دونوں قصے احمد یار سے ای نہیں لکھے۔

تمیم انصاری واقعہ مختصر طور تے ایخ لے کہ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دی وفات توں بعد اوہناں دے اک صحابی حضرت تمیم انصاری نوں جھپڑے بال بچھے دارسن اک رات اچانک اک بلا چک کے لے گئی، بست سال گزار جان تے دی جدوں اوہ واپس نہ آئے تے اوہناں دی بیوی حضرت عمرؓ (خلیفہ) کول فریادی ہوئی کہ اوس نوں دو جا نکاح کرن دی اجازت دتی جائے۔ حضرت عمرؓ نے چھ ماہ ہور انتظار کروا کے نکاح دی اجازت دے دتی، اک نیک مرد نال اوس دا نکاح کر دتا گیا۔ پہلی رات نوں حضرت تمیم انصاری ساڑھے ستاں سالوں دیاں مصیبتاں کٹ کے جدوں گھر واپس آئے تے اوہناں دا حلیہ بلاواں والا بن چکیا سی۔ اوہناں دی بیوی نے اوہناں نوں خاوند منن توں انکار کر دتا، معاملہ حضرت عمرؓ کول پیش ہو یا اوہناں تے حضرت علیؓ کول گھل دتا، جہناں حضرت تمیم انصاری دی کہانی سنی تے اوہناں نوں پہچان لیا۔ خلیفہ نے دو جا نکاح کالعدم (فسق) قرار دے دتا تے تمیم انصاری اپنے گھر اپرٹ گئے۔

غلامی دا تمیم انصاری (اردو ۱۲۱۸ھ مطابق ۱۸۰۳ء) تے احمد یار دے دونوں قصیاں نوں سامنے رکھیا جے تے ایہہ تے بنیادی طور تے کہانی اگوا ای بیان کر دے نیں،

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء ص ۱۷۵۔

۲۔ احمد یار، تمیم انصاری، لاہور (س، ن) ۲۔

۳۔ ویرے لئی دیکھو ایس مقالے دا نتیجا باب (تمیم انصاری)

پر غلامی تے احمد یار دیاں قصیاں وچ کئی فرق وی نہیں جویں تمیم انصاری دے گھر
 آؤن تے جدوں اوہناں دی بوی اوہناں نوں خاوند منن توں انکار کر دی
 اے تے غلامی ایں معاملے نوں لڑائی آکھ کے اگے ٹر پیندا اے۔ جدوں کہ
 احمد یار دے تمیم انصاری (کلاں) وچ ایں تکرار نوں بڑا لٹاں کر کے تے حکایتاں
 بیان کر کے اُلکیا گیا اے۔ غلامی دی لکھت دا انداز ایہہ اے کہ ساری داستان حضرت
 علیؑ نوں مخاطب کر کے بیان ہوئی اے، جدوں کہ احمد یار دیاں دونوں لکھتاں ا
 انداز ایہہ نہیں۔ احمد یار دیاں پہناں دونوں لکھتاں وچ بنیادی طور تے، تے ایہو
 فرق اے کہ خرد وچ گل اختصار نال بیان ہوئی اے جدوں کہ کلاں وچ دیرے
 نال۔ تمیم انصاری (خرد) وچ پری عیسیٰ بانی پہلاں ای مسلمان اے جدوں کہ کلاں وچ ایہہ
 حضرت تمیم انصاری دے سمجھوں مسلمان ہوندی اے۔ تمیم انصاری (خرد، کلاں) وچ
 عجیب و غریب جانور (پکھیرو) دا تعلق نبی اسحاق نال دسیا گیا اے۔ جدوں کہ
 غلامی دے قسطے وچ ایں نوں نبی آخر الزماں (حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم) دا سیرغ
 لکھیا گیا اے۔

تمیم انصاری (خرد) نوں ۱۹۲۸ء وچ پھالیہ توں میاں جلال الدین نے شائع کیتا
 جہدے وچ چیتا وئی دتی اے کہ قسطے دا موضوع روایات اے۔ ترنڈی شریف

۱۔ غلام رسول غلامی: تمیم انصاری، اردو کی قدیم منظوم داستانیں، (جلد اول)

لاہور، ۱۹۶۷ء، ص ۵۶۳ (اردو)

۲۔ احمد یار: تمیم انصاری (کلاں)، لاہور (س، ن) ص ۱۳۔

۳۔ احمد یار: تمیم انصاری (خرد) پھالیہ ۱۹۲۸ء، ص ۱۰۔

۴۔ احمد یار: تمیم انصاری (کلاں)، لاہور (س، ن) ص ۱۷۔

۵۔ اوسسی: ص ۲۰

۶۔ غلام رسول غلامی: تمیم انصاری، در اردو کی قدیم منظوم داستانیں (جلد اول)، لاہور (اردو)

توں صرف ایہہ ثابت اے کہ تمیم انصاری نے نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نوں دیا
کہ اہل فلسطین نے جہاز دے کسے سمندری جزیرے اپڑن نال جسا سرتے دجال
نوں ویکھیا تے گلاں کیتیاں۔ ناشر نے لکھیا اے کہ ایس قصے نوں واقعیان دے
لحاظ نال نہ ویکھیا جائے۔ ایس قصے وچ لکھن والیاں ودھیریاں گلاں زیب
داستان لئی من و چار پائیاں نیں۔

۴۔ حاتم نامہ

قصہ حاتم طائی عربی اصل دی داستان اے۔ حاتم طائی طے یاں طائی قبیلے
دا اک عربی سردار سی، جیڑا حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم (۱، ۵ء - ۶۳۲ء) توں پہلاں
ہویا اے۔ اوہ بڑا سخی تے نیک انسان سی۔

قدیم زمانے وچ فارسی وچ ایہہ قصہ ودھیرا لکھیا گیا۔ ۱۱۴۴ھ مطابق ۱۷۳۱ء
دا لکھیا اک قصہ مرشد آباد دی بوڈلین لائبریری وچ موجود اے، ۱۱۸۵ھ مطابق
۱۷۷۱ء دا مکتوبہ ہفت سیر حاتم برٹش میوزیم دی لائبریری وچ تے دو حصیاں وچ
حاتم طائی تے ہفت انصاف حاتم) ایہہ داستان انڈیا آفس وچ پئی اے۔
اک نسخہ مکتوبہ ۱۱۸۹ھ مطابق ۱۷۷۵ء دا ڈنبر لائبریری وچ موجود اے۔

اردو وچ علی نے مشنری گلشن احسان (مکتوبہ ۴، ۱۲۰ھ مطابق ۱۷۸۹ء) دے
ناں تے لکھیا۔ جہان شاعر نے ہفت سیر حاتم دے ناں تے ۱۲۱۵ھ مطابق ۱۸۰۰ء
وچ رچیا تے آرائش محفل داناں دے کسے حیدری نے ۱۸۰۱ء وچ لکھیا۔

۱۔ احمد یار: تمیم انصاری (خرڈ)، پھالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۲۴۔

۲۔ کانھ سنگھ ناچھ، جہاں کوش، پٹیالہ، ۱۹۶۴ء، ص ۲۷ (گورکھی)

۳۔ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی، ۱۹۶۹ء، ص ۶۸۷ (اردو)

۴۔ ادھی: ص ۶۸۷۔

۵۔ ادھی: ص ۶۸۸۔

احمد یار اپنی لکھت و ترح اک تمھاں مہارہ دانش دا ذکر کردائے۔

پنجابی وچ احمد یار تول پہلاں صرف اک قصہ لہجائے بہیدی دس ۱۹۶۸ء و ترح شمشیر سنگھ اشوک نے پانی لہجے نامعلوم شاعر دی تصنیف لے جس نوں شاعر سوندھا (کالیاں والا) نے فارسی توں گورکھی (پنجابی) و ترح ترجمہ کیتا۔ دھرم سنگھ موجیب ایہدے ترجمہ کرن دا سال ۸-۱۸۰۷ء لکھے۔ ایہہ لکھت نرول پنجابی و ترح نہیں سگوں ہندی بھا کھا قسم دی بولی لے۔

اتنے ماہے سوال پچائے کسٹ پائے کے میت ملائے

احمد یار نے ایہہ داستان ۱۲۳۰ھ مطابق ۱۸۱۲ء و ترح مکمل کیتی۔

حاتم طائی دی ایہہ داستان عزم تے عمل دی داستان اے۔ احمد یار موجب بندے تے سارے اسی جو بندے نیں مزہ تے تداے کہ جے کوئی حاتم وانگ جوے مطلب ایہہ اے کہ اپنی حیاتی نوکاں دی خدمت واسطے وقف کردیوے ایسے داستان و ترح کُل ست سفر نیں شروع دے رہا چھے و ترح احمد یار حسن بانو تے اوس دے چاہن لے میر شامی دا تعارف کردا لے جس نوں حسن بانو مانی بڈھی دے پڑھان تے ست سوال کردی لے کہ ایہدے جواب لے آتے حسن بانو نال و یاہ کر لے حاتم میر شامی دی تمھاں سفر کرن دا ارادہ کردا لے تے حسن بانو توں وعدہ لے لیندا لے کہ جے حاتم ستاں دے ٹھیک جواب لے آئے تے حسن بانو نوں حاصل کر لوے

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء ص ۳۲۔

۲۔ شمشیر سنگھ اشوک: ساڈا ہتھ لکھت پنجابی ساہت، امرتسر ۱۹۶۸ء ص ۲۰۲-۲۰۳ (پورٹی)

۳۔ دھرم سنگھ: مہاراجہ رنجیت سنگھ ہمسکالی پنجابی کوتا و ترح، گدو و ترح درپن، امرتسر

۱۹۷۶ء (گورکھی)

۴۔ شمشیر سنگھ اشوک: ساڈا ہتھ لکھت پنجابی ساہت، امرتسر ۱۹۶۸ء ص ۲۰۲ (گورکھی)

۵۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء ص ۲۸۔

تے اوس نون اجازت ہوئے گی کہ اوہ اگوں حسن بانو جس نون چاہے دے دیوے
 انج اوہ ستاں سفراں و توح ستاں سوالاں دے ٹھیک جواب لے اوندالے جدوں
 ایہہ جواب میرشامی دے ذریعے حسن بانو تیکر اپڑ دے تے درست نکل دے نیں،
 تے حاتم حسن بانو نون حاصل کر لیندالے، اوہ حسن بانو، میرشامی نون دے کے اپنے
 وطن پرت جاندا لے سوالاں تے جواباں دا ویر دا مختصر طور تے انج لے:

۱۔ اجاڑ تھال و توح جھلا ہویا بندہ اوہ بڈھا لے جس ستر و رہے پہلاں اک تلاتے
 اک کڑی دیکھی سی، اوس نے اوہنوں لت ماری تے اوہ دُور جا پیا، حاتم نے اوس نون
 آو کڑاں تے طلسم چوں کڈھ کے کڑی کول اپڑا دتا۔

۲۔ وڈے دروازے تے لکھے "بھلا کرے تے ندی و توح سٹے" دی حقیقت ایہہ لے کہ
 بندے داناں شاکر لے جس نے دیالے کہ اوہ دور وٹیاں تے گھبیر شکر روز ندی
 و توح سٹا سی، اوس نون سونے دیاں مہراں لہجیاں سن انج اوہ مالدار ہو گیا تے اوس نے
 محل دے دروازے تے لکھوایا۔ "بھلا کرے تے ندی و توح سٹے"

۳۔ اجاڑ و توح جھپڑا بندہ ایہہ کہند اپھر دالے کہ "منہ کریں تے کیئا پاویں" ایس دی
 حقیقت ایہہ لے کہ اک تھال اک بندہ پجرے و توح قید سی اوس قول نہ پالیا خزانہ
 لہجائے چوتھا حصہ نہ تھانوری گھاناں اوس دیاں اکھاں روشن ہویاں تے حاتم نے
 اوس نون آزاد کیئا۔

۴۔ "سچ بولے خوشیاں پاوے" دروازے اُتے لکھے دی حقیقت ایہہ لے کہ اک غریب بندہ
 چوراں نال رل گیا۔ جنگل و توح اک نورانی چہرہ دیکھ کے چورنس گئے اوس بندے سچ بولیا
 خزانہ اوس نون مل گیا۔ ایہہ عبارت اوس نے اپنے محل دے دروازے تے لکھوایا
 ہوئی سی۔

۵۔ پہاڑ دے پھلے پاسیوں آون والی آواز تے جھپڑے بندے نس جان دے نیں اوہ
 جبل ندا اُتے قہقہہ دیوار ول جان دے نیں اوہناں نون آواز ملک الموت و لوں آوندی لے۔
 ۶۔ حسن بانو دے کول موجود مرغابی دے آندے درگا آندا، حاتم لے اوندالے،

تے دسدائے کہ ایہہ بزرخ والے خزانے والے۔

۷۔ ہوائی حمام دی حقیقت اک طلسم دی اے جس وچ دا طوطا حاتم مہتوں ہلاک ہوندا

اے تے حمام تہس تہس ہو جاندا اے۔

ایس سارے قصے وچ جادو، طلسم، جن بھوت پریاں وغیرہ دا مافوق الفطرت ماحول
اے حاتم نوں توحید پرست دسیا گیا اے۔ ساری داستان وچ ”بھلا کرو تے بھلیائی کھٹو“
دا پرچار اے ہندوستان دے سفر وچ احمد یار مہتوں دے رواجوں وچوں ستی دا ذکر
دی کردائے اے۔

حسن لقصص

حسن لقصص ریوسف زلیخا) دی بنیادی کہانی اللہ تعالیٰ ولوں نبی آخر الزماں سرور
کائنات فخر موجودات ہادی برحق حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم اُتے نازل فرمائے۔ قرآن
پاک وچ ایہہ سورۃ یوسف دے ناں نال پارہ ۱۱ وچ آؤندی اے جیہڑی مکی اے
ایس سورۃ دیاں کل ۱۱ آیتاں نیں۔ آیت ۴ تا ۱۰۰ تیکر ایہہ داستان بیان ہوی اے،
جس دا خلاصہ انج اے کہ حضرت یوسف علیہ السلام نے اپنے باپ یعقوب علیہ السلام
نوں دسیا کہ اوہناں اک خواب دیکھیا اے جس وچ یاراں تارے تے سورج اوہناں
نوں سجدہ کر رہے نیں، باپ نے آکھیا ایہہ ذکر بھراواں نال نہ کرنا، رب تعالیٰ تہانو
تعبیر دا علم سکھائے گا۔ بھراواں نے سوچیا باپ یوسف نوں زیادہ پیار کردائے
ایس لئی مارٹوٹیاں کسے ملک سٹ دیو اوہناں باپ دی اجازت نال یوسف
نوں جنگل کھڑیا، کھوہ وچ سٹ کے باپ نوں آکھ دتا اوس نوں بیٹا دیکھا

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۱۵۰

۲۔ اوصی، ص ۱۷۶۔

۳۔ القرآن: مترجم و معنی (اردو)، مرتبہ مولانا حاجی احمد علی، لاہور ۱۳۸۲ھ، ص ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰ (عربی)

گیا اے۔ باپ نے صبر کیا، اک قافلے والیاں یوسف نوں کھوہ وچوں کڈھیا تے بھراواں
 جھگڑا کر کے گنتی دیاں چوانیاں توں وچ دتا مہر وچ جس نے حضرت یوسف نوں
 خریدیا ادھدی بیوی نے حضرت یوسف نوں پھسلان لمی دروازے بند کر لے
 اللہ تعالیٰ نے حضرت یوسف نوں بریائی توں بچا لیا، پر عورت نے اپنے خاوند نوں
 شکایت لائی۔ حضرت یوسف سچے نکلے مہر دیاں عورتاں نے اکھیا عزیز دی بیوی غلام
 نوں چاہندی اے۔ عزیز دی بیوی نے جدوں عورتاں دی دعوت کر کے غلام نوں
 سدیا تے عورتاں نے اپنے ہتھ کٹ لے۔ عزیز دی بیوی نے حضرت یوسف نوں
 اکھا نہ منن تے قید وچ گھسا دتا، او تھے حضرت یوسف نے دو قیدیاں دیاں خواہاں
 دیاں تعبیراں دسیاں جو درست نکلیاں۔ اوہناں وچوں اک دے ذریعے عزیز مہر دیاں
 خواہاں دیاں تعبیراں دسیاں تے عزیز مہر دی بیوی دے قصور منن تے رہائی حاصل
 کیتی تے بادشاہ دے خزانیاں اُتے معتبر لگے۔ حضرت یوسف دے بھل غلہ بعین
 آئے تے حضرت یوسف نے پچپان لیا پھیر اپنا آپ ظاہر کر دتا۔ بھراواں غلطی دا
 اقرار کیتا تے معافی منگی، سارا کنبہ یوسف کول آیا تے یوسف نوں سجدہ کیتا،
 ایہ یوسف دے پہلے خواب دی تعبیر سی۔

حضرت یوسفؑ دی ایہہ داستان قرآن پاک توں پہلاں بائبل وچ وی
 بیان ہوئی اے اوہ ذرا کو مختلف اے۔ جیویں بائبل وچ درج اے کہ حضرت
 یوسفؑ دی پہلی خواب سن کے حضرت یعقوب علیہ السلام بڑے گرم ہوئے تے
 آکھیا "کیہن مینوں نے تیری ماں نوں تیرے اگے جھکنا پے گا چپ اہیہاں
 گلاں نہ کر" جدوں کہ قرآن پاک وچ حضرت یعقوب داروہ نرم تے شفیق
 باپ والا اے۔ اوہ فرمادے ہیں ایہہ خواب بھراواں نوں نہ سائیں، رب تعالیٰ

۱۔ القرآن: ترجمہ و محشی (اردو) مرتبہ: مولانا حاجی احمد علی، لاہور ۱۳۸۲ھ، ص ۳۵، ۳۶، ۳۷ (عربی)
 ۲۔ بشیر حسین ناظم، ابدی آوازاں، لاہور ۱۳۹۲ھ، ص ۲۲۷۔

تینوں تعبیر (درا علم) سکھائے گا۔ ایک فرق بائبل تے قرآن پاک دی داستان و توح ایہ
 وی اے کہ بائبل و توح دیا گیا اے کہ حضرت یوسف نوں اسماعیلیاں نے دیکھا۔
 جدوں کہ قرآن پاک و توح ایہ نہیں۔ قرآن پاک و توح عزیز مصر دی بیوی داناں
 درج نہیں جدوں کہ بائبل و توح دے باب پیدائش و توح دیا اے کہ حضرت
 یوسف نے مصر دے اک کاہن فوطیفرع دی دھی آسنا تھ نال نکاح کیتا۔ اسلامی
 مفسراں نے عام کر کے دیا اے کہ جس عورت نال حضرت یوسف دا نکاح ہویا
 اوہ زلیخا سی۔

حضرت یوسف دی ایہ داستان قرآن پاک توں بعد تفسیراں راہیں اگے سڑی
 تے ایہ تھ کہ کاری و توح داخل ہو گئی، کیوں جے قرآن و توح وی ایس نوں قصیاں
 و توح بہت اچھا قصہ قرار دتا گیا ہے "حسن بقصص"
 مولانا شبلی نعمانی نے شعراجم (حصہ اول) و توح لکھیا اے کہ فارسی دے مشہور
 شاعر فردوسی (۳۲۹ء مطابق ۹۲۰ء - ۴۱۱ء مطابق ۱۰۲۰ء) نے اہل بغداد دی
 فرمائش تے یوسف زلیخا لکھی۔ پر حافظ محمود شیرازی نے ایہ ثابت کیتا اے کہ ایہ
 یوسف زلیخا فردوسی دی تصنیف نہیں ایہ کسے ہرودی اے تے شاہنامہ (فردوسی)
 توں بعد لکھی گئی۔ امام غزالی (وفات ۵۰۵ء مطابق ۱۱۱۱ء) نے ایہ قصہ عربی و توح
 مرتب کیتا جس دے بعد و توح کسی زبان و توح ترجمے ہوئے۔ فارسی و توح مولانا

نے بشیر حسین ناظم: ابدی آوازاں، لاہور ۱۳۶۲ھ، ص ۲۲۸۔

کے (وحی) ص ۲۲۸۔

۳۔ القرآن: مترجم و توح (اردو) مرتبہ مولانا حاجی احمد علی صاحب، لاہور ۱۳۸۲ھ، ص ۲۴، ۲۵

۴۔ مولانا شبلی نعمانی، شعراجم (جلد اول) لاہور ۱۹۲۹ء، ص ۹۲ (اردو)

۵۔ حافظ محمود شیرانی: مقالات حافظ شیرانی، مرتبہ سید محمود شیرانی، جلد: ۴، لاہور

۱۹۶۸ء، ص ۳۶ (اردو) تے بشیر حسین ناظم: ابدی آوازاں، لاہور ۱۳۶۲ھ، ص ۲۲۹۔

نور الدین عبدالرحمن جامی (پیدائش ۸۱۰ھ مطابق ۱۴۱۲ء) جیٹری یوسف زلیخا لکھی اوہ
 ایک شاعر کے لئے

اردو و تہ نگار نے مولانا جامی سے یوسف زلیخا توں متاثر ہو کے ایہہ قصہ
 لکھیاً۔

عبدالغفور قریشی نے پنجابی و تہ سب توں پہلا یوسف زلیخا دا قصہ ۱۵۷۳ء
 دا لکھیاً قرار دتا اے، پر اوہناں نے نہ تے ایہدے لکھیاری دا ناں لکھیائے تے
 نہ ای کوئی حوالہ دتا اے کیے حافظ برخوردار (مسلمانی دالا) نے اورنگزیب عالمگیر کے
 زمانے و تہ نواب جعفر خاں دی فرمائش تے اپنا قصہ یوسف زلیخا ۱۰۹۰ھ مطابق
 ۱۶۷۹ء و تہ لکھیاً۔ ایہہ قصہ ای جے توڑی پنجابی و تہ سب توں پرانا قصہ یوسف
 زلیخا قرار دتا جاسکدا اے۔ صدیق لالی نے اپنا قصہ یوسف زلیخا محمد شاہ بادشاہ
 دی تخت نشینی دے ستویں ورہے ۱۱۳۸ھ مطابق ۱۷۲۵ء و تہ جوڑیا ہے ایہدے
 بعد رانجھا برخوردار تخت ہزارے دالا نے یوسف زلیخا ۱۱۷۶ھ مطابق ۱۷۶۲ء و تہ
 نظم کیتی ہے۔ یوسف زلیخا دے لکھیاریں و تہ اگلا نمبر مولوی عبدالحکیم بہاولپوری دا
 اے جہناں ایہہ قصہ ۱۲۱۸ھ مطابق ۱۸۰۳ء و تہ لکھیاً۔ احمد یار دے سمکالی شاعر

۱ بشیر حسین ناظم: ابدی آوازاں، لاہور۔ ۱۳۹۲ھ، ص ۲۴۷۔

۲ ڈاکٹر گوہر سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ (Editing
 Evaluation) مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) امرتسر ۱۹۷۵ء، گورکھی
 ٹائپ شدہ مملو کہ راقم الحروف، ص ۴۰۔

۳ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۱۶۴۔

۴ حافظ برخوردار: یوسف زلیخا، لاہور ۱۹۱۴ء، ص ۵۳۔

۵ مولانا بخش کشتہ: پنجابی شاعران دا تذکرہ، لاہور ۱۹۶۰ء، ص ۹۹۔

۶ قریشی احمد حسین قلعداری: پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور ۱۹۷۵ء، ص ۳۵۹۔

۷ مولوی عبدالحکیم: زلیخا، لاہور ۱۹۱۴ء، ص ۹۹۔

رکن الدین نے قصہ یوسف زلیخا ۱۲۴۰ھ مطابق ۱۸۲۲ء و تاح لکھیا سی جہاں تک نامکمل قلمی نسخہ ڈاکٹر گوہر سنگھ لائبریری (بھارت) کو موجود ہے۔ احمدیہ نے یوسف زلیخا واقصہ دو وار لکھیا۔ پہلا قصہ جہاں اوس جوانی کے دور و تاح لکھیا ایہدے دل اشارہ اوس قصہ کامروپ و تاح کیتا ہے۔ تے حاتم نامہ (۱۸۱۴ء) و تاح باقاعدہ لکھا گیا ہون و اقرار کیتا۔ جہوں کہ دو جات قصہ اوس ۱۲۵۱ھ مطابق ۱۸۲۲ء و تاح لکھیا۔ پہلے واک قلمی نسخہ ڈاکٹر گوہر سنگھ لائبریری کو موجود ہے۔ جہوں کہ دو جات چھاپے چڑھ چکيا ہے۔

احمدیہ ری لکھی یوسف زلیخا جہاں اوس جوانی کے زمانے و تاح لکھی خالص قصہ ہے۔ ایہدے و تاح قرآنی آیتاں وغیرہ درج نہیں ایہدے و تاح بوہتا کر کے زلیخا کے ہجر دی پٹرنوں ایلکیا گیا ہے۔ جہوں کہ اوہدا قصہ حسن بقیص قصہ کاری کے نال نال اک تفسیر دی ہے۔ ایہدے و تاح قرآن پاک توں اڈا احمدیہ نے جہاں کتابا ماخذ پاروں و تیاں نہیں اوہناں و تاح تفسیر شمس مجالس تفسیر حسینی تے تفسیر منیر شامل

۱ ڈاکٹر گوہر سنگھ لائبریری: قصہ کار احمدیہ تے اوس واقصہ کامروپ (Editing Evaluation) مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) امرتسر، د۔ ۱۹۷۰ء گورکھپٹی ٹائپ شدہ، مملو کہ راقم الحروف، ص ۴۱۔

۲ احمدیہ: کامروپ قلمی، مملو کہ ڈاکٹر وحید ترشی اورق ۱۰۴ الف۔

۳ احمدیہ: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۴۔

۴ احمدیہ: حسن بقیص، لاہور، ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۳۔

۵ ڈاکٹر گوہر سنگھ لائبریری: قصہ کار احمدیہ تے اوس واقصہ کامروپ (Editing Evaluation) مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) امرتسر، د۔ ۱۹۷۰ء گورکھپٹی ٹائپ شدہ، مملو کہ راقم الحروف، ص ۴۱۔

۶ اوس: ص ۴۱۔ احمدیہ: حسن بقیص، لاہور، ۱۳۳۶ھ، ص ۲۲۳۔

نیں۔ اس سلسلے و توح احمد یار د آ اکھنا لے کہ اوس نے سورۃ یوسف دے مضمون نوں سامنے رکھیا لے۔ قافیہ یاں فقرہ (مصرعہ) دے درہ گھٹ ہون دا اوس اگا خیال نہیں کیتا۔ ایہدے و توح اوس طریقہ ایہہ اپنایا لے کہ پہلاں عام کر کے اوہ آنت یاں اوس دے مضمون نوں لیاؤندا لے اوہدے بعد اوہدی تفسیر کردا لے جیہدے و توح کتے نکتہ کتے اشارہ کتے تصوف دی گل کتے ذکر دی گل آؤندی لے۔ کتے حکایت آؤندی لے کتے حدیث تے کتے مسئلہ آؤندا لے تے کتے مقولہ شاعر آؤندا لے۔ پنج اوس مضمون نوں درہ توں درہ تارن دا چارہ کیتا گیا لے۔

کہانی دل و لکھیا جاوے تے احمد یار قرآنی قصے دے نال نال اپنے دور تیکرے قصہ یوسف زینجا دی کہانی اتے نگاہ کیتی بیٹھا لے تے اوہدے توں فائدہ اٹھاندا لے۔ اوہ نری تفسیر دے حق و توح نہیں کیوں جے اوہ آپ لکھدا لے کہ صدیق لالی نے جیہڑا یوسف زینجا دا قصہ لکھیا لے اوہ بس تصوف دا قصہ لے۔ صدیق لالی نے قرآنی قصے نوں فقہ تے تفسیر دے حوالے نال خبر بنا کے پیش کیتا لے۔ احمد یار نے قرآن پاک دے ایس احسن قصے نوں تفسیر کیتا لے اوہ زیادہ توں زیادہ اوہدے اصلی ماخذال دے نیڑے رہیا لے، پر پھیروی ایہدے و توح اوس دی قصہ کاری اپنے پورے تک نقشے نال موجود لے۔

۱۔ احمد یار: احسن بقیص، لاہور ۱۳۳۶ھ ص ۲۲۲۔

۲۔ اوصی: ص ۲۲۲۔

۳۔ اوصی: ص ۲۲۳۔

۴۔ اوصی: ص ۲۲۵۔

احمد یار دیوبندی شاعری (ماخذ موضوع)

اسلام کے بنیادی عقیدے (قرآن احادیث فقہ دینی حوالے نال)

اسلام دی بنیاد

دین اسلام داسب توں وڈا سومان تے منبع قرآن پاک اے جیہڑا نبی آخر الزماں حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم اتے رب تعالیٰ و توں نازل ہويا، ایہدے وچ تھان تھان تے رب تعالیٰ دی توحید دا ذکر ملدا اے اک تھان ارشاد ہوندا اے :

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ كُنْتُ عَلٰى نَفْسِيْ الرَّحْمٰتٰہ
(پارہ : ۷، الانعام : ۱۲)

ترجمہ : اوہناں کو لوں پچھو اسمان تے زمین وچ جو کچھ ہے اوہ کس دالے کہہ دیو
سب کچھ اللہ ای دالے ایس نے اپنے اتے رحم لازم کر لیا اے۔

ایس حوالے نال دیکھیا جاوے تے اسلام داسب توں پہلا حکم تے مسلمان دے
ایان داسب توں اہم جزو رب تعالیٰ دی ربوبیت تے اوہدا کُل کائنات وچ
واحد تے لاشریک مالک تے خالق ہونا اے۔ ایس توں بعد دین اسلام دے پار
ہور رکن نہیں، نماز، روزہ، حج تے زکوٰۃ، توحید دے نال رسالت نوں رلاک
کلمہ طیبہ بن دالے جیہڑا اسلام دا پہلا رکن اے :

لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ -

۱۔ القرآن: حاشیہ و ترجمہ (اردو) مولانا احمد علی، لاہور، ۱۳۸۲ھ مطابق ۱۹۶۲ء، ص ۲۰۴، ۲۰۵ (عربی)
۲۔ سید امیر علی: روح اسلام اردو ترجمہ محمد ادریس، لاہور، ۱۹۶۲ء، ص ۲۰۱، ۲۰۲ (اردو)

ترجمہ: انہیں کوئی اللہ سے سوا حضرت محمد (صلی اللہ علیہ وسلم) اللہ کے رسول نہیں:
 نمازتے زکوٰۃ اور حکم قرآن پاک و حج کئی تھاں آؤندا اے جیویں سورۃ البقرہ و حج:
 وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ (۲۳)
 ترجمہ: تے نماز قائم کرو تے زکوٰۃ ولیو تے رکوع کرن والیاں دے نال رکوع
 کرو۔^۱

روزے دا ذکر وی قرآن پاک و حج کئی تھاں آؤندا اے۔ ایہہ وی سورۃ

البقرہ دے حوالے نال دیکھو:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ
 مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۸۳)

ترجمہ: اے ایمان والیو تہاڑے اُتے روزے فرض کیتے گئے نیں جیویں کہ اوہناں
 لوکاں تے فرض کیتے گئے سن جیہڑے تہاڑے توں پہلاں سن تاں جے تسیں پرہیزگار
 ہو جاؤ تے۔

انج ای حج بارے رب تعالیٰ و توں ارشاد ہوندا اے۔ سورۃ الحج و حج رب

تعالیٰ رسول پاکؐ نوں مخاطب نیں:

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَا تُوَكَّلُ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ
 مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ (۲۷)

ترجمہ: تے لوکاں و حج دا اعلان کر دے کہ تیرے کول پیدل تے پتلے دے
 اُونٹھاں اُتے دُور دراز دے رستیاں توں آؤن تے۔

قرآن پاک و حج جیہڑے مڈھلے اسلامی ضابطے ہدائتاں تے اصول نیں اوہناں

۱۔ القرآن: حاشیہ و ترجمہ (اردو) مولانا احمد علی، لاہور ۱۳۸۲ھ مطابق ۱۹۶۲ء، ص ۱۱ (عربی)

۲۔ اوہی: ص ۴۲ -

۳۔ اوہی: ص ۵۳۴ -

نوں نبی آخر الزماں رسول برحق حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم نے اپنی حیاتی تے گلاں
(حدیثاں) دے ذریعے مجھڑا تے تاریا۔

شرعیّت دے حکم دو طرح دے نیں، اک اوہ جنہاں دا حکم قرآن تے حدیث وچ
تارواں لے ادوجے اوہ جنہاں دا قرآن تے حدیث وچ واضح ذکر نہیں ایہہیاں تھیں
اُتے نص دے مسائل یا غیر منسوسہ مسائل اُتے اجتہاد لاگو ہوندا اے ایس لسی فقہاء کرام
قرآن تے حدیث دی نص اُتے گوہ کر کے غیر منصوص مسلیاں دا حکم لہجے نیں تے
ایہناں مسلیاں اُتے اجتہاد اُتے عمل کرن لسی راہواں کھولدے نیں۔ اہمت دے
جنہاں عالماں نوں شرعیّت وچ سمجھ تے دانش دا درجہ حاصل ہوندا اے۔ ایہہ
فقہ دے مسلیاں نوں تارن تے نکھیڑن دا چارہ کر دے نیں تے ایہہ اتی شرعیّت
دے علم دے این نیں۔ قرآن احادیث اجماع اُتے قیاس راہیں فقہاء
اسلام دے کُل احکام یاں اسلام دی کل شرعیّت دا اتار کر دنا اے ایہہ حیاتی دا
اک جیہہ ضابطہ اے جیہہ دین تے دنیا دونواں اُتے پلا کھاری بیٹھا اے اک
مسلمان تاں ای مسلمان لے جدوں اوہ پورے دا پورا ایس ضابطے دے توالے
نال اسلام وچ داخل ہوندا اے۔ ایسے لسی اسلام نوں دین آکھیا جاندا اے۔

اسلام خطہ عرب توں باہر

خطہ پاک عرب جتھے رب تعالیٰ دے سچے تے آخری نبی حضرت محمد صلی اللہ
علیہ وسلم قرآن تے اپنی پاک حیاتی راہیں سچے رب دی ہدایت لے کے آئے اسلام
دا ایہہ سچا پیغام ہن کُل دنیا اُتے کھنڈنا شروع ہوندا اے۔ سب توں پہلاں ۵۰
وچ جدوں مسلماناں اُتے کافراں نے حیاتی تنگ کر دتی، حضور دے حکم تے کچھ
مسلمان مرد عورتاں حبشہ ہجرت کر گئے تے اوتھوں لے بادشاہ لے دربار

۱۰۰ قدوری: کتاب العلوۃ ترجمہ و شرح خالد محمود، لاہور (س.ن) ص ۳ (اردو)

وہ کلمہ طیبہ جا پڑھیا۔ حضرت جعفر نے سورۃ مریم دی تلاوت کیتی، شاہ حبشہ اسلام کے
 سچے تھے سچے پیغام اُتے ایمان لے آیا۔ ایہدے بعد اسلام دا پیغام خور حضور
 کے ذریعے سفارتاں راہیں باہر گھلیا گیا۔

اسلام، برصغیر و توح

خطہ عرب تے برصغیر دے تعلق و دھیرے پُرا نے نہیں۔ قدیم زمانے و توح دونوں
 خطیوں دے تجارتی رابطے قائم ہو گئے سن۔ حضرت عمر رضی اللہ عنہ نے خلافت دے زمانے
 و توح اوہناں دے حکم اتے حکم بن عمرو ثعلبی اسلامی لشکر لے کے مکران و لٹریا گراہ
 و توح ایرانی فوجاں دے ایس دا مقابلہ کیتا۔ ایرانیوں نے اپنی مدد واسطے سندھ دے
 راجہ کولوں فوج منگوائی جس نوں شکست ہوئی، مال غنیمت و توح قدیم ہندوستان
 دے ہاتھی وی سن۔ ایدوں مگروں فتح سندھ مشہور مسلم جرنیل محمد بن قاسم ہفتوں ۷۱۲ء
 و توح ہوئی۔ ایس راہیں اسلام اک مکمل صورت و توح برصغیر و توح داخل ہو یا۔ محمد بن قاسم
 نے نظم تے نسخ قائم کیتا۔ سٹھ ستر سال تو طبی مسلماناں دا حکم چلدا رہیا۔ ایہدے بعد
 تے حجازی دے جھگڑے پاروں حکومت کمزور پے گئی۔ ۹۰۲ء و توح ملتان و توح بنو
 سامر نے اپنی خود مختاری دا اعلان کر دتا تے ایج ملتان تے منصورہ دیاں خود
 مختار ریاستاں قائم ہو گئیاں۔ ایہدے بعد ایس علاقے و توح اسمعیلی عقاید دے قریبی
 لوکاں نے زور پھیریا تے ۱۰۱۰ء و توح اک قریبی حاکم البلیغ داورد ملتان اتے قبضہ
 ہو گیا۔ ایہدے دیکھ کے سلطان محمود غزنوی نے ملتان اتے حملہ کر کے ایس علاقے و توح

۱۔ محمد یعقوب سفری: فخر و جہاں، جہلم۔ ۱۹۷۷ء، ص ۱۰۵ تا ۱۰۸ د جوالہ تفسیری احمدیہ

خاں و رحمت اللعالمین (اول) سلیمان منصور پوری)

۲۔ شیخ محمد اکرام: آب کوثر، لاہور۔ ۱۹۷۵ء (۱۹ ستواں)، ص ۲۰ (اردو)

۳۔ اوصی: ص ۲۱ -

تصطیباں و اصفایا کردتا۔ اینج سندھ را کُل علاقہ اہل سنت الجماعت بادشاہوں سے تابع ہو گیا۔ سلطان محمود غزنوی دیاں اڈ واڈ فتوحات و افادہ ایہہ ہویا کہ لاہور و تاج اسلامی حکومت قائم ہو گئی۔ غزنی توں کئی اہل علم حکومتی کماں دے سلسلہ و تاج لاہور آن آباد ہوئے۔ ایہناں پاروں ایہہ شہر اسلامی علماں تے اسلام دی اشاعت دا مرکز بن گیا۔ ایچھے وارد ہون والیاں وچوں حضرت شیخ اسمعیل، حضرت داتا گنج بخش علی ہجویری (۱۰۰۹ء-۱۰۷۲ء) تے شیخ حسین زنجانی جیہہ نامور عالم تے صوفی بزرگ شامل نہیں کئے۔ بہت سارے مسلمان خاندان ایس زمانے و تاج ایچھے آباد ہوئے سن۔ ایہناں خانداناں وچوں وی کئی بزرگاں نے اپنی نیکی پاکبازی تے اسلام دی تبلیغ تے اشاعت دے سلسلے و تاج ناں پیدا کیتا۔ ایہناں وچوں ای اک سنت سید احمد المعروف سلطان سنی سرور سن جیہڑے ملتان دے علاقے و تاج پیدا ہوئے۔ سوہدرہ تے دسر و نکل ہے تے ڈیرہ غازیخان و تاج مالک حقیقی ناں جا ملے۔ ایہہ ۱۱۸۶ء و از زمانہ لے کئے۔ ایہناں توں علاوہ امام حسن صنعالی لاہوری، شیخ عزیز الدین مکی لاہوری جنہاں دا اصل وطن بغداد سی ایہہ ۵۷۴ھ مطابق ۱۱۷۸ء نوں درمہ تشریف لیاے رشتے ہدایت دا سلسلہ جاری کیتا۔ ۶۱۲ھ مطابق ۱۲۱۵ء و تاج وفات پائی ایس توں علاوہ حضرت خوارزم جیہڑے حضرت سید مہٹھالاہوری دے والد بزرگوار سن لاہور آئے۔ حضرت سید مہٹھانے اپنی بزرگی تے پاکبازی پاروں بڑاناں پایا آپ نے ۷۷۱ھ مطابق ۱۳۶۹ء و تاج وفات پائی۔ ایہدے بعد ایہہ سلسلہ بکاتا۔ چلدا

۱ شیخ محمد اکرام: آب کوثر، ۱۶، ۱۷ (ستواں) ص ۲۲ تا ۳۱ (اردو)

۲ ادارہ محمد آصف، خاں: پنجابی در اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۵، کراچی

۱۶۷۱ء ص ۶۵۲ (اردو)

۳ اعجاز الحق قدسی: تذکرہ صوفیائے پنجاب، کراچی ۱۹۶۲ء، ص ۳۲۸ (اردو)

۴ شیخ محمد اکرام: آب کوثر، لاہور، ۱۶، ۱۷ (ساتواں) ص ۸۶ (اردو)

۵ اوسلی: ص ۸۶۔

رہیا۔

دیکھیا جاوے تے نتیجہ سندھ توں لے کے حضرت خواجہ اجھیری

دی آمد تیکر اسلام دی اشاعت دی رفتار ایس سرزمین و توح سُست رہی پر ایہدے
بعد اچانچک برش و خروش پنگریا تے پھلی کسر نکل گئی۔ برصغیر و توح اسلام
بوہتا کرے صوفیاں نے پھیلایا۔ ایہناں صوفیاں نے اپنے آپ نوں صرف
غیر مسلمان واسطے وقف نہیں سی کیتا اوہناں دے دروازے ہر ہندو مسلمان
امیر غریب لُتے کھلے سن ایہناں واکم ہراک لئی ارشاد تے ہدایت سی ہندو
ہوئے یاں مسلمان اک بلند تر روحانی زندگی دا پیغام ایہہ بزرگ دیندے سن ایس
دان نتیجہ ایہہ ہوندی کہ کافر اسلام ول تے مسلمان اک پاک تے بے عیب زندگی
دل راغب ہوندے سن۔ پنج اسلام دیاں برکتاں پورے برصغیر و توح پھیل گئیاں۔

اسلام، پنجابی ادب و توح (احمد یار تیکر)

پنجاب و توح اسلام دیاں برکتاں تے ۱۲، ۱۳ و توح نتیجہ سندھ توں بعد ای آونیاں
شروع ہو گئیاں سن۔ محمود غزنوی دے ویلے تیکر پنجابی زبان پر اکرت، اپ بھرنش
توں بعد ہندوی دے درجے تیکر اپڑ چکی سی۔ مسعود سعد سلمان (وفات ۱۰۲۱ ق م
۱۰۳۱) بارے روایت لے کہ ایس نے پنجابی و توح دی اک دیوان مرتب کیتا۔ ایہ
دور دے آخر و توح حاجی بابا رتن (۱۰۰۰-۱۱۲۰ء) ہوئے لگے۔ جنہاں لے کلام

۱ شیخ محمد اکرام: آب کوثر، لاہور، ۱۹۷۵ء (ساتواں) ص ۱۸۹ (اردو)

۲ اوصی: ص ۱۹۱۔

۳ ادارہ محمد آصف خاں: پنجابی، در اردو دائرہ معارف اسلامیہ: جلد ۵، لاہور

(۱۹۷۱ء) ص ۶۷۱ (اردو)

۴ اوصی: ص ۶۷۱۔

وہج سانوں شاید پہلی واری رب رسولؐ واناں دسدالے -

روپا محمدؑ سونا خدائی (خدائے) دہوں ووج دنیا گوتا کھائی (کھائے)

ہم توں نرا النجمہ بھیتھ ویکھ رہے ایسا ایک سُخن بابا رتن حاجی کہے

مسلمان صوفی بزرگاں تے مبلغاں دا پھیرا لوڑا پنجاب ووج ایس دور ووج ودھیرا

ودھ گیا سی۔ بہت سارے نیک پاک خاندان اسلامی علاقیاں وچوں اٹھ کے پنجاب

تے ایس خصلہ دے دوجیاں علاقیاں ووج آن آباد ہوئے سن، ایہناں وچوں امی حضرت

بابا فرید گنج شکر (۱۱۷۵ء - ۱۲۶۵ء) دا خاندان وی اے۔ بابا فرید گنج شکر آپ اک

اُج پدھرے درویش صوفی تے اللہ ولے بندے سن ایہناں نے پنجابی ووج

جیہڑی شاعری کیتی اوہدی لسانی روایت بوہتی کہ کے مسلمان بن دی اے مطلب

ایہہ اے کہ بابا فرید پوراں حاجی بابا رتن رے چھوہے کم نوں نیپڑے چاڑھ دتا۔

بابا فرید توں لے کے بابا گورو نانک (۱۴۶۹ء - ۱۵۳۹ء) تیکرے دور نوں

بھانوس پنجابی ادب دی دستیابی دے لحاظ نال اک ہنیرے والا دور گنیا جاندا اے

پراس دور ووج جیہڑیاں واراں عوامی پدھرائے ملدیاں نیں اوہناں دے نال ای

سانوں دس پاندے نیں کہ ایہناں ووج مسلمان روایت نوں اگے لوڑیا گیا اے

جیویں محے حسنہ دی وار (محمد تے حسن) وغیرہ۔ اسمعیلی بزرگاں دے گناہاں ووج

تبلیغی رنگ اے۔ فرید ثانی (۱۴۵۰ء - ۱۵۷۵ء) دے شلوک تے۔ انا م حسن تے

۱۔ نرندر دھیر: ناتھ جوگیاں دا ساہت، ادب پنجابی ساہت دا اتہاس (بھاگ پہلا)

پہلا ۱۹۷۱ء (دوجا) ص ۹۹ (گورکھی)

۲۔ شہباز ملک: پنجابی لسانیات، لاہور۔ ۱۹۷۷ء، ص ۱۷۵۔

۳۔ شہباز ملک: نتارے، لاہور ۱۹۷۹ء، ص ۲۶۔

۴۔ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۱۹۲۔

۵۔ اوصی: ص ۲۱۲۔

حسین دامتہ اللہ علیہ وسلم کی اسلامی روایت نال ای تعلق رکھتے ہیں، گورونانک (۱۳۶۹ء-۱۵۳۹ء) جہڑی آدی گرتھ (۱۶۰۱ء) راہیں تعلیم دتی اوہدا ودھیرا حصہ رب دی توحید ایس دی حمد تے تھارنال بھر پورائے۔^۱

پہلے مغل دور (۱۵۲۶ء-۱۷۰۷ء) وچ ادب وچ جو کجھ وی لکھیا گیا ایہہ بولہا کر کے مسلمان لکھاریاں دی دین اے، ایس کر کے ایہدے وچ اسلام تے اسلامی تعلیم نوں ودھیرے رنگاں نال پیش کیتا گیا۔ شاہ حسین لاہوری (۱۵۳۹ء-۱۵۹۹ء) کافیاں لکھیاں۔ بابا نوشہ گنج بخش نے وعظاں (۱۵۸۱ء) راہیں اسلام دی تبلیغ کیتی۔ جدوں کہ عبدی کو دھن نے اسلامی فقہ و رسالہ "مہدی" (۱۵۸۸ء) لکھیا۔ مولانا عبداللہ لاہوری نے اپنیاں باروں انواع (۱۶۱۶ء توں ۱۶۵۴ء) وچ دین اسلام دے فقہی مسئلیاں توں لوکاں سامنے رکھیا۔ پھر فقہ دے حوالے نال عبدالکریم جھنگوی نے نجات المؤمنین (۱۸۶-۱۸۷ء) لکھی۔ مسلماناں والے حافظ برخوردار دافرائض ورثہ (۱۸۸۱ھ/۱۶۷۰ء) تے شاہراد (م ۱۷۰۲ء) دی گلزار سبھے پنجابی ادب راہیں اسلامی تعلیم دی تبلیغ ایسی۔ عالمگیر دے عہد وچ بالال دی تعلیم واسطے ودھیریاں کتاباں لکھیاں گیاں جنہاں دی زبان پنجابی سی۔ کرنل

۱ ڈاکٹر مومن سنگھ دیوانہ: پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، لاہور (س-ن) ص ۱۰۱۔

۲ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء۔ ص ۲۰۸۔

۳ اوصی: ص ۲۲۰۔

۴ شرافت نوشاہی (مرتب) مواعظ نوشہ، لاہور ۱۳۸۸ھ، ص ۸، ۹۔

۵ شہباز ملک: رسالہ مہدی بارے کجھ تارے، لہراں، لاہور، جون ۱۹۸۰ء ص ۸۔

۶ مولانا بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور ۱۹۶۰ء، ص ۶۰۔

۷ عبدالکریم: نجات المؤمنین، لاہور ۱۹۰۴ء، ص ۱۶۔

۸ قریشی احمد حسین احمد قلعداری: پنجابی ادبیاں دا تحقیقی مطالعہ، لاہور ۱۹۷۵ء، ص ۳۵۵۔

۹ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۲۶۴۔

رائے نے ۱۱۰۵ھ مطابق ۱۶۹۳ء و تاج ایزدبادی سماجی نے ۱۱۰۶ھ مطابق ۱۶۹۴ء اللہ باری لکھیاں، برازق باری تے واحد باری دا ذکر وارث شاہ نے کیتا اے۔ ایس دور و تاج احوال الآخرت، معراجنامے، نورنامے، وفات نامے تے جنگ نامے لکھے گئے۔ مسلمان لکھاریاں یونانی طب نوں عربی دے حوالے نال پنجابی و تاج لیا نڈا۔
 درجے مغل دور (۱۷۰۸-۱۸۰۰ء) تے سکھاں دے دور (۱۸۰۱-۱۸۴۹ء) و تاج پنجابی ادب و تاج پنجابی ادب دی اسلامی روایت ہو ریکھیاں ہو کے سامنے آئی۔ ایس سلسلے و تاج شاہ شرت (م ۱۷۲۵ء) بلجے شاہ (۱۶۹۲-۱۷۵۸ء) کاتیاں پاروٹ شاہجہان مقبل مرثیہ تے مدح غوث پاروٹ، صدیق لالی یوسف پاروٹ، فرد فقیر روشن دل تے کسب نامے پاروٹ، وارث شاہ شرح قصیدہ بردہ تے پروتج دے اسلامی رنگ پاروٹ، حادثہ شاہ عباسی (جنم ۱۷۲۸ء) جنگ نامہ تے اخبار حامد پاروٹ، احمد یار دے سمکالیاں و چوں ہاشم، مولوی نور محمد، عبدالحکیم، قادر یار، حافظ محمد تے مولوی محمد مسلم سب نے پنجابی ادب راہیں اسلام تے ایس دی ہدایت نوں اجاگر کرن لئی اپنیاں تلماں وقف کردتیاں جا پدیاں نیں، ایہو وجہ اے کہ احمد یار نے وی ایسے روایت نوں اپنایا۔

- ۱۔ حافظ محمود شیرانی: پنجاب میں اردو، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۷۸۔
- ۲۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۲۶۷۔
- ۳۔ اوصی: ص ۲۷۹۔
- ۴۔ اوصی: ص ۲۸۴۔
- ۵۔ اوصی: ص ۲۸۰۔
- ۶۔ اوصی: ص ۲۹۰۔
- ۷۔ اوصی: ص ۳۰۱۔
- ۸۔ اوصی: ص ۳۰۶، ۳۰۷۔

احمدیاریاں ذکر والیاں لکھتاں

ذکر، اللہ تبارک تعالیٰ

۱۔ شرح دعائے سریانی

احمدیاریاں ایہہ لکھت اوائل عمر دی اے۔ عربی دی دعا دا کھلا منظوم ترجمہ اے۔ تے مطبوعہ نسخے وچ حاشیے اُتے فارسی منظوم ترجمہ وی موجود اے۔ جدوں کہ قلمی نسخہ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلععداری وچ فارسی ترجمہ موجود نہیں۔ پنج در اک قلمی نسخہ پنجاب یونیورسٹی لاہور دی لائبریری وچ پایا اے۔ احمدیاریاں نے اصل عربی متن دی شرح کرن توں پہلاں اک دیباچہ شامل کیتا اے جس وچ دعا سریانی دے دھونڈے نکاس دی دس پانڈیاں لکھیاں اے کہ ابن عباسؓ وی ایہہ روایت اے۔ ایہہ دعا دعا دے اسناد تے فضائل بیان کیتے نیں۔ ایہہ دعا اک ذکر اے رب تعالیٰ دے مالک کل ہون دا کہ اوہ ہر محققاں موجود اے انسان نوں رب دے سوا کسے دنی ڈھونڈ بھال نہیں کرنی چاہیدی جہڑا اوس نوں ڈھونڈے گا

۱۔ احمدیاریاں: دعا سریانی، لاہور ۱۳۳۲ھ، ص ۵۔ بعد۔

۲۔ احمدیاریاں: دعا سریانی، قلمی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلععداری، ورق ۴، باب بعد

۳۔ شہزاد بخاری: فہرست مخطوطات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، مقالہ ایم، اے پنجابی

لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۳۲۔

۴۔ احمدیاریاں: دعا سریانی، لاہور ۱۳۳۲ھ، ص ۲۔

۵۔ اوسھی: ص ۲، ۳، ۴۔

لمبھ لے گا، کیوں جے رب تعالیٰ نوں تے آپ انسان نال یاری پان داشوق اے
ساری دعائے رب تعالیٰ و توں ای اے۔ احمد یار نے ایس نوں اک دعائے طور
تے لیا اے تے دعاء اصطلاحی معنیوں و توح اللہ تعالیٰ وے حضور استمداد تے
استغاثہ اے، اپنے حق و توح یاں اپنے کسے دے حق و توح احمد یار دی ایہہ دعائے
رب تعالیٰ دی حمد و ثنا بیان کردی اے۔

دعائے سریانی دی پنجابی شرح نہ تے احمد یار توں پہلاں کسے لکھاری نے کہتی تے
نہ ای بعد و توح کسے دی کہتی لمبھدی اے۔ عربی و توح ایس دے متن دے حوالے نال
کوئی راہ نہیں لمبھدا کہ ایس دی روایت کتھوں ٹری اردو دائرہ معارف اسلامیہ
و توح "سری" دے ضمن و توح آکھیا گیا اے کہ ایہہ دے توں مراد "رفیع" اے ایس توں
عیسیٰ و مترادف آکھیا جاندا اے۔ بغداد و توح اک بزرگ ابو الحسن سری بن معاذ بن
اوہ عقائد دے اعتبار نال المجاسی دے شاگرد سن، اوہ اک ایہی دو طرفہ محبت
دی حقیقت اتے زور دیندے سن جیہڑی خدا نوں بندے نال ملا دیندی اے۔
مطلب ایہہ اے کہ شوق ایہناں دا عقیدہ اے۔ سری اتے امام احمد بن حنبل نے
ایس کر کے اعتراض کیتا کہ وہ قرآن کریم نوں مخلوق من دے کن تے کھان پین دے
معا ملے و توح زہد کو لوں کم نہیں سن لیندے۔ دعاواں و توح دعائے گنج العرش دا
منظوم پنجابی ترجمہ سب توں پہلاں حافظ برخوردار رانجھا (انٹارویں صدی) نے
کیتا۔

۱۔ احمد یار: دعائے سریانی، لاہور ۱۳۳۲ھ، ص ۵۔

۲۔ ایل، کارڈیٹ: دعائے، در اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۹، لاہور (اردو)

۳۔ ایل مینکن: سری لفظی، در اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۲، لاہور ص ۳۰۲ (اردو)

۴۔ قریشی احمد سین احمد قلعہ داری: پنجابی ادبیات و تحقیقی مطالعہ، لاہور ۱۹۷۷ء

ذکر، رسول اللہ حضرت محمد ﷺ

حلیہ مبارک رسول مقبولؐ

احمد یار دی ایسی لکھت دا موضوع بھانویں حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دا حلیہ بیان کرنا لے پر اوس نے ایہدے وچ مختصر طور تے حضور پاکؐ دی سیرت طیبہ دے ودھیرے انگاں اُتے چانن پایا لے جیویں حضور پاکؐ نوں ساریاں نبیاں توں افضل رسنا تے ایس لئی قرآن پاک دے حوالے دینے لے حضور دے دنیا اُتے آون تے لات منات دے بتاں دا امنہ بھار ڈگنا۔ پھراں کا کلمہ پڑھنا، امنہ وچ زہر دے نوالے دا بولنا چن دا دوشن ہونا بیان کیتا گیا لے، ایہدے نال ای تھاں تھاں حضور پاک دے جسمانی حلیے دا بیان وی اے۔ ایس لئی احمد یار دے بیان موجب ماخذ دے طور تے حسنہ انہ جلالی نوں سامنے رکھیا گیا لے۔ احمد یار نے حلیہ رسول پاکؐ اک چھڈ کے دو وار لکھیا لے۔ احمد یار دی ایہ لکھت تیر رسول پاکؐ دا حصہ اے۔

پنجابی ادب وچ حلیہ شریف رسول مقبولؐ احمد یار توں اڈوی لکھیا لکھدا لے جیویں غلام حسین دارالرسالہ حلیہ شریف (تلمی) تے نصیر افضل شاہی دارالرسالہ حلیہ

۱۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبولؐ - لاہور ۱۹۳۳ء، ص ۳۔

۲۔ اوصی: ص ۵

۳۔ اوصی: ص ۲

۴۔ شہزادی بخاری: فہرست مخطوطات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، لاہور

مقالہ ایم۔ اے (پنجابی) ۱۹۶۲ء، ص ۳۷۔

شریف (قلمی) ایہہ دونوں قلمی نسخے تے اک نامعلوم مصنف دا قلمی نسخہ پنجاب یونیورسٹی لاہور وچ پے نیں۔ دو جیاں لکھتاں وچ ضمنی ذکر دے سلسلے وچ عبداللہ لاہوری دے رسالہ نص فرائض دا ذکر کیتا جاسکدا اے۔

۳۔ معراج نامہ

نبوت دے دس ورہے گزرن مگروں حضور نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نوں ۹ ربیع الاول اکھ دے پلکارے وچ عرشاں اُتے سدرۃ المنتہیٰ تے بیت المعمور اُتے کے رب تعالیٰ دا قرب حاصل ہو یا۔ فرش توں عرش تیکر دے ایس سارے سفر نوں معراج نبی اکھ دے نیں تے ایہہ وی حضور دا اک معجزہ اے۔ احمد یار نے اپنے لکھے معراج نامہ وچ ایس سارے سفر دا بیان بڑے دیرے نال کیتا اے۔ ستاں آسماناں اُتے جو کجھ بیتیا احمد یار نے قرآن پاک اتفسیر قرآن پاک، حدیث (صحیح بخاری) تے علماں دیاں تقریراں نوں بنیاد بنا کے نظم کیتا اے۔ معراج نامہ وچ ایس سارے سفر بارے حضور نے فرمایا کہ آپ اٹھاراں ہزار سال گزار کے آئے نیں، پر مصلیٰ گرم تے گنڈا ہلدا رہیا اے ابو جہل نے منن توں انکار کیتا تے ایتھے اوہ معجزہ بیان کیتا گیا اے جس وچ آپ نے آدن والے نا محرم سوداگر بارے ہر گل دس دتی۔ ابو جہل پکچہ ہو یا پر ایمان نہ لیا یا۔ احمد یار نے ایس وچ دسیا اے کہ آپ نے رب تعالیٰ دے ٹیرے اپن تے وی اہمیت مسلمہ دی بخشش دا ترلا پایا۔ ایس سفر وچ اتی تے

۱۔ شہزاد بخاری، فہرست منقولات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، لاہور، شمارہ نمبر ۲، ص ۲۰

۲۔ مولانا عبداللہ: باران النواع، لاہور، ص ۶۔

۳۔ حبیب اللہ فاروقی: نبیاں داسردار، لاہور، ص ۱۰۳۔

۴۔ احمد یار: معراج نامہ قلمی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۱۱، ب

نمازاں تریبہ روزے، نماز وتر، وضو، قیام تَعُوذِ وَغَیْرَہ دے طریقے حضورؐ دے ذریعے مسلماناں تیکرا پڑے۔

دیکھیا جاوے تے معراج شریف دا ذکر تے پنجابی دے مڈھے لکھاریاں نے وریے نال لکھنا شروع کردتا سی۔ مولانا عبداللہ لاہوری دی باراں انوارِ چوٹوں نص فرانس و توح ایہہ واقعہ بیان کیتا اے۔ معراج دا ذکر رکن الدین نے روضۃ الشہداء و توح کیتا اے۔ پھیر ایہہ ذکر اسلامی کتاباں تے مثنویاں و توح نعت رسولؐ دے باب و توح لاہوری و دھیرا ہو یا، حامد شاہ عباسی (جنم ۱۷۴۸ء) نے اخبارِ حامد و توح واقعہ معراج نظم کیتا اے۔ معراج دا ذکر معراج نامہ دے روپ و توح بارہویں صدی ہجری دا کتابت ہو یا قلمی نسخہ جس دے مسند سید بلاتی نیں پنجاب یونیورسٹی لاہور دی لائبریری و توح پیالے نیے قادر یار (۱۸۰۲ء-۱۸۹۲ء) اک لحاظ نال احمد یار دے سکالیاں دچوں سی اوس نے جیہڑا معراج نامہ لکھیا اوہ انج وی ددھیرا مشہور اے۔

قادر یار نے اپنا معراج نامہ ۱۲۴ھ مطابق ۱۸۳۱ء و توح مکایا۔ اسیں لکھت نوں سیرت رسول پاک داحصہ سمجھنا چاہیدا اے۔

۴. معجزہ فاخہ

- ۱ مولانا عبداللہ: باراں انوار، لاہور (س-ن) ص ۶۱۵۔
- ۲ رکن الدین: روضۃ الشہداء، لاہور۔ ۱۹۰۵ء، ص ۵۱۴۔
- ۳ عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۳۰۷۔
- ۴ شہزاد بخاری: فہرست مخطوطات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، لاہور مقالہ ایم۔ اے (پنجابی) ۱۹۷۲ء، ص ۸۸۔
- ۵ قادر یار: معراج نامہ، لاہور (س-ن) ص ۴۵۔

ایہہ اردو لکھت اسماں احمد یار دی قیاس کہتی اے جہدے وقح حضور پاک دا
 اوہ معجزہ بیان کیتا گیا اے جس وقح حضور دارب دی مخلوق جس وقح جانوری
 شامل نیں، اوہناں نال پیار کرن تے اوہناں دیاں سختیاں وی اپنے سر سہن دی س
 پانی گئی اے۔ اک فاختہ حضور کول آن کے فریادی ہوندی اے کہ اوہدے تچھے
 شکر لگا اے۔ حضور اونوں اپنی امان وقح لے لیندے نیں، شکر آؤندا اے
 تے کہندا اے تین دن دا جھکا آں، حضور شکرے نوں چھری دے کے کہندے
 نہیں، بٹا گوشت چا پیدا اے اوہناں دے جسم توں لاہ لے۔ راز ایہہ کھلا کہ فاختہ
 تے شکر ادو نوں فرشتے نیں تے آپ نوں امتحان وقح پان آئے سن جس وقح آپ
 کامیاب رہے۔ ایہدے وقح پرندے بولدے حضور دا معجزہ قرار پاندے
 نیں۔ ایہہ لکھت سیرت رسول دا حصہ اے۔

۵۔ مناجات رسول اللہ

مناجات دا لغوی مطلب ہوندا اے۔ سرگوشی کرنا یاں کن وقح کوئی گل اکھنا
 پر مجازی معنیوں وقح ایس دا مطلب دعا کرنا اللہ تعالیٰ دی جناب وقح انج کہ
 اوس نوں حاضر ناظر جان کے جویں مخاطب نال گلاں کر دے نیں، مناجات دے ایس
 مفہوم نوں سامنے رکھ کے وی مناجاتاں سامنے آئیاں تے لکھاریاں رسول پاک
 نوں سامنے رکھ کے سگوں اپنے پیراں تے مرشداں دیاں مناجاتاں وی لکھیاں! حدیث
 توں پہلاں صرف اک مناجات دا کھرا کھونج بھدا اے جہڑی قلمی روپ وقح پنجاب
 یونیورسٹی لاہوری وقح ایکشن نمبر ۳۳۲ تے پئی اے۔ ایہہ رسول پاک بائے نکھی لہری
 مناجات دا منظوم پنجابی ترجمہ اے جو پڑا غلام محی الدین قسوری نے کیتا۔ ایہہ قلمی نسخہ
 ۱۱۶۲ھ مطابق ۱۷۴۸ء وقح فیروز پور وقح کتابت ہو یا۔

۱۔ مولوی کریم الدین، کریم اللغات، لاہور، ۱۹۳۰ء، ص ۱۵۷ (اردو)
 ۲۔ شہزاد بخاری، بہرست مخطوطات پنجابی کتب خانہ جاموہ پنجاب، مقالہ ایم اے (پنجابی)، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۸۹

احمد یار نے مناجات و توحید رسول پاکؐ نوں مخاطب کیتا اے رسول پاکؐ دی صفت بیان کر کے دینا تے آخرت و توحید پر دے کجمن دا ترلا پایا اے۔ ہر بند دے آخرتے صلی اللہ علیہ وسلم آوند اے۔ حضورؐ نوں خاتم النبیین، رب دے نور تے لولاک دے مالک ہون دے نال نال معراج تے بلائے جان کر کے اُچی شان والا آکھیا گیا اے۔ مناجات و توحید رسول پاکؐ دی صفت کر دیاں نبی پاکؐ دیاں اوہ صفتاں وی بیان کیتیاں گئیاں نیں جیہڑیاں قرآن پاک و توحید بیان ہو یاں نیں، ایس لکھت و توحید صفتاں دے حوالے نال گل آوندی اے۔ تے احمد یار شفاعت دا طالب اے دنیا و توحید سرخرو کرن دا ترلا پایا گیا اے۔ ایہدے و توحید مشکلاں آسان کرن تقصیراں معاف تے روضے دا دیدار کرن دی خواہش اے تے غوث الاعظم (جس دا احمد یار مرید اے) نوں حضورؐ دا بیٹا آکھیا اے۔ ایس لکھت و توحید سیرت پاکؐ تے نعت نوں رلا کے بیان کیتا گیا اے۔

۶۔ وفات نامہ (رسول پاک صلی اللہ علیہ وسلم)

احمد یار دی ایہہ لکھت سیرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دا ای حصہ اے تے اوہیاں لکھتاں و توحید ذکر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دے ذیل و توحید آوندی اے ایہدے و توحید احمد یار نے رسول پاکؐ دی وفات دا بیان ایس ڈھنگ نال کیتا اے کہ رسول پاکؐ دیاں انسانیت لئی اعمالی تے ارفع خدمات تے اوہناں دے کائنات و توحید

۱۔ احمد یار: مناجات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم...، پچالیہ (س - ن) ص ۲ -

۲۔ اوصی: ص ۲

۳۔ اوصی: ص ۳

۴۔ اوصی: ص ۵

۵۔ اوصی: ص ۶

اچھے مرتبے نون وی اُجاگر کرتا ہے۔ وفات نامے دا مڑھ اوہ روایتی حمرتے نعت
دی تھاں وفات دے ذکر دے تاثر نون شروع توں اُجاگر کرن لئی دنیا و تہج
ہر جن والے دے فنا ہون تے مٹی و تہج مل جان نال بھدا اے تے موت نون
اک اچھی اٹل حقیقت ثابت کرن لئی دسا اے کہ جس اثرن انسان رحمت
محمد صلی اللہ علیہ وسلم لئی ایہہ کُل کائنات بنی، اوس نون وی موت آگئی۔ احمد یار
نے حضور دے آخری لمبیاں دے واقعاں نون و پروے نال بیان کر کے اوہناں
وچوں اڈواڈ نکتے کدھن دا چار اکتا اے، جیویں آخری ویلے حضور نون قبر توں
خون کھا زرادس کے نکتہ بیان کیتا اے کہ جے رسول مقبول قبر تے آخرت توں خون
پئے کھاندے نہیں تے عام مسلماناں نون ایہدے توں ہدایت دے کے آخرت لئی
زاد راہ بنان دا فکر کرنا چاہیدا اے۔ ابنخ ای مہر نبوت نون بوسہ دین والے نون
جنتی ہون دے اعزاز پاروں حضور دے صحابی عکاسہ وی حکایت بیان کیتی اے۔
مدعا ایہہ اے کہ احمد یار نے رسول پاک دے وفات دے حالات بیان کرن دے
نال نال اوہدے توں ہدایاں حاصل کرن دا چارہ وی کیتا اے۔

احمد یار نے ایس وفات نامے نون لکھن لئی کسے ماخذ نون ورتن دا بھوگ
نہیں پایا، ہاں تھاں تھاں اوہ اڈواڈ صحابہ دا ذکر ضرور کر دا اے کہ ایہہ گلاں میں
ایہناں دیاں روایتاں دے ادھارتے کر رہیاں آں ایہناں وچ ابو مرثدہؓ، عبداللہؓ
بن مسعودؓ، ام براءؓ، حضرت علی کرم اللہ وجہہ، نے ام سلمہؓ شامل نہیں۔

۱۔ احمد یار: وفات نامہ رسول پاکؐ قلمی مملوکہ پروفیسر ممتاز احمد بھٹی، ورق ۱۔ الف۔

۲۔ اوصی: ورق ۹، الف بعد۔ ۳۔ اوصی: ورق ۵، الف۔

۴۔ اوصی: ورق ۵، ب۔ ۵۔ اوصی: ورق ۶، الف۔

۶۔ اوصی: ورق ۲۰، ب۔

۷۔ اوصی: ورق ۱۲، ب۔

احمد یار توں پہلاں باقاعدہ وفات نامہ رسول پاکؐ نہیں ملدا، ہاں فقہ تے
مرثیہ رماں لکھتاں و توح ایہہ بیان موجود اے۔

ذکر، پیراں و لیاں

۱۔ حلیہ مبارک جناب غوث الاعظمؒ

احمد یار دی ایہہ کتاب اصل و توح حضرت عبدالقادر جیلانی دی سوانح حیات اے
ایں دا اندازہ دیکھ لے۔ پہلاں غوث الاعظم جیلانی دا شجرہ نسب بیان کیتا گیا اے۔
اوہدے بعد اوہناں دی پیدائش تحصیل علم تے عالم ہون دا چرچہ ایں ضمن و توح احمد یار
دے بیان و توح آؤندا اے کہ غوث پاک نے قرآن شریف دی ہر آیت دے پاراں
مجھے کھڑے، احمد یار لکھیا اے کہ غوث پاک رسول پاکؐ دے نائب نہیں، اوہناں توں
دیکھن نال رسول پاکؐ دا دیدار ہوندا اے۔ ایہوں غوث پاک دا حلیہ بیان کرن ویہہ
پنڈا لے تے پھیرا اوہناں دی عبادت ریاضت تے زہد دا ذکر اے۔ مالی بدھی
دی حکایت اے جس توں ست پترا اوہناں دے کہن تے ہوئے تے اگے جل کے توح
کریاں، ایں حد توڑی اپڑ جاؤا اے کہ عبدالقادر اول آخر تے ظاہر باطن کھنہ ہندا اے۔

- ۱۔ مولانا عبداللہ لاہوری، باران النوار، لاہور (س۔ ن۔) ص ۲۷۵۔
۲۔ مقبل، قصہ بابین، لاہور ۱۲۸۱ھ مطابق م ۱۸۶۶ء، ص ۴۔
۳۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبولؐ و حلیہ مبارک غوث الاعظمؒ، پھالیہ ۱۹۳۳ء، ص ۱۔
۴۔ اوس: ص ۸۔
۵۔ اوس: ص ۱۲۔
۶۔ اوس: ص ۱۵۔

احمد یار دے بیان موجب اوس غوث پاک دا حلیہ پہلاں کتے وی لکھیا نہیں
 ویکھیا تے اوہ پہل کر رہیا اے۔ ایں سلسلے وچ اوس جیہڑیاں کتاباں ماخذتے طور
 تے ورتیاں اوہناں وچ بہجت الاسرار، سفینۃ اخبار و اخبار تے مکملہ شامل نہیں۔
 احمد یار توں پہلاں دا لکھیا کوئی حلیہ غوث پاک نظر نہیں آیا۔ حلیہ غوث الاعظم
 دا اک قلمی نسخہ پنجاب یونیورسٹی لاہور دی لائبریری وچ پایا اے جیہڑا فارسی دے
 مخطوطات نال ہم جلد اے۔ ایہدے لکھن والے تے لکھت دے عہد دا کوئی
 اگہ سگھ نہیں اُبخ ایہدے نسخ وچ ہون توں گوپڑ لایا جاسکدا اے کہ ایہہ نویں
 زمانے دا نہیں اے۔

احمد یار نے ایں کتاب وچ غوث الاعظم دی سوانح حلیہ یاں مدح ای نہیں کیتی
 سگوں بار بار تے تھاں تھاں اوہدے نال اپنے تعلق نوں جوڑن دا چار اکتا اے
 اوہ کہندا اے کہ قادریاں دے سگتے شیراں توں وی چنگے ہونڈے نیں۔ ایں لہی میں
 اپنا تن من قادریاں اتوں گھول گھمایا اے۔

۸۔ مناجات غوث الاعظم

مناجات داعوی مطلب سرگوشی کرنا یاں کن وچ کوئی گل آکھنا اے۔ ایسے

- ۱۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبول و حلیہ مبارک غوث الاعظم، پھالیہ ۱۹۳۳ء، ص ۶
- ۲۔ اوصی: ص ۷۔ اوصی: ص ۱۶۔
- ۳۔ شہزاد سناری: فہرست مخطوطات پنجابی کتب خانہ علامہ پنجاب، مقالہ ایہہ اے
 (پنجابی)، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۲۹۔
- ۴۔ احمد یار: حلیہ مبارک رسول مقبول و حلیہ مبارک غوث الاعظم، پھالیہ ۱۹۳۳ء، ص ۷۔
- ۵۔ اوصی: ص ۱۶۔
- ۶۔ مولوی کریم الدین: کریم اللغات، لاہور (س.ن.) ص ۱۵۷ (اردو)

حوالے نال رب، رب دے رسول تے پراں ولیاں دی مدح کردیاں اوہناں نال اپنا تعلق جوڑ دیاں جہڑیاں گلاں کتیاں جا ندیاں نیں اوہناں توں مدد منگی جان دی لے اوہناں توں مناجات داناں دتا جاندا لے۔ احمد یار نے مناجات غوث الاعظم وچ ایہو ڈھنگ اپنایا لے۔ مناجات وچ آیا لفظ "باہوڑی" سانوں ایہہ گل وس رہیا لے کہ احمد یار نے ایہہ مناجات کسے مصیبت دے سھے وچ لکھی تے ایس راہیں حضرت غوث الاعظم نوں مدد لئی اپڑن لئی کوک رہیا لے تے مشکل نوں آسان کرن دا ترلا پارہیا لے۔ ایہہ گل اگے چل کے ہور نیر جان دی لے حدوں اوہ کہندا لے کہ بے درد تے ظالم لوکاں میرے نال بے رومی یعنی نا اتقافی یاں دشمنی کیتی لے۔ اے پیر عبدالقادر جیلانی غوث پاک توں میری مدد کر میری تنگی آسان کر کے ظالماں نوں سزا دے تینوں رسول پاک، حضرت ابو بکر صدیق، حضرت عمرؓ، حضرت عثمانؓ، خیر النساءؓ وغیرہ دا واسطہ لے، دشمنان نے مینوں مار کے ظہیر کر دتا لے ایس لئی میری داد رسی کر لے ایہہ مناجات مطبوعہ لے۔

۹۔ مدح غوث الاعظم (سے ہجو مرالہ)

جہڑی اک مدح (یا مناجات) غوث الاعظم سن کے لکھی صورت وچ پروفیسر ممتاز احمد بھٹی ہوراں کولوں ملی لے اوہدے وچ وی غوث الاعظم حضرت عبدالقادر جیلانی نوں مصیبت اُتے مدد لئی بوہڑن لئی پکاریا گیا لے، مناجات وچ احمد یار نے جس ظلم تے زیادتی دا ذکر کیتا لے۔ غالباً اوہ سے نوں مدح غوث پاک وچ بڑے ویروے نال بیان کر دتا گیا لے ایس لئی ایہہ لکھت مدح غوث الاعظم دے نال نال ہجو مرالہ دا روپ وی وٹا گئی لے۔ ایس مدح غوث یاں ہجو مرالہ دے وجود وچ توں دی وجہ اوہ واقعہ لے جس دا ذکر قریشی احمد حسین احمد قلعداری

لے احمد یار: مناجات، پھالیہ (س۔ ن) ص ۷۔

ہو راں کیتا اے۔ تے مرالہ (تھیل پھالیہ ضلع گجرات) دے لوکاں تے احمد یار
دے خاندان دیاں فرداں نے وی کیتا اے ایہناں وچ احمد یار دی پڑپوتری
دے جوانی حکیم غلام احمد اوہناں دے پتر پروفیسر ممتاز بھٹی وغیرہ سب شامل
نیں۔ واقعہ ایچ لے کہ مرالہ وچ لوکاں نے مسجد اُسار دیاں احمد یار دے خیال
موجب مسجد دی نیہہ ڈنگی رکھی۔ احمد یار نے ایس دا اظہار اوہناں دے سامنے کر دتا
مسجد اُسارن والیاں نے غصہ کیتا نیہہ ہو رہیوں دتی کہ لوکاں دا اکھنا ایہہ اے
کہ ایس سلسلے وچ جھگڑا ہو یا تے اختلاف رکھن والیاں نے احمد یار نوں مار یا۔ ایہہ
تے احمد یار نے غوث الاعظم حضرت عبدالقادر جیلانی داکہ جہد اوہ بید عقیدت وند
سی، نوں مدد لئی پکار دیاں مرالہ اتے ایچ ای قہر نازل کون لئی تہ لاپا یا جیویں
رب تعالیٰ نے حضرت نوح علیہ السلام دے اکھن تے نازل کیتا سی۔ احمد یار دا
اکھنا اے کہ مرالہ رہندیاں اوس نوں ویہہ سال ہوئے نہیں ایدوں پہلاں ادہ
جنتے وی رہیا اے لوک اوس دی عزت کرے سن مرالہ دے لوک نہ اوس نوں
چنلے لگدے نیں تے نہ اوہ ای لوکاں نوں چنکا لگدا اے۔ ایہہ دی وجہ اوہ ایہہ
دسا اے کہ لوک جاہل تے گنوار نیں، علم تے عالم دی قدر نہیں کر دے اہدے
دا بیاں اے کہ ایہتوں دے لوک دین توں وی دور نیں، نماز روزے عاشق
اکا نہیں تے شیطاناں والے کم کرے نیں۔ کجراں تے بہنڈاں والے کم پوری تے
جوئے بازی ایہناں دا کم اے اوہ کہندا اے کہ مینوں ایہہ کجھ نہیں سمجھدا
مخول ٹھٹھا کر دے نیں تے میری عقل دانش نوں تلی تے رکھ کے چھوک مارے
اڈا دیندے نیں۔ جدوں ایہتوں جان لگنا آں چیں چاں کر کے جان نہیں دیندے
خبرے ایہتوں دا پانی وی جان نہیں دیندا، ایس لئی اے پیر! اے غوث الاعظم

اے قریشی احمد حسین احمد قلعداری پنجابی ادبیات دا خصوصی مطالعہ لاہور ۱۹۷۵ء ص ۳۶۶

اے اوہی : ص ۳۶۷۔

توں میری مدد کر! احمد یار دی ایہ لکھت اے جے چھاپے نہیں چڑھی، اُنچ ایتھوں
ریاں لوکاں نوں یادے۔

۱۰۔ جس سخی سرور سلطان

جس دا لغوی مطلب اے وڈیائی، گنا نواد۔ جس گناؤ نا تعریف کرتا ہوندا اے
پنجابی دیاں واراں وچ کسے بہادر دے کیئے واراں تے تر بان ہو کے جس گنا
جاندا اے۔ واراں دی ریت پنجاب تے پنجابی زبان وچ ودھیری پرانی اے
ایس لئی احمد یار نے وی جس سخی سرور سلطان لکھن لئی ایسے روایت نوں اپنایا
اے۔ پرا احمد یار نے ایس لکھت دی بنتر تے ڈھنگ دار والا نہیں رکھیا سگوں چھ
مصرے دے بنڈاں دی طویل نظم لکھی اے جہدے پہلے چار مصرعیاں دار دلیف تانی
اک تے بعد دے دو مصرے ہر بند وچ بار بار آوندے نیں، احمد یار نے ایہ لکھت
دی دعاریاں ذکر دے طورے لکھی اے۔ مناجات غوث پاک وانگوں جہدے
وچ وی آؤکھے ویلے تے بوہڑن دا تر لاپایا گیا اے۔ ایہدے وچ احمد یار
مخاطب حضرت سید احمد المعروف سلطان سخی سرور نیں جہناں حضرت داتا گنج بخش علی
ہجویری توں بعد پنجاب وچ سب نالوں و دھ مشہوری حاصل کیتی اوہ ایہے نیک
پاک تے رب تعالیٰ دے نیرے اپڑے ہوئے بزرگ سن کہ جہڑا وی اوہناں
کول مرادے کے جاندا نامراد نہ آوند۔ ایسے لئی آپ سخی سرور لکھ داتا تے لکھی خاں
دے لقب نال مشہور ہوئے۔ آپ راشجرہ نسب کجھ واسطیاں نال حضرت علی نال

۱۔ احمد یار: مدح غوث الاعظم (ہجو مرالہ) علمی مملوکہ راقم الحروف .

۲۔ کانھ سنگھ: جہاں کوش، اٹھیا لہ رتھی وار (۱۹۷۴، ص ۲۹۶) (گور لکھی)

۳۔ پروفیسر پرمندر سنگھ، پروفیسر کربال سنگھ: ساہت لے روپ، لدھیانہ (دوجی وار) ۱۹۵۲

۴۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان ...، پھالیہ (س-ن) ص ۲ .

جابر لدا اے۔ آپ دی ولادت موضع کرسی کوٹ (ملتان) وچ ہوئی۔ ظاہری علماں دی
 پھیل مولوی محمد اسحاق لاہوری توں تصوف دانیض اپنے (روحانی) والد حضرت غوث
 الاعظم تے شیخ شہاب الدین سہروردی توں حاصل کیتا۔ بغداد توں واپسی تے وزیر آباد
 دے کول سوہدرہ آن کے رہے تے تھوڑے چروچ دھماں پے گیاں۔ او تھوڑوں
 آپ دھونکل (دھرو نکل) آئے تے کئی سال رہے۔ پھر واپس ضلع ڈیرہ غازیخان
 پرت گئے۔ حاکم ملتان نے اپنی دھی ایہناں دے نکاح وچ دے دتی۔ ۱۱۸۱ وچ
 آپ نوں ایہناں دے بھرا پترتے دوہی سمیت حاسداں نے قتل کر دتا۔ مزار ضلع ڈیرہ
 غازی خاں وچ شاہ کوٹ دے نیڑے اے۔ دھرو نکل جتھے آپ دی اک درگاہ موجود
 اے باڑھ دے پینے دی پہلی جمعرات نوں میل لگدا اے جہدے وچ حضرت سخی سرور
 سلطان دے منن والے جہڑے آپ وچ پیر بھائی اکھواندے نے اپنے بال بچیاں سمیت
 پیدل چل کے قافلے دی شکل وچ اپڑ دے نیں۔ راہ وچ لاہور دے نیڑے جہانگیر
 دے مقبرے تے ٹھہر کے جائدے نیں۔ ایس نوں پار داسیدہ آکھیا جاندا اے۔ آپ دے
 ہندو پیر وکاراں نوں سلطانی آکھیا جاندا اے۔ مشرقی پنجاب خاص کر کے جاند پور
 دے سائے زراعت پیشہ سب ہندو جہڑے سکھ نہیں سن ہوئے سلطانی اکھواندے سکھاندا
 دور وچ دیوان ساون مل نے ایہناں تے سختیاں کیتیاں پر اوہ نہ ٹے تے باقاعدہ نند ڈیرہ
 غازیخان زیارت کرن جاندا رہے۔ جاند دے سرکاری گویسٹروچ دی گرو دے
 سکھ تے سلطانی جہڑے سلطان سخی سرور لکھ دانا دے پیر وکاراں سن، اوکھ وکھ ذکر

۱۔ اعجاز الحق قدسی: تذکرہ صوفیائے پنجاب، کراچی، ۱۹۶۲ء، ص ۳۲۵ (اردو)

۲۔ اوصی: ص ۳۲۶

۳۔ اوصی: ص ۳۲۷

۴۔ شیخ محمد کرام: آب کوثر، لاہور (ساتویں بار)، ۱۹۷۵ء، ص ۸۳ (اردو)

۵۔ اوصی: ص ۸۴

مدا لے۔ کیوں ہے اوہ اک مسلمان صوفی بزرگ سن تے اک مبلغ سن ایس کر کے مسلماناں
دی اک وڈی گنتی ادھناں دے ننن والیاں دی سی، ایہناں وچ احمد یار وی بھروس
عقیدت رکھدا سی، ایسے عقیدت دا اظہار اس نے اپنی لکھت جس سخی سرور سلطان
وچ بڑے تارویں ڈھنگ وچ کیتا لے ایس لکھت وچ احمد یار نے مدح دے
ڈھنگ وچ سخی سرور سلطان دی سوانح وی بیان کیتی لے جیویں ملتان وچ ادھناں
دی شادی ہوئی ادھناں دے باپ دے گھر دس بھرا سن اوہ دسویں سن باپ دا ناں
زین العابدین سی ہندو تے مسلماناں دے سانجھے ہماں گوردیو سن مراٹی لوک ادھناں
دے جس گاؤں دے نہیں، عورتاں پھمنیاں پاندیاں نہیں لے۔ اک نیک بندہ جیہدا ناں رتا
سی تے جیہڑا جھناؤں پاردا مجھیں چارن والا سی جدوں اس نے تیرے حکم تے
چوہیاں ہوہیاں مجھیں وچوں اک ورہے دی مجھے چوہی تے دودھ ساؤن دے ہینہ
وانگ آیا تے جدوں رتے نے تیرا جوٹھا دودھ پیتا تے اوہیاں اکھاں کھلہ گیاں
تے تیرے حکم تے اک تھڑے تے بہہ گیا، غفیری مل لئی تے جدوں ایہہ خیال کر کے تھڑے
توں لٹھا کہ نفیری چھڑ کے پھیر مجھیاں چاراں تے اٹھا ہو گیا، معافی منگی تے سجا کھا ہو گیا
تے نیر نفیری مل لئی۔ دھرو نکل وچ ہارھ وچ جمعرات نوں جیہڑا میلہ لگدا لے اوہ رتا
دا ای لے احمد یار دے بیان موجب حضرت سخی سرور سلطان غوث الاعظم دی اولاد
وچوں نہیں احمد یار دا بیان لے کہ پیردا لقب شیخ راؤ وی لے۔ سیرت تے سوانح دیاں
گلاں توں اڈا احمد یار نے او تھے جان والیاں وچوں لُوھلے لنگے تے اٹھیاں توں اٹھنڈھ
عورتیاں تے کنگالاں دے جا کے جھولیاں بھر لین دی دس پائی لے ایس حوالے نال

۱۔ شیخ محمد اکرم: آب کوثر، لاہور رسالوں بار (۱۹۷۵ء) ص ۸۳ (اردو)

۲۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان...، پھالیہ (س.ن.ک) ص ۲۔

۳۔ اوصی: ص ۴۔

۴۔ اوصی: ص ۵۔

اوہ کہندا اے کہ اوہ وی نت دھڑنکل جاندا تے چوکیاں بھر دالے تے سخی سرور سلطان
 د امرید کہاؤندا اے ایس لئی اے پیر بوہڑ تے میرا ڈیرا آباد کر منصب مراتب تے
 دولت دے خزانے دے ماں باپ واسطے نیکیاں لے تے دشمنان نوں چمڈ کر،
 ایجے پھیرا احمد یار اپنے دشمنان وچوں اوہناں دا ذکر کر دالے جیہڑے اوہدے
 ول بھڑتی نظر نال ویکھدے نیں تے کھیجڑ دے نیں، احمد یار کہندا اے کہ ہر روز
 اوہناں نوں پنج ست پوئے پن اوہدی ایہہ تمنا لے۔ احمد یار کہندا اے کہ اوس نے
 وہی سکھنا سکھی لے پوری کریں۔

احمد یار دی ایہہ لکھت ذکر وایاں لکھتاں وچوں دعائیہ تے مدحیہ لے جس وچ
 اوس نے عقیدت دا اتناں دا اظہار کیتا اے اوہ واضح طور تے دس رسمیاں کہ اوہ سخی سرور
 سلطان تے رتنا پیر دامن والا اے۔ ایس مدح وچ اوس نے سخی سرور سلطان باجے
 سوانح دے حوالے نال اوہ گلاں وی دسیاں نیں جیہڑیاں سانوں مور کتاباں وچوں
 نہیں لکھدیاں۔

۱۱۔ باراں ماہ فراق مرشد (بھاگھا)

اپنے مرشد دے وچھوڑے وچ احمد یار نے بھاگھا (ہندی نما) زبان وچ باراں
 ماہ لکھیا اے، ایہہ عشقیہ اے نامکمل صورت وچ تلمی صرف اک صفحہ دستیاب ہوئے
 جس وچ صرف چھ ہینیاں پود، مانگھا، اسوں، چیت، وسا کھتے جیہڑے دے ہینیاں
 دے حوالے نال مرشد دے وچھوڑے دے ہاڑے گھتے گئے نیں۔ ایہدے وچ
 احمد یار اپنا تخلص گور داس کر دالے۔ ایہہ تخلص اپان دی دس اوس باراں ماہ دے
 عنوان وچ ای پادتی لے۔ اوس اک باراں ماہ پنجابی وچ مکمل صورت وچ لکھیا

۱۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان... پھالیہ (س۔ ن) ص ۳۔ ۲۔ اوسھی: ص ۵۔
 ۳۔ احمد یار: باراں ماہ (بھاگھا) تلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۱، (بھاگھا)

جس بارے میں بات اسی آگے چل کے کران گے اور تھے بارہاں ماہ دسے پچھو کر پڑتے روایت
اتے چاننا وی پاواں گے۔

ذکر، رب تعالیٰ (قرآن پاک، رسول کریم (حدیث)، انبیاء

کسب نامے حوالے نال

کسب نامے پس منظر

جدوں انسان ایس دنیا و توح آیتے اوس نے ایٹھے رہن سہن یا تہذیب دامدھ ہڈ
تے ظاہرے اوس نے اپنے کھان پین تے رہن واسطے کوئی نہ کوئی عمل کم کیتا ایہہ عملی
کم ای اصل و توح دنیا و توح کسب دا آغاز ہے۔ سب توں پہلاں حضرت آدم علیہ السلام
نوں کھیتی باڑی کرن دا حکم ہو یا تے ایہدی جاتج رب تعالیٰ ولوں حضرت جبرائیلؑ
راہیں حضرت آدم علیہ السلام نوں سکھائی گئی۔ ایہدے بعد ایہہ سلسلہ لگے پڑیا پھیر
کھیتی باڑی و توح ورتے جان والے سندراں نوں بنان لئی لوہارے تے ترکھانے
کسب وجود و توح آئے، اوہدہ کھیتی راہیں حاصل ہون والی کپاہ توں کپڑا بنان لئی جو لگا
درزی تے دھوبی دے تے للاری دے کسب وی ہوند و توح آئے ایہناں کسباں
نوں چنگے طریقے نان کرن والیاں نے اپنے تجربیاں نال ایہناں دے جہڑے اصول
بنائے اوہ اپنے شاگرداں دی آگواں واسطے سینہ بہ سینہ چلدے سن، ایہہ تجربے
دے مانک موتی داروپ دھار کے عام کر کے کھاناں دا درجہ حاصل کر لیندے سن
تے اوس کسب دے گھیرے وچوں نکلی کے اپنے مجازی معنیاں پاروں عام لوک
دانش و توح شامل ہو کے معاشرے دی ورتوں و توح شامل ہوئے۔ ایس دی مثال

۱۔ احمدیاری کسب نامہ لوہاراں، قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۲، ب۔

ہرزبان دے اکھان نیں۔ واہی نیجی پنجاب داسب توں قدیمی تے ایس ویلے وی
 سب توں ودھ گنتی ورتج وسدے لوکاں داکسب اے ایس بارے پنجابی ورتج اتاں
 دے اکھان موجود نہیں جنہاں دی نوعیت دوہری اے۔ اک پاسے اوہ واہی نیجی
 ورتج ورت کے فائدے دیندے نہیں تے دوجے پاسے عام حیاتی ورتج داتش ورتجی
 سمجھ سمجھاتے ابلاغ داکم دیندے نیں جیویں اک اکھان اے۔ "کتے ڈوباتے کتے سوکا"
 واہی نیجی دل لے جائے تے کاشتکار نوں ایہہ دیا گیا اے کہ کھیتی نوں پانی لان
 لگیاں انج لانا چاہیدا اے کہ اکو جیہا لگے ایہہ نہ ہووے کہ اک پاسے دی پل ڈب
 جائے تے دوجے پاسے دی سکی رہے تے عام حیاتی تے لاگو کریے تے ایہہ
 کافی رنڈ واسطے ورتی دالے۔ انجے ای واہی ورتج سیانے کھندے نیں کہ سو
 سیان اک سوہاگہ "یاں" گورچنکا کھیتیاں جیویں آدمیاں نوں گھیو + نال کورے دے
 کھیتیاں ہون اک توں دو" وغیرہ کاروبار بارے دی ودھیرے اصول اکھاناں ورتج
 موجود نہیں جنہاں تے لوک انج دے دو ورتج وی عمل کرے تے فائدہ اٹھاندے
 نہیں جیویں "بھارکس وگاڑیا رات دیاں بھکھیاں" یاں مہنگے دا خریدنا تے سستے دا بیچنا
 کوئی بہادری نہیں ہے مطلب ایہہ کہ پنجاب ورتج موجود ہر کسب تے پیشے بارے اکھان
 موجود نہیں جیہڑے ایہناں کساں نوں ٹھک سر کرن تے فائدہ اٹھان دا ورہیاں توں
 کردار ادا کرے نیں ایہہ سلسلہ اک نسل توں دوسری نسل نوں منتقل ہوندا رہیا کساں
 بارے ایہہ تعلیم لکھتی روپ ورتج وی محفوظ ہوئی، دوجیاں شعبیاں دے نال نال

۱ شہباز ملک: ساڈے اکھان، لاہور، ۱۹۷۸ء، ص ۱۰۔

۲ اوصی: ص ۱۱۔

۳ ونجار ایدی: لوک اکھدے ہن، لدھیانہ ۱۹۵۹ء، ص ۲۳۱ (گورکھی)

۴ شہباز ملک: پنجابی کہاوتیں، لاہور، ۱۹۷۷ء، ص ۸۳ (اردو)

۵ اوصی: ص ۸۹۔

ہر کسب و تاج انسان نے ترقی کیتی تے سائنس نے کسباں بارے علم نوں دکھ دکھ و کھانیاں
 و تاج و نڈ کے اناں دی ترقی والی شکل دے دتی اے، پر ایس دی ڈھلی شکل
 اوہو زبانی تے لکھتی روپ دے کسب نامے نیں جہڑے سادے خطے و تاج راج
 رہے نیں۔

جدوں اسی احمد یار دے لکھے کسب نامیاں ول جھات پانے آں تے ساتوں
 ایہناں دی نوعیت کچھ ودھ پہلوواں والی لگدی اے۔ ایہناں کسب نامیاں و تاج
 کسباں نوں تاریخی تے عملی لحاظ نال اسلامی حوالے نال ویکھن دکھان دا آدم کیا گیا
 اے۔ موضوع دے لحاظ نال ہر کسب نامے دے وڈے پکھوں دو حصے کیتے جا
 سکدے نیں۔ پہلے حصے و تاج احمد یار نے حضرت آدم علیہ السلام توں بعد اوس کسب
 نوں اپنان تے اوہدے و تاج نال کھٹن والیاں دا ذکر کیتا اے جہناں و تاج عام
 کر کے پیغمبر سن، دو جے حصے و تاج احمد یار اوہ کسب کرن ویلے رب تعالیٰ تے رسول
 پاک دا ذکر کر دے رہن تے اسلامی ہدایت اُتے چل کے کسب کمان دا سندھیہ تالے
 ججوری پکھوں احمد یار ایہہ کسب کرن والیاں دے دلاں و تاج دو گلاں بھٹانا چاہندا
 اے۔ اک ایہہ کہ ”لوہارے ترکھانے یاں دھوبیاں للاریاں“ دے کسب کوئی نیچ
 کسب نہیں ایہناں توں نیک پاک صالح تے نامی بندیاں تے پیغمبراں نے اپنا یا
 ایس لئی ایہہ کسب کرن والیاں نوں احساس کتری و تاج نہیں پھسنا چاہیدا دو جے
 ایہناں کسباں نوں کرن والے مسلمان جے اسلامی ہدایت اُتے چل کے ایہہ کسب
 کرن تے برکت وی پے گی تے اوہناں دا ایہہ کسب اک قسم دی عبارت دا درجہ
 حاصل کرے گا۔ احمد یار دے دستیاب کسب نامیاں و تاج کسب نامہ لوہاراں، کسب نامہ
 ترکھاناں، کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں، دا کھٹا، تے کسب نامہ قھامیاں
 شامل نیں۔

ادب دے حوالے نال کسب نامیاں دے پچھو کڑول دھیان ماریے تے
 ساتوں ایہہ اکھڑا کھونج اکھاناں توں اڈ عربی ادب و تاج مشہور محدث جلال الدین

سیوتی دے اوہناں رسالیاں وچ لہجہ اے جیہڑے اوہناں نے حضور نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دیاں بزازیاں تے کوزہ گری بارے حدیثاں دی بنیاد اُتے لکھے اسلام وچ قرآن تے حدیث دے حوالے نال فقہ دیاں جیہڑیاں کتاباں عربی فارسی تے روحیاں زبانان وچ لکھیاں گیاں ایہناں وچ اسلامی ہدایت موجب کسب کون دا بیان اے۔ پنجابی ادب وچ دی فقہ دیاں مڈھلیاں کتاباں وچ ایہ بیان ملدا اے جیویں مولانا عبداللہ لاہوری دی مشہور کتاب "باراں انواع" وچوں رسالہ خلاصہ معاملات وچ مال خریدین وچن دا بیان اے۔ ایہدے بعد فقہ دے حوالے نال ایہ سلسلہ پنجابی ادب دی اسلامی روایت دا اک ضروری انگ بنیا جیہڑے وچ کسب نامے وی آؤندے نیں، احمدیارتوں پہلاں پنجابی ادب وچ دو کسب نامے تے لکھن والیاں دے نانواں دے نال لکھت دے سال نال نظر آؤندے نیں۔ پہلا خواجہ فرد فقیر دا کسب نامہ باندگان جیہڑا اوہناں نے ۱۱۶۳ھ مطابق ۱۷۷۹ء وچ تے دوسرا میاں دا صل گجراتی رخواں پور ضلع گجرات، دامعاشرت نامہ جیہڑا اوہناں نے ۱۱۹۶ھ مطابق ۱۷۸۱ء وچ لکھیا، ایہناں توں اڈ حافظ مصفاں دا کسب نامہ باندگان، سید محمد مندونی دا کسب نامہ نعین دوزی وی لکھے گئے ذبح نامہ وی کسب نامہ نال رلدی بلدی لکھت اے۔ عبداللہ لاہوری عرف برخوردار نے ۱۱۳۹ء وچ ذبح نامہ لکھیا۔ ۱۲۲۳ھ مطابق ۱۸۲۸ء واکتاب ہو یا اک قلمی نسخہ ذبح نامہ جیہڑا پیر بخش دی لکھت اے، پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور وچ پیا لکھے۔ ایہناں توں اڈ مولوی محمد حسین

۱۔ مولوی محمد عبداللہ لاہوری: باراں انواع، لاہور (س.ن) ص ۲۳۱۔

۲۔ قریشی محمد حسین احمد لعداری: پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، لاہور ۱۹۷۲ء (رواجا) ص ۷۲، (رؤ)

۳۔ اوصی: ص ۷۲۔

۴۔ شہزاد بخاری: بہت مخطوطات کتب خانہ جامعہ پنجاب مقالہ ایم اے (پنجابی) لاہور ۱۹۷۲ء ص ۳۳

داکسب نامہ حجاماں، محمد شاہ اللہ داکسب نامہ نعلین، دوزاں تے شیر محمد داکسب نامہ نعلین
دوزاں (موجی نامہ) چھپے موجود نہیں۔

سکھاں و تاج وی ایس قسم دیاں لکھتاں رہت نامہ دے روپ و تاج ملدیاں نہیں بھائی
کانہہ سنگھ نامہ دے کہن موجب ایہہ اک اچھی کتاب ہوندی اے جس و تاج سکھ دھرم
دے اصولاں مطابق رہن دی ریت دسی جانندی اے۔ شہور رہت نامے چوپا سنگھ
دارہت نامہ، پرہار سنگھ دارہت نامہ، دیسا سنگھ دارہت نامہ، دیسا سنگھ دارہت نامہ
نہیں ایس دی اک صورت تنخواہ نامہ وی اے۔

احمد یار دے کسب نامے

(۱۲) کسب نامہ حدود گراں (لواہاراں) (۱۳) کسب نامہ درود گراں (ترکھاناں) (۱۴) کسب نامہ
للاریاں دھوبیاں درزیاں تے (۱۵) کسب نامہ قصائیاں دہ موضوع وکھ وکھ کسباں دے
ہونڈیاں ہونڈیاں وی اک امی اے ایہناں کسب نامیاں دہ مقصد اڈو اڈو پیشیاں و تاج
موجود مسلماناں نوں ایہناں کسباں بارے اسلامی روایت توں جانوں کرانا اے اوہدے
اپنے اکھن موجب اوس نے لکھت نقائش نوں ماخذ تے طور تے درتیا اے۔ اوہدا
اکھنا اے کہ کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں اوس اپنے شاگرد سنجش فقیر دے اکھن

۱ شہباز سنگھ: فارسی رسم الخط و تاج چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے (پنجابی)، لاہور، ۱۹۶۲، ص ۱۹۰

۲ شہباز سنگھ: فارسی رسم الخط و تاج چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے (پنجابی)

لاہور، ۱۹۶۲، ص ۲۳۰۔

۳ اڈٹی: ص ۲۰۶۔

۴ کانہہ سنگھ: نہاں کوش، پٹیاہ (دیجی وار) ۱۹۶۲، ص ۱۰۱۵ (گورکھی)

۵ احمد یار: کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں، قلمی ملوکہ ڈاکٹر گوہر سنگھ لائبر

ری نقل، ملوکہ راقم الحروف، ورق ۳۔

تے لکھیاً کسب نامہ ترکھاناں و ترح وی اوہ و تہ تصنیف شاگرد بخش فقیر دی فرمائش ای رسدا
 اے۔ ایس لئی آکھیاً جاسکدا اے کہ ایہہ کسب نامے اوس نے بخش فقیر دے آکھن تے
 لکھے کسب نامہ دروگران (ترکھاناں) دے آخر تے اوہ لکھدا اے کہ ایہہ کسب نامہ اوس
 نے اپنے ہر خورداران (پتراں) واسطے لکھیاً اے۔ ہر کسب نامہ دا گھٹ و گھٹ اگو
 لکھت ڈھنگ اے حمد، نعت، مدح صحابہ تے مدح غوث الاعظم توں بعد اوہ پہلاں
 بیان کیتے جا رہے کسب بارے رسدا اے کہ سب توں پہلاں ایہہ کسب حضرت آدم نے
 کیتا سگوں اوہ رسدا اے کہ سارے کسب حضرت آدم تے آئے اگوں اوہناں دو جہاں
 نوں سکھائے۔ ایہہ دے بعد اوس کسب دے مشہور استادوں دے ناں گنواںدا اے پھیر
 اپنے اصل موضوع آتے آؤندا اے جہیدے و ترح اوہ کسب کرن لگیاں رب تعالیٰ را ذکر
 کرن دی پکی کردا اے۔ جیویں آہرن اُتے بیٹھ کے لوہار آیتہ الکرسی پڑھے جدوں سٹھی
 سنبھالے تے پاؤ اجاڑ پڑھے۔ یاں دھاگہ و ڈیاں درزی کلمہ طیب تے کپڑا سیونڈیں
 شہادت کلمہ پڑھے۔ یا جدوں ترکھان کان بھوان لگے تے آیتہ الکرسی پڑھے تے جدوں
 کوئی کم آدے تے جسی اللہ و نعم الوکیل پڑھے۔ وغیرہ، ایس حوالے ناں احمدیاریاں

۱۔ احمدیاریاں: کسب نامہ دروگران و ترح وی اوہ و تہ تصنیف شاگرد بخش فقیر دی فرمائش ای رسدا
 ۲۔ احمدیاریاں: کسب نامہ دروگران (ترکھاناں) تصنیف مملوکہ ڈاکٹر گوہر شاہ لاہور دی نقل مملوکہ رقم نمبر ۲۰۰
 راقم الحروف، ص ۱۔

۳۔ ادرسی، ص ۸۔

۴۔ احمدیاریاں: کسب نامہ دروگران (ترکھاناں) تصنیف مملوکہ راقم الحروف، ادرسی، ص ۱۰۔

۵۔ ادرسی، ص ۱۶ ب۔

۶۔ احمدیاریاں: کسب نامہ دروگران، ص ۱۰، ادرسی، ص ۱۰، نقل مملوکہ رقم نمبر ۲۰۰

مملوکہ راقم الحروف، ص ۶۔

۷۔ احمدیاریاں: کسب نامہ دروگران (ترکھاناں) تصنیف مملوکہ ڈاکٹر گوہر شاہ لاہور دی نقل

نقل، مملوکہ راقم الحروف، ص ۷۔

ایہہ لکھتاں کسباں دے حوالے نال رب تعالیٰ اوہدے آخری رسول حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دی شمار احمد تے ذکر کرن دی پرینا دین والیاں لکھتاں قرار پاندیاں نہیں۔

ایہناں لکھتاں راہیں احمد یار اک مسلمان نوں اسلام وچ پورے داخل ہو جان دی پکی کردا اے۔ مطلب ایہہ کہ اوہدا خیال اے کہ اسلام کیوں جے ضابطہ حیات اے ایس لئی کسب کرنا تے اوہدا علم حاصل کرنا اک مسلمان دا دینی فرض اے۔ اوہ حلال رزق کمان تے آخرت دا فکر کرن دی وی پکی کردا اے۔ کسب نامہ اوہاراں وچ بارہاں فرض تے کسب نامہ ترکھاناں وچ بارہاں واجب گنواندا اے۔ جیہڑے کسب کرن والیاں نوں گزارنے چاہیدے نیں۔ ایہہ مجموعی طور تے انج نہیں، کسب کرن والا۔ (۱) نمازی ہووے تے ادب جانے (۲) علماء دی مجلس وچ بیٹھے، قرآن پڑھے تے پڑھائے (۳) مومن سوالی نوں واپس نہ جان ریوے (۴) سویرے ذکر کرے (۵) اپنی عورت کو لوں پڑوہ کروائے (۶) فقہ دا علم پڑھے (۷) بدعتیاں کول بیٹھنا عیب جانے (۸) مایاں داناں بے ادبی نال نہ لے (۹) فقراں (سادمی) والی سورت وچ رہے (۱۰) طمع چھڈ کے کسب نوں اگے ٹورے (۱۱) مرشد پھڑے (۱۲) رب و توں امید تے اوہدا خون دلوں نہ جان ریوے۔ احمد یار دے کسب نامے زیادہ شریعت ول جھکدے نیں جدوں کہ فرد فقیر دا کسب نامہ تصوف لئی ول انج احمد یار وی کتے کتے تصوف دی گل کر جاندا اے۔

۱۔ احمد یار: کسب نامہ ملا ریاں دھوبیاں، درزیاں، قلمی مملوکہ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ، دی نقل، مملوکہ راقم الحروف، ص ۳۔

۲۔ احمد یار: کسب نامہ حدوگراں (دلوہاراں) قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۶، الف۔

۳۔ احمد یار: کسب نامہ درودگراں (ترکھاناں) قلمی مملوکہ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ دی نقل، مملوکہ راقم الحروف، ص ۷۔

۴۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ، لاہور ۱۹۵۶ء

احمد یار دیاں پھٹکل لکھتاں (ماخذتے موضوع)

۱۔ طب دیاں کتاباں

انسان نے اپنے مدھلے دور وچ ای جسمانی ساخت نوں سمجھن تے ایہدے وگاں دا علاج اپنی سمجھ بوجھ موجب شروع کر دتا سی۔ قدیم زمانے وچ یونان وچ طب دے علم دی داغ بیل رکھی گئی جنہاں علماں دی شروعات قدیم یونان دے رہن والیاں نے کیتی، مسلماناں نے اوہناں نوں عروج تے اپڑایا۔ سب توں پہلاں عرباں نے یونانی حکیمان دے نظریاں توں فائدہ اٹھایا، ایہناں نے یونانی علم نوں اپنیاں ضرورتاں موجب ڈھالیا، علم تے فن وچ جس زوق شوق دا اظہار مسلماناں نے کیتا دینا دی تاریخ وچ ایہدی مثال نہیں ملدی۔ دو جے علماں دے نال نال طب دے علم وچ بڑی ترقی ہوئی اے۔ ایہہ علم یورپ والیاں عرباں مسلماناں، توں ای حاصل کیتا سی۔

یونانی طب دا علم مسلماناں نے نال ای برصغیر وچ آیا، ظاہر اے ایہہ عربی یا فارسی وچ سی، پنجابی شاعراں دا تذکرہ وچ پنجابی دی سب توں پہلی طب بارے کتاب حکیم میتا چنابی، جیہڑا آپ وی شاعر سی تے فارسی وچ ہیرا پنجاب (تصنیف ۱۱۱۰ھ مطابق ۱۶۹۸ء) لکھی اے، والد حکیم درویش دی پران مسکھ دسی گئی اے جیہڑی ۱۰۶۶ھ مطابق ۱۶۵۵ء وچ لکھی گئی اے۔ ایہدی زبان صاف پنجابی نہیں سگوں بھا کھا دتی اے۔ ایہدے بعد

۱۔ حکیم محمد شریف جامعی: ماہیت الامراض (حصہ اول)، لاہور ۱۹۶۳ء، ص ۶ (دیباچہ) (اردو)

۲۔ اوصی: ص ۶ -

۳۔ مولا بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور، ۱۹۶۰ء، ص ۶۳ -

۴۔ حکیم درویش: پران مسکھ، لاہور ۱۸۹۱ء، ص ۲ -

حکیم عیسیٰ لاہوری دی خیر منکھ لکھی گئی جس دی تصنیف دا سال ۱۱۹۷ھ مطابق ۱۷۸۲ء
 اے ایہدی زبان صاف پنجابی اے۔ حکیم عیسیٰ لاہوری دی طب بارے اک ہور
 کتاب دارالشفارہ ۱۲۶ھ مطابق ۱۸۴۲ء وچ لکھی گئی۔ طب بارے اک ہور کتاب
 فارسی کتاب قرابادین نوں بنیاد بنا کے پنجابی وچ شرح کیتی گئی جس وچ مصنف
 نے اپنا طب دا علم ودھیہ داخل کیتا۔ ایہہ کتاب کالودے آکھن نے لکھی گئی۔
 مصنف اپنا ناں نہیں لکھدا، پوہاناں غلام حسین دسا اے تے دسا اے کہ خیر منکھ
 کالودے کہن تے لکھی۔ دارالشفارہ دے ناں تے اک ہور کتاب حکیم نور احمد جہلی
 دی چھپی لکھی اے۔ ہاشم ۱۷۵۲ء-۱۸۲۱ء نے اپنی طب وی کتاب احمد یار
 توں کچھ چر پہلاں لکھی۔ مطلب ایہہ اے کہ احمد یار تیکر اپڑیاں پنجابی وچ طب بارے
 اک پکی پیڑھی روایت بن چکی سی۔

احمد یار نے طب دیاں دو کتاباں لکھیاں "طب احمد یاری" تے طب محمدی زبان
 ستہ ضروریہ ایہناں وچوں طب احمد یاری چھپی تے مطبوعہ دونوں صورتاں وچ تیا۔

۱۔ حکیم عیسیٰ لاہوری: خیر منکھ، لاہور ۱۸۷۵ء، ص ۸۸۔

۲۔ شہباز ملک: فارسی رسم الخط وچ چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے (پنجابی)

۱۹۷۲ء، ص ۲۵۸ (عیسیٰ لاہوری دا لکھیا اک رسالہ طب محررہ، ۱۱۳ھ مطابق

۱۷۱۵ء، غالباً مصنف پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور وچ پایا اے، دیکھو مقالہ

ایم اے (پنجابی) ۱۹۷۲ء، شہزاد بخاری، ص ۴۰)

۳۔ نامعلوم: غلام حسین: قرابادین (پنجابی) لاہور ۱۸۷۶ء، ص ۳۔

۴۔ اوصی: ص ۹۲۔

۵۔ اوصی: ص ۳۔

۶۔ شہباز ملک: فارسی رسم الخط وچ چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے (پنجابی) ۱۹۷۲ء،

عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۳۱۰۔

اے جہوں کہ طب محمدی (بایں ستہ ضروریہ) صرف قلمی صورت و طرح دستیاب اے۔ پہلے باب (ستہ ضروریہ) و اقلیمی نسخہ ساڈے کول تے طب محمدی دا اک قلمی نسخہ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ کول اے۔ تے اک نسخہ نامعلوم مصنف دے ناں ناں قلمی نسخہ آپریشن نمبر ۸۷، ۸۹ تے پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور و طرح (ناقص الاول ناقص الآخر) پیالے لے۔ حکمت احمد یار داکٹروں جے جدی پیشہ سی۔ ایس لئی اوس تے دونیاں کتاباں و طرح انسانی بدن دی ساخت بیماریاں نے اوہناں دا علاج لکھیا اے۔ اپنی کتاب حاتم نامہ و طرح اپنییاں طب دیاں کتاباں بارے اوہدا کہنا ایہہ اے کہ ایہناں و طرح علم یونانی اے جس نوں پنجابی دا بانا پورا دتا گیا اے۔ طب احمد یار دی و طرح احمد یار نے ایس گل دی دس پائی اے کہ اوہدے ماخذاں و طرح شیخ نجیب الدین تے حکیم عماد الدین دے طب بارے رسالے "شرح قاموس"، "تحفة المؤمنین بنیاسی نین اسکو، سکندر، جامع امرابادین" تے کتاب شفا شامل نہیں۔ طب محمدی (ستہ ضروریہ) دست ماخذاں و طرح قانوجی، قرابادین، دستور العلاج، تشریح الاعضاء، منفرج،

۱۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمدیہ تے اوس دا قصہ ۲۸ روپ (EDITING - AND EVALUATION) مقالہ پی ایچ ڈی (پنجابی) امرتسر، ۱۹۷۵ء کو۔ بکری ٹائپ شدہ مملوکہ راقم الحروف، ص ۲۷۔

۲۔ شہزادی بخاری: فہرست مخطوطات پنجابی کتب خانہ جامعہ پنجاب، مقالہ ایہہ اے (پنجابی) لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۶۲۔

۳۔ احمد یار: طب محمدی (ستہ ضروریہ) قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱، الف۔

۴۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۷۔

۵۔ احمد یار: طب احمد یار، قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۳۳، الف۔

۶۔ اوصی: ورق ۳۷، الف۔

۷۔ اوصی: ورق ۳۹، الف۔

۸۔ اوصی: ورق ۸، الف۔

طب شفا، اقلسی، کشف، تیسوری، کفایہ، تحفہ، بدیعی، شرح اسباب منصور،
 طب اکبر تے موجز طب قادری شامل ہیں۔ طب ہارسے لکھیاں دونوں کتاباں
 وترج احمد یار الیس گل تے زور دیندے کہ حکیم نوں پہلاں مرض نوں پچھاتا چاہیہ
 اسے تاں ای علاج کارگر ثابت ہو سکدے۔ اپنی کتاب طب محمدی دیاں سترہ
 ضروریہ وترج تے اوہ پہلا باب ای روگ پچھان دا لکھدا اے جہڑا ۳۳ ورقاں
 یاں ۴۴ صفیاں اُتے پھیلایا ہویا اے۔ اوہدا بیان اے کہ اصل حکیم یاں دیدار سنوں
 آکھیا جڈا اے جہڑا سودا، صفرا، بلغم والے مزاج نوں سمجھ کے نبض تے قارورہ
 دیکھ کے روگ پچھان لے تے پھیر علاج دی تدبیر کرے۔ احمد یار اک ماہر حکیم
 وانگ ایہناں کتاباں وترج طب دے علم دے نظری تے عملی مسلیاں نوں بڑے
 سچھے طریقے نال بیان کر دے۔ اوس نے عام نزلہ زکام توں لے کے سکتہ لقوہ
 تپ تے فایج تیکر تقریباً دوسو عنواناں دے تحت بیماریاں دے علاج درج
 کیتے ہیں جہاں وترج اکثر اپنے آزمائے نسخے نہیں۔ طب یونانی توں اڑدسی تے
 طب اسلامی وی شامل اے۔

۲۔ احوال زمانہ

ادب راہیں اپنے زمانے دے حالات دا بیان مڑھ قدیم توں ای موجود اے جس
 زمانے یاں تمقاں وترج رہ سکے لکھاری لکھتے میا ہوندا اے، اوہدیاں چنگیاں
 مندیاں نوں اوہ وانگ لاندے ایہناں دا جہڑا اثر اوہدی حیاتی تے ہوندا
 اے اوہدا جھلکار آپ ہمارے اوہدی لکھت وترج پینا ضروری ہوندا اے۔

۱۔ سندیار: طب محمدی (سترہ ضروریہ) قلمی مملو کہ راتم الحروف، ورق ۷، ب

۲۔ اوصی: ورق ۷، الف۔

۳۔ اوصی: ورق ۲۲، الف۔

بعض لکھاری تے اپنے آ لے درآے دا پر سبے حالیاں نوں اچھے طور تے اپنی کھوت
 دا موضوع بنا لیندے نیں، ایہہ گل سانوں پنجابی ادب دے شروع دے دور
 وچ سمجھن ڈیہہ پیندی اے۔ حاجی بابا رتن (۱۰۰۰ء-۱۱۲۰ء) توں لے کے احمدیاء
 (۱۶۸۰ء-۱۸۲۵ء) تیکر بہت سارے لکھاریاں نے اپنے زمانے دے حالات
 نوں محفوظ کیتا اے، کجھ دا ذکر مثال دے طور تے کیتا جا سکا اے۔ جمیوں بابا
 فرید گنج شکر (۱۱۷۵ء-۱۲۶۵ء) تے گورونانک (۱۲۶۱ء-۱۵۳۹ء) دے درمیانی
 دور دیاں واراں محھے حسنی دی وار، سکندر ابراہیم سی وار وغیرہ۔ گورونانک
 نے آپ باہر دے حملے بارے گلاں کیتیاں نیں جہڑیاں آدی گرنہتہ وچ راکھ سکھ
 تے آسا (محلہ ۱۱) وچ درج نیں۔ بابا نوشہ گنج بخش (۱۵۵۲ء-۱۶۵۳ء) دے پنجویں
 وعظ وچ دسیا گیا اے کہ پنجاب دیس دے کئی کھراڑ مسلمان ہوکے وی ہندو واراں
 حرکتاں کر دے نیں۔ دوسرے نعل دور وچ پنجاب وچ دی سیاسی افراتفری
 دی نشان دہی کیتی گئی اے تے نادر شاہ دے حملے نوں ودھیرا محسوس کیتا اے۔
 بھٹے شاہ نے وی اپنے کلام وچ "براہاں ہویا پنجاب دا" دا ہاڑا لکھنیا اے۔
 وارث شاہ دی پیراوس ویلے دے پنجاب دی سیاسی اتری دیس بانڈی
 اے۔ ایہدے وچ جٹاں دے سردار ہون تے گھرو گھری حکومت دے قائم ہون

۱۔ گور دیاں سنگھ رائے: پنجابی ساہت وچ برسی واراں، در پنجابی ہیر ساہت
 پٹیالہ ۱۹۷۰ء ص ۱۰۹ بعد (گور لکھی)

۲۔ ڈاکٹر مرند سنگھ کوھلی: گورونانک، در پنجابی ساہت دا اتھاس (بھنگا پہلا
 پٹیالہ ۱۹۷۱ء ص ۱۷۶، ۱۷۷) (گور لکھی)

۳۔ عصمت اللہ زاہد: آکے نوشہ قادری، لاہور ۱۹۷۸ء ص ۵۹۔

۴۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء ص ۲۷۲۔

۵۔ اوسمی: ص ۲۸۲۔

دی خبر ملدی اے۔ پھیر پنجاب دی، نادر دی وار، تے پیر محمد دی چھٹیاں دی وار،
 وی زمانے دے حالات دا چنگا نقشہ کھچدیاں نیں۔ ہاشم شاہ (۱۷۵۲ء-۱۷۸۲ء)
 وی اپنے دور دی سیاسی حالت تے بھیڑے ہاکماں بارے شیریں فرہاد ورج
 بولدا دسد اے۔ احمد یار وی اپنیاں لکھتاں ورج اپنے زمانے دے حالات
 لکھدا اے۔ حاتم نامہ ورج دا بیان مثال دے طور تے پیش کیتا جاسکدا اے
 جس ورج اپنے حوالے نال اوہ مرالہ دے لوکاں دی اخلاقی گراوٹ تے مذہبی
 دیوالیہ پن دا نقشہ کھچدا اے۔ زمانے دے حالات بارے اوہدیاں دو پوریاں
 لکھتاں وی نیں، اک مدح غوث الاعظم، جس ورج اوہ مرالے دی ہجو دے
 حوالے نال اوتھوں دے لوکاں دی اخلاقی تے دینی گراوٹ دا ذکر کردا اے تے
 دوجی "احوال زمانہ" جیہڑی اوہدی سیاسی، سماجی تے دینی بصیرت دا شاہکار اے۔
 احمد یار دا بیان اے کہ انج لگدا اے کہ ایس ویلے (پنجاب ورج) کوئی حاکم
 نہیں، ہر پاسے کھوہا کھوہا ہون ڈیہی اے، جس دا دا لگدا اے حاکم بن مہند اے
 فوہاں آؤندیاں نیں تے ہر می فصل اسی وڈھ کے لے جانڈیاں نیں، کوئی پھپھن
 والا نہیں۔ باہر ہل واہنا نہیں ملدا، روزگار بند ہو چکے نیں، ایتھوں تیکر کہ لون والیاں
 کاناں وی لڑائی تے افراتفری پاووں بند ہو گیاں نیں۔ جیہڑے حاکم بن مہندے نیں
 اوہ رڑی زمین دے لگان دا مطالبہ کر دے نیں۔ کئی لوک ایس توں بچن لئیں
 گئے نیں، قہر تے ظلم دا راج اے ایس اقتصاد دی بد حالی پاووں لوک دغہ فریب اُتے اُتر آئے نیں۔

۱۔ انور بیگ عوان: وارث شاہ دے زمانے دا پنجاب، ماہنامہ "پنج دریا" (وارث نمبر)

لاہور اکتوبر، نومبر ۱۹۶۹ء، ص ۲۴۲، ۲۴۳۔

۲۔ شہباز ملک: تارے، لاہور، ۱۹۶۹ء، ص ۱۸۷۔

۳۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۱۲۹۔

۴۔ احمد یار: احوال زمانہ، بھالیہ (س-ن) ص ۶۔

مسلماناں دیاں نیقاں خراب ہو چکیاں نیں۔ رب دے خوف تے عبادت نوں مہل گئے
 نیں۔ عالماں دا حال ایہ اے کہ رٹی تے ریاکاری اوہناں اپنا لئی اے، رشوت لے
 کے مٹلے دسدے نیں، قرآن دے معنے دسن لگیاں ایہناں دے دل وچ دولت
 کمان دا لالچ ہوندا اے۔ ایس زمانے وچ اسلام سستا ہو چکیا اے، مسلماناں ہی
 بے قدری تے زوال لے، ہدوں کہ کافراں نوں دنوں دن وارھا اے۔ ایہ
 سادّا قصور اے رب تعالیٰ تے فرق نہیں کردا، دین دے علم دے شاگرداں دا
 ایہ اے کہ مسجدیں وچ بد فعلیاں کردے نیں، عورتاں نال اکھ مٹکے لاندے نیں،
 پتہ لگ جاوے تے بسترہ چُپک اگلی مسجد وچ جا رہندے نیں۔ عالم بن کے استاد
 نوں مہل جا ندے نیں۔ جے کوئی اعتراض کرے تے کہندے نیں مینوں تے علم
 لدنی اے۔ ایس زمانے وچ مرد بچھے تے عورت اکے ہو گئی اے۔ بڈھے پوئیوں
 جوان اولاد دھکے مار دی اے۔

احمد یار ایس زوال دا سبب اقتصادی بد حالی تے دین اسلام و توں لوکاں
 دا دور ہونا دسد اے۔ اوہدا کہنا اے کہ جھکھنے لوکاں نوں رب بھلا دتا اے
 زبان تے کسب و چوں برکت اُڑ گئی اے۔ تہہ دا زمانہ تے ظلم دی بادشاہی اے۔

۳۔ شاہنامہ رنجیت سنگھ (فارسی)

فارسی نظم وچ لکھی احمد یار دی ایس اکتواک لکھت دا موضوع ہمارا
 رنجیت سنگھ دے حوالے نال سکھاں دیاں کارنامیاں دا حال شاہنامہ فروسی
 وانگ بیان کرنا اے ایہ لکھت احمد یار نے راجہ گلاب سنگھ دی ذمائی لکھی
 اوس ویلے لکھنی شروع کیتی جس ویلے اوس دی عمر ستریاں ورہیاں دی ہو

۱۔ احمد یار: اسوال زمانہ، پھالیہ (س۔ ن۔) ص ۷۔

۲۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۲۲ (فارسی)

چکی سی۔ ایہ لکھت ۱۸۳۸ء و تیح شروع ہوئے مہاراجہ شیر سنگھ دے عہد رقتل توں پہلاں (تیکر دے سکھ سلطنت دے حالات بیان کردی اے۔ ایس نوں فتوحاتِ غالبہ تے شنہچی نامہ وی آکھیا جاندا اے۔ احمد یار نے ایس نوں شاہنامہ آکھیا اے۔

کتاب دا مدٹھ احمد یار حمد الہی توں ہنصدا اے۔ حمد دے بعد مناجات تے پھر نعت اک وکھ سرنا نویں ہیٹھ معراج شریف دے واقعے نوں اُلکیا اے۔ نظامی گنجوی نے اپنی مشنوی ”شرفنامہ“ نوں اڈواڈ باباں و تیح ونڈیا اے، ہر باب دے شروع و تیح اوہ کچھ شعرا خلاقی قسم دے دیندا اے۔ پھر اصل قصے و تیح آکے ساتی نامہ دے دو شعر کہندا اے۔ احمد یار نے وی ایخ ای کیتا اے۔ اوس نے ایس سلسلے و تیح نظامی تے امیر خسرو نوں ملا جلا کے اپناں دی کوشش کیتی اے۔ ایس توں اڈا اوس نے بھرتے انداز فردوسی ر شاہنامہ ۴۰۰ مطابقت (۱۰۰۹ء) دا اپنایا اے۔ ایہدے و تیح احمد یار نے مہاراجہ رنجیت سنگھ دی کوئی

-
- ۱۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۷ (فارسی)
- ۲۔ گلونت سنگھ (دیباچہ): شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۱۳ (اردو)
- ۳۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۱۲۰ (فارسی)
- ۴۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۳۲۸۔
- ۵۔ احمد یار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۲۲ (فارسی)
- ۶۔ گلونت سنگھ (دیباچہ): شاہنامہ رنجیت سنگھ انشا احمد یار، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۱۱ (اردو)
- ۷۔ اوصی: ص ۱۲
- ۸۔ اوصی: ص ۱۳
- ۹۔ اوصی: ص ۱۲
- ۱۰۔ مرلانا شبلی نعمانی: شعرا عجم (جلد اول) لاہور، ۱۹۴۹ء، ص ۹۳ (اردو)

بوہتی مدح سرائی ول دھیان نہیں دتا۔ اس نون اک ہیرو دے طور تے اوہ پیش
 کرن دتج کامیاب نہیں ہويا، مہاراجہ رنجیت سنگھ دی وفات کتاب شروع ہونا
 دے ڈھلے دور و توج ای ہو گئی، ایس کر کے احمد یار دی مہاراجہ رنجیت باہے
 گر عہدشی وی گھٹ گئی۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ دے دور دے واقعے فتح ستان
 فتح قصورتے کشمیر دا بیان مہاراجہ رنجیت سنگھ دی دنات کمرک سنگھ تے
 نو مہال سنگھ دیاں موتاں تے شہر سنگھ دے لاہور اپڑے کے سلطنت سنبھالن تیکر
 دے حالات ایس و توج درج نہیں۔

سادے واسطے ایس کتاب دی اہمیت ایہہ اے کہ ایہہ دے و توج احمد یار
 نے اپنی عمر جیہڑی ۱۸۳۸ء و توج ستر سال دی سی دی دس پانی اے نال ایہہ کہ ایہہ
 توں سانوں پتہ لگدا اے کہ احمد یار دی شاعری دی شہوری تے پرچا سکھ دربار
 تیکر اپڑی ہوئی سی۔ پروفیسر گلونت سنگھ دے کہن موجب احمد یار دی تصنیف
 کوئی اہم نہیں، نظامی دی جزالت اسلوب تے امیر خسرو دی اظہار دی لطافت توں
 اکی دا سنجی ہوئی اے تے نہ ای کوئی ہورا انفرادی خصوصیت اے جیہڑی ایہہ
 ادبی تمناں متھن و توج مدد دیوے۔ احمد یار رنجیت سنگھ دے دور توں امی
 راجہ گلاب سنگھ دی تعریف جاوے جا کر دالے۔ ایس حوالے نال اسی احمدیہ
 دی ایس فارسی لکھت نوں بادشاہواں دا تفسیہ قرار دے سکے آں۔

۴۔ مرثیہ پتراں (سی حرفی)

احمد یار دے خاندان وچوں سی ایہہ نامکمل سی حرفی احمد یار دے پتہ نام

۱۔ گلونت سنگھ (دیباچہ) شاہنامہ رنجیت سنگھ (احمد یار) امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۱۳ (اردو)

۲۔ ادھی : ص ۱۵ -

۳۔ اوہی : ص ۲۲ -

دی موت تے لکھیا اوہدے پنجاں پتراں دا مرثیہ اے۔ مرثیہ رشتا توں بنیا اے جس دا مطلب مرن والے دی تعریف اے۔ انگریزی وچ ایس واسطے DIRGE

ELEGY دے لفظ ورتے جانڈے نیں۔ مرثیہ توں مراد ہر وہ منظوم ادب پارہ اے جہڑا کہے شخص دے مرن یا کہے اہم اخلاقی قدر دے مٹ جان یاں قومی زوال اُتے لکھیا گیا ہووے۔ مرثیہ دا مرطھلا جز و غم دا اظہار اے بھانویں بیان ڈھنگ کجھ وی ہووے، مدح، بیان مصوری، حکمت یاں دوجے عناصر ایں ثانوی حیثیت نال مرثیہ وچ داخل ہو سکدے نیں۔ مرثیہ تن قسم دا ہوندا اے اک شخصی، جس وچ کہے شخص دے مرن اُتے ماتم دے لفظ ہوند وچ آؤندے نیں۔ ایس قسم دے مرثیہ دارواج عرب وچ جہالت دے زمانے توں سی تے اسلام دے ظہور توں پہلاں عرب وچ بڑے بڑے اعلیٰ شخصی مرثیہ لکھے گئے۔ ایہ سلسلہ اچ توڑی جاری اے۔ مرثیہ دی ووجہی قسم مذہبی مرثیہ دی اے جویں امام حسنؑ حسینؑ دا مرثیہ تے تہجی قسم قومی مرثیہ دی جس وچ کہے قوم دے اخلاقی یاں سیاسی زوال نوں حزنیا انداز وچ بیانیا جاندا اے، جویں حالی دی سدس۔

احمد یار نے ایہہ شخصی مرثیہ بھانویں اپنے پتر علی قاسم دی وفات تے لکھیا پر اوہ اپنے پنجاں پتراں دے مرجان دا ذکر کر کے اک لحاظ نال پنجاں پتراں دا مرثیہ ای لکھ رہیا اے۔ سی حرفی دے صرف اٹھ حرفاں وچوں حرف الف دے صرف چار مصرعے پورے نیں باقی نامکمل اے۔ الف دے حرف وچ احمد یار اللہ تعالیٰ نوں فریاد کر کے کہندا اے کہ علی قاسم میوں انج ای سی جویں یعقوب

۱۔ ارشاد احمد ارشد: اردو میں شخصی، مذہبی اور قومی مرثیہ نگاری۔ تاریخ و تنقید،

مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (اردو) لاہور (۱۹۶۴ء) ص ۱، (اردو)

۲۔ شہباز ملک: جنگ نامہ مقبل تے پنجابی مرثیہ، لاہور ۱۹۶۴ء۔ ص ۱۲۔

علیہ السلام نوں پوسف علیہ السلام، میں تیرے آسرے تے امن نال بھیماساں توں
 علی قاسم نوں کھوہ وچ پاکے مینوں پیغمبراں والا وخت پادتا لے لے۔ ب دے سرن
 وچ علی قاسم نوں مخاطب کر کے کہندا لے کہ توں چیرے والا میرا گلاب دا پھل
 سین، تینوں وچھوڑا دے جان دی کیہ کا لھی پئی سی، توں ترس نہ کیتا۔ تے سرن
 وچ بیان کردا لے کہ میرے پنج پتر وار و وار رب، تے بُدا لے۔ پھیر علی قاسم نوں
 مخاطب کر کے کہندا لے کہ ایوں کیہ پتہ سی علی قاسم توں میرے بہار نہیں وندنے
 مطلب اے کہ توں میرے بڈھاپے دا سہارا نہیں بننا۔ غ دے سرن وچ احمد یار
 کر لاند اے کہ اے رب آعالی میرے مالک! مویاں مویاں مارنا چنگا نہیں ایہہ تیرے
 اگے کوئی وڈی گل نہیں کہ توں مویاں مویاں پنجاں پتراں نوں واپس گل دیوں کیہ
 جے علی قاسم دی وومٹی روندی رمندی اے۔ مکدی گل ایہہ لے کہ ایس ناکمل پنہنہ
 مرثیہ ویدوں وی احمد یار اک کامیاب مرثیہ نگار وانگ جھاتیاں پاند نظر آوند ا
 لے۔

۵۔ باراں ماہ

باراں ماہ اشاعتی دا اچھا روپے جس وچ باراں مہینیاں دا بیان ہوئے، باراں
 ماہے توں مراد اوہ شاعری اے جس وچ شاعر عاشق دی زبان نال معشوق دے
 ہجر وچ ورہے دے باراں مہینیاں وچ ہر مہینے دا ناں لے لے کے بُدائی تے ڈیکر
 دی تانہنگ بڑے دردناک ڈھنگ نال بیان کردا لے۔ حسین شاہ دا خیال اے
 ۱۔ احمد یار: مرثیہ پتراں (سی حرنی) تلمی ملوکہ راقم الحروف، ورق ۱، الف۔

۲۔ ادھی: ورق ۱، ب۔

۳۔ اوہن: ورق ۳، ب۔

۴۔ کاندھنگ: مہاں کوش، پٹیالہ ۱۶۷۴، رتھی دار (ص ۵۵) (کوہنگھی)

۵۔ سید خادم حسین شاہ: پنجابی باراں ماہ، مقالہ ایم اے (پنجابی) لاہور، ۱۶۷۲، ص ۱۱۔

کہ باراں ماہ دی صنف، موسم دے اک، ورہے دے چکرتے اوس چکر ووج انسان نال
 بیتیں والی بیتا بیان کرن لئی ہوند ووج آئی سئی۔ باراں ماہ سے شمسی، قمری تے انگریزی
 رتتاں قسماں دے مہینیاں دے نال نال ملدے نہیں۔ ایہ ہندی شاعری دا پُرانا
 روپ لے۔ ہندی شاعر اک سال نوں چھ رتتاں ووج وند دے نیں، ایہناں رتتاں
 ووج برہا ماری روج دا بیان ہوند لے۔ ہندی ووج اجمہی شاعری نوں کھٹ رت
 بیان آکھیا جاندا۔ سندھیت ووج کالی داس دی رتو سنہار اپ بھرنش ووج عبدالرحمن
 ملتانی دی سندھیت رت تے انگریزی ووج سپنسر کیلنڈر ایسے قسم دیاں صنفیاں
 نیں۔ فارسی ووج "دوازده ماہ" لکھے گئے۔ مسعود سعد سلمان (۴۴۰ھ مطابق
 ۱۰۴۸ء۔ ۵۱۵ھ مطابق ۱۱۲۱ء) نے ہندی طرز تے فارسی ووج باراں ماہ سے لکھے،
 جنہاں نوں غزلیات شہوریہ فرس دانان دتا گیا۔ پرانی اردو ووج شیخ عثمان نے
 چتر اولی ووج باراں ماہ ۱۶۱۲ء ووج لکھیاتے مولانا انسنل حفصی جھانوی (۱۰۳۵ء
 مطابق ۱۶۲۵ء) باراں ماہ سے لکھے۔ توکھاری راگ ووج گورداناک داموہر کاوتے
 ماجھ راگ ووج گوروارجن دیو جی دی رچنا بنجے ای دسم گرنختہ ووج باراں ماہ سے لکھے
 جانڈے نیں۔ ایدوں بعد شاہ مراد (وفات ۱۷۰۲ء) دے کلام ووج باراں ماہ

۱۔ حسین شاہد: پورنے، سیالکوٹ ۱۹۷۲ء، ص ۲۰۔

۲۔ سید خادم حسین شاہ: پنجابی باراں ماہ سے، مقالہ ایم اے (پنجابی)، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۱۹

۳۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور ۱۹۷۲ء، ص ۸۱۔

۴۔ افضل پرویز: چند در پورنے از حسین شاہ، سیالکوٹ ۱۹۷۲ء، ص ۲۷۔

۵۔ سید خادم حسین شاہ: پنجابی باراں ماہ سے، مقالہ ایم اے (پنجابی)، لاہور ۱۹۷۲ء

ص ۲۵۔

۶۔ افضل پرویز: چند در پورنے از حسین شاہ، سیالکوٹ، ۱۹۷۲ء، ص ۲۷۔

۷۔ لاکھ سنگھ: جہاں کوش، پٹیالہ ۱۹۷۲ء، رتبی وار، ص ۸۵۵ (گورکھی)

ملدائے بلھے شاہ و اباراں ماہ مشہور ہے جس وچ اوہناں نے اپنے مرشد شاہ عنایت قادری دے وچھوڑے دا حال بیان کیتا ہے۔ خواجہ فرور فقیر نے وی اباراں ماہ لکھے۔ سید وارث شاہ دے اباراں ماہ ہیر وچ آؤندے نہیں، جنہاں وچ ہیر رانجھ باجھ اپنی ہڈ ورتی دا ذکر بڑے دردناک ڈھنگ نال کردی ہے۔

احمد یار نے جیہڑا اباراں ماہ لکھیا ہے ایہہ چیت توں پسگن تیکر مکمل ہے تے اچے قلمی صورت وچ ای لے ایہدے وچ شاعر اپنا تخلص گورداس ورت دا لے تے ترقیے وچ دسدائے کہ اوہ بھاکھا وچ گورداس تخلص کردائے ایس توں اوہ اوہ اوہ بھوڑتے شیدا وی تخلص کردائے۔ احمد یار نے ایس اباراں ماہ وچ پریم دے ہجر دے حوالے نال اپنے من دا درد النبا کھراں دے روپ وچ لکھیا ہے۔ ایس حوالے نال ایس اباراں ماہ دا موضوع عشقیہ فراقیہ ہے اوہ وسا کہ دے مہینے دے بیان وچ کہندائے کہ وسا کہ چڑھے شگورہ مینوں ساڑ دائے۔ مینوں ہجر دے غم دا داغ لے۔ ہار جمیلاں مینوں اوجھاپدیاں نہیں کہ جیویں پھاہی ہون لے دوست جلدی مل نئے رحم کر توں میرا جنم جنم دایاں۔ لے شاعر گورداس (احمد یار) توں ایہہ گل آکھ کہ یاد دے بڑھتا پیتم رشام، دا ہجر ای پالیا لے۔ ایس اباراں ماہ دی زبان بہتی ہندی یاں بھاکھا نہیں۔

- ۱۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۲۶۳۔
- ۲۔ سید خادم حسین شاہ: پنجابی اباراں ماہ، مقالہ ایم۔ اے۔ پنجابی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۴۰۔
- ۳۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۲۹۰۔
- ۴۔ سید خادم حسین شاہ: پنجابی اباراں ماہ، مقالہ ایم۔ اے۔ پنجابی، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۳۷۔
- ۵۔ احمد یار: اباراں ماہ، قلمی نوشتہ احمد یار، ملو کہ اتہال صلاح الدین ورت، لاہور، ۱۹۷۲ء، ص ۱۱۱۔
- ۶۔ ادھی: ورق، الف۔

۱۔ قصہ تتر

اس قصے کے کچھ شعرا رجن داس نے میرا نچھا احمد یار سے دیا چھے ورج نقل
 کہتے ہیں۔ ایہناں توں علاوہ ارج توڑی ایس قصے دا باقی حصہ دستیاب نہیں ہويا
 ایہ شعر نقل کر کے رجن داس نے لکھیا اے کہ جدوں احمد یار نے مرالہ نوں اپنی
 مستقل رہائش گاہ بنایا اوس ویلے ایس دے آئے دو آئے جنگل تے باری احمد یار
 نے قدرتی نظارے دیکھے تے کھیوہ ہو گیا تے ایس علاقے دے بڑے گھا بوٹ
 پرندیاں وغیرہ دا نقشہ تتر دے قصے ورج کھچیا۔ ایہ دے ورج احمد یار نے جوہاں توں
 پانی وگن، گھا اے تے تریل دے موتی ڈلھن، کرنا، کیوڑہ، گلاب، لہوڑے دا پھل کنکاں
 گھلاڑیاں، جواں دے آجھوں آون، ہریل، دھک، انگری، پنھی، کھوی، لٹاک،
 کھیل، جاسن، کھیل، تاندلا، جوی، ایہناں، میلی، میٹھری، ہاتھو، پنھیاں دے
 سبحان اللہ دا تے تلیراں دے آندے دین دا ذکر کیتا اے۔ ظاہر اے
 ایہ اک منظر نگاری اے۔ اپنے مقامی ماحول دی، باوا بدھ سنگھ ہوری کہندے
 نیں کہ ہورتے سب بیچ ہونا اے پر کرنا کیوڑا تے گلاب بار دے جنگل ورج
 صرف شاعر دا خیال ای اے نالے تلیرتے بار ورج آندے نہیں دیندے، بہر حال
 احمد یار دا ایہ قصہ اپنی ناکمل حالت ورج سارے تیکر صرف اپنی گل اپڑاند اے
 کہ ایس دا موضوع اپنے آئے دوا لے دے قدرتی منظر اں نوں بیان کرنا اے۔

۱۔ رجن داس (دیا چھے) میرا نچھا احمد یار، پھالیہ ۱۹۲۸ء، ص ۳ (اردو)

۲۔ اڑھی: ص ۴

۳۔ باوا بدھ سنگھ: بیہابول، لاہور ۱۹۳۷ء (تیجا ایڈیشن) ص ۲۲۲ (گورکھی)

مولوی احمد یار داسکرتے فن

احمد یار، قصہ کار

احمد یار کے قصیاں و توح

کہانی تے پلاٹ

داستان اہل و توح اک قصہ، کہانی یاں افسانہ اے۔ ایہدے و توح واقعات برابر موسیقی دیاں سُرراں و انگول چرط قصہ دے ہوئے نظر آونے چاہیدے نیں تاں جے پڑھن والے دی دلچسپی برابر قائم رہے۔ داستان دے ایس عنصر نوں قصہ پن کہانی یاں داستانیت اکھیا جاندا اے۔ ایہہ داستان دی جان اے۔ ای ایم فارسٹر نے وی کہانی نوں ناول دی روح اکھیا اے۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری اردو داستان دے حوالے نال گل بات کردیاں لکھدے نیں کہ ایہدے لئی ضروری اے کہ ایہہ و توح کوئی مرکزی قصہ بھانویں اکہرا ہوئے یاں قصہ درقصہ حیاتی دے لے وی انگ نال جوڑ میں رکھدا ہووے ایس اتے شاعرانہ تخیل دا گوبڑا پڑوہ پیا رہنا ضروری اے۔ داستان دے مرکزی قصے دا جوڑ میل ساڑھی حیاتی نال ہووے۔ ایہہ جوڑ میل نیڑے داہنیں سگون دودا ہووے۔ ایہہ تعلق حال نال کھٹ لے مانی

۱۔ پروفیسر سید عابد علی عابد: اصول و تقاریر و بیات، لاہور ۱۹۶۶ء، ص ۷۱ (اردو)

۲۔ ای ایم فارسٹر: ناول کا فن ترجمہ ابوالکلام قاسمی، علی گڑھ ۱۹۷۸ء

ص ۱۵ (اردو)

نال بوہتا ہوندا اے۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری اگے چل کے لکھدے نہیں کہ داستان
 وِج اکہرے تے مختصر قصے نوں فنی لحاظ نال داستان داناں دینا ہی مناسب
 نہیں۔ اوہ لکھدے نہیں کہ ایہدے وِج قصہ در قصہ تے پیچ در پیچ قصہ دا ہونا
 ضروری اے۔ اوہناں دا خیال اے ایہناں ضمنی قصیاں دی مدد نال داستان وِج
 رنگارنگی تے کھلا ڈھلا پن پنگر دالے، کیوں جے داستان دے قصے دا پلاٹ
 تے عام کر کے مختصر تے پاٹ ای ہوندا اے۔ ایہناں بیابیاں دیاں گلاں توں
 ایہہ گل نتردی اے کہ داستان یاں قصے واسطے کہانی دا ہونا ضروری ہے۔ پھر
 ایہہ کہانی جوں بیان دی صورت اختیار کرے تے ایہدے وِج پیچ در پیچ دا
 ڈھنگ ضروری اے۔ قصے دے وِج ضمنی قصے اوہدی دلچسپی نوں ودھاندے
 نہیں۔ ایہہ گل اوہدے پلاٹ نوں گندن ول لے جاندی اے۔

ایہناں گلاں نوں لکھ رکھ کے جے احمد یار دیاں لکھیاں قصیاں ول جھات پائی
 جائے تے سائوں ایہہ سارے گن اوہناں وِج شعوری طور تے پائے بھدے
 نہیں احمد یار نے اک اُستاکار قصہ کار وانگوں اپنے ہر قصے وِج کہانی ضروری سمجھی
 اے۔ اپنیاں قصیاں وِج قصہ پن، کہانی یاں داستانیت نوں پورا اثر بان لئی اوہ
 جیہڑے پلاٹ تیار کردا اے اوہ گنڈے ہوئے گھری نال گھری جڑمی زنجیر وانگ
 نہیں۔ ایہدے لئی اوہ قصے دے واقعاں توں بڑے منطقی لحاظ نال جوڑدا اے
 پھر ایہہ کہ ہور دلچسپی پنگراں لئی قصیاں وِج قصہ در قصہ دا گن وی لیاؤندا اے
 تے اپنے اکثر قصیاں وِج لیاؤندا اے۔ ایہدے نال واقعی قصیاں وِج رنگارنگی
 تے کھلا ڈھلا پن پنگریا اے تے قصے ہور دلچسپ ہو گئے۔ نہیں۔

ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم داستانیں۔ کراچی ۱۹۷۵ء ص ۵۳۔ (اردو)

۵۴: اوسھی

۵۵: اوسھی

داستاناں وچ قصہ درقصہ یاں ضمنی قصہ لیاؤن دیاں ودھیہاں مثالان دتیاں
 جاسکدیاں نیں، جیویں حاتم نامہ وچ اصل قصہ تے حاتم دے کارنامیاں دالے
 ایہدے وچ پہلا ضمنی قصہ تے میرشامی دالیاؤندا اے جیہڑا حسن بانو دے عشق دا
 پھہڑا اے، اوہدے ستاں سوالاں دے جواب دین دا زمرہ حاتم لیندا اے۔
 ایہناں ستاں سفران وچ بہت سارے ضمنی قصے آؤندے نیں۔ انجے ای قصہ کامروپ
 وچ ہوندا۔ اے کامروپ دے ساتھیاں دے وچھڑجان نال اونیاں امی کہانیاں
 جنم لیندیاں نیں۔ لطف دی گل ایہہ اے کہ ایہناں ضمنی قصیاں دا تعلق احمدیاری اوڑک
 اصل قصے نال جوڑ دیندا اے قصہ درقصہ اوہدی داستان جام روپ نیلاں کوراں
 وچ وی آؤندا اے۔ ایہجے شہزادی بدرمیزدی جام تئیں مدد کردا اے تے خضرصوت
 بزرگ دی مدد نال اوہنوں اوہدے مک اپڑاندانے آب حیات نال اوہدے
 باپ نوں زندہ کردا اے اوہدی مدد نال جام تے نیلاں دا ملاپ ہوندا اے انجے
 امی شریں فریاد وچ مریم دا قصہ رام سیتا وچ شیطان دا استری بکے آؤن دا قصہ تے
 کاں دا خط لے کے جان دا بیان۔ لیلی مجنوں وچ نونں بادشاہ دا قصہ شیطان دا
 بزرگ بن کے آؤن تے لیلی دے باپ نوں درغلان دا قصہ جھکل وچ لکڑہارے دے
 کوہاڑا مارن، مجنوں دے زہر دا اثر زائل کرن دے ضمنی قصے تمیم انصاری رکلاں،
 وچ تمیم انصاری تے اونیاں دی ہوی وچ تکرار و طے اک دو جے نوں مرداں
 تے عورتاں دے مکران نوں دین دے سلسلے وچ تمیلاں دے ضمنی قصے حسن ^{لفظی}
 وچ ریاں اسلامی حکائتاں، راج بی بی نامدار کیوں جے مختصر پلاٹ دا قصہ سی
 ایس لئی ایہدے وچ احمدیاری نے ضمنی قصے دی گنجائش انجے پیدا کر لئی کہ اک
 تھاں راج بی بی نوں عشق وچ ثابت قدم رہن دی پکی کرن لئی لیلی، زینبی، شریں
 میراستی وغیرہ آؤندیاں نیں۔ سیرانجھا وچ آخرتے رانجھے دی تبردانت
 ہزاریوں جھنگ سیالیں آجانا انجے امی مسری بانئی وچ اکبر بادشاہ دے بانئی
 دے عشق وچ راج پاٹ نوں بھل جان تے کھماں ملکی وچ جہنامائی لے

قصے وی ضمنی قصیاں وچ گنے جاسکدے نیں۔ ہکدی گل ایہہ اے کہ احمد یار نے اپنے قصیاں وچ کہانی پن پلاٹ دی گوند تے ایہہ وچ ضمنی قصے داخل کر کے ایہناں نوں کئی لحاظ نال مکمل بنان دا چارہ کیتا اے۔

کردار نگاری

کہانی زمانے دی مناسبت نال ترتیب دتے ہوئے واقعاں دا بیان اے۔ ایہہ واقعے گاہراے انساناں پاروں انساناں اُتے واپر دے نیں ایس لئی قصیاں کہانی وچ کہانی پن توں بعد کرداراں دی اہمیت اے۔ ایہہ کردار انسانی تے حیوانی ہر قسم دے ہوندے نیں ای۔ ایم۔ نارسٹر انسانی کرداراں نوں اہم سمجھدا اے۔ پر حیوانی کرداراں دی ہوند توں اوہ وی انکاری نہیں ہے۔

ڈاکٹر موجب ناول دے حوصلے نال کردار دو قسم دے ہوندے نیں۔ اک سپاٹ (FLAT) تے دوجے تہہ دار (ROUND) سپاٹ کردار دے اصلی روپ دی اُسامی اک خیال یاں وصف دے آے دوائے گھدی اے۔ جے ایہہ کردار وچ اک توں ودھ پہلو نکلن ڈیہہ پین تے ایہہ تہہ دار (ROUND) دی تعریف ول جان ڈیہہ پیندا اے۔ ڈاکٹر ڈاکٹر اکھنڈ ایہہ اے کہ سپاٹ (FLAT) کردار دا فائدہ ایہہ اے کہ اوہ جدوں وی قاری دے سامنے آوندے نیں پچھان لے جاندے نیں۔ دوجا فائدہ سپاٹ (FLAT) کرداراں دا ایہہ اے کہ اوہ چوراں تیکر قاری نوں یاد رہندے نیں۔ ای۔ ایم۔ نارسٹر ناول (داستان) دے کرداراں

۱۔ ای۔ ایم۔ نارسٹر: ناول کائنات ترجمہ ابو الکریم قاسمی، علی گڑھ ۱۹۷۸ء۔ ص ۱۵ (اردو)

۲۔ اوصی، ص ۲۱ -

۳۔ اوصی، ص ۲۳ -

۴۔ اوصی، ص ۲۵ - ۵۔ اوصی، ص ۲۶

نوں روزمرہ حیاتی دے عین مطابق ہوں دی توقع نہیں کرنا۔ ایسے لٹری سید عابد علی
عابد ہوری داستان دے کرداراں نوں مثالی قرار دیندے نہیں۔ سید
عابد علی عابد ہوراں دا آکھنا اے کہ داستان بیان کرن والے واسطے ایہہ لازم
اے کہ اوہ اوڈا طبقیاں دیاں سانجھیاں خصوصیتاں توں جانوں ہوئے تے
اپنی داستان دے افراد دے انفرادی کوائف نوں سامنے رکھے تاں جے اوڑک
ٹھک سررمتل زا حصہ جاپن پر حیاتی الگ گزار دے ہوئے دس، داستان اکھن
والا اپنے کردار ایںج اُساں دے کہ اوہ جیوندے جاگدے انسان جاپن ناں
جے اسی حیاتی وچ دلچسپی لینا شروع کر دیئے تے انسانی احساس تے جذبیاں
توں اثر لین گئے۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری دا آکھنا اے کہ داستان وچ ہیرو
ہیروئن دو اہم کردار ہوندے نیں۔ ایہہ دونوں جتنے وی کھلے ڈلھے طاقتور
و دھیریاں صفتاں والے ہون گے، داستان اوہی ای مکمل دلچسپ تے حیرت
والی ہون گے۔ اوہناں دا ایہہ وی آکھنا اے کہ ایہہ وجہ اے کہ اردو دے
داستان دے حوالے نال دیکھیا جاوے تے ایہناں وچ مرکزی پلاٹ دے
ہیرو ہیروئن کسے شاہی خاندان نال تعلق رکھدے نیں۔ ایہہ تخیل امرانہ جاگیر دارانہ
نظام حکومت دی یادگار اے جس وچ انسان دا سماجی شعور حکمران طبقے نوں
رب و توں مقرر کیتا خیال کردا اے۔ اوہ بادشاہت نوں رب دا عطیہ تے بادشاہ
نوں رب دا سایہ خیال کر کے ساریاں نیکیاں تے خوبیاں دا مجسمہ تے ایسے
کھڑاپن نوں فلاح دا ذریعہ سمجھدا اے۔ ایسے صورت وچ بادشاہیاں حکمران

۱۔ ایم فارستر: ناول کافن ترجمہ ابوالکلام قاسمی علی گڑھ ۱۹۷۸ء، ص ۵۳ (اردو)
۲۔ پرنسپل سید عابد علی عابد: اصول اتقاد ادبیات، لاہور، ۱۹۶۶ء، ص ۴۱ (اردو)
۳۔ اوصی: ص ۴۰
۴۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی، ۱۹۷۱ء، ص ۶۲ (اردو)

طبعی رے لوکاں نوں زیادہ طاقتور، خوبصورت بہادر، نیک دل، بااخلاق تے
 ودھیریاں صفتاں والی شخصیت سمجھدا سی۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری ہوری تاناں
 دے کرداراں وچ حُسن پیدا کرن لئی کرداراں دی عام تے سامنی صورتوں
 اڈ ایہناں دا تانا بانا ایسے خیالی تاراں نال بنان دی پئی کہ دے نیں جیہڑے
 عام سنن پڑھن والیاں دے ذہن تے ہوش دی پہنچ توں اچھے ہون۔ ایسے
 گل نوں سید عابد علی عابد ہوراں انج آکھیا اے کہ داستاناں دے کردار عزم
 دے تے ہم جو ہوندے نیں اوہ اعلیٰ قسم دے اخلاق تے قدرتاں نوں
 دکھدے کھدے نیں۔ ایہناں نوں حیاتی گزار دے دیکھ کے خود انسان دے دل
 وچ زندگی گزارن دا سلیقہ تے حوصلہ پنکروا اے۔ بھانویں ایہہ اصل دنیا
 وچ نہیں وسدے پر ایہناں نوں انسان دیکھنا چاہندے نیں۔ پڑھن
 والے اپنے آپ نوں ایہناں دی محفاں (خیال امی خیال وچ) ہتھاں سر
 کردیاں محسوس کر دے نہیں۔ داستان وچ صرف ہیرو ہیروئن امی نہیں ہوندے
 سگن سینکڑے بندیاں دا ذکر آؤندا اے۔ مرد دا، عورت دا، آقا دا، غلام
 دا، بچے دا، جوان دا، امیر دا، غریب دا، سوداگر دا، عالم دا، جاہل دا،
 ایہناں اڈواڈ بندیاں دے اخلاق، سوچ دے ڈھنگ، سچھاتے گل کھتے
 اڈواڈ ہوندے نیں۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری موجب شاعر واکمال ایہہ
 اے اوہ جس شخص دا وی بیان کرے اوہناں ساریاں اڈریاں خصوصیتیاں
 نوں ایس بیان وچ قائم رکھے۔ ایس سلسلے وچ سید عابد علی عابد کردار

۱۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم دانیں، کراچی، ۱۹۷۰ء، ص ۶۳ (اردو)
 ۲۔ اوسھی: ص ۵۳

۳۔ پروفیسر سید عابد علی عابد: اصول انتقاد ادبیات، لاہور، ۱۹۶۶ء، ص ۷۳ (اردو)
 ۴۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم دانیں، کراچی، ۱۹۷۱ء، ص ۷۲ (اردو)

نگاری و توح مکالمے نون ودھیرا اہم قرار دینے میں۔ اوہناں دا اکھناے کہ
 کرداراں دے مکالمیاں دے ڈھنگ نال کرداراں دیاں خصوصیتاں اُتے
 چانن پیندا لے۔ اوہناں دا اکھناے کہ کدی جزئیات دے ڈھیر لادین
 نال کردار بے جان موم وانگوں پتی لگدا لے تے کدی انج ہوندا اے کہ
 صرف دوتن فقریاں نال جویندا جاگدا، ہسدا بولدا کردار لفظاں دے پڑے پھوپھوں
 جھاتیاں ماردا جا پدا لے لے

ایہناں ساریاں گلاں نون مکھ رکھ کے آوہن احمد یار دی قصہ کاری و توح
 آئے کرداراں دا جائزہ لیئے! پہلی گل تے ایہو امی اے کہ احمد یار نے اپنے قصیاں
 دیاں کہانیاں عام کر کے اوہ اپنیاں نہیں جیڑیاں مقامی، دیسی یاں بدیسی پدسرتے
 پرچلت سن ظاہر اے اوہناں دے کردار دی ایسی لحاظ نال جانے پچھانے سن۔
 ایہناں کہانیاں و توح ہیر رانجھا، سستی ہون، شیریں فریاد، رام چندرو سیتا، حاکم طائی
 یوسف زلیخا، بیلی مجنوں، تمیم انصاری تے کامروپ شامل نہیں، مصری و بابئی، جماروہ
 نیلاں کوراں، کیمیاں ملکی تے راج بی بی نامدار پنجابی ارب لسی اک لحاظ نال نوبیاں
 کہانیاں دے ڈھنگ نال نظمایاں، رہناں کہانیاں و توح دے کرداراں و جوں
 ایہناں دے ہیرو یاں ہیروئن اکثر حاکم یاں بادشاہ طبقے نال تعلق رکھدے نہیں۔
 مصری و بابئی، تمیم انصاری تے کیمیاں ملکی و توح جے ہیرو ہیروئن حکمران یاں بادشاہ
 نہیں تے قصہ کار نے ایہناں قصیاں دا ماحول ایس قسم دا بنا دتا اے بمصری و بابئی
 و توح مصری نون ویکھ کے اکبر بادشاہ دا کھیوا ہونا، اوبد اسید خان دے حرم
 و توح داخل ہو کے رانی بن جانا قصے دی ساری فضائوں شاہی طبقے نال جوڑ
 دیندا لے۔ کیمیاں تے ملکی دونوں متوسط طبقے نال تعلق رکھدے نہیں پر ملکی
 دا چاچا دریا شاہ، جہان دا چچہ ہزاری منصب دار بن جانا لے۔ ا۔ سمیتے وی جہان لئی

۱۔ پروفیسر سید عابد علی عابد: اصول اتقاد ادبیات، لاہور ۱۹۶۶ء، ص ۶۰، (اردو)

شاہجہان، نورجہاں، بیگم سب کردار شاہی خاندان نال تعلق رکھدے۔ نہیں۔ تمیم انصاری
دی کہانی نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دے اک صحابی نبی آدمی داستان۔ لے ایہدے
وتج وی حضرت عمر رضہ جیہڑے اوس ویلے خلیفہ المسلمین سن، اوہناں دا کردار
آؤندا لے۔ پھیر تمیم انصاری دے جن راہیں اغوار ہون مگروں دیواں
پریاں دے پس وج شاہی ماحول وتج امی گزرے ایسے پریاں تے شہزادیاں
دے کردار نال اوہناں دا واہ پیا۔ ایس حوالے نال آکھیا جاسکدا لے
کہ احمد یار نے اپنیاں ساریاں قصیاں دے کردار نال نوں کسے نہ کسے حوالے
شاہی خاندان نال جوڑیاں ایس حوالے نال ایہہ کردار دھیریاں صفتاں والے مثالی
تے روزمرہ دی جیاتی دے عین مطابق نہیں۔ قصیاں دے اکثر کردار
مہم جوڑیاں، جیویں حاتم، کامروپ، تمیم انصاری، فریاد، رام چندر، مصری تے
کسے حد توڑی رانجھا، کوراں، یوسف، مجنوں، نامدار ایہناں وچوں حاتم
تے کامروپ دے کردار مہم جوئی دے سلسلے وتج اوہدی قصہ کاری وتج
پہلے نہراتے گئے جانے چاہیدے نہیں۔ ایس حوالے نال دیکھیا جاوے تے
اوہدے اکثر کردار سپاٹ (۲۶۷۸) قرار دتے جاسکدے نہیں۔ کیوں جے
ایہہ اک مقصد نوں لے کے ٹردے نہیں تے اوکھے توں اوکھے حالات وتج
وی اوس مقصد نوں مکھ رکھدے اوس نوں حاصل کرن دی جدوجہد جاری
رکھدے نہیں تے اوڑک کامیاب رہندے نہیں ایہناں نوں قصیاں وتج
پڑھن والا جھیدے ای پچھان جاندا لے تے ای۔ ایم فارسیٹ موجب
ایہہ کردار اپنیاں ایہناں صفتاں پاروں ڈیر تیکر یاد رہندے نہیں۔ احمد یار
دے کئی کردار تہہ وار وی نہیں جیویں جام تنیسر کوراں نیلاں وتج اوہنیلاں
جیہڑی جام تنیسر دی محبوبہ لے تے نال عاشق وی۔ کوراں کول نوکھا ہار
دیکھ کے ایس گل تے راضی ہو جاندی لے کہ اوہ اک رات لئی کوراں
نوں جام تنیسر کول سون وی اجازت دے دیندی لے۔ انجے ای

جام تنسیر جہڑا نیلاں بغیر اک لمحہ وی نہیں گزار سکدا سی اوہدے نوکھنا مار
 دے لالچ و ترح کوراں نوں اک رات لئی اوہدے کول گھلن دے جرم ترح
 اوہناں محلّاں وچوں کڈھ دیندا اے ایہہ دکھرتی گل اے کہ شاعر نے اوہناں
 نوں اک دوجے دے عشق و ترح صادق ہون دے جواز لئی آخری سا کہ شامل
 کیتا اے جس و ترح اوہ اک دوجے نوں دیکھدے نیڑے آؤندے تے جان
 دے دیندے نیں۔ انجی اسی مہری و بانی تے یوسف زینا و ترح بانی تے
 زینا دا ایہہ فعل کہ جدوں مہری تے یوسف ایہناں دے اکھے نہیں لکھتے
 تے اپنے خاوندان نوں ایہہ کہہ دینداں نیں کہ ایہناں نے بھینڑی بہت ناں اوہناں
 نوں سمٹھ پایا اے۔ ایہہ گل عشق و ترح ثابت تدمی یاں کردار دے سپاٹ ہون دے
 دلیل نہیں۔

احمد یار نے قصیاں و ترح کردار نگاری اکثر بزچھہ موسے کیتی اے۔ ایہہ یاں
 کئی مثالیں دتیاں جا سکدیاں نیں جو میں کید و سیردی بھر جانی دے اکھے تے
 میر دا پچھا کر دالے جدوں وڈی دے اکھن تے میر دا بھرا سلطان پوری برآمد
 کرن میر دے پچھے جاندا اے تے ثبوت برآمد نہیں ہوندا اوہ اپنی وڈھی نوں ڈانڈا
 اے۔ اچھے اوہدی وڈھی ثبوت ہیا کرن دا وعدہ کردی اے۔ تے تے جھوٹے تارن
 داتا پکاندی اے۔ میر دے قصے و ترح احمد یار نے جتھے عورتاں دی منڈیا کیتی اے
 او تھے سہتی دے مومنہوں عورتاں دیاں سفناں بیان کردا کے ایس گل دی دس پتی
 اے کہ احمد یار کرداراں دے سلسلے و ترح کوئی تعصب والا رویہ نہیں رکھدا۔

احمد یار دی سستی دا کردار سستی پون دے دوجے لکھایاں وچوں ہاشم دے مقاب
 و ترح کچھ کمزور جا پدا اے۔ ہاشم دے قصے و ترح سستی اک انکھیلی عورت اے ایہہ ثبوت
 ایہہ اے کہ اوہ ماپاں نوں مرن ایس کر کے ملن توں انکار کر دیندی اے کہ اوہناں
 نے اوس نوں نکئی ہوندی نوں ندی و ترح روٹھ دتا سی۔ ایہہ احمد یار دے قصے
 و ترح سستی جو تھی دے ایہہ دن اتے کہ آدم جام دی دھی اے آدم جام نوں خط

گھلدی لے کہ اوہ اوہنوں ملنا چاہندی لے۔ ایچھے کستی دے ماپے اوہنوں ملن توں
 کئی کتر اوڈے نیں۔ احمد یار نے ایس دا جواز ایہہ دیا لے کہ کستی دے جن اُتے
 جرتشیاں نے ایہہ دیا ہوندا لے کہ جے ایس کڑی نوں شہر اندر رکھیا گیا تے ایہہ شہر
 ویران ہو جاوے گا۔ کستی دے ماپے ایس ہونی دے کاریاں توں گھبرانڈے اوہدے
 کولوں کتر اندے نیں۔

کردار نگاری دے سلسلے وچ احمد یار دی اک گل بڑی اچھی نال کرن والی
 لے جیہڑی اوہدے اکثر قصیاں وچ اگھیر دیں ہو کے سامنے آؤندی لے تے اوہ
 ایہہ لے کہ اوہ ایس گل دا احساس رکھدا لے قصے وچ کیہڑے کردار نوں کتنا
 ابھارنا لے۔ مثال دے طور تے کامروپ وچ اوس نے زیادہ دھیان کامروپ
 تے کام تناول رکھیا لے۔ اوہناں دے حسن دا بیان اوہناں دے لباس تے
 پہرا دے تے اوہناں دی سوچ، گل کتھ تے کا و بار دا تذکرہ دو جے کرداراں دے
 مقابلے وچ ودھیرا لے ایچھے دو جے درجے تے کام کلاں تے وزیر زار دے دی
 اہمیت بن دی سی ایس لئی بیروہیروئن توں بعد احمد یار نے ایہناں نوں ابھارن
 دا چار اکتا لے پر امید مطلب ایہہ نہیں کہ اوس باقی کرداراں ول توجہ ای نہیں دتی
 باقی کرداراں کولوں قصہ دی کہانی ایس گل دی منگ کر دی سی کہ اوہ بیروہیرو واسطے کجھ
 کرن، ایس لئی احمد یار نے کامروپ دے وفادار دوستاں دی ایہہ خوبی اُجاگر
 کرن وچ اچھی دکھایا لے کہ اوہ کامروپ دے وچھوڑے ویلے ڈب من
 لئی تیار ہو جانڈے نیں۔ ایہو ڈھنگ احمد یار نے حاتم عامر وچ اپنایا لے
 داستان اصل وچ تے میر شامی دے حسن بانو اُتے عاشق ہون توں شروع
 ہوندی لے تے حسن بانو رت سوال میر شامی نوں کر دی لے پر حاتم ایچھے قصے
 وچ داخل ہو کے اوہدی مصیبت اپنے سر لے لیندا لے۔ میر شامی عاشق ضرر لے
 پس عشق لئی اوہ صرف رون کر لان تیکر امی رہندا لے جدوں کہ حاتم ایہناں
 ستاں سوالاں دے جواب واری واری لیا کے اوہدے راہیں حسن بانو تیکر

اُپر اندازے تھے ایہہ۔ سلسلہ مکمل ہون تے حسن بانو حاصل کر کے میر شامی
 دے حوالے کر دیندا اے۔ احمد یار ایتھے اپنی توجہ دا مرکز حاتم نون ای رکھیا
 اے تے میر شامی دے مرکزی کرداراں وچوں ہون دے ہونداں ہویاں
 وی اوہدے ول اوئی ای توجہ دتی اے جتنی قصے دی منگ سی۔
 اپنے کرداراں دا مونہہ مہاندرا بنان وچ احمد یار نے ایہناں دے مکالمیاں
 ول وی ودھیرا دھیان دتا اے۔ اوہدے قصیاں دا لگ بھگ ہر کردار اپنی عمر،
 سبھا، سوچ تے موقعے موجب گل کتھ کر دانظر آؤندا اے، ثبوت دے طور تے
 ودھیرے کرداراں دے مکالمے پیش کیتے جا سکدے نیں۔ جمویں ہیرا پنجہ (مطبوعہ)
 وچ جوگی دے مونہوں اوس پنجابی وی تھاں ساہد بولی بلوئی اے ایس سلسلے وچ
 باوا بدھ سنگھ دا اکھنا اے کہ احمد یار نے سبھناں کوہیاں نالوں چنگا نہجایا اے۔
 بال ناتھ تے رانجھے دیاں گلاں اتے بہتی تے رانجھے (دے) جھکڑے وچ ناتھ
 تے جوگی دی بولی نری جوگیاں الی لکھی اے۔ دوسری شال اسی کیاں ملکی وچ دریا
 دے کردار دی دیاں گے۔ ایہہ کردار احمد یار نے ایس قصے وچ بڑا زور طریقے
 نال اُلکیا اے۔ دریا چاہندا اے کہ ملکی نون بادشاہ دے حرم وچ داخل کر کے
 اپنے منصب تے مرتبے وچ دادھا کرے۔ ایس سلسلے وچ اوس نے بادشاہی
 ملکہ نون وی اعتماد وچ لے لیا ہویا اے ایس لئی اوہ ایہہ جان کے بڑا اتنا ہوندا
 اے کہ رائے مبارک (ادھدے بھرا) ملکی نون کیمے نال ویاہن دا فیصلہ کر لیا اوہ
 بادشاہ کوہوں اجازت لے کے فوجاں لے کے مرے اپڑدا اے تے کیمے نون
 چوری دے الزام وچ پھڑ لیندا اے۔ ملکی دے رون کرلان تے اوہدے نال
 آیا مرزا کو جک جدوں ایہہ کہندا اے۔

کو جک جاوریے نون کہیا دہقانان بدکارا
 سکیاں نال سوکائی کیتو بھونترتے بدکارا
 ایہہ غیرت دیاں شاہجہاں تے میں وینج گلاں کرال

اے باوا بدھ سنگھ، بنیہا بول، لاہور (تیجا)، ۱۹۳۷ء، ص ۱۷۷ (گورکھی)

سباہ جہان پران نال ہو سی وانگ ترکش تریں بریں
تے دریا مرزا کو جب نون کہندا لے تینوں شاہجہان نے میرے ماتحت کر کے گھلایا
لے جو میں اکھاں اوہ تینوں فنا تے جھلنا پے گا۔ اوہ سجلی وانگ کرٹاک کے کہندا
لے: "کر بل وانگوں کر بل کوہساں لت ہکتے تے دھر کے"۔ پھر جدوں کہیے نون
لے کے دلی اپڑے ملکی وی روندی کر لاندی نال نال سی، اوہ دے رون کر لان تے
کیے ری ایس مستقل مزاجی نال پچھا کرن پاروں دریے نون ایہہ دھڑ کو لگ گیا کہ کتے
ملکی دی کر لٹ تے فریاد بادشاہ تیکر نہ اپڑ جائے، اوس نے ملکی دا کڈا کرٹھن
واسطے پھیسے کٹھنی لاندیاں اتناں دازم رویہ اختیار کر لیا، اوہ دریا جہڑا کرٹاک
بناں گل نہیں سی کردا۔ ہن ملکی نال جہڑیاں گلاں کردا لے ایہناں وچ اتناں دی
زرمی چلیسی تے ملکی لئی منہ دی ہمدردی موجود لے۔ ایجھے احمد یار نے ایس
گل دا خاص خیال رکھیا لے کہ دریے دا مکالمہ دریے دی بدلی حالت تے موقع
دی مناسبت نال لکھیا جاوے کجھ ڈنگی ملاحظہ فرماؤ۔

نین لوہو بھر رُنا گوشے دریا ہار اچھلکے
ہے ملکی ایہہ سول کلجے سیتجاں بیٹھے نل کے
ماریا میں بیماری مندی، مندی کے گل بھانی
جند پیڑی کو ہودے وچ ہور نہ ہو بھلانی
چھل وانگوں دلوں اگ اٹھے بھر جگنوں دھانی
بجھے ناہیں توڑے دیوے تھنا تھان دونینا ندانی
ہے ملکی میں دریا وانگوں خود روہو کے چلیا
آپی چنگ پتا وچ گھرے رالی ویتاں بلیا

۱۔ احمد یار: ملکی وکیاں قلمی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ نلوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری،
ورق ۱۲۔ الف۔

۲۔ اوسھی: ورق ۱۶۔ الف۔

ایس نزم گل کتھ پاروں دریئے نے ملکی نوں پوشا کاں پوا کے کوچک دے
گھر گھل دتاتے اوہ دے نال وعدہ کیتا کہ اوہنوں کیسے نال ویاہ دے گا۔
کردار نگاری و توح کردار دی ظاہری صورت نیکل نوں اُلیکن دل وی قصہ کار
و دھیرا دھیان دیندے نیں۔ ایہناں راہن کردار نوں اُگھیرن تے تارن و توح
و دھیری مدد ملی اے۔ سرآپا و توح کرداراں دے نھن تے کوچھ دونوں شامل
نیں۔ احمد یار نے سرآپا دے سلسلے و توح نھن دے بیان و توح و دھیرا زور ماریا
اے پُر اک دو تھانواں تے کوچھ نوں وی اُلیکیا اے۔ حسن دا بیان اوہ دے
ہر قصے و توح اُچھ نال آیا اے۔ کجھ ونگیاں ملاحظہ فرماؤ۔ زینجا دا حسن روزانہ

حسن (۷)

اک بادشاہ طیموس ولایت مغرب دی بادشاہی
نام زینجا اوس دے گھراک بیٹی جھئی آہی
سُرخ لب تے زمین پنڈے چھی دوہٹی والی
لعل جے ایس لباں را کیتی رینہ رینہ کیتا خانی
منہ مہتاب صنوبر قامت بدن بلور حقیقی
لب گلنار گلابی چہرہ بدن حسن تحقیقی
پھول گلاب چہرے رنھارے صورت حسن نہایت
جو دیکھے بیتاب ہو جاوے جاوے نہیں سلامت
پلکاں تیرکاناں ابرو مثل کی اوس طرح دی
سوزج دے چہرے دے پھلکے زینت افس قزجی
کھاہدے پتھ رُخاں تے زلفاں عربی جیم قرآنی
موتیاں دا یا قوتی ڈوبا دلب میم نشانی
دوروں صفت نیناں دی سبک برگ گئے بیابانی
قطرہ شبنم دا گل گردے موتی دند زبانی

سنبل گُل گُل زگس سیتی مستی خواب خماری
 نیم خواب بیماری چشماں نظر او کھردی ماری
 کالی گھٹ والاں دی برتے شہماں پھرے پیشانی
 سورج اپڑ سنہری سہرا جھلمل دا اسمانی
 جلی شیشے پھٹک شہابی اینج نہ ڈٹھے کسے
 پانی پیتا صاف گلے وے چوڑا جاندا رستے

• حاتم دا حسن (مردانہ حسن) سے

کالے وال سفیدی چشماں مومن و یکھن والے
 رتے نین خماری متے مست کھیوے متوالے
 سُر و چین و ترح قد حاتم دا دولب پھل ہزارے
 تن دارنگ گلابی گوہڑا جو بن موجاں مارے
 صورت حسن جمال سوہنے دی کیہ جے صفت الہی
 خط آغاز جوانی والا مس - لبھدی آہی

• کام لقاں دا حسن (زنانہ حسن) سے
 رانی کام لقاں متوالی آئی حُسن طوفانی
 اک صورت تے دو جاز پور تریجا عمر جوانی
 نین جہاز عشق دی بیڑی پلکاں و نچ دوآلے
 سُر مہ پو پھل دار دونویں پھل سانیں سانگاں والے
 نار جمبلاں ہستی گل و ترح مالا ٹلکے سینہ
 دو کجہ سخت عقیق تپھرے چھاپاں و ترح نگینہ

۱۔ احمد یار: حسن القصص، لاہور ۱۹۱۸ء، ص ۱۶، ۱۵ -

۲۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور ۱۹۲۵ء، ص ۶۶ -

سرتے سائز لفت کُنڈا کُنڈا کُنڈا کُنڈا موتی
احمد یار اپیا گکارا رانی آن کھلوتی

پنڈت بدیا چند دی زبانی چڑیل داسرا پا ملاحظہ فرماؤ (کوچھہ را بیان)
اک چڑیل کھلوتی ڈھٹی میرے وت سرہانے

دند جیوں کھائی وتج سکے جھٹے رکھ پرانے
اتلا ہونٹھ سرے دل ونجے اکھیں کجدا جاندا

مھوڑی توڑی سولب دو جا انجے پیا پلماندا
جیہہ کسایا ندی جیوں تنکی گندی نال حلالی

وال سکے وتج گھاٹو یاں دا جمیا پالو پالی
نک جیوں دو کھولیاں والا لرا آیا تنارا

دس دس من اکھیں دی چربی کھنکھن چبارا
جیوں کبوتریاں دی کھڈے امھوڑی نال بھرنڈی

تیوس میل کناں وتج اونویں چم پی الرندی
اکرت نال جیوں کھوہ کھایاں بھریاں ہویاں ناساں

اکھیں بھر کے کھر کھر کر سن دجن جیوں پٹاساں
کالے رکھ پرانیاں باہاں نہ او دانڈیاں کہیاں

انگلیاں ازارن تے توڑی ڈنگیاں ہو ہورہیاں
مکدی گل ایہہ اے کہ احمد یار نے اپنیاں قصیاں وتج کردار نگاری اتے دھیا

زور ماریا اے۔ کہانی تے پلاٹ دی مانگ دے مطابق اوس نے کردار دی حال
دا خاص خیال رکھیا اے۔ پھیر ایہہ کہ اوہ کردار اں دے ظاہری رُپ رنگ نون

۱۔ احمد یار: کامروپ قلمی نوشتہ ۴، ۱۲ھ، مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق، ۱۰، ب ۱۰۱ الف۔

۲۔ اوصی: ورق، ۵۰ الف، ۵۰ ب۔

و دھیرے گوہ تے دھیان نال الیکڑا لے، ایہدے وچ مَحْن دے بیان اُتے اوس
خاص توجہ دتی لے جدوں کہ سراپا نگاری نوں وی نہیں بھلیا۔

جذبات نگاری

داتان یاں قصے وچ دے کردار کیوں جے انسانی کردار ہوندے نہیں ایس
لئی اوہ حرکت تے عمل وچ اڈواڈ جذبیاں دا اظہار کر دے نہیں ایس لئی جذبات
نگاری اک لحاظ نال کردار نگاری دا ای اک انگ لے پر عام کر کے ایس نوں دکھ کر کے
بحث دا موضوع بنایا جاندا لے۔ اک لحاظ نال ایس نوں منظر نگاری یاں تصویر نگاری
دا وی انگ سمجھیا جاندا لے کیوں جے ایہدے وچ انسانی جذبیاں دی مصوری
کیتی جاندی لے پر ایہ شاعرانہ مصوری ہوندی لے۔

مولانا شبلی نعمانی ہوری ایس نوں محاکات دانان دیندے نہیں تے لکھدے نہیں
کہ محاکات دا مطلب ایہ ہوند لے کہ کسے شے یا کسے حالت دا اناج ادا کرنا لے
کہ اوس شے ری تصویر اکھاں اگے پھر جائے۔ مصوری تصویر تے شاعرانہ تصویر
وچ اوہ فرق کر دیاں لکھدے نہیں کہ امیہاں وچ وڈا فرق ایہہ لے کہ تصویر دی
اصلی شے ایہہ لے کہ جس چیز دی تصویر کھی جاوے ایس دا اک اک انگ دکھایا
جاوے نہیں تے تصویر ادھوری تے اصل دے مطابق نہیں ہووے گی ایس دے
خداوند شاعرانہ مصوری وچ ایہہ گل ضروری نہیں ہوندی شاعر عام کر کے اوتہاں
چیراں نوں لبیدا لے تے اگھاڑا لے جنہاں نال سادے جذبات اُتے اثر پوکے
باقی چیزاں نوں اوہ چھڈ دیندا لے یاں اوتہاں نوں دھندلا رکھ دا لے۔ مولانا
شبلی نعمانی دا خیال لے کہ بھانوس انسان دے مکھڑے توں رنج، خوشی، فکر،

۱۔ مولانا شبلی نعمانی شعر العجم، جلد چہارم، لاہور (س.ن.) ص ۸ (اردو)

۲۔ اوصی: ص ۱۰ -

حیرت، تعجب، پریشانی تے بتیابی نوں مصوری دے ذریعے دی ویسا جاسکداے۔
 پر تصویر ہر تھاں محاکات داساتھ نہیں دے سکدی۔ سینکڑے واقعات حالات
 تے وارداتاں نہیں جھپٹیاں تصویر دے وگتے توں باہر نہیں۔ مطلب ایہہ اے کہ
 انسانی احساس دیاں کئی شکلاں اجمہیاں نہیں جتھے صرف شاعرانہ مصوری ای کم
 دیندی اے ایس نوں جذبات نگاری آکھیا جانداے۔

احمد یار نے اپنیاں قصیاں وچ ہر قسم دے انسانی جذبیاں دیاں تصویراں
 بنایاں نیں۔ ایہناں وچ سب توں اگھیر دی تصویر غم دے جذبے دی اے کہوں
 جے احمد یار آپ لکھداے کہ

درد مندی نہ مندے جو بن درد منداں دے حصے

احمد یار باری نال رب دی کہو درداں دے حصے

کیماں ملکی وچ احمد یار نے عام کر کے کر بلا نال تعلق رکھن والیاں تشبیہاں
 تے استعارے ورتے نیں، ایتھوں تیکر کہ اوہ آخرتے لکھداے کہ حیویں بزم
 نوں مار کے بدلہ لیا گیا ایس وچ امی دریٹے تے بگم نوں مار دتا گیا۔ کہتے توں جدوں
 دریا بھدے دتی اے جانداے ملکی وی نال ای روندی کڑا ندی جاندی اے
 ایس داستان وچ ملکی دی کڑا لٹ تھاں تھاں احمد یار نے ایکھ لے۔ اک ذلی
 ملاحظہ فرماؤ۔

اک نہ کھاوہ دریا دیوے چوں دریاں دیاں دھاراں

کیسیاں تیرن چان تھلاں ہو جانداے تیراں

سول پیسے جتے سپاں ہول کنڈاے

۱۔ مولانا شبلی نعمانی، شعر العجم، جلد چہارم، لاہور (س۔ ن۔ ا۔) - ۵۔
 ۲۔ احمد یار، کیمیاں ملکی، نثر احمد یار، ۱۲۰۱ء مملو کہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی، لکھنؤ۔
 ۳۔ اوشی، ورق، ۱۶، ب۔

سو ہے بانے لہو ہورے کے چاچے سہلیاں لائے
 شاہ جہاں دا چاچا میرا انج نواب سدیرے
 ساڑ مرالہ روشن کیتا ایس آگے دے دیوے
 غم دے حوالے نال کبر نارس دا بیان اوہدے قصے سستی پنوں تے بائی و
 مصری و توح وی لے۔ ہجر دے حوالے نال غم دے جذبات نوں وی گھٹ و
 گھٹ اوس نے اپنے ساریاں ای قصیاں و توح برٹے اُتاکاری والے ڈھنگ
 نال نظمایا لے۔ اک دنگی ملاحظہ فرماؤ۔ قصہ رام چند و سیتا و توح راون سیتا نوں
 دھوکھے نال اغواء کر کے لے جاندا لے۔ رام شکار توں واپس آؤندا لے تے
 سیتا نوں موجود نہ دیکھ کے گمراہی لے لے

تک کھونج راون لے رام چند ہو گیا حیران
 جاں پیر پڑھے گلنار دے ہوئے لہو لہان
 چھاتی لاوے رام چند کھونج سیتا دے لور
 جن ریت تہی دی پوٹلی کیتو سو سینہ پھوڑ
 آپہں مارے روکے ڈگا کھو جاں بھار
 اوہنوں کھونج نہ دین جس طرح پھول ہو گلزار
 اوہنوں تیر لگا و توح جان لے کاری سوہنا سار
 اوہدے لہو بدل دے و توح غم جیوں جل وچ سنسار
 اوہنوں دل و توح صورت پار دی دسی سامر تک
 پرکھ شیشے و توح کسے نے پکڑ نہ لیتا تک
 اوہ بھر بھر منہ جو رام چند دیتے تھیو دوہیل
 اوس روزنیاں صبر نہ آؤندا جیوں گتے تے تریل

لے احمد یار: کیمیا ملکی نوشتہ احمد یار ۱۲۰۸ھ مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، دہلی ۵۱

اوہ کوچ و انگوں کر لاوندا یار پکارے رو
 میں جہا کوئی شامتی سائیاں کدی نہ ہو
 انج ای احمد یار نے اپنیاں ساریاں قصیاں و توح اپنے کرداراں کے سُبھاتے
 موقعے موجب خوشی، محبت، حیرت، تعجب، بے تابی، ترس، غصہ، ہنکار، کام،
 دشمنی، حسد، لالچ، مردانگی، بُزدلی، مہترتا وغیرہ دے جذبیاں دیاں بڑیاں مکمل
 تے من کھچویاں شاعرانہ تصویریاں بنایاں نیں، جنہاں نے اوہ دے قصیاں دے
 واقعات ماحول تے کرداراں توں سمجھن و توح مدد دتی لے۔

منظر نگاری

داستاناں و توح دے ماحول نوں زیادہ توں زیادہ قدرتی تے فطری بناں
 لئی لکھاری اوہناں و توح تھان تھان منظران دیاں تصویریاں اُلکدے نیں ایس
 دا کارن ڈاکٹر گیان چند دے خیال و توح ایہ لے کہ انسان نے کوئی دس ہزار
 ورے تہذیب دے دبستان و توح گزار دتے نیں پر ایس قید دے باوجود
 اوہ ا جے وی اپنی جبلت و توح غار دار من والا لے اوہ شہر دی کھن و توح
 دگیر سندا لے جنگل پہاڑ کھلے میدان تے ساحل وغیرہ و توح ایہ دے دل
 دی کلی کھڑا کھدی لے۔ استان لکھن والیاں نے انسانی پسند دے ایس انگ
 اُتے خاص دھیان دتا لے۔ مطلب اے کہ اوہناں اپنیاں لکھتاں (داستاناں)
 و توح فطرت دے منظران نوں خوب رُج کے ڈولیا لے ایہ ضروری نہیں
 کہ سوہنے من موہنے منظر ای پیش کیئے جان، مہلاں دی ویرانی، رات
 دی چپ چان سورج دی چکار وغیرہ دے ذکر و توح وی اک کیفیت ہے
 لے۔ ہر ادبی داستان و توح منظر نگاری دے لہجہ نہ کچھ نمونے مل

لے احمد یار: رام چند وسیتا نوشتہ احمد یار ملوکہ ڈالرا احمد حسین قریشی جعداری، ورق ۵۱ ب

جانے نہیں لے۔

احمد یار نے اپنی ساریاں تصویاں وچ فطرت دے منظران نوں بڑے سُمُو لچے تے
من کھچوی ڈھنگ وچ چتریا لے۔ ایہہ تصویریاں اوہدے قصے کامروپ تے حاتم نامہ وچ
بڑے سوہنے تے اثریلے ڈھنگ وچ آؤندیاں نیں۔ کامروپ وچوں اک دنگی اوس
تھاں دی ملاحظہ فرماؤ۔ جدوں کامروپ نوں خواب وچ کام لٹا ملدی لے ایہہ
باغ دے نظارے وچ چتر دے حوالے نال رنگاں دا ذکر تھیل دیاں اکھاں
نوں کتاں سوہنا لگ رہیا لے۔

دونوں اک شہر تھیں چلے جا اترے گلزارے
سدر باغ چتر دی رتے کیسری جوہے سارے
ہر پاسے پھل شاخاں اُتے پتر زمیں پلے
تاکیاں وچوں سوہے دسن جیوں گلزارے گلے
رکھاں اُتے سبز جناور بولن وارو واری
چاندی سونے نال سنہری کنڈاں تے گلکاری

کیسری، سوہے، سبز، سنہری تے چاندی رنگاں دے نال نال جانوراں دے
بولن دا ذکر کر کے منظر وچ موسیقی وی بھر دتی لے۔ ایس حوالے نال ایہہ منظر جویندا
جاگدا لگن ڈیہہ پیلے۔ حاتم نامے وچ سوہنے تے کوہے بہت سارے منظر احمد یار
دی قلم نے چترے نیں دنگی وچوں حاتم نامہ دے تیجے سفر وچوں اک نیکاجنا منظر

۱ ڈاکٹر گیان چند: اردو کی نثری داستانیں، کراچی، ۱۹۶۹ء، ص ۹۶ (اردو)

۲ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس دا قصہ کامروپ (Editing)

& Evaluation) امرتسر، ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجاب یونیورسٹی)

نقل مملوکہ راقم الحروف، ص ۴۵ (گورکھی)

۳ احمد یار: کامروپ قلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۷۔ ب۔

ملاحظہ فرماؤ سے

گوہڑے رکھ باغیچے ساوے چھانواں سرد ہوائیں
 کھڑے شگوفے وچدوں نہراں دھرتی سبز ہوائیں
 جھنگی رے وچکار کھلتے سرو سوائے چارے
 بیٹھ ایہناں رے اک حویلی چونے گنج چبارے
 کنڈاں اوتے لکھے ہوئے بوئے سوہے ساوے
 فصل بہار جناور بولن مُشک پھلاں دی آوے

ایتھے دی احمدیارتے رنگاں تے موسیقی نون رلایا لے، پر اک ہور شے دا
 وادھا کر کے منظر نون ہور جویندا جاگدا کرتا اے تے ایہہ سرد ہوائے پھلاں دی
 خوشبو لے۔

ہُن ذراستی لے باغ دا نظارہ کرو جس اُتے احمدیارتے آکھن موجب و لکھ
 روپے نقد خرچ ہوئے نہیں سے

ستسی گلی گلزار دا ویکھ دی لے سوہے رنگ محل چو باراندے
 نہراں دیہن کھوہاں اسمانیاں تھیں وچ بنگلیاں زر جباراندے
 سنگ شیب نادرے فرش سوہے وچکار جو حوض مہوہاں اندے
 حُجرا احمدیارتیا ہویا بنیا کارن یار پیار یاندے

حاتم نامہ وچ احمدیارتے حیرت تعجب والے تے ڈراؤنے منظر وی چترے
 نہیں، اوہناں وچوں اک ملاحظہ فرماؤ سے

اک یابان دوراؤ لے پہنتا لمی باراں بسیلی
 رکھے بیٹھ چھانویں چھڈ بیٹھی دھپ دوہراں والی

۱۔ احمدیارتے، حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۰۔

۲۔ احمدیارتے، ستسی نون، پھالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۱۰۔

دوروں رُکھ بلند دسندا ٹھنڈی چھاؤں سہانی
 پریت اُتے ہیٹھ وڈا سرچشمہ وگدے پانی
 نیڑے وینچ ڈٹھا اوہ چشمہ رتو رتے جہا
 چشمے تے گھت کرے دلیلاں کیوں پرلال اجیہا
 جھنوں سمدا لے اوہ چشمہ اوٹھوں دیکھے چل کے
 پتھر لعل ہوئے مت گل دا گھل مل آئے گل کے
 وڈا درخت دوراڈا ڈٹھا چھل دا نہر کنا لے
 گوہڑی چھاؤں عجائب ہریا لیندا کھڑا جھلا لے
 اس رُکھے تے سرکڑیاں دے وڈھکے ٹنگے ہوئے
 دُکھوس جا ایہناں گل مٹھیں جھڑن رتو لے چوئے لے

’نکدی گل ایہ لے کہ احمد یار نے اپنے قصیاں و ترح موقع دی مناسبت نال
 بہت سارے منظر چترے نیں اوہ منظر نظمان و ترح ایس گل دا دھیان رکھدا لے کہ
 منظر نوں بیان کیتی جا رہی گل وی مناسبت نال ڈولیا جاوے، جتھے پیار محبت
 تے شنگار رس دی لوڑ ہوندی لے اوہ رنگاں تے موسیقی دا سہارا لیندا لے
 جتھے حیرت دی لوڑ ہوندی لے اوٹھے پہاڑ، درخت، وگدے پانی، وگدے
 خون وغیرہ دا ذکر کردا لے انجے اسی جنگل بیابان، وگدی تیز ہوا وغیرہ دا ذکر
 کردا لے۔

واقعہ نگاری

واقعہ نگاری دا تعلق قصے دی کہانی تے پلاٹ نال ہوندا لے پر ایہدا اک
 جوڑ میل منظر نگاری تے جذبات نگاری نال وی بن دا لے کہ قصہ کار واقعے دی

لے احمد یار: حاتم نامہ لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۱۳۰

تصویر بنانے میں جو وہ کسے جذبے یا منظر دی پترکاری کر دے۔ ایسے ہی اوہ واقعے نوں وی اپنی شاعرانہ اُستکاری نال انج ڈولدا لے کہ اوہ فلم دے کسے سین وانگ اکھاں دے اگے اصلی روپ و ترح آن کھنڈا لے۔ ڈاکٹر فرمان فتحپوری موجب کیوں جے شاعری اک طرح دی مصوری لے ایس لئی واقعہ نگاری دا حال ایہہ لے کہ جس چیز دا بیان کیتا جاوے ایس کیتا جاوے کہ جمیوں اک ماہر فن کر دے لے یعنی ایہدیاں ساریاں خصوصیتاں تے جزئیات بیان کیتیاں جان۔ مولانا شبلی نعمانی واقعہ نگاری بارے لکھدے نیں کہ جدوں سادے شاعر دو پہلواناں و چکار لڑائی دا بیان بھدے نیں تے زمین آسمان نوں ملا دیندے نیں پر ایہہ بیان نہیں کر دے کہ دونوں حریف کس طرح لڑے، کیوں وار کیتا؟ کیہ کیہ دا ماریا؟ تلوار دے کپڑے کپڑے ہتھ مارے؟ وغیرہ۔ مولانا شبلی دے خیال موجب واقعہ نگاری و ترح ایس قسم دیاں خاص گلاں جدوں تیکر نہ وکسایاں جان کیں واقعے دی ٹھیک تصویر زہن و ترح نہیں آسکدی۔

ہُن آواہنیاں گلاں نوں مکھ رکھ کے احمد یار دے قصیاں و ترح دی واقعہ نگاری ول گوہ کرئیے۔ احمد یار ک کامیاب تے اُستکار قصہ گو لے ایس کر کے اوہ نے اپنے قصیاں و ترح دے واقعات نوں اوہناں دیاں خاص گلاں نوں مکھ رکھ کے چترن دا چار اکتا لے ایس سلسلے و ترح درھیریاں مثالان دتیاں جاسکریاں نیں کہ وی قصے دا کوئی وی صفحہ اوہدی اگھی واقعہ نگاری توں بنالی نہیں۔ آواہارے قصہ کاروہ دا اوہ حصہ دیکھئے جتھے اوہ ایہہ واقعہ چتر ہیا لے کہ بارہ لکھیاں چن لئی ہتھ و ترح پٹلاں دا ہار لئی جدوں دربار و ترح آؤندی لے تے او قصے ملک دے راجیاں دا میلہ لگالے اوڑک اوہ ہار کاروہ دے کل و ترح پادینی

۱ ڈاکٹر فرمان فتحپوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی ۱۹۶۱ء، ص ۳۷ (اردو)

۲ مولانا شبلی نعمانی: شعر العجم، جلد چہارم، لاہور (س۔ ن) ص ۲۵۲ (اردو)

کئی ہزار سنگارے راجے ملکاں دے شہزادے
 ہتھ لایاں تن میںے تھیندے شوخ رنگیلے سادے
 کنیں بندے دُر جھمکے پونجیاں نال پڑتے
 بجلی جیوں چرکارے مارے سورج لاٹاں سٹے
 کام کوراک دا کھوتا بسیلی سچے کھتے
 جیہڑے پتی اکھا کھلینس راجے کیتے بھتے
 رانی کام لٹاں متوالی آئی حُسن طوفانی
 اک صورت تے دو جا زیور تریجا عمر جوانی
 نین جہاز عشق دی بیڑی پلکاں و نچ دوالے
 سرمہ پو پھیل دار دونوں پھل سانیں سانگاں والے
 مار جیلاں ہسی گل و تچ مالا لٹکے سینہ!
 دو کچھ سخت عقیق پتھر دے چھاپاں وچ نگینہ
 مرتے سایہ رفت کُنڈل دا کنیں بک بک موتی
 احمد یار اپیا کُکارا رانی اُن کھلوتی
 جیوں دھبے و تچ لاٹاں مارے جن تلوار دھروٹھی
 بلیا ظالم عشق النبا ساری مجلس بو مھٹی
 ہر کوئی آکھے ہیں دل آوے ڈوے اُن کھوڑا
 دے تے دل سر سا ہووے گا نہہ لنگھے تے ہنورا
 پالو پال کھلوتے راجے ملکاں دے شہزادے
 سُندریار قلندر جوگی جو بن مُٹھے پیادے
 سبھناں کچھ نظری آیا راجہ دُور کھلوتا
 سچے پنڈت وید کھتے دل بھتے اُتے طوطا

نہ زردیور نہ تن کھنی سادا حسن رنگیلا
 احمد یار خوشیاں ملیاں لدھا یار سیلا
 نین نیناں دل سوڑے کیتے رانی ہمدی آئی
 پور کٹوری کنکو والی کام کور سر پائی
 نالے ہار پھلاں دا کھور آپ سمھیں گل گھتے
 نہ ونجے نہ آوے جاوے نین نیناں پرچ متے
 کام لتاں اتنا ڈھٹا کام کور دی داؤں
 نالے جھڑی زمین تے رانی نالے راجہ تھاؤں
 لوکاں دیکھ تعجب جاتا دونوں دے دل گھٹے
 سیاں آن گلابی شیشہ مارے منہ تے چھٹے
 نالے یاراں کام کور نون او نوس پھل سنگھایا
 رانی نے بد سرت سنھالی چتر پتی سرمایا
 گہما گہم خلق و بیج اس دی سرت نہ رہی ٹکانے
 اوہ راجہ نہیں قلندر جوگی اتنا تے اوہ جانے
 تخت روان تے بھٹی رانی موٹوں لنگھ اگیے
 گلوں کور دیوں ہار پھلاں دا بھج بھج لاپن چنگیے
 کام کورے مڑ گل پایا رانی دوجی واری
 جتنے راجیاں دی سی مجلس سچی ہوئی کل ساری
 پھیر تریجی واری راجے تخت روان آر لوری
 کام لتاں ہن نوشہ لدھا کیوں ونجے ول ہوری
 سمجھ راجے شرمندہ ہو کے پھیر گھراں ول چلے
 رانی دادل جوگی لٹیا اسیں ہاں کت گلے

۱۔ احمد یار: کامروپ قلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۱۰، باب ۱۰۸، الف اب تے ۱۰۹ الف۔

ایڈا وڈا اقتباس دین دامقصد ایہ ہے کہ احمد یار دی واقعہ نگاری و توح بہارت
دی دس پائی جاوے کہ اوس نے کمیوں اوس مجلس و توح موجود را جیاں، تلذز جوگی
دے بھیس و توح کامروپ اوہدے ساتھیوں تے طوطے تے رانی کام تدا داسرا پا
بیان کرن دے نال منظر نگاری کردیاں ورجین دے ایس ساکے یاں واقعے نوں
برطمی خصوصیت تے جزئیات سمیت انج بیان کیتاے کہ اک حرکت کردی تصویر اکھاں سامنے
آگئی اے۔

واقعہ نگاری دی اک ہور شاہکار متحرک تصویر ہور ملاحظہ فرماؤ۔ احمد یار دے قصہ
احسن القصص و توح حضرت یوسفؑ دے بھرا جدوں اوہناں نوں جنگل و توح لے جانے
نیں او تھے جا کے اوہناں نال بے رخی کردیاں اوہناں نوں مارے نہیں۔

جان نظر پھوٹھیں و بے ہوئے موڑیاں توں سٹیونے
نازک پھیل گلاب جیہا تر، نہجاں دے پھیٹونے

سوٹے مارن رڑے بھاون مارلتاں دے دھکے
والاں تھیں پھڑ زمین گھسیٹن مارن لکر وٹے

بچ جمیاں رحیل رتے دیا مڑا ایہہ خواہاں دسا
مارسٹاں گے دل سادے وچ نہ تیل مہر تر سدا

ذرہ پیو دے کچھڑ وڑکے جھومھٹے بول اجیے
ہنے تیری جند کڈھ لینے ہاں نال بھکھ ترہیے
اک باہوں پکر زمین تے سٹے جھڑن و سیر داکے

دو جا پکر گھسیٹے سنگوں لتیں کٹن نالے
بہت لطیف اندام جے آہا دلتوں وہن گھسیٹو

اڑکن اتے سڑکن ہووے لہ لہ ٹاک بھر سوڑ
جاں بیہوش ہو یا کھا ماراں منگیو سو دہو پانی

آکھیوں نہیں ترہیاں بھکھا تیری جان و بجاتی

باہر آندا ہے مارن کارن کر رلیساں بیرے
 توں ایسا تھوں پانی منگنایں اسیں یریں تریے
 روٹیاں جھپڑیاں آندیاں ہاں میں پایاں کتیاں اگے
 یوسف جاتا پسخ و مح میسوں بھانی مارن لگے
 احمد یار نے واقعہ نگاری پاروں جھپڑیاں وی تصویریاں بنایاں نہیں اوہ عام کر کے
 مکمل وی نہیں تھے متحرک وی بمکمل ایس پاروں کہ اوہناں وچ اوہس جزئیات نگاری
 کولوں کم لیا اے، تے متحرک ایس پاروں کہ ایہناں واقعات پاروں قصہ اگے ٹردا
 اے۔ ایہناں وچ جنگ دے منظور وی آؤندے نہیں، عاشقاں دے ملاپ دے
 سلکے وی آؤندے نہیں، سمندر وچ ڈبڈیاں بھڑیاں، عجیب الخلق جانوراں نال
 انساناں دا گھول گھلماں وی پھیر ایہناں دے بیان وچ لفظاں دی ٹھک ٹھک
 تشبیہاں تے استعاریاں دا استعمال ایہناں تصویریاں لوں مکمل تے اثر دار بنا دیندے اے۔
 کیسے نوں بندھ کے رکھی لے جا رہے دریتے دی کرتوت نوں اُجاگر کرن لئی دیکھو احمد یار
 کیہڑی تشبیہ ورت رہیا اے۔

ملکی نال ونجیں کر لاندی وانگ ہجر دے بے
 جیوں سر نیزے چا شہیداں کافر کوئی چلے

رومانوی تے مافوق الفطرتی ماحول

ماستان یاں قصہ نوں جدوں اسی رومانوی شاعری متھ لینے آں تے پھیر آپ ہمارے
 ایہہ اک تخیلی شے دے حوالے نال اک اچھی داستان دے روپ وچ سلنے آؤندی ہے۔

۱۔ احمد یار: احسن بقصص۔ لاہور۔ ۱۹۱۸ء، ص ۴۹۔

۲۔ احمد یار: کیماں و ملکی، قلمی نوشتہ احمد یار، مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

ورق ۱۱۔ الف۔

جس کے ماخذ تاریخی، نیم تاریخی یا روایتی واقعے ہونڈے نیں۔ ایس دی نیہہ لگی غیر فطری واقعاں اُتے اُساری جاندی اے۔ جس وچ غیر معمولی کارنامیاں دا بیان ہونڈا اے، جیہڑے ساڈے مشاہدے دی ولگن وچ نہیں آؤندے۔ انھونی دسوز نے رومان نوں ایسی داستان اکھیا اے جیہڑی عام حیاتی توں ہٹ کے غیر معمولی معرکہ آرائی، پراسراریت والی عجیب و غریب تے فوق الفطرتی ہونڈے۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری ہوراں دا اکھنا اے کہ ما فوق الفطرت عنصر دے شامل ہون تے ایس دے اثر نوں داستان دی بنتر دے سلسلے وچ بھلیا نہیں جاسکدا۔ اوہناں دا خیال اے کہ ایس عنصر دا شامل ہونا داستان وچ ضروری اے۔ جیہڑے عناصر نوں بعض لوک غیر فطری خیال کردے نیں۔ ایہہ عناصر ای اصل وچ داستان دے فطری انگ نیں ایہہ نہ ہون تے داستان داستان نہ رہے۔ سید عابد علی عابد لکھدے نیں کہ داستان وچ ما فوق الفطرت عنصر دا ورتار تخلیقی چابک دستی نال کیتا جاندا اے۔ کردار جن ہووے یاں بھوت، دیو ہووے یاں پری اصلی تے محسوس کرن دے حوالے نال انسان ہونڈے نیں۔ داستان بیان کرن والے دی شعبہ بازی داراز ایہہ اے کہ اوہ ما فوق الفطرت عنصر دا ویروا عین فطرت موجب دیندا اے، اسی خلاف واقعے تے فوق الفطرت گلاں توں بھل جانے آں تے ایہہ بیاں تفصیلاں جیہڑیاں فطرت دے عین مطابق ہونڈیاں نیں سانوں یاد رہ جانڈیاں نیں۔ انج ای چٹاں بھوتناں دی جذبات نگاری ایس طریقے

۱۔ پروفیسر وقار عظیم: (مضمون) قومی زبان، کراچی، جولائی ۱۹۵۹ء (اردو)

۲۔ Anthony & Tonres: An Introduction to Literature, P. 15. the Study of

۳۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری: اردو کی منظوم داستانیں، کراچی، ۱۹۶۰ء، ص ۵۷ (اردو)

۴۔ اوصی: ص ۶۲

۵۔ پروفیسر سید عابد علی عابد: اصول انتقاد ادبیات، لاہور، ۱۹۶۶ء، ص ۴۲ (اردو)

نال کیتی جانندی اے کہ اسی سوچن ڈیہہ پینے آں کہ اوہ وی ساڈے وانگوں محسوس کرے
نیں، اوہ عشق، محبت، ناکامی، مالوسی وغیرہ ورتج پھاتھے جانڈے نہیں۔

ایہناں گلاں نوں دھیان ورتج رکھ کے جدوں اسی احمد یار دی قصہ کاری ول جھتا
پانے آں تے ایہہ گل تارویں پکھوں اگھڑدی اے کہ احمد یار دی قصہ کاری ورتج ایہہ
گلاں سمولچیاں لمبھدیاں نہیں۔ اوس جتنے وی قصے لکھے اوہناں ورتج کسے ورتج ایہہ
عنصر تصور اتے کسے ورتج بوہتا موجود ضرور اے۔ حاتم نامہ، کامروپ، تمیم انصاری
تے رام چندر سیتا فوق الفطرت گلاں نال بھر پور قصے نہیں جدوں کہ میر انجمبا،
مسری بانی، راج بی بی نامدار، جام تیسر کوراں نیلاں، حسن انصاری تے لیلیٰ مجنون قصیاں
ورتج عام حیاتی توں سہٹ کے غیر معمولی پراسرار، عجیب و غریب تے فوق الفطرت
گلاں کجھ نہ کجھ موجود نہیں، صرف دو قصے کیماؤملکی تے شیریں فرہاد اجیہے نہیں جہاں ورتج
ایس حوالے نال گلاں نہیں پراہیہناں قصیاں ورتج احمد یار نے ماحول ایس قسم دا عجیب
غریب تے غیر معمولی بنا دتا اے کہ ایہہ وی فوق الفطرت گلاں لگدیاں نہیں جیویں
کیماؤملکی قصے دا تعلق بادشاہ شاہجہان نال جوڑنا تے اوس دی بیگم نور جہاں دہنی
جس دریئے نال رل کے کیمے نوں قتل کروایا تے پھیراوسنوں بادشاہ نے اونٹھنیاں
نال بھڈے مار دتا، شاہجہان تے نور جہاں ساڈی برصغیر دی سیاسی تاریخ دے دو
اہم کردار نہیں جہاں دی اوہ حیثیت نہیں جیہڑی ایس قصے ورتج بیان کیتی گئی اے
ایہو گل سانوں شیریں فرہاد دے قصے ورتج لمبھدی اے کہ جدوں فرہاد نوں نہر
کھودن دا انسانی قدرت توں ماہر کم اکھیا جاندا اے تے اوہ عشق دے لوکے
ورتج ایہہ کم کر جاندا اے۔

ہن آؤ احمد یار دے باقی دے قصیاں وچوں فوق الفطرت عنصر دی کجھ نشاندہی
کریئے۔ حاتم نامہ ایس پکھوں سب توں اگے ودھیا قصہ اے جس ورتج احمد یار نے

۱۔ پروفیسر سید عابد علی عابد: اصول تنقید ادبیات، لاہور، ۱۹۶۶ء۔ ص ۴۴۔

حاتم دے مت سفر دے تے نیں۔ ایس قصے دی ساری دی ساری فضا ای طلسماتی،
 پراسرار تے غیر معمولی اے۔ جس بانو دا تعارف اے اس قصے دے شروع و تہ
 اک پراسرار طریقے نال کرواندا اے جس بانو یتیم ہو کے بادشاہ شاہ گردان دی حفاظت
 و تہ آجاندی اے جہڑا اوہنوں شادی کرن تے مجبور کردا اے۔ ایس گل توں چھٹکارا
 حاصل کرن لئی دانی دے مشورے نال اوہ ایس گل تے راضی ہو جاندی اے کہ جہڑا
 اوہ دے ستاں سوالاں دے ٹھیک جواب لیا دیوے اوہ اوہ دے نال شادی کر لوتے
 گی۔ ایہہ تے سوال پراسرار تے طلسماتی قسم دے نیں۔ حاتم نامے و تہ جانور بندیاں
 وانگ گلاں کر دے نیں، رچھاں دا بادشاہ اپنی لڑکی دا ویاہ حاتم نال کر دیندا اے
 جہڑی اک طلسماتی منکھ ریندی اے جہڑا ہر مرحلے اُتے حاتم دے کم آؤندا اے
 رچھاں دا بادشاہ ایسے سوادے کھانے پیش کردا اے کہ انسانی بادشاہواں نوں
 وی گھٹ ای نصیب ہوندے ہون گے۔ پھیر جس لڑکی دا حاتم نال ویاہ کیتا جاندا
 اے اوہ انساناں نالوں وی ودھ سوہنی اے۔ حاتم دی تکلیف گڈر دور کر دے
 نیں۔ اک تھھاں شہیداں نوں جنت وچوں آئے کھانے کھاندیاں دکھایا گیا اے
 اک سب حاتم نوں نکل جاندا اے حاتم اوہا پیٹ چاک کر کے باہر آؤندا اے
 ایہہ تے ایہو جہیاں دوجیاں گلاں جہیاں نیں جہڑیاں فوق الفطرت دے گھرے
 و تہ آؤندیاں نیں، اوہا قصہ کامروپ وی اونج دے فوق الفطرت واقعات
 نال بھر پور اے۔ کامروپ دے سنے اپنے دوستاں دے شگلدیپ ول سمندری
 جہاز راہیں سفر کرن دے دوران جدوں جہاز تباہ ہو جاندا اے تے سارے
 دوست اڈواڈ تختیاں اُتے اڈواڈ تھالواں اُتے کھنڈ پینڈ جان دے نیں۔
 او تھوں لے کے اکٹھے ہون تیکر ہر دوست مختلف قسم دے غیر معمولی حالیاں وچوں
 لنگھدا اے جیویں کامروپ جتھے سب توں پہلاں اپڑدا اے او تھے عورتاں دی
 حکومت ہوندی اے تے مرداں توں اوس بادشاہی و تہ جان تیکر دی اجازت
 نہیں، روز ترہ تے حکومت دا سارا کاروبار عورتاں دے ہتھ و تہ اے۔

تریاراج توں جان چھڈا کے اوہ اک پری دے قابو آ جاندا اے اوتھوں پریاں دے
 راجے دی قید وچ چلا جاندا اے۔ آخر اوس نوں اک اجاڑ تھساں وچ چھڈ دتا
 جاندا اے جتھے اوہ اک نمازی دے مہیس وچ اک جہی بلا دے قابو آ جاندا اے
 جیہڑی انساناں اُتے سواری کردی اے۔ کامروپ بلاواں نوں انگوراں دی شراب
 پیا کے آپ تے اوہناں دی قید وچ پھاتے دوجے انساناں نوں چھڈا ندا اے
 ایہناں وچ اوہدا اک ساتھی وزیر دا پتر وی ہوندا اے، کامروپ شیر نوں اک واد
 نال مار ریندا اے، اپنے دے حالے دو جیاں ساتھییاں نوں وی پیش آؤندے نہیں
 ایہناں دا اک ساتھی طوطا بنا دتا ہندا اے۔ ایہناں نوں جتاں بھوتاں تے چڑیاں
 نال واہ پیندا اے، ایہہ سارے اپنے اپنے گناں نال ایہناں غیر سمبول جالیاں چوں
 تھل کے سنگھ پیپ اکھٹے ہوندے نہیں تے کامروپ کام لقاں نوں حاصل کرن وچ
 کامیاب ہوندا اے۔ ایس سارے تھے دا ماحول حاتم نامہ وگیا اے احمد یار دا
 تیجا ایس قسم دے ماحول والا قصہ رام چندر سیتا اے ایہہ ہندوواں دے دھارمک
 گرنڈر مان دی کہانی اے جیہدے وچ دیوتے رام نوں شکتی وان کر دتے
 دینت استری بن کے رام نوں رام کرنا چاہندا اے اوہ کج جاندا اے راون دی
 طلسمی شکتیاں والا منکھ اے اوہ سیتا نوں اغوا کر کے جاندا اے ہنومان تے
 دیوتاں دی مدد نال رام راون دا ناس کردتے سیتا نوں حاصل کردا اے جیہڑی
 سار مھو سنت سیتا واسطے پوشاک ایواندا اے سیتا ول جاندا اے رام تے اوہ
 ساتھییاں نوں پری ملدی اے۔ بھر ہنومان راہیں خط گھلایا جاندا اے ایہہ
 واکھیل اڈاری ماردا اے تے حافظ برہنور دا خط کال دے راہیں شاد و اول
 جاندا اے۔ ایہہ سلسلے کال توں باد سبوا وغیرہ تیکر اڑ پڑا اے راون نال لڑی وچ
 دیو رام دی مدد کردا اے۔

احمد یار دا چھٹا ایس قسم دا قصہ تمیم الصاری اے۔ تمیم الصاری اسلامی دیو مالانی
 کہانی اے جس وچ نبی پاک دے اک صحابی حضرت تمیم الصاری بارے ویا گیا اے کہ

اوپناں نوں اک رات اوہناں دے گھرتوں اک بلا چک کے لے جان دی لے اوہ ساڈھے ستاں سالوں گروں جدوں گھرا پڑ دے نیں تے اوہناں دی بیوی اوہناں نوں پچھان توں انکار کر دیندی لے کیوں جے اوس حضرت عمر رضی اجازت نال اوسے رات دو جانکاح کر لیا ہوندا لے۔ اوہ کہندی لے کہ تمیم انصاری دے بھیس وچ آیا بندہ اصل وچ اوہو بلا لے جس اوہدے خاندنوں ساڈھے ست سال پہلاں اغوار کر لیا سی۔ معاملہ حضرت عمر رضی تے اوہناں راہیں حضرت علی رضی کول اپڑدا لے جہر طے تمیم انصاری نوں پچھان لیندے نیں۔ ایجتے تمیم انصاری اپنے اغوار تے گزارے عرصے دے حالات سنا دے نیں کہ اوہناں نوں چک کے اک اجاڑ جنگل وچ سٹ رتا گیا۔ اوتھے اوہناں دیواں دی فوج دیکھی، اوتھے پریاں تے دیواں دی جنگ ہوئی شاہ پری نے تمیم نوں دیکھ لیا تے نال لے گئی۔ پری مسلمان ہوئی اوتھوں اوہ اک دیوتے بہہ کے مدینے ول آ رہے سن کہ دیوتوں اک فرشتے نے انگیار مار کے ساڈھ دتا، تمیم انصاری اجاڑ وچ ڈگ پئے اوتھے اک عجیب الخلق جانور ملیا، پھیر جاو دے شیر، جندرے وچوں نکلیاں تلواراں نال واہ پیا، اوڑک فرشتے دے آکھن تے دیو داناں کیتا پھیر اک انسان شہزادی نال ملاپ ہو یا جس مدد کیتی تے اوڑک اپنے گھرا پڑے ایہہ استان پوری دی پوری طلسماتی ماحول دی لے۔

ایہناں داستانوں اوڑھیراں جھاو وچ دے پنج پیراں بچھے دیاں کرامتاں مصری و بانی پڑھ ستر داتپدے تیل وچ سمجھ پا کے زندہ رہنا، راج بی بی نامدار وچ قتل ہون گروں دونوں دا گلہ کرٹیاں پانا، سستی ہنوں وچ قبر دا پھٹ جانا، جام تیسر وچ پیرزن تے ہل بل دیو دے کردار، حسن نقص وچ حضرت یوسف دا خواباں دی تعبیر توں جانوں ہون تے اوہناں دی دعا تے زینجا دا بٹھی جنانی توں جوان تے الٹھہ ملبار بن جانا ایہہ گلاں غیر معمولی ضرور نیں پر قرآنی قصہ ہون پاروں من و چار نہیں، لیلیٰ مجنوں وچ شیطان دا اک بزرگ دے روپ وچ لیلیٰ دے باپ نوں اوس موقع تے جدوں تیس جج نے لیلیٰ دے گھرا پڑیا ہوندا لے، ایہہ پی پڑھانا کہ جے سویرے مجنوں لیلیٰ دے

گتے نوں چم لوسے تے ایہہ مخوس اے تے ساری جج نوں قتل کر دتا جاوے۔ سو پکے
 مجنوں دے لیلی دے گتے نوں چم تے لیلی دے باپ دا جج اُتے حملہ کر دینا احمدیاری
 نے اپنے سارے قصیاں وچ ہونی اُتے وسواس تے ودھیرا زور دتا اے۔ ایہہ
 ساریاں گلاں غیر معمولی، کراماتی، طلسمی تے فوق الفطرت عناصر والیاں نیں۔
 ایہناں ساریاں گلاں نوں مکھ رکھ کے ایہہ آکھیا جاسکدا اے کہ احمدیاری نے
 اپنے سارے قصیاں دی فضا رومانی مافوق الفطرتی بنائی اے تے ایہہ روایت پنجابی
 وچ احمدیاری توں پہلاں زیادہ موجود نہیں سی، دو جے لفظاں وچ احمدیاری ایہدا
 موڈھی اے۔

لوک ریتی عناصر Folk Lore elements

ایس۔ ایس۔ ونجارا بیدی ہوراں کہانیاں تے کتھا دی دادی اماں مٹھ نوں قرار دیتا
 اے۔ ایہہ مٹھ امی لوک ریت دی وی بنیاد ہوندی اے مٹھ کپے اے؟ پہلاں ایہدا تارا
 کر لئی پھیرا گئے چلاں گے۔ کرشن لال شرما دا آکھنا اے کہ مٹھ دا اکھر یونانی لفظ
 MYTHOS یا MYTHOS توں بنیا اے جس دا لفظی مطلب پرانیاں ماناواں عقیدیاں
 اُتے مٹھیاں خیالی کہانیاں یاں کوریاں گپاں نیں۔ راج تہذیب دے مڈھلے سداں دیاں
 رور کہانیاں، لوک وسواساں اُتے جڑیاں دند کتھاں تے روایتی ریتیاں ناں تعلق
 رکھن والیاں قدریں دے سمو لکے مطالعے نوں ماٹھا کوجی کہیا جاسکدا اے۔ ایہہ مٹھ
 ای اے جیڑی قصے کہانیاں وچ لوک ریتی عنصر نوں لیاؤندی اے ایسے لئی ونجارا بیدی

۱۔ ایس۔ ایس۔ ونجارا بیدی: مدھکالین پنجابی کتھا، روپ تے پرمپرا، دلی، ۱۹۷۷ء

ص ۱۲۵ (گورکھی)

۲۔ کرشن لال شرما: پنجابی لوک یان دا پورا کتھا کک پھپو کڑ، در لوک یان ادہن ہمپادک:

کرنل سنگھ تھندا، امرتسر ۱۹۷۸ء، ص ۷۹ (گورکھی)

ہو رہا ہے اس نون کتھا، کہانیاں دی دادی اماں یاں مڈھ بنیاد اکھیا اے۔ کتھیاں، قصیاں
یاں کہانیاں وچ ابہہ اگوں کس روپ وچ آؤندی اے، ایس نون ایس ایس
و نجا را بیدی ہو رہاں دروڑے انگاں وچ و نڈیا اے۔ ایہہ پہلا انگ کتھانگ
رُوڑیاں (قدراں) یاں MOTIFS اے۔ مطلب اے کتھیاں یاں قصہ کہن دیاں
اوہ خاص گلاں نہیں جنہاں دی باقاعدہ اک پچھان تے مہاندر بن گیا ہوندا
اے۔ ایس دا دوسرا انگ اوہناں دے خیال موجب رُوڑ کتھاواں یاں-TALE
TYPES نہیں۔ ایہناں نون اسی اوہ بھجوریاں کہانیاں کہہ سکے آں بھڑیاں جگاں توں
اپنی او سے پچھان مہاندرے تے روپ وچ چلیاں آ رہیاں میں۔ آؤہن پنجابی لوک
ریت دے دوسیاں یاں ایس۔ ایس و نجا را بیدی تے ڈاکٹر کرنیل سنگھ تھند ہو رہاں دے
حوالے نال ایہناں دو انگاں دے روپ رنگ پنجابی لوک ریت وچوں نتاریئے۔
و نجا را بیدی ہو رہی کتھانگ رُوڑیاں (MOTIFS) دی تعریف اناج کرے میں کہ ابہہ
کسے کتھا کہانی دا اوہ چھوٹے توں چھوٹا اکائی تے رنجوڑ، اے جھڑا اپنے آپ وچ
مکمل مطلب رکھدا اے تے مڈھ قدیم توں ای و دھیریاں کتھا کہانیاں وچ بار بار
دوہرائے جان کر کے کتھا روایت دا انگ بن گیا ہوندا اے۔ ایس قسم دیاں رُوڑیاں
(قدراں) دے اوہناں تین پدھر دتے میں۔ پہلا بین الاقوامی پدھر جس وچ ابہہ گلاں
آؤندیاں نہیں، ظالم برتری یاں، کسے شہزادے دا اوس شخص نون و دے روپ وچ
قبول کرنا جھڑا اوہدیاں بھجارتاں بھجے یاں غیر معمولی کم کر کے دکھائے بسا دھوسنت
دا سولی چڑھن ویلے ہنسنا، مورکھ ہوئی دی پٹھے کم کرن دی عادت وغیرہ۔ دو جا
پدھر و سوس یاں اتھنقا دے اے۔ ایہدے وچ گنگا وچ نہاؤن نال گناہواں توں
نجات ملنی، سادھاں سنتاں وٹوں رتے چاؤلاں نال پتر بلنا، مندے کماں دا پھل

۱۔ ایس۔ ایس و نجا را بیدی: مدھکالین پنجابی کتھا، روپ تے پرمپرا، دلی ۱۹۷۷ء

ص ۲۳ (گورکھی)

پانا، ہونی داہو کے رہنا وغیرہ، اتے تیجے پدھر وچ حیران کن گلاں آؤندیاں نیں جوویں اناریاں بگین (بتوں) وچوں پری دانکلنا، اکھاں وچ جادو واسر مہ پا کے غائب ہو جانا، دیہی پلٹنا، عضاردا وکھریاں کر لینا، کسے بندے دی جان کسے پنکھی (پزند) وچ ہونی وغیرہ۔

ڈاکٹر کرنیل سنگھ تھنڈہ موران نے کھقانک روٹیاں (MOTIFS) نوں دوسرے ویرے نال بتاریا اے تے ایہناں یاں چار قسماں دتیاں نیں۔ پہلی قسم کرداراں دی، جس وچ جوگی، جھگرٹا، لوسٹس، متریہی ماں، پھپھے گٹن، پالی ارشی، منی، دلوی، دیدیت، چڑیل، جتن، مہوت، پری، اپسرا، ہوا، پانی، رت، اُڑ کے جان والی عجیب گڈی یاں پنچھی، ڈنگر پنچھیاں وچوں سنہری ہرن، گھوڑا، کتا، طوطا، سب، عقاب تے کبوتر وغیرہ۔ روجی قسم واقعے دے لحاظ نال اے بددعا نال کسے دا پتھر بن جانا، جتاں بھوتناں دا ہیرودے ہتھوں مر جانا، لوہے نال ویاہ، آدمی دی طاقت تے زوروری۔ کسے راجے دے مرن پھپھوں اوس شہر وچ داخل ہوئے بندے دارا جہ نائے جانا، پانی تے ترنا، اکھاں سیٹ کے یاں اکھ دے پلکارے وچ پنڈھ سکالینا، جہاں دا ڈبنا تے پھیر ٹھیک نکل آؤنا، جادو دیاں پڑیاں نال اگ لگ جانی، پانی تے طوفان دا آؤنا، روح تے جسم دا دکھ دکھ ہونا تے پھیر جہرنا، عاشق کولوں کھٹھن کم کروانا، گھوڑے دارا ہبلنا، خواب وچ ہیر و ہیر وئن دا اک روجے نوں دیکھنا، اپنے محبوب دے حاصل کرن لسی گھنیا چھڈنا، کھوہ وچ سٹے جان دے وجود زندہ نکلنا، کسے باغ دا ہرا ہونا، ڈنگراں پنچھیاں دا خفیہ گلاں سننا، سواں گنجمل

۱۔ ایس۔ ایس۔ ونگارا بیدی : مدھکالین پنجابی کھتا، روپ تے پر مہا، ادلی، ۱۹۷۷ء

ص ۲۴ (گورکھی)

۲۔ ڈاکٹر کرنیل سنگھ تھنڈہ : لوک بیان اتے مدھکالین پنجابی ساہت، امرتسر، ۱۹۷۷ء

ص ۱۲۵ (گورکھی)

اڑنیاں یاں پھیلیاں بچ کے شہزادی نوں حاصل کرینا، سچ دی حفاظت، بھراواں دا
 دھوکھا دینا، آسمان تے اڑنا، مہن اُتے پھل کرنے، مزدوچوں سپاں دا ڈگنا بچیاں
 اُن تے ظلم، نماوند (مرد) دے بغیر حمل ہونا، آدمی دا نکلے جانا تے مٹیک نکل آؤنا،
 موت پھپھوں جسم دی تھاں پھل ملنے، تیل دے تپدے کڑھار اپن امتحان انساناں
 دا جانڑاں دی بولی سمجھنا، غیر معمولی قسم دا جوا کھینڈنا، غیر حاضر بندے نوں اگ دی
 طاقت نال بلاؤنا وغیرہ۔ تیجی قسم چیزاں دے لحاظ نال جیویں نمبری، وکھلی، جادو
 دی ٹوپی، سڑٹی (یاں عصا)، مندری، منہ سنگیا کھانا دین والی کڑا ہی یاں بانڈی،
 امر پھل لگاں، خاص قسم دی زندگی دین والی، بوٹی، امرت (آب حیات) وغیرہ تے
 چوتھی قسم سوساں یاں اعتقاد دے لحاظ نال جیویں جادو ٹونے، جنت منتر، کرمان
 : عائنے بد دعا، بھاس حالت (یاں تھاں) ول جان دی مناسی، انسان دے
 زور نال رکھ دُور کرنا، خواب و بچ آؤن والی گل دا اشارہ، تنگن تے بندگنی
 وغیرہ کئی سوساں ہندسیاں نال جڑے ہوئے نیں جیویں "تن"، پنچ، سرت، باران
 اٹھاؤنے تے، سوساں وغیرہ۔

ایں پس و نجا را بیدی نے رور کتھاواں یاں Tale Types دا ویراوی کیتا
 ایہ جیڑی خاص قسم دی روایتی کتھا کہانی اے۔ ایہ اپنی ذات و بچ مکمل ہوئے تے
 جے ایہ کسے کتھا یاں کہانی و بچ ورتی جادے تے او تھے وی ایس دی حیثیت اک
 وک سا پے ایس قسم دی ریت دی اک مثال بیدی ہوراں نے اک کہانی دی دتی
 اے: پیالاک خروگوش۔ جیڑا شیر نوں کھڑا چھڑاں لئی اوس نوں کھوہ و بچ اپنا ای
 نکس، دکھا کے کھوہ و بچ کسے دو جے شیر دے ہون دا شیر دے من و بچ و ہم
 پیدا کر دینا اے۔ تیرا پنے ای عکس نوں رو جہا شیر متھ کے کھوہ و بچ چھال مارے پیدا

ایہ ڈاکٹر کرنل سنگھ تھند: لوک بیان اتے مدھ رکالیوں پنجابی ساہت، اکتوبر ۱۹۶۳ء

ص ۱۲۶ (گورکھی)

اے۔ بیدی ہوراں موجب ایہو گل کتھانک رُوڑی Motifs وچ وی موجود اے
 جس دی صورت انج اے کہ جل و ج کوئی پرچھانواں وکھا کے دشمن نوں مارنا ایہ
 کیتیاں گیاں ساریاں گلاں جہڑیاں پنجابی قصہ، کہانی، داستان یاں کتھادی
 لوک ریت دے عنصران نوں تار دیاں نیں، ایہناں نوں مکھ رکھ کے آوہن مختصر
 طور تے احمد یار دی قصہ کاری وچوں لوک ریتی عنصران دا تار اتے نکھیرا کرن
 دا چارہ کرئیے:

پہلی گل جہڑی احمد یار دی قصہ کاری نوں اچانویں نظر دیکھن نال دہن
 وچ آؤندی اے۔ اوہ ایہو ای اے کہ احمد یار نے اپنی قصہ کاری واسطے گھٹ
 گھٹ ساریاں ای کہانیاں لوک روایت وچوں چنیاں نیں، سیرا پنجہا، ستھی سون
رام چند، وسیتا، کیماں ملکی، بیلی مجنوں، یوسف زینجا، جام تیسر نیلاں کوراں،
حاتم وغیرہ سب کہانیاں لوک پدھرتے لوک ریت دا حصہ بن گیاں ہویاں سن
 احمد یار نے ایہناں نوں اپنے ڈھنگ نال بیانیا۔ بیان وچ وی اوس نے تمہاں
 تمہاں لوک ریتی عنصران نوں راج کے ورتیا اے، اوہ دے اوہ قصے جہڑے
 سہے لوک ریتی نہیں جویں راج بی بی نا مدار، تمیم النصاری، کامروپ، شیرسی
 فریاد ایہناں نوں وی اوس نے ایس طریقے نال بیان کیتا اے کہ ایہہ وی لوک ریت
 دا انگ بن گئے نیں ایس لئی جے ایہہ آکھیا جاوے کہ احمد یار دے سارے ای
 قصے لوک ریتی عناصر والے نیں تے ایہہ گل بالکل ٹھیک ہووے گی۔

ہن آؤ ہورا گے رُکے اوہ دے قصیاں وچوں اوہ لوک ریتی عناصر لہئیے
 جہناں نوں اسی مہتا کتھانک رُوڑیاں Motifs رُوڑ کتھاواں (Folks
 Types) دے حوالے نال تار چکے آں۔

۱۔ ایس ایس۔ بنجارا بیدی: مدھیالین پنجابی کتھا، رُوپ تے پریمپرا، رتی ۱۹۷۱ء

ص ۲۶ (گورکھی)

احمد یار دی داستان ہیر رانجھا وچ پنج پیر، رانجھے دی ونجھلی، رانجھے دا پالی
ہوناتے اگوں اک ہور پالی دا ملنا، ہیر دیاں سٹھ سہیلیاں، رانجھے دا بد دعا دینا
شہر نوں اک لگ جانی، دعا دینا اک بچھ جانی، رانجھے دا ہیر نوں خواب وچ
دیکھنا ایہہ سبھ لوک ریتی عناصر نہیں۔ سستی پنوں وچ سستی دے جن اتے پتری
واچنا، ہونی تے وسواس کر کے کڑی نوں ندی وچ روڑھ دینا، سستی دیاں
سٹھ سہیلیاں، تھلاں وچ پالی دا آؤنا وغیرہ انجے ای لیلی مجنوں وچ فرشتے دا
راہ وچ لیلی مجنوں دا میل کرانا، لیلی دیاں ۶۰ سہیلیاں، لیلی دے اکھن تے مجنوں
دا اگو تھان باراں سال کھلوتے رہنا، شیطان دا بڈھے دے روپ وچ لیلی
دے باپ کول آن کے پٹی پڑھانا۔ حاتم نامے وچ جتاں کھوتاں، بلاواں،
عجیب الخلق جانوراں، چھلیٹیاں، سپاں، پریاں، فرشتیاں، شیطان، چڑیل، رچھ،
بوٹی (گھا)، وویٹی دامنک، حسن بانورے ست سوال تے حاتم دے جواب، دو جے
سفر وچ بلا حلقومہ نوں مارن لئی سوٹ مرے دا شیشہ لانا جس وچ اپنی شکل
دیکھ کے لوک کتھا دے شیر وانگ بلا دامر جانائے۔ ایہہ سبھ گلاں لوک ریتی
عناصر نہیں۔ پھیرا ہیرے وچ مسم دا حام حاتم دا دیواں نال اڈنا، پریاں تے دیواں
دی لڑائی، جانوراں دا انساناں وانگ بولنا وی ایس ساری داستان نوں لوک ریت
نال بھر پور جوڑ دی لے۔ احمد یار دا قصہ احسن بقصص مہالویں قرآنی قصے دی تفسیر لے
پیرا ہیرے وچ وی یوسف دا کھوہ وچ پائے جاناتے کھیک نکلنا، بھراواں
دا ظلم، یوسف دیاں خواباں، اوہدی دعا نال زلیخا دا جوان ہونا ایہہ سب وی
لوک ریتی عناصر نہیں۔ پھیرا احمد یار نے وچ کمی مقسم دیاں حکایتاں وی بیان کیتیاں نہیں۔
ایہناں وچوں کچھ تاریخی نہیں تے کچھ لوک پدھر دیاں اخلاقی، اوہدے قصے کامروپ
دی ساری فضا فوق الفطرتی ہون دے حوالے نال کتھانک روٹیاں تے روٹ
کتھاواں نال بھر پور لے۔ کامروپ دا خراب وچ کام لتانوں دیکھنا، سمندی
سفر، تریاراج، چڑیل، عجیب الخلق جانور، انسان دا طوطا بنا دتا جانا، جوگی،

آب حیات، منتر پڑھانا۔ اسچ امی رام چندوسیتا ورج جیہڑی آپ سموچی امی
لوک کتھا اے۔ ایہدے ورج تھاں تھاں لوک ریتی دیاں گلاں آوندیاں نیں۔
جیویں رام در ۱۴ سال لمی بن باس، گنگا اشان، سنت دا اوس نوں شکتی وان
کرنا، جسرت دے گھر بیٹا نہ ہون تے دودھ دا پیالہ دینا تے رام تے لچھن
دا پیدا ہونا، راکشاں دے کردار، گنگا دے پانی دا بولنا، سیتا ویاہن لمی رام
دی آزمائش کیتی جانی، جنگل ورج زاہد دا ملنا، گوتم دی اسزری دا رام نوں رام
کر لینا، سورپ دا دینتاں داروپ دھارن کرنا، جنگل ورج ہون دا دیکھنا
تے رام دا اوہدے پہچے جانا، نارد تے کل دے کردار، کاں ہتھ حافظہ پر خوردا
دا خط شاہ مرادول تے کاں دا گلاں کرنا، باد صبا دیاں گلاں، دیوتیاں دا
رام تے اوہدے ساتھیاں نوں دریا پار کروانا۔ جادو، بھیکن دیو دارام دا
ساتھ دینا وغیرہ ایہہ ساریاں گلاں لوک ریتی والیاں نیں۔ احمد یار دے قصہ جام
تیسر کوراں نیلاں ورج دی لوک ریتی عناصر ڈھیر نیں اپہلاں تے ایہہ قصہ امی
سندھ ری لوک داستان اے۔ ایہدے ورج لوک ریتی دیاں گلاں ورج تیسر
دے جن تے نجومیاں دا ایہہ دسا کہ ایس نوں ہجر نصیب ہووے گا۔ خضر سورت
بزرگ دا ملنا، ہل ہل دیو دا ناس کرنا۔ آب حیات نال شہزادی بد میںر دے پو
نوں زندہ کرنا۔ قصہ تمیم انصاری سامی دیو مالائی داستان اے، جس ورج
دی ساری فضا فوق الفطرت واقعات نال مہری پئی اے۔ ایہہ واقعے لوک
ریتی عناصر نال شنگارے لے نیں جیویں ایہہ کہ تمیم انصاری نڈں بلا دا اغوا
کر کے لے جانا، جن دا کردار، پریاں تے جتاں دی لڑائی، حضرت محمد صلی اللہ
علیہ وسلم دے معجزاں دا بیان، کالا دیو، عجیب الخلق جانور، بلاواں، بیڑی
ورج غیب توں کھانے ملنے، دھاگہ وکھان نال شیراں دا سڑ جانا، جندرے
وچوں جادو دیاں تلواراں نکلیاں، حضرت سلیمان دی مندری، فرشتے دی
ہونار، خضر الیاس دا ملنا، ہڈ جادو دا بولنا، سلیمان دے تخت دا اڑنا، ایہدے

وہج تمیم تے اوہناں دی بیوی ولوں تمثیل یاں حکایت و جہوں جہڑیاں کتھاواں
 بیان ہویاں نیں اوہناں نوں اسی رُوڑ کتھا دی ورتوں قرار دے سکے آں۔
 مجموعی طور تے دیکھیا جاوے تے احمد یار دے قصیاں و ہج لوکے ریت
 دیاں بہت ساریاں گلاں مشترک طور تے آؤندیاں نیں۔ جیویں عاشقاں دا
 اک دوجے نوں خواب و ہج دیکھنا، بچہ جن تے نجومیاں دا اوہدے آؤن
 والے زمانے بارے دسا، اوہدے تقریباً ہر قبے و ہج ہونی دے ہون ہا
 بارے زور دتا جانا، کتے و نچھی بنسری تے کتے ستارہ دا کرا تاتی پدھر دا
 ہونا، اوہدے کئی قصیاں و ہج شیطان دا کسے خرابی کرن دے سلسلے و ہج مرگم
 ہونا، فرشتیاں دا آؤنا، سمٹے سہیلیاں، خضر تے آب حیات، باراں سال، جتاں
 بھرتیاں، ذبنتاں، بلاواں، چڑھلاں، چھپیدیاں، پریاں، دیواں، دیوتیاں
 بولدے جانوراں، دیہی پلٹ پیراں، جنتر منتر تے اسم اعظم دا ورتارا۔
 ایہ ساریاں مکتھاں، کتھانک رُوڑیاں تے رُوڑ کتھاواں دیسی وی نیں تے
 بدیسی وی، کجھہ دا تعلق پراچین ہندوستان سکوں ہڑپائی تہذیب نال لے، کجھہ
 دا آریائی تہذیب نال، کجھہ دا یونانی دیو مالانال، کجھہ دا سامی مسلمان دیو مالانال
 جہدے و ہج عربی فارسی دا اثر لے۔ ابنخ اوہدی قصہ کاری لوک رتی غلام
 نال نکونک بھر پور لے۔

مقامی پن

احمد یار دی قصہ کاری دے تن پکھہ نیں۔ اک پکھہ اوہدیاں اوہناں
 کہانیاں دا لے جہڑیاں اوس مقامی ماحول دیاں لکھیاں ایہناں و ہج ہیر
 رانجھا، کیماں و ملکی، مصری و بانی، راج بی بی نامدار و غیرہ شامل نیں۔
 پکھہ اوہناں کہانیاں والا لے جنہاں دا تعلق ہر صغیر تال لے۔ ایہناں و ہج
 سستی پون، رام چندوسیتا، جام تینسر کوراں و نیلاں، کامروپ و غیرہ، آؤندیاں

نہیں تے تہیجا پکھ بدسی کہانیاں والالے جیہدے وچ لیلی مجھوں، شیریں فریاد۔
تمیم انصاری، حاتم نامہ، احسن بقصص وغیرہ شامل نہیں۔

ایہناں تہاں پکھاں دیاں لکھیاں قصیاں ول جے تراویں نظر نال وی
وکیہیا جاوے تے احمد یار نے ایہہ سارے قصے کیوں جے پنجابی وچ تے
پنجابیاں واسطے لکھے نہیں۔ ایس واسطے مقامی قصیاں وچ تے مقامی پن ہونا
امی سی برصغیر دے دو جے علاقیاں نال تعلق رکھن والے تے بدسی قصیاں وچ
وی ودھیرا مقامی عنصر موجود اے۔ احمد یار آپ کہند اے کہ میں پنجابی شاعر
آں پر میر سخن زمانے وچ مشہور ہو چکیا اے۔

سخن میرا مشہور زمین وچ ہو یا بہت شتابی

دعوے والے ہندوستانی شاعر ہیں پنجابی

مطلب ایہہ اے اوس نوں اپنے پنجابی شاعر ہون دانہ صرف احساس اے
سگوں اک لحاظ نال مان وی اے۔ ایہو وجہ اے کہ اوس نے اپنی قصہ کاری تہ
جس پکھ دا قصہ وی لکھیا اے اوس نوں ودھ توں ودھ پنجابی رنگ دین
دا چار اکتا اے اوہدے مقامی پدھریں قصیاں وچ جیوں کہ عرض کیتا جا
چکیا اے۔ مقامی یاں پنجابی معاشرت دا آؤنا اک قدرتی کس من ایہو وجہ اے کہ
ہیرا پنجا، کیمیا ملکی، راج بی بی نادر وچ رومانی تے فوق الفطرتی ماحول ہون
دے ہونڈیاں ہو یاں پنجابی معاشرت دے اگھیر ویں روپ رنگ موجود نہیں
رانجھے دے حسب نسب دے بیان وچ موجودے نال مہرا کھناتے پیراوی دی
دولت واپی اُتے لکی ہونا لکھ کے پنجاب دے زراعتی وسیبے دی دل باندا
اے۔ کہانی وچ پنجاب دی پنڈور بتل دا نقشہ سالوں احمد یار دے دلوں
مکمل ہیرا پنجا دے قصیاں وچ تھماں تھماں دسا اے۔ پنجاب دی معاشرت وچ

اے احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۷۔

ملاح تے قاضی، ملاں ارشتے دار شریک، نانائی، ڈوم، ماچھی، تیلی، ویہ دے
 رسم و رواج، جوگیاں، پیراں فقیراں دی منتا، ایہہ ساریاں گلاں مقامی پن پون
 اگھاڑن والیاں نیں۔ اوہری داستان ملکی کیمیاں وچ جدوں ملکی دابا اپنے
 بھرا دریا نون ملکی دے تخت ہزارے دے رانجھیاں وچوں کیمیاں نال ویہ
 کرن تے مکلاوہ لوڑن وچ شریک ہون لمی لکھدا اے تے دریا جیہڑا ملکی نون
 بارشاد دے حرم وچ شامل کر کے اپنا منصب دودھاؤن دا متا پکائی بیٹھا ہوندا
 اے۔ غصے وچ مرالے آؤندا اے تے کیمیاں نون مجھاں دی چوری وچ پھیر لئیندا
 اے۔ ایہہ گل وی پنجاب دی رتھل دا اک خاص انگ اے۔ پنڈے چودھری
 تے حاکم ارج وی جدوں کسے دے ویرے جان تے اوہناں کول ایہو اک
 بہانہ ہوندا اے۔ ایہہ گل حدیاں توں چلی آ رہی اے۔ مقامی قصہ راج بی بی نامدار
 وچ وی گر جا کہ رگو بھرا نوالہ، دے پن تے رہندے بیرٹیاں گھرن والے لوکاں
 دی معاشرت دسی اے۔ ایس قصے وچ ناماں راج بی بی دا انکھیلا چا چا اے
 جیہڑا میر رانجھارے کیدو دی یاد سگری کر دیندا اے۔ ایہناں مقامی قصیاں
 وچ احمد یار نے کرداراں دے لباس تے سراپا الیکیریاں بھانویں کتے کتے فارسی
 تے عربی تشبیہاں درتیاں نیں پر اوہدے بیان دا جیہڑا مجموعی تاثر بن والے
 اوہ خالص پنجابی رتھل والا اے، پھیر ایہناں قصیاں وچ اوس نے پنجاب
 دیاں لوک ریتیاں Folk Lore Elements دا ودھیرا ورتا رکیتا اے
 ایہہ گل وی ایہناں قصیاں وچوں مقامی رنگ نون اگھاڑن والی اے
 برصغیر نال تعلق رکھن والے قصے تے بدیسی قصیاں وچ وی احمد یار نے مجموعی
 فضاتے ماحول پنجابی بان دی ودھیری کوشش کیتی اے۔ جیویں سستی پون سندھ
 بلوچستان دی کہانی اے، احمد یار کول ان کے بنیادی کہانی بھانویں اوہو ہندی اے
 پم بیان وچ اوس داروپ رنگ پنجابی رتھل والا سو جاندا اے سستی تے پون
 دے ویہ ویلے گنڈھ پھیرنا، بیڑو گھوڑی، مٹھ کھلانا ایہہ سب پنجابی رتھل

دے انگ نہیں۔ قصہ رام چند و سیتا ورج کاں دا حافظ بر خوردار دا خط شاہ مرادے
 ناں لے کے جانا۔ احسن لقصص ورج یوسف دی بھین دا خواب تے یوسف اڈے
 مالک ابن زغرے خریدن مگروں یوسف اڈا ماں دی قبر تے جانا، ایہہ پنجاب ورج
 بھین تے ماں دے پیار دے نمونے ہیں۔ پھیر علی دے تولن لئی مائی دا ذکر پنجاب
 دا تول لے۔ لیلیٰ مجنوں خالص عربی ما حول دا قصہ لے۔ جدوں ایہہ پنجابی ورج
 آیا تے ایس نوں پنجابی رہتل دا روپ دتا گیا۔ اک تھماں تے احمد یار اکا ای مقامی
 ہو جاندا لے، جدوں لیلیٰ دیاں سٹھ سہیلیاں لیلیٰ نال کھوہ تے آؤندیاں نہیں لیلیٰ
 دے اکھن تے مجنوں کھوہ گیر دا لے۔ احمد یار ایہتے مجنوں نوں گجرات دے شہر گھبر
 نال تشبیہ دیندا لے۔ پھیر ایس قصے ورج تیسرے نائی دا عنب شہر جانا، گانا، سہرا
 تے راج دا ذکر خالص پنجابی معاشرت دے عنصر نہیں۔ قصہ تمیم انصاری وی عربی
 ما حول دا قصہ لے، پر احمد یار نے ایس نوں پنجابی رنگن دے کے لکھیا لے، خاص طور
 تے اوہ حصہ جتھے تمیم تے اوہناں دی ووہٹی دی تکرار ہوندی لے تے عورتاں دے
 مکر نوں بسن لئی اچھیاں حکمتاں سنایاں جانڈیاں نہیں جیہڑیاں پنجابی لوک ریت دا انگ
 نہیں۔ قصہ کامروپ بھانویں پنجابی رہتل دا قصہ نہیں احمد یار نے ایس نوں وی پنجابی
 رنگن دتی لے۔ ہرمل تے گگل دکھانا، ذات پات دے بندھن وغیرہ ایہدیاں
 مثالیں ہیں۔ قصہ حاتم نامہ وی عربی رہتل دا قصہ لے ایس دا سارا ما حول فوق الفطرتی
 لے پر اک تھماں جدوں حاتم ہندوستان آؤندا لے، ایہتے ہندوستان دے جانور
 چترے، شیر، بلی، رچھ، باندر، مرگ، گینڈے، پاہڑے پنجاب دیاں کھانیاں تے
 مٹھیاں دے ناں، لسی، دودھ، ملائی، تلیاں، مٹھی چا پی، قلعے، موسن، بھوگ
 دا ذکر، پھیر ہندو زنا نئی دا اپنے خاوند دے مرن تے سستی ہو جان دا منظر وغیرہ
 پنجابی رہتل دے انگ نہیں۔

مکدی گل ایہ لے کہ احمد یار نے اپنے دیسی، برصغیر دے تے بدیسی ماریاں
 قصیاں ورج مقامی عنصر و دھیر شامل کیتا لے ایہناں قصیاں ورج پنجابی پن پیدا

کرن دیاں کامیاب کوششاں کیتیاں نیں۔

عشق

ڈاکٹر فرمان فتح پوری دا اکھن اے کہ عشق داستاناں دا اک اہم عنصر اے۔ بیچ
 پچھوتے عشق محبت پاروں ای اکثر داستان وجود و توح آئی اے تے عشق دیاں مہماں
 سر کرن و توح طوالت تے گنجل دے نال نال عام انسانی حیاتی دی رچسپی داسر مندہ
 ہوندا اے۔ دنیا دے اڈواڈ ادباں و توح بہت گھٹ اہمیاں منظوم داستاناں ملن
 گیاں جیہڑیاں عشق دیاں داستاناں توں خالی ہون اوہناں دے لکھن موجب عشق تے
 محبت دے شامل کرن نال کئی فائدے ہوندے نیں۔ اک ایہہ کہ ایہدے نال داستان
 و توح رنگینی، دلکشی تے رنگا رنگی پنگردی اے۔ عشق محبت پاروں داستان و توح ہجر
 وصال، حسرت، رقابت تے شکایت امید تے آس، خوت، غم، خوشی، جاں بازی
 دا جذبہ، وارے تے قربان جان دا جذبہ ایہہ رنگا رنگ جذبے تے موضوع پنگر
 دے نیں۔ کیوں جے عشق دی ہم تے سوکھے طریقے نال نیپے نہیں چڑھدی تے نہ
 ای انج ہونا چاہیدا اے جے ہو جائے تے داستان ایہہ اسی ختم ہو جائے
 ایس لئی مقصد دے حاصل کرن و توح روڑے اٹکانا ضروری اے۔ داستاناں و توح
 کئی وارانج وی ہوندا اے کہ آپ معشوق یاں ایس دے رنگ دے عاشق دے
 سامنے کئی قسم دیاں شرطیں رکھدے نیں بمطلب ایہہ اے کہ عشق دا عنصر داستان
 نوں سنگار دیندا اے۔

احمد یار دے سارے ای قصیاں دامول ایہو عشق تے محبت ای اے
 ایہہ سب مجازی عشق دے قصے نیں پر احمد یار نے ایہناں مجازی عشق دے
 قصیاں و توح مجاز دے نال نال حقیقت دا رنگ وی ابھارن دا چار اکتا اے احمد یار

۱۔ ڈاکٹر فرمان فتح پوری، اردو کی منظوم داستانیں، کراچی ۱۹۷۱ء، ص ۵۶ (اردو)

دے خیال و توجہ مجھانویں عشق مجازی ہو دے تے مجھانویں حقیقی، ایہ بندے نوں
دکھ ضرور دیندا اے۔ مصری بابی و بیہ مجازی عشق بارے کہندا اے مے

جس تن لگے شاعر عشق مجازی مچھل
دوسرے جاتے چھیک کر میاؤں کلیجہ سلے

شیریں فرہاد و توجہ مجازی عشق بارے گل کر کے حقیقت دا بیان چھڑدا اے

بند عشق محبت اندر تھیبو مزاج مجازی
عشق بازی تھیبو صوفی صافی پند مہر کنون بکٹاری
دید شہید نگاہ خنجر و توجہ صاحب بھیبو تے راضی
احمد یار پکار آکھاں کرنا ہیں بے اندازی

اودھا خیال اے کہ اس کائنات دا وجود امی عشق پاروں اے ایہ گل اوس

نے کئی قصیاں و توجہ لیا ندی اے بستی پنوں و توجہ و لیکھو۔

اجے کن فکیون نہ سد ہویا عین شین تے قان ظہور کیتا

جوں عشق دی نار انوار سٹی اوسے نو تھیں نبی انور کیتا

چوڑاں طبق تے عشق نشان جھوٹے عرش فرش تمام معمور کیتا

احمد یار نوں مہم دتا عشق کر کے مشہور کیتا

ایسے قسم دی گل اوس نے اس بقس و توجہ آکھی اے پرا پتھے احمد یار و عشق دا

تصویر بڑا واضح تے تارواں ہو کے آیا اے۔

عشق کنوں رب سچے ظاہر کیتے گل پیارے

انس ملائک سمجھ خلافت روشنی دینہ جن تارے

۱۔ احمد یار: مصری بابی، قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قاعداری، ورق ۱۔ ب۔

۲۔ احمد یار: شیریں فرہاد، قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قاعداری، ورق ۱۔ الف۔

۳۔ احمد یار: بستی پنوں، مچھلیا ایہ۔ ۱۹۲۸ء، ص ۲۔

نال محبت یار پیارے سرجی آپ خدائی
 عشق جیہی سرکار بلندی دو جی ہو رہ نہ کائی
 مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ هیں اپنا آپ سمجھاتا
 محبوب حقیقی ری سرکارے اوہ مل پیا چوپا تا
 الْإِنْسَانُ مُرْعَاةُ الرَّبِّ وَتُحَوَّلُ رِيُوَ كَمَا وَكَلَّمَا لِي
 الْإِنْسَانُ سِرِّي أَنَا سِرُّهُ كَمَا كَلَّمَا لِي وَكَلَّمَا لِي
 جے ایہ بندہ باعث گل دا پیدا مول نہ تھندا
 کھنوں ہوں آہا وکھا لا اس آسمان زیں دا
 علم ادب سمجھ اس دی تابع جاں اپنے گھر آوے
 شرم حیا عقل او سمجھائیں نہ کوئی ڈھرنی پاوے
 جو قصہ مذکور کہانی پڑھدی خلق زبانی
 عاشق معشوقاں دیاں گلاں پڑھن دوہیں جہانیں
 جہانوں عشق حقیقی ہوئے بھانوں عشق مجازی
 گل بلیل شمع پروانے ایہو بازی تازی
 السَّجَّازُ عَن قَسْرَةِ الْحَقِيقَةِ رَاهِ اِيْتَايُونَ لِي بِمَدَا
 ایتے قعدیوں طالب تائیں عشق حقانی رب دا

احمد یار دا خیال اے کہ عشق و دہج جان دین والا شہید اے اوس نون کئے دا حج
 نصیب ہوندا اے۔ راج بی بی نامدار دے قتل ہون مگروں اوہ دونوں گنہ گریں
 نون کئے بلدے نیں ایس حوالے نال اوہ مجازی عشق نون دھرم دی پڑائی
 دین دا جتن کردا اے پر شرط لاند اے کہ اوہ دے دہج ماٹے خیال دے بد فعلی

ک احمد یار: احسن تقصص۔ لاہور ۱۹۱۸ء ص ۱۴

دی سوچ نہ ہووے۔ ایہو گل اوہ ہیر رانجھا (قلمی نسخہ ب) وچ اُجاگر کرداے۔

یارو پر عشق ہو س اکلے کیتے پریتاں پال
 ہن ریس نہ تھئے کسے دی اس ہیر کمال
 پر نہ رل جانڈے لڑی پے منکے ہیرے لال
 پر عاشق سوئی سداے جہڑا مے پریت نوں پال
 اتے دنیا بھوٹ معاے اس عشق دے لڑ لگ
 ایہہ سو نا کر دی سکویں کیمیے دی دے اگ
 کیہ لینا ای ایس ملامتوں کوڑا فانی جگ
 پدا احمد یارا پو جیے جہناں صادق کیتے جگ

ہن تیکر اساں احمد یار دے نظریہ عشق بارے اوہدے کلام دے حوالے نال

جہڑیاں گلاں تاراں نیں اوہ انج اکھیاں جاسکدیاں نیں کہ احمد یار دے نزدیک
 عشق دی بنیاد ایس کائنات دے وجود وچ آون توں پہلاں ای پے چکے ہون
 تے نیکون اکھن توں وی پہلاں عین شین تے قاف یعنی عشق موجود سی تے ایہہ
 رب تعالیٰ دا نبی پاک نال عشق سی جس دی خاطر رب تعالیٰ نے ایہہ کائنات
 بنائی یعنی ایہہ رب تے انسان دا عشق اے۔ جدوں اوہ کہندا اے کہ عشق دے نور
 وچوں ای نبی دا نور وی اے۔ ظاہر اے کہ ایہہ نور رب دا اک سداے کیوں
 جے چوداں طبق تے عرش فرش اُتے عشق دا نشان بھولن دا مطلب ایہہ اے
 کہ سب او سے نور دے مظاہر نیں۔ دو جے لفظاں وچ گل وحدت الوجود
 تے وحدت الوجود دی آجانڈی اے۔ ایہو وجہ اے کہ احمد یار ایس حوالے نال
 انسان نوں اپنی ذات دے عرفان حاصل کرن دے رستے رب تیکر اپڑن دا
 سڈیہ دیندا اے۔ کیوں جے انسان دے وچوں رب دکھالی دیندا اے۔

۱۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یارے اوسدا قصہ کاروپ (Editing &)

(Evaluation) نمبر ۱۹۷۵ء مقالہ پی ایچ۔ ڈی (پنجابی) نقل ٹاپ شدہ مملوکہ رقم الحرف ص ۲
 (گورکھپری)

۲۔ احمد یار: ہیر رانجھا قلمی نوشتہ احمد یار، مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۴۰، ب

ایس لئی احمد یار سے نزدیک مجازی عشق کوئی بھڑی چیز نہیں، پر نال ای اوہ
 عشق تے ہوس ایس دنیا وچ اکھٹے پریتیاں کر دے وکھا کے ہیر دے عشق دا
 پیرا رانجھا اک مکمل عشق دی علامت دس کے ایس گل دا اتارا کر دا اے کہ جے
 کسے دھائے وچ منکھے تے ہیرے لعل اکھٹے پرور پوتے ایہہ رل نہیں سکدے۔
 ہیرے وکھ پٹے دس گے تے منکھے وکھ نظر آون گے۔ احمد یار کہندا اے کہ پریت
 نوں پالن والے اوہ نیں جہڑے دنیا نوں جھوٹھا سمجھن تے عشق وچ اپنے آپ
 نوں فنا کر دین، ایس اوہ سونا بن جان دے نیں۔ اوہدے خیال موجب عشق دی اک
 اک کہیا اے۔ ایس لئی اوہ کہندا اے کہ عشق مجازی وچ بھڑے خیال نہ ہون تے
 اوہ آخرت دا آرام تے نجات وی دیندا اے، جیویں من مگروں راج بی بی نادر
 نوں مکے رے حاجی بنا کے دسنا۔ احمد یار دے خیال موجب عشق مجازی جے صادق
 اے تے اوہدے وچ وی اک مقام اجہا آؤندا اے کہ پھیر آپ ہاں سے مجاز وچوں
 نکل کے حقیقت دا درجہ مل جاندا اے۔ ایہہ گل اوہ احسن بقصص وچ زلیخا دے
 حوالے نال کردا اے۔ جدوں زلیخا نوں رب و توں مڑ جوانی مل جاندی اے حضرت
 یوسفؑ اوہدے تے فریفتہ ہون دے نیں تے اک دن کہندے نیں کہ تینوں ہن
 پہلاں والی میرے نال کچھ نہیں رہی۔ زلیخا دا جواب اے کہ
 جان محبوب حقیقی تونکے آپ ہمار دے دی
 اگو جہی محبت تیری دھپڑے اتے ملے دی
 جگدی گل ایہہ اے کہ احمد یار نے اپنے قصیاں وچ مجازی عشق ای لکیا
 اے پر اوہدے خیال موجب انسان نوں انسان نال عشق رب دے حوالے نال
 کرنا چاہیدا اے۔ ایس ہوس پیدا نہیں ہوندی تے حقی گل اے کہ اوہدے ساں
 قصیاں نوں گوہ نال پڑھ جاو عشق کتے وی ہوس نہیں بن دا۔

احمد یار، دینی (اسلامی) رنگن رنگیا لکھاری

پنجابی دے تذکرے تاریخاں وچوں احمد یار دا ذکر سب توں پہلاں باوا بدھ سنگھ نے کونل کو (۱۹۱۶ء) وچ کردیاں احمد یار نوں مولویاں وانگ بینت پڑھ کے سمجھانڈیاں دکھایائے۔ احمد یار نے حاتم نامہ (۱۸۱۲ء) وچ آپوں ایس گل دا اقرار کیتا اے کہ اوہ امام مسجد اے۔ پھیر شاہنامہ رنجیت سنگھ وچ اوس اپنا تخلص وی مولوی رکھیا اے۔ ایہہ مطلب اے کہ احمد یار صرف مسلمان ای نہیں سی سگوں پورا مسلمان سی۔ ایہہ ای نہیں سگوں دین اسلام اُتے عمل کرن والا تے دین اسلام دا علم رکھن والا سی، ایس پاسے اوہ جھکا اوائل عمر توں ای سی جس دا ثبوت اوائل عمر وچ لکھی شرح دعاء سریانی اے۔

اندلیاں تے باہریاں شہادتیاں پاروں احمد یار دیاں دینی (اسلامی) روایت دے تحت گھٹ و گھٹ ۲۶ لکھناں دا پتہ لگدا اے۔ ایہناں لکھتاں دے مجموعے تے نوعیت دا گویڑا ایہناں دے ناناں توں ای پیا لگدا اے۔ اوائل عمر وچ عربی دی دعاء سریانی دی پنجابی نظم وچ شرح کرن توں بعد جیٹیاں ۲۵ ہور کتاباں اوس لکھیاں اوہ ایہہ نہیں:

حلیہ شریف رسول پاک (اردواری)، معراج نامہ، مناجات رسول پاک، مجزہ فاختہ (اردو)، وفات نامہ رسول پاک، شرح قصیدہ نردہ، شرح قصیدہ دینی، شرح قصیدہ بہشتی، شرح قصیدہ امالی، وفات نامہ حضرت عمرؓ، شرح قصیدہ

۱۔ باوا بدھ سنگھ، کونل کو، اترسہ۔ ۱۹۲۴ء (پبلا ایڈیشن ۱۹۱۶ء) ص ۷، (گورکھی)

۲۔ احمد یار، حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۰۷ء، ص ۲۳۰ تے ۲۳۱۔

۳۔ احمد یار، شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر، ۱۹۵۱ء، ص ۳۵ (فارسی)

۴۔ احمد یار، حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۵۔

حضرت ابو بکر رضی اللہ عنہما، جنگ نامہ حضرت علی رضی اللہ عنہما، جنگ بدر، جنگ احد، جنگ حنین، جنگ نامہ حسن حسین رضی اللہ عنہما، حلیہ غوث پاک، مناجات غوث پاک، شرح قصیدہ غوثیہ، جس نسخی سرور سلطان، کسب نامہ لوہاراں، کسب نامہ ترکھاناں، کسب نامہ قصائیاں، کسب نامہ للاریاں، دھوبیاں، درزیاں، مناقب تے تفسیر سورۃ یوسف، احسن لقصص، ایہناں سمو لچیاں دینی روایت دیاں کتاباں توں ادب اوہاں باقی ۴ کتاباں بھانویں اوہ مجازی عشق دے قصے نہیں تے بھانویں مانوق القطرت کہانیاں، بھانویں جاگیاں دا قصیدہ اے تے بھانویں شخصی مرثیہ یاں طب دیاں کتاباں احمد یار نے ہر اک وجہ اک مشتری جذبے دے تحت اسلامی فکرنوں رچان تے لوکائی وجہ ایس فکرنوں عام کرن دا چار اکتاے۔

شرح دعاء سریانی وجہ رب تعالیٰ دے ذکر دے حوالے نال تے احسن لقصص وجہ قرآنی قصہ سورۃ یوسف۔ احسن لقصص، دے حوالے نال رب تعالیٰ دی ربوبیت تے وحدانیت دا پرچار کیتا اے۔ ایہہ گل اوس نے قصہ حاتم نامہ وجہ وی کسے حد توڑی بھائی اے۔ دعاء سریانی وجہ ایہہ گل بار بار آوندی اے کہ رب تعالیٰ جیہڑا ہر تھاں موجود اے۔ انسان نوں رب دے سوا کسے دی ڈھونڈ نہیں کرنی چاہیدی جیہڑا اوس نوں ڈھونڈے گا پالے گا کیوں جے رب تعالیٰ نوں تے آپ انسان نال یاری پان دا شوق اے۔ احمد یار نے ایس دے منظوم دیباچے وجہ دسیا اے کہ ایس دعاء نوں ذکر دے طور تے پڑھن نال انسان نوں کسی قسم دے نیادی تے دینی فائدے ہوندے نیں۔ احسن لقصص وجہ احمد یار نے تفسیر کردیاں بہت سارے نکتے، مسئلے تے حکایتاں بیانیاں نیں جویں حضرت یوسف دے وچھڑ جان تے حضرت یعقوب دے رون وچوں احمد یار نے ایہہ نکتہ کڈھیا اے کہ جے مومن بندہ عاجز ہو کے رب دے درتے روند اے تے اللہ تعالیٰ اوہدا

والی بن جائزائے۔ اس لکھت و حج احمد یار نے وحدانیت دے فکر نوں وی
کئی تھنوں اُجاگر کیتا اے جیویں حضرت یوسف دی بی بی بازغہ سامنے وحدانیت
دی تبلیغ، حضرت یوسف نوں جدوں عزیز مصر لشکر مال خزانہ صونپ دیندا اے
حضرت یوسف ایچھے مصریاں لئی وعظ فرماندے نیں، ایچھے دس دے نیں کہ
مصراتے قحط دی شامت رب و توں ایس واسطے آئی اے کہ ایہہ رب دے نافرمان
ہو گئے نیں تے بت پوجن لگ پئے نیں تے ایہہ شیطانی کم اے۔ اوہناں فرمایا کہ ایس
جہان و ترح بجکھ دا ایہہ عذاب ادنی (چھوٹا) اے اصلی تے وڈا عذاب تے دوزخ
اے۔ عزیز مصر دے پچھن تے حضرت یوسف دوزخ دا کچھ نقشہ کھچ و مڑکا تھسے
نیں۔ اس کتاب و حج احمد یار نے اسلامی ہدایت جیہڑی قرآن حدیث، فقہ تے
تفسیر راہیں ساڈے تیکر اپڑی تفسیر حکایت، نکتہ، مقولہ، مسالہ، حدیث تے
مثال راہیں طے دیر وے نال نظامی اے۔ ایہہ کتاب محبانوس عشقیہ تھسے اپنے
پیر احمد یار دے اپنے بیان موجب ایہدے و حج ادس نے فن دی تھنوں کھولے
زیادہ دھیان دتا اے۔ ایس آدم و حج کئی تھنوں مصر عیاں و حج آئیات، قرآنی آرز
نال وزن وی گھنٹ و دھ گیا اے۔ پراوس نے ایس گل دی کوفی پیرا نہی کئی ایہ
کتاب اوہدی دینی بصیرت دا شاہکار اے۔ حاتم نامہ محبانوس دینی روایت دا
قصہ نہیں پرا احمد یار نے اپنے تھنوں تے اُتکارا نال ایس نوں اسلامی روایت
واقصہ بنا کے پیش کیتا اے۔ حاتم طائی دی حقیقت بارے احمد یار نے چھپو پ
سفر و حج لکھیا اے کہ حاتم نبی اکرم دے ویلے توں پہلاں ہویا اے۔ اس
آکھیا سی کہ چوتھی پیرھی ویلے حضور دا ویلا ہو دے گا۔ اوہدی بیٹی حضور
ایمان لیا تے گی۔ احمد یار نے لکھیا اے کہ حاتم دے آکھن موجب ہی ہویا حضور

۱۔ احمد یار: حسن القمص، لاہور، ۱۹۱۸ء، ص ۱۵۰

۲۔ اوصی: ص ۱۵۰۔

خوش ہوئے سن تے فرمایا سی کہ ہاتم بخشیا گیا۔ احمد یار نے لکھیا اے کہ ہاتم یہودی
سی، اک کہندے نہیں اوہ حضرت عیسیٰؑ دی امت وچوں سی تے مین دا نہیں
سی، بہر حال اوہ کفر تے شرک نوں نہیں سی جان دا۔ اللہ تعالیٰ نوں اک جان دا
سی۔ رات دے رب دے ذکر وچ رہندا سی، علم، حلم، شرم تے سخاوت
توں اوڈ رب تعالیٰ دی حمد و ثنا کردا رہندا سی۔ احمد یار نے ہاتم نامرؤح
ہاتم دے کردار نوں ایسے امی حوالے نال پیش کیتا اے۔ چوتھے سفر وچ کملاق
جاوگر بارے ہاتم نوں دسیا جاندا اے کہ اوہ اپنے آپ نوں رب کہاؤندا اے
سریگ ہاتم نوں دسد اے کہ اوہ دی کملاتی کہا ندے سن، اسیں دے جواب
وچ ہاتم کہندا اے۔

ہاتم آکھے توبہ کرتوں بے منصب مجہو لا
اسیں بندے ہاں پچے رب دے سن چھڈتوں معفولا
اکو خاوند جس لکھ سر جے وچ شہراں بیا باناں
دیواں پریاں دارب اوہو ہندوواں مسلماناں
اس جالی سب او پائے جیون مرن جیاتی
جس کسے دتی روشنائی اسے د رول جاسی
اک نصرانی اک مجوسی شادی مسروری
اک فرعونی اک قیاسی اک دجال یہودی
جہڑے جھلے بستے راہوں پے اولیں راہیں
مارے گئے اللہ دے مارے ہاتھ کدیں ناہیں
رب اے سب دا خالق رازق جس سب خلق او پائی
زمیاں تے اسماناں دتے دینہ جن دی روشنائی
جہناں رب بندے نوں جاتا لعنت بے ایماناں
خالق نال شریکا کر دے نہ کر دے شکراناں

نہ صورت اتے عاشق کھا ون پیون تہدا
 نہ اوہ کسے دستور جیہا ہے نہ کھا پی کے رجا
 من سزنگار ب حاتم دا چھوڑ خیالی مہلیرے
 اک خدا کر جان سچا واں تاں بخشش ایت ڈیرے

حاتم نامہ و توح احمد یار نے دینی (اسلامی) تبلیغ دا اک ہور طریقہ وی اختیار
 کیتا اے کہ اوہ اوس ویلے دے مسلماناں و توح دین اسلام و تون لا پرواہی رب
 رسول تے اوہدی ہدایت تے نہ چلن دا سرا کہ دے حوالے نال ذکر کر داسے جھپیل
 سفر و توح اوہدا کہنا ایہ لے کہ لوکاں نوں کلمہ اُودوں یاد آؤندا اے جدوں
 اوہناں کوئی قسم کھانی ہووے تے قرآن شریف اودوں پھڑ دے نیں جدوں
 قسم دے سلسلے و توح چکنا ہووے، اودوں ای مسجد و توح وی وڑ دے نیں۔ معراج نامہ
 معجزہ فاختر، مناجات رسول، حلیہ شریف رسول پاک تے وفات نامہ رسول
 پاک راہیں احمد یار نے رسول پاک دی سیرت دے پہوواں نوں اک
 عاشق وانگ اُجاگر کرن دا چارہ کیتا اے۔ ایہو گل اوہدے قصیدیاں دیاں
 شرحاں و توح موجود اے۔ سیرت دیاں کتاباں و توح احمد یار نے نعت دے انگ
 وی لیا دے نیں تے اسلامی ہدایت وی جیوس وفات نامے و توح اک تھاں
 آؤندا اے کہ جدوں حضور دا نزع دا وقت آیا آپ نے صحابہ نوں بلا
 کے تسلی و توح پر آپ دیاں اکھیاں دوح اتھرو آگئے۔ حضرت عمرؓ دے کچھن تے
 آپ نے فرمایا۔ ہنیری قبر توں خون آؤندا اے۔ ایتھے احمد یار کہندا اے کہ دیکھو
 جے دو جہاناں دے والی نوں قبر توں خون آرہیا اے تے ساڈا کیہ حال ہونا چاہیدا۔

۱۔ احمد یار : حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء - - - - - ص ۱۵۱ تا ۱۵۱ -

۲۔ اوصی : ص ۲۳۰

۳۔ احمد یار : وفات نامہ، قلمی مملوک پرنٹس ممتاز احمد پبلی، ورق ۴، ب۔

احمد یار نے تقریباً اپنیاں ساریاں کتاباں حمد باری تعالیٰ، نعت رسول پاک، مدح صحابہؓ تے مدح غوث پاک نال شروع کیتیاں نیں۔ حمد و تح اوہدا ڈھنگ رب تعالیٰ دے مالک کُل ہون، خالق رازق، قادر ہون دی دس پاندا لے تے انسان و تون ہر دم اوہدا شکر ادا کردیاں رہن دی چاہت دا تمقاں تمقاں ظہار کردا لے۔ نعت و تح اوہدا انداز اکثر ایہ لے کہ رب تعالیٰ نے ایہ کائنات رسول پاک دی خاطر ای سر جی۔ آپ دے سرور عالم ہون تے نور و چوں جدا کیتا نور ہون دی دس پائی لے نعت و تح اوس اکثر حضورؐ دے معجزیاں دا ذکر کیتا لے تے نال اسی اوہناں دے روز محشر و تح خلقت دی شفاعت کرن والا متھیا لے۔ احمد یار تے اک وکھ لکھت مناجات و تح حضورؐ نوں صلّ علیک وسلم جی مخاطب کر کے اوہناں نال وابستگی تے محبت دا اظہار کیتا لے۔ احمد یار آپ نوں خاتم النبیین سمجھدا لے تے ایس بہان تے آخرت و تح پڑے کجھ دا ترلا پاندا لے۔ شفاعت دی منگ دے نال نال نبی پاک دے دیدار داوی چاہوان لے۔ مناجات و چوں بند ملاحظہ فرماؤ۔

حامی نبیؐ شفیع حشر دا کئی مدنی نام تیرا
 قاب قوسین او ادنیٰ تائیں ہے محمود مقام تیرا
 جنّ انسان ملائک نوری عالم سب غلام تیرا
 جبرائیل مقرب بھائی درتیرے دا خادم جی
 ایجھے او تھے پرے کجھیں سید سرور عالم جی
 صلّ علیک وسلم جی

ہے مقصود میرے ل اندر کوس وکھیاں یار تیرا
 مندی کیں مشکل پینڈا پنچن اوس دربار میرا
 تیرے باجھ نہ کوئی بیلی آو کھے ویلے یار میرا
 رکھ جماعت سنت اتے دیویں دین مسلم جی

ایتھے اوتھے پردے کجی سید سرور عالم جی
صل علیک وسلم جی لہ

احمد یار نے نبی اکرمؐ دی ذات اقدس نون احد تے احمد دے حوالے
نال وی ویکھیا اے۔ معراج نامہ و توح جدوں آپؐ سدرۃ المنتہی تے اڑے
تے احمد یار نے حضورؐ دی زبانی اکھوایا اے کہ ایتھے اڑے کے اک رحمت دا
قطرہ منہ و توح پیا جس سارے راز کھول دتے، آواز آئی کہ علم دے سارے
خزانے کھول دتے گئے نیں۔ آپ نے فرمایا؟

میںوں دتے علم الہی اوتھے کسے ڈھنڈے آبی
احمد و توح احمد دے اے گیا رلا اخیائے دا

احمد یار نے وحدت الوجود دے حوالے نال رب دی وحدانیت دا اظہار
وی کئی مٹھاں کیتا اے۔ خاص طور تے عشقیہ قصیاں و توح اوہ ایہہ گل و دھیری
لیاؤندا اے۔ رام سینا ہندو روایت دا قصہ اے پراہیدے و توح حمد توں
لے کے ترقی تیکر اوس نے ایس قصے نوں فکری، ادبی تے لسانی پکھوں
اسلامی رنگن دین دی کوشش کیتی اے۔ ایتھے عشق دے تصور بارے گل
کر دیاں لکھیا اے۔

آپی عاشق دے و توح آپی حسن معشوق
آپی خالق سکھیا آپ ہووے مخلوق
آپی رانجھن چاک ہے آپی مہینو ال
اوہ آپی مہنوں ہے سوہنی ہیر سیال

- ۱۔ احمد یار: مناجات رسول اللہ ﷺ ... پھالیہ ص ۳۔
۲۔ احمد یار: معراج نامہ قلمی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۳۳، ب۔
۳۔ احمد یار: رام چند و سیتا قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۰۲، ب۔

احمد یار نے رب تعالیٰ دی حمد و ثناء، نبی پاکؐ دی نعت تے قصیدہ، اسلام
 دیاں ہر کتاباں تے ہدایتاں دے بیان دے نال نال اسلام دی ہدایت نوں
 اگے لورن والے پیراں، فقیراں تے ولیاں دے وی جس گائے نیں۔ ایہناں
 وچوں سب توں ودھ کھیوا اور حضرت عبدالقادر جیلانی غوث الاعظم دالے
 جنہاں دے اک عاجز مرید دے طور تے اپنے آپ نوں اوہناں دے ہر گھڑی
 قدماں وچ محسوس کردالے۔ احمد یار دے اپنے بیان موجب پنجابی وچ اوہ
 پہلا لکھاری لے جس غوث الاعظم دا ہڈیہ شریف لکھیا۔ ایہہ حکایہ وی لے تے
 اوہناں دی سوانح تے سیرت وی۔ اپنیاں گھٹ و گھٹ ساریاں کتاباں وچ
 احمد یار مرید میراں دا، اوہ بارہ بار لیاؤندا لے، اوہناں توں بعد کیوں جے اوہ حضرت
 سخی سرور سلطان دادی معتقد سی تے دھرو نکل باقا عدہ حاضری دیندا لے۔
 ایس حوالے نال اوس جس سخی سرور لکھیا۔

آخر تے احمد یار دے کسب نامیاں دا ذکر ضروری جا پدا لے کہ اوہ
 ایس میدان وچ وی ودھیرا ٹوپکلا ہو کے ٹریا لے۔ پنجابی وچ جیہڑے ہو
 کسب نامے ملدے نیں اوہ تصوف دے انگ دے نیں پر احمد یار
 دے کسب نامے اک لحاظ نال رب، رسولؐ دے ذکر والے نیں، نال ای
 ایہہ کہ ایہناں وچ لوہار، ترکھان، ملاری، دھوبی، درزی، قصائی نوں
 کسب کرن لگیاں رب تعالیٰ دا ذکر، قرآن دیاں آیتاں پڑھ پڑھ کے
 کرن دی پکی کیتی لے، نال ای ایہناں کسباں دے کرن والیاں نوں بار بار
 فرض واجب ادا کرن داسندھیہ دتا لے جنہاں وچ نمازی ہون آقرآن پڑھ
 اپنی عورت نوں پڑھ کروان، ماپیاں دا ادب کرن، سخاوت کرن سویرے
 ذکر کرن، فقہ دا علم جانن وغیرہ شامل نیں۔

احمد یار اسلام دے دینی تے سماجی انگاں نوں الگ کر کے نہیں سی
 ویکھدا۔ پیشیاں وچ اسلام دی ہدایت نوں اپناں توں اداوہ تھاں تھاں

پورے اسلام و فتح داخل ہونے پر چار کر دالے۔ ہیرا پنچھا (مطبوعہ) و فتح اک تمہاں تیر
دے مونیوں کہا نڈالے کہ سیدے تے ہیر دی دوستی ہندوستان والی دوستی اے ایہہ
دو قومی نظریہ اے۔

مکدی گل ایہہ اے کہ احمد یار دیاں گل لکھتاں (۱۶۶) بھانویں اوہ کسے وی موضوع
اُتے نیں، اسلامی روایت، اسلامی ہدایت تے اسلامی فکر نال نکتہ تک بھریاں ہویاں نیں
احمد یار آپ باعمل مسلمان عالم سی، اوہدے دل و فتح اسلام دی سچائی دھرتیکر موجود
سی تے دنیا اُتے ایس سچائی توں علاوہ کوئی چیز عزیزیاں اہم نہیں سی سمجھدا اوہ
اپنے ویلے دے لوکاں و فتح اسلام دے سچے تے سچے پیغام نوں اپڑان و فتح ذرا
ڈھل نہیں کر دا۔

احمد یار: قصیدہ گو

احمد یار نے اپنے دور دے سرداراں تے راجے مہاراجیاں دی تعریف و فتح
شعر لکھے نیں، ایس حوالے نال احمد یار نوں اسی قصیدہ گو آکھ سکے آں، اُنج جے مدیہ
شعراں دی گلی کیتی جاوے تے اوس دی دینی شاعری و فتح شخصی مدح دے سلسلے
و فتح رسول پاک دی شان و فتح مدح، مناجات تے عربی دے قصیدیاں دیاں شاعر
اوہدی قلم راہیں نظم ہویاں پر اسی ایتے صرف اوس مدھیہ شاعری یاں قصیدہ گوئی
دا ذکر کرنا چاہئے آں جیہڑی اوس نے مقامی سرداراں یا راجیاں دی تعریف و فتح مقامی
سرداراں، راجیاں یاں امیراں نال اوس دا تعلق اندرونی شہادت پاروں اہی
لکھت حاتم نامہ (۱۸۱) راہیں نثر دالے جتھے اک تمہاں اوہ لکھدا اے۔
اوس نے خواب نامے، باز نامے، اسپ نامے وغیرہ امیراں دے تکر نال لکھے۔
تے دوجی تمہاں اوہدا آکھنا اے کہ راجے دے گھروں اوہدی قسمت و فتح چہماں

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور، ۱۹۲۵ء، ص ۱۷۴۔

آؤندی اے تے اوہدے رزق دا اسباب رب تعالیٰ نے سکھاں و توں بنایا اے
 جیہڑے اوہدا ادب وی کررے نیں، خدمت تے تواضع وی کررے نہیں۔ ایہدے
 بعد جدوں اوہدی عمر ستر سال دی ہوندی اے تے مہاراجہ رنجیت سنگھ نے
 کارنامیاں بارے اوہ اک فارسی مثنوی "شاہنامہ رنجیت سنگھ" لکھ دا اے
 تے اوہدے وقح ایسی تصنیف دے سبب وی دیروے نال دس پانڈا اے۔
 ایس دیروے موجب راجہ گلاب سنگھ دے دربار وقح محمود تے فردوسی دے
 معالے، محمودی شعر دی سرپرستی فرخی تے عنصری دے مدحیہ تصدیباں دی گل
 ہو رہی سی کہ ایہناں تصدیباں نے محمودی ڈھپ نوں سکھراں تے اڑا دتا سی۔
 بادشاہواں دی وڈھپ و جاہت تے شان شوکت شعراں پاروں اسی قائم رہندی
 اے۔ راجہ گلاب سنگھ نے ایس گل دی خواہش ظاہر کیتی کہ کوئی اجیہا شاعر ہووے
 جیہڑا مہاراجہ رنجیت سنگھ دے نال تے شاہنامہ لکھے۔ قاضی محکم دین نے احمدیار
 ذکر کیتا۔ احمدیار نوں لاہور بلا گیا تے شاہنامہ لکھن لئی آکھیا گیا، نال ای آکھیا گیا
 کہ اوس نوں سرکار و توں انعام تے جاگیر دتی جاوے گی۔ احمدیار نے ایہہ شاہنامہ
 لکھنا شروع کر دتا، اجے اوس کچھ حصہ ای لکھیا سی کہ ۱۸۳۹ء و وقح رنجیت سنگھ فات
 پا گیا اوس نے جتا لکھیا سی لاہور آکے قاضی محکم دین دے ذریعے راجہ بلونت
 نوں سنایا جس تعریف کیتی تے جاگیر دین دا وعدہ کیتا۔ احمدیار نے ایہہ شاہنامہ شہر سنگھ
 دے لاہور آکے راجہ مہن تک لکھیا اے تے اگوں اک دم ایس دا سلسلہ بند
 ہو جاندا اے۔ ایہہ ساری گل بات کرن دا مقصد ایہہ اے کہ ایس گل دا نتارا

۱۔ احمدیار: حاتم نامہ لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۳۰۔

۲۔ گلونت سنگھ (دیباچہ) شاہنامہ رنجیت سنگھ از احمدیار، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۶۱۵ (اردو)

۳۔ احمدیار: شاہنامہ رنجیت سنگھ، امرتسر۔ ۱۹۵۱ء، ص ۲۳۔

۴۔ ادھی: ص ۳۶، ۳۷۔

۵۔ ادھی: ص ۱۲۰۔

کیتا جائے کہ احمد یار نے شاہنامہ رنجیت سنگھ کوئی تاریخ دی کتاب قلم بند نہیں کیتی۔
سکوں اس دی تصنیف و مقصد ہمارا راجہ رنجیت سنگھ دے کارنامے بیان کرنا تے
اوپدی مدح مرانی کرنا سی۔ ایہو کارن اے کہ ایہا ناں شہنچی نامہ تے فترحاتِ خالصہ
دی اے۔ احمد یار نے ایہہ کتاب فارسی مثنوی و ترج لکھی اے۔

کتاب رب تعالیٰ دی حمد توں شروع ہوندی اے۔ اوہدے بعد مناجات دے
تحت و کدو کہ عنواناں نال تے پھیرو کہ عنوان دے تحت معراج نبیؐ نوں نظم کیتا اے
احمد یار نے نظامی گنجوی تے امیر خسرو دیاں مثنویاں دے عنصران نوں رلا ملا کے اپنا
دا چارہ کیتا اے۔ احمد یار نظامی دی پیروی و ترج ہر باب دا اڈھ اخلاقی شعراں توں نمبدا
دے کچھ شعراں مگروں اصل واقعہ دل آجاندا اے، آخرتے ساتی نامہ تے شعر کہندا اے۔
اصل و ترج ایہہ کتاب اجیہے حالات و ترج لکھی گئی کہ شروع ہون توں کچھ چہ
مگروں امی رنجیت سنگھ و ناناں پا گیا، پھیر سکھ دربار سازشاں لڑایاں تے ڈھٹائی
دا شکار ہو گیا۔ راجہ گلاب سنگھ آپ لاہور وں نش کے کشمیر چلا گیا تے مڑا ایس یا سے ل
آیا امی نہ۔ ایہناں حالیاں و ترج ایہہ کتاب اپنا اصل مقصد پورا امی نہیں کر سکی۔ احمد یار
رنجیت سنگھ دی تعریف و ترج شعر کہندا اے پھیر جھبٹ گلاب سنگھ دا قصیدہ لکھن ریہہ
پیندا اے۔ گلوت سنگھ و مل دا خیال اے کہ ایہدے و ترج ہمارا راجہ رنجیت سنگھ پیرو دے
طور تے نہیں اچھبردا۔ اوہو ایہہ وی لکھدے نیں کہ ادبی اعتبار نال وی ایہہ لکھت
کوئی اہم نہیں ایہدے و ترج کوئی انفرادی خصوصیت نہیں جہڑی ایس دا ادبی مقام
متحدہ بننے لے آخر و ترج احمد یار دے کچھ مدحیہ شعر پیش نیں ایہہ ہمارا راجہ رنجیت سنگھ
دی شان و ترج لکھے نیں۔

کسی دم نزد پیش اقبال او مظفر ز فیروزی و فال او

۱۔ گلوت سنگھ (دیباچہ) شاہنامہ رنجیت سنگھ از احمد یار امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۱۳ (اردو)

۲۔ اوسھی، ص ۱۵۔

زلاہور تا بلدہ پیشہ ور
چہ پرسی چہ اقلیم سلطان گرفت
وز آنجا بہ قندھار نقش خبر
کہ جموں و کشمیر سلطان گرفت
بہ کشور کشانی است گیتی پناہ
بسا ملک و اقلیم آباد کرد
بسا قلعه و شہر آباد کرد

مکدی گل ایہہ اے کہ احمد یار بارے ایہہ تے ثابت اے کہ اوس قصیدے لکھے
یاں اوہدا تعلق سرداراں، امیراں یاں راجیاں نال ادب دے حوالے نال سی پر
اوہدی قصیدہ گوئی ادبی مقام حاصل نہیں کر سکی۔ سچی گل ایہہ اے کہ اوس نے کھل کے
قصیدہ گوئی کیتی ای نہیں۔ شاید اوہدا سبھا ای قصیدہ گوئی والا نہیں سی۔

احمد یار، ہجو گو

ہجو و لفظی مطلب بُرائی کرنا، کسے نوں بُریاں کہنا یاں کسے دی مذمت کرنا
اے۔ کئی سیانے قصیدہ دے اصطلاحی معنیاں وچ مدح دے نال زم (بُرا کہنا)
نوں وی شامل کرے نیں۔ عربی وچ قصیدہ بڑی اہم صنف گنیا جاندا اے تے مدح
توں اڑ و صنف، ہجو (بُرا کہنا) تے رثا (مرن والے دی حزن تے تعریف) دے مضمون
نال وی جڑیا رہیا اے۔ پر فارسی قصیدے وچ مدح قصیدے دے نال ہجو تے رثا
والا انگ نہیں، او تھنے ہجو تے قصیدے نوں وکھ وکھ کر کے اپنا یا گیا اے
ایہو گل ساڈے ایتھے نظر آؤندی اے۔ اردو وچ جیڑے قصیدے لکھے گئے وہناں
وچ ہجو رنگ موجود نہیں تے جیڑیاں ہجو اں لکھیاں گیاں اوہناں وچ مدح

۱۔ گلونت سنگھ: (دیباچہ) شاہنامہ رنجیت سنگھ از احمد یار، امرتسر ۱۹۵۱ء، ص ۱۰ (اردو)

۲۔ موادی کریم الدین: کریم اللغات، لاہور۔ ۱۹۳۰ء، ص ۱۸۶ (اردو)

۳۔ اوصی: ص ۱۱۴۔

۴۔ پروفیسر سید عابد علی: اصول انتقاد ادبیات، لاہور ۱۹۶۶ء، ص ۳۵۴ (اردو)

رنگ نہیں دسدا، مرزا محمد رفیع سودا (۱۷۱۳ء-۱۷۷۸ء) اردو دا اہم تے وڈا
 ہجو نگار اے۔ سودا توں پہلاں وی ہجواں لکھیاں گئیاں پر بہت گھٹ تے بے قاعدہ
 سودا کول آن کے ہجودی صنف کلام تے مقابلہ داک زبردست ہتھیار بن
 گئی۔ سودا توں ایس نال خاص اُنس سی تے ایس نال اوس نوں ودھیرا مزہ آوندا
 سی، اوہدیاں ہجواں کوئی معمولی نظماں نہیں سگوں ایہناں توں اوہناں دے
 بیان وی قدرت زبان تے معاملات و ہج ایہناں دیاں اتناں دیاں معلومات
 دا پتہ لگدا اے اوہ جدوں کسے دی ہجو لکھدے نیں تے اوس چیز دی جزئیات
 نوں اکھوں اوہے نہیں کرے لے۔

احمد یار نے اپنیاں لکھتاں و ہج کسے اک شخص داناں لے کے ہجوتے نہیں
 لکھی پر مجموعی طور تے مرالہ دے لوکاں تے اوس زمانے دے حالات پاروں نکسیدی
 ضرور کیتی اے پر ایس حوالے نال وی اوہ اک ہجو گو دے طور تے پچھاتا ضرور
 جاندا اے۔

اوہدی ہجور اپہلا نشانہ مرالہ دے لوک نیں، احمد یار اک پڑھیا لکھیا دانا،
 عالم با عمل مسلمان سی اوس نوں اوہدے شاگرد چودھری وزیر خاں تے میاں ماہلا
 مرالہ لیکھے پہلاں اوہ اسلام گڑھ، پھیر سلاں، دوگل، کوٹلہ نبی شاہ، کوٹ شہانی وغیرہ
 رہیا۔ مرالہ و ہج اوس دا قیام سب توں زیادہ سی۔ اوہ ایہتے فوت ہویا تے ایہتے
 ای دفن ہویا پر مرالہ دے لوکاں نال اوہدی ساری عمر نہ بنی، ایس دنی و ہج مرالہ
 دے لوکاں دی جہالت تے علم تے عالم دی قدر نہ پچھاناسی، ہجو و ہج وی ایہتے
 مذمت اوہناں دی جہالت تے دین اسلام توں دُوری دے حوالے نال ای کردا
 اے۔

سب توں پہلاں اوہدے ہجو یہ شعر سانوں حاتم نامہ (۱۸۱۴ء) و ہج دسدے

۱۔ پروفیسر عابد علی عابد: اصول انتقائیات، لاہور۔ ۱۹۶۶ء، ص ۱۰۳ اردو

نیں جھپپویں سفر و توح جدوں حاتم مہکل دیودے قابو آجا نڈا اے قید و توح
 آے دو آے جن امی جن اوس نون نظر آؤندے نہیں۔ ایجھے حاتم خیال کردا اے
 کہ ایہہ جن علم تے عقل نون کیہ جانن ایہہ تے بنرے داماس کھان رے تھچھ
 پئے نہیں ایجھے احمد یار نون اپنی وی حالت مرالہ رہندیاں انج امی جا پدی
 لے ایس لئی اوہ بر ملا ایس دا اظہار کر دا لے۔

کوئی رب دا نام نہ لینا ایچیکن دیو دو آ لے
 سال نیں سارٹے احمد یار لوک نیں جیویں مرالے

احمد یار کہندا لے کہ مرالہ دے لوک اوہرے اُتے اعتراض کر دے نیں کہ اوہناں
 و توح کیوں نہیں بہندا۔ مطالب ایہہ لے کہ مجلس و توح بہن دی سینوں جابج نہیں، میں کہنا
 آں کہ رب تعالیٰ ایہناں جہی مجلس و توح بہن دی جابج نہ امی دے تے تھیک لے
 کیوں جے ایہو جہی مجلس و توح بہہ کے تے اگلا علم وی جھل جاند لے۔ ایجھے اوہ
 اوہناں و توح دیاں برائیاں دسد لے۔ پہلی ایہہ کہ کلمہ تیکر ایہناں لوکاں نون یار
 نہیں جے منہ تے آؤند لے تے اودوں جدوں قسم کھانی ہووے انجے امی تزان
 چکنا ہووے تاں مسیت و توح و رڈے نیں، اخلاقی حالت ایہہ لے کہ دو جیاں دا
 مال گداندے نیں تے پتران نون بلانا ہووے تے پوہس کے آواز دیندے
 نیں "اوے سوراں دیا سورا ایہہ رآ" (چال ت وچ اوہ اپنے آپ نون وی
 سورا کہہ جاندے نیں) احمد یار نون اک اعتراض مرالہ دے لوکاں تے ایہہ لے
 کہ وچے سکھ تے وچے مسلمان اک دوجے دے مذہب نون بھیرا کہندے نیں
 اوہدا کہنا لے کہ اسلام ایہہ نہیں سکھاندا، اوہ کہندا لے کہ ایہناں کو لوں تے
 نانک سنگی چنگے نیں (شایدا ایس دور و توح ایہہ سکھاں وچوں کوئی وکھرے گروہ
 دی شکل و توح ہون) احمد یار دا اک اعتراض مرالہ دے لوکاں تے ایہہ لے کہ

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء، ص ۲۲۹۔

اورہ اوں نون کھانڈیاں (حوشحال) وی نہیں ویکھ سکدے تے آپ وی کچھ نہیں دینیے
 اوہدی روزی دا سبب سکھاں و توں بنیا ہویا اے، ایس دی صورت ایہہ اے
 کہ ایہہ سکھ احمد یار دا ادب وی کر دے نہیں تے تو اضع تے خدمت وی کر دے
 نہیں۔ پھیر جدوں راجہ ور بے چھیمہ ہی اوس نون کچھ نہ کچھ گھلدا اے تے مرالہ دے
 لوک سڑ دے نیں آپ ایہناں دی حالت ایہہ اے کہ کہیہ سکھ تے کہیہ مسلمان جدوں
 ایہناں نون کوئی مطلب ہوندا اے تے کہندے نیں "اسی تیرے مریداں" پر حالت
 ایہہ اے کہ جدوں فصل ہو جانڈی اے امام مسجد ہون دے باوجود اوس نون اک
 دانہ نہیں دیندے جے کتے پھٹے منگن چدا جاوے ساری دیہاڑی بھاگے دی
 پھٹے نہیں دیندے بلکہ منجھ گاں بیار پے جائے یاں چوری ہو جائے تے فال
 کڈھان نئے آوندے نیں اُنج کہندے نیں کہ جدوں دامیاں احمد یار آیا اے
 مرالہ و توج خیر ہو گئی اے پر ایہہ لوک دیوں کھوٹے نیں، حالت ایہہ اے کہ سرہوں
 دے ساگ توں درساں دی دوستی چھڈ دیندے نیں۔ احمد یار نکدی گل اپنے بھائی
 لے کے تے

تخت مرالہ شنگے والا رامھ کدی ہو چکے

ات ویلے نہ آرمیت ہے چور اچکے اگے

مرالہ دے لوکاں دی ہیرا اوس اک ہیرا موقعے ات دی لکھی ہو بائیں لہ لہ
 و توج اک مسیت تعمیر ہو رہی سی احمد یار نے اندازہ لائے دسیا کہ ایہہ تیرے دا
 نہیں، لوک اوہدے ویر پے گئے ایہناں اوہدی ضد نال رت ہو تے لہ لہ
 تے کہندے نیں اوس نون پھڑکے گلیا، اوہنے اپنے پیر شوٹ لہ لہ
 مدد سنگدیاں اوہدی مدد دے حوالے نال مرالہ لے تے دی ہیرا لکھی

۱۔ احمد یار: حاتم نامہ، لاہور۔ ۱۹۲۵ء۔ ص ۲۳۰۔

۲۔ اوہی: ص ۲۳۱۔

جہدے فتح اوہ حاتم نامہ دے مقابلے وچ بڑا سخت رویہ اختیار کردا اے
ایہتوں تیکر کہ مرالہ تے تہر نازل کرن دی بد دعا وی دیندا اے

جیوں مہتر نوح اُمرت ہمتوں گلہ گزاری کردا سی
تھلدا سرتے پتھروٹے درداوتے جردا سی
رب تھیں نہ شرماندے کافر صبر پیا مہتر دا سی
اسدی پاک جناب دے وچوں آیا حکم تہر دا سی
اونویں ایہہ مرالہ منگدا تہر قلور تہارے دا
یا عبدالقادر کر خصمانہ اپنے احمد یارے دا

اوہ کہندا اے کہ مرالہ وچ وسدیاں اوہنوں وینہہ سال ہو چکے نیں پر اہتوں
دے لوک اوہدی طبیعت دے جانوں نہیں ہوئے نہ لوک اوہنوں چنگے لگدے
نہیں تے نہ امی اوہ لوکاں نوں چنگا لگدا اے۔ ایہناں گنواراں نے اوہدی
قدر نہیں کیتی کیوں جے اگے اوہ جس تھماں وی رہیا اے لوک اوہدی عزت
کر دے سن پر مرالہ دے لوک ابو جہل نیں۔ اوہ کہندا اے کہ اوہدا قدر گھٹان
لسی اپنے کولوں امی کوئی جھوٹھا مسئلہ بنا کے شگوفہ چھڑ دیندے نیں تے
پھیر لڑنوں وی باز نہیں آوندے۔ اوہ لکھدا اے

مرد نہ کوئی عزت والا ایہتے حکم زانا اے
گر گل پار اتارن والا نہ کوئی مردانہ اے
نہ کسے شوق نماز رونیے راکم کسب شیطانہ اے
کنجر بھنڈ جواتے چوری اس دے دابانا اے
گل نہیں اک بھڑوے وانگوں ٹھٹھ جویں سنسار دے

۱۔ احمد یار : مدح غوث الاعظم، سچو مرالہ قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۳ (ایہہ سچو
اجے وی مرالہ دے کئی لوکاں نوں یاد اے۔ (ش م)

یا عبدالقادر کو خصمانہ اپنے احمد یاسے دالے

اوہ کہندالے کہ اک کھوہ روزی دے اسباب دالمیاسی ایہہ وی مردود
کھہا کے رہے، جان لگنا آں تے چاں کر کے جان نہیں دیندے، پر
پچھوں بہہ کے مخول کردے نیں۔ میرے علم تے عقل اپنے ہتھ دی تلی تے
رکھ کے پھوک مار کے اڈا دیندے نیں، میں چپ کر کے سب کچھ جردار ہنا
آں ایہہ تیدا مارے جہڑی جان نہیں دیندی یا عبدالقادر توں امی کوئی کرامت
دکھاتے ایہناں نوں خوف پا۔ اوہدی لکھت جس سخی سرور پڑھدیاں ایس
گل دا احساس ہوندا لے کہ اوس نوں کسے نے تنگ کیتا لے اوہ ایہتے ناں
ظاہر نہ کر کے کہندالے کہ جہڑا اوہدے نال لڑدا لے اوس نوں اپنی پاہر روز
اوس نوں پنج ست جتیاں پین لے

احمد یار دے عجوبہ شعر اوہدی لکھت احوال زمانہ وچ وی آوندے نیں
ایہہ نظم اک لحاظ نال اوس زمانے دا آشوب لے، اوہ کہندالے لے
ہر زمانہ آیا یار و قہر ظلم بادشاہی ہے
کسب داراں نے کسب بھلا یا کرنی لے نہ راہی ہے
نقد جنس کچھ لہجدا ناہیں ہر اک دے گل پھہا ہی ہے
کسیں رامٹ نہ لہجدا کوہندا مگر سپاہی ہے
باہر وں ہری لسی وڑدھ کٹکاں گھوڑیاں شور مچایا ای
حال پکار نہ سن دا کوئی رور و حال و سجا یا ای لے

- ۱۔ احمد یار: مدح غوث الاعظم، عجوبہ سرائے قلمی مملوکہ راقم الحروف ورق ۲۲ ایہہ
عجوبہ وی سرائے قلمی لوکاں نوں یاد لے۔ (ش م)
۲۔ احمد یار: جس سخی سرور سلطان.... پھالیہ ص ۳۔
۳۔ احمد یار: احوال زمانہ.... پھالیہ ص ۶۔

اوہ لکھدا لے کہ مسلماناں تے شامت پئی اے تے ریت و تاج و تاج نسا دا آگیا
 اے خوب خدا، زہد، عبادت، پنج نمازاں، تریہہ روزے سب چھڈ چکے نیں
 اولاد پھردل ہو چکی اے تے ماپے چھڈ چکی اے، شاگرد استادان دے بیوفا
 ہو گئے نیں، بھرا بھرا لڑ لڑ مر دے نیں تے ماں پوٹوں کجھ نہیں سمجھدے
 ایہہ وجہ اے کہ مسلماناں نوں ایس زمانے و تاج مصیبت نے گھیریا اے تے کافر
 مروجیاں مان دے پے نیں۔ احمد یار نے جھوٹے عالماں تے اگوں اوہناں دے
 جھوٹے شاگرداں دی خوب خوب خبر لئی اے اوہ کہندا اے س

ایس صدی دے علماواں دا چالا ریتی ریائی ہے
 رشتہ لے کے مسئلہ کہندے ایہہ شامت بُرائی ہے
 داڈھا کر کے رو کر جان دے جن ایہہ بی ادبیاں ہے
 پڑھ کے مسئلہ دسدے ناہیں سچی گل چھپائی ہے
 رو ریادیاں علماواں دا ایہہ وعید لکھایا اسی
 آتش دے تن کپڑے ملن پڑھکے جہناں چھپایا اسی

میتاں و تاج پڑھن والے شاگرداں دا وی گڈا خوب بھدا اے۔ ایہہ
 اوہدا انداز جزئیات نگاری پاروں بڑا موثر اے س

پڑھدے پھرن مسافر کافر کنگھی سرے دانی ہے
 چھتیں ڈوہل مسیتوں دیوے ذرا پٹی چمکانی ہے
 تیری بلین کیڑی اڑیا میری رن سلائی ہے
 مکھن گھت لستی و تاج دیندی کڈھدی جڈن ہانی ہے
 تکرے پھرن جھگی دا بوہا لگا دارتے لا یا اسی
 و تاج مسیتی فعل کما دن پھوہر پلپیت وچھایا اسی

۱۔ احمد یار : احوال زمانہ ... پھالیہ ص ۷۔

۲۔ اوسھی : ص ۷۔

اوپد اکہنا ایہہ اے کہ شاگرد جدوں پڑھ جانڈے نیں تے اُستادوں
 جھل جانڈے نیں تے کہندے نیں مینوں تے علم کڈنی پیو داوے توں ملیا سی
 ایہو جیہے شاگرد جدوں اک تھاں بدنام ہو جانڈے نیں تے قرآن کچھ بار کے
 ہو مسیت وچ جا ڈیرے لاندے نیں ایہناں نوں منگن دی عادت پے جانڈی
 اے ایس لمی ایہناں دی زبان وچوں تے کسب وچوں برکت جانڈی رہندی اے۔
 مکدی گل ایہہ اے کہ احمد یار نے اپنے کلام وچ جس نوں برائی تے مذہب
 دے قابل سمجھیا اے اوہنوں بُرا آکھیا اے تے کھل کے اوہدی ہجو لکھی اے
 اوہدی ہجو ذاتی وی اے تے غیر ذاتی وی، اوہ ہجو لکھدیاں ایس گل دا تار کر دیندا
 اے کہ جس دی ہجو اوہ لکھ رہیا اے ہدا جواز کیہ اے اوہدا اختلاف عام کر کے
 جاہل لوکاں نال اے جہڑے اوہدے علم دی قدر نہیں سن کر دے سگوں مخوں
 اڈاندے سن۔ دوسرا اختلاف اوہدا اے ارباں، اسلام دی ہدایت تے نہ
 چلن والیاں تے جاہل تے بد اخلاق شاگرداں نال اے جنہاں دی اوہ کھل
 کئے لکھیدی کردا اے۔ اوس نے اپنی ہجو وچ کسی تھاں سخت لفظ وی ورتے نیں۔
 جیویں مردود، البوجہل، کافر مجہول گنواراں دا وگ شیطان وغیرہ۔ اوہدی ہجو دا
 زیادہ تاثر غصے دا بن دا اے پر اک دو تھاں ہاسو مینا منظر وی آؤندا اے۔
 جیویں سنسار دا ڈھنڈ کہنا یاں شاگرد مسیت دے دیوایاں وچوں تیل سرتے
 لا کے سرمہ پارکے پنڈ دیاں عورتاں تاڑنا تے اوہناں دے مکالمے دا رکھتے لایا
 ای یاں چھوٹری پیت وچھا یا ای وغیرہ۔ احمد یار اک کامیاب ہجو گو اے۔

احمد یار: اک کھوجی (محقق) اک نقاد (پارکھ)

دیکھیا جاوے تے تنقید دا وجود اوروں توں ای اے جدوں توں انسان
 نے ایس دھرتی اُتے پیر رکھیا اے پر ایسی دی نوعیت ابتدائی دور وچ زندگی
 یاں خیال دی تنقید وی سی جہڑی اہج وی موجود اے تے رہندی دینا تیکر

موجود رہے گی پر تنقید دا اک ہور روپ وی اسے جہڑا دنیا اُتے فنون دی
 ایجاد دے مگروں وجود روح آیا ایہہ انسان دے تخلیق کیتے ایہناں فن پاریاں
 اتے تنقید اے ایس دے وی اگوں دو حقے نیں اک تنقید دا حق ایہہ فن پارہ
 تخلیق کرن والا ادا کردا اے کہ تخلیق ویلے اپنی تخلیق نوں اوہدی بنتر دے مرحلیاں
 روح امی اک نقادری نظر نال دیکھدا تے اپنے وتوں اوہنوں اک مکمل صورت
 روح تیا کردا اے۔ تنقید دا روح حقیقتہً اس تخلیق اُتے روحیاں دی نظر تے اوہدے
 چنگ مند دا نثار اے۔ ازج دے دور روح اصل تنقید ایہو اے جس اتے
 بحث وی کیتی جاندی اے تے جس اُتے غور و فکر کر کے اوہدیاں حدّاں
 اوہدا منصب تے اوہدے فائدیاں دا گورپٹ لایا جاند اے۔ تنقید دے ایس
 حصے نے باقاعدہ اک وکھ علم دا درجہ حاصل کر لیا اے۔ اسی ایہے لطیف
 فناں روح وی تنقید وچوں ادبی تنقید بارے گل کراں گے کہ احمد یار دا تعلق
 لطیف فناں وچوں لکھن دے فن یعنی ادب نال اے۔

ایہہ گل ہن پنجابی دے سارے ای عالم من دے نیں کہ باقاعدہ ادبی تنقید
 پنجابی ادب وچ احمد یار دی تنقید دے نال ہوند وچ آؤندی اے۔ ایہوں
 پہلاں ساڈے شاعران نے جہڑی تنقید کیتی اے اوہ یاں تے زندگی دی تنقید
 اے یاں کسے خیال یاں نظریے دی جہڑی سدھا ادب یاں ادبی مسلیاں نال
 تعلق نہیں رکھدی۔ وارث شاہ نے جے ایہہ آکھیا اے کہ سہ

فقہ جوڑ کے خوب درست کیتا جیہا پھل گلاب دا توڑا ای

تے ایہدے روح اوس نے کوئی تنقیدی اصول بیان نہیں کیتا سگوں اوہ
 اپنی اک لحاظ نال تعریف پیا کردا اے، ادھر جدوں اسی احمد یار دل دیکھنے
 آن تے اوہدے روح سانوں ایس رنگ دے نال نال اک روحا تے بھریا
 رنگ وی نظر آؤندا اے تے اوہ اوہدا روچے پنجابی لکھاریاں بارے
 اپنی بے لاگ رائے دا اظہار تے لکھن دے فن بارے کجھ اوہناں اصولاں

دانتارا اچھڑے لکھت نون مکمل تے اثر والا بنا دیندے نیں۔ جو کھجیا احمد یار نے اپنے کلام بارے اکھیا اے اوہدے وچ وارمتھ وانگ ایہہ گل وی موجود اے کہ شعروچ وزن ضروری اے تے بیت برابر ہونا ضروری اے۔ حاتم نامے وچ اوہدے این قسم دے شعر دیکھو۔

وچ پنجاب پنجابی شاعر نہیں کوئی ات ویلے
بیت نہ ٹکے تروٹ نہ ونجھے سرے برابر میلے
نہ اس شعر میرے وچ کوئی خامی پئی ضروری
جیوں کوئی گل سنا ندا جاوے تول بنائی پوری
رہی عربی دے نال نکاں وچ ناہیں ہندوستانی
ہندی وال نہ فارسیاں تھیں دیکھیں سمجھ دھسیانی
جیہڑا حرف وزن دا بھالاں اگے آن کھلے
گلاں کردیاں قلم نہ مٹھرے بول برابر ہودے

ایہدے وچ احمد یار نے شعروچ وزن دی خوبی ہون دے نال نال اک ہور گل دا ادا دھا کیتا اے تے اوہ اوہدی سادگی اے اوہ کہندا اے کواک تے اوہدے مصرعے برابر ہوندے نیں رو جے اینج جیوں گلاں کردیاں جانی دا لے اینجے اوہدے شعر آؤندے نیں۔

احمد یار دا تنقیدی فکر اوہدی ذات توں باہر نکل کے پہلی واری ہیر رانجھا (مطبوعہ) وچ سامنے آؤندا اے جتھے اوہ وارث شاہ بارے اپنے تنقیدی وچاراں دا اظہار کردا اے، ایہہ حصہ ملاحظہ فرماؤ۔

وارث جنڈیالے والے واہ واہ ہیر بنائی
ہی وی رسی او سے دی کیتی نکھی توڑ پنجالی

جو اٹکل مضمون بھن دی اُس سو میں نہیں کائی
 وڈا تعجب آدے یارو ویکھ اُس دی دانائی
 میں قصے لکھدیاں واپے پنجاہ سٹھ اپنی عمر لنگھائی
 تے اُس قصیاں وچوں ایہو اِکو ہیر بنائی
 کیہ آکھاں لولی تھاں لگدی کیہ گل ڈنکدی آئی
 احمد یار کہی اس جہی اٹکل میں نہیں آئی
 جتنے قصے اتے کتاباں عمر ساری میں جوڑے
 گن لگاں تے یار نہ آون جوڑتاں سو تھوڑے
 پراک سگھڑا کو گل کر کے منصب پاؤن دورے
 دوجے ریس نہ کرن سناون سے تقریراں توڑے
 اپنے منہوں سلاہ نہ سوہے تارے توڑی توڑے
 سخن جہاں دے لوک سلاہن ہن جگتے تھوڑے
 پون قبول حضور جہاں دی گل نہ کوئی موڑے
 احمد یار پیارے سوئی آپ جہاں نوں توڑے
 احمد یار نے اپنے تنقیدی ویروے وچ تناں گلاں دا وادھا کیتا اے
 اک ایہہ کہ وارث شاہ نے جس طریقے نال ڈھکواں خیال (گل) لیا ندی اے تے
 دوجے اوس خیال نوں جس طرح موزوں لفظاں نال بیان کیتا اے ایہہ اٹکل راجے
 اوس نوں نہیں آئی۔ تیجے اوہدے کلام نوں لوکاں نے سلاہیا اے ایہہ گل ابلاغ
 وچ آؤندی اے جس نوں اسی صحیح یاں مکمل ابلاغ آکھاں گے جس پاروں
 لوکاں اتے اثر ہوندا اے۔
 آؤہن احمد یار دے تنقیدی وچاروں دی بھال وچ ہور اگے چلیے۔

۱۔ احمد یار بہیر رانجھا، پھالیہ - ۱۹۲۸ء، ص ۱۴۹ تا ۱۵۰۔

ایہوں مگروں اوہدے تنقیدی وچار مکمل تے تارویں رُوپ و ترح اوہدی چھیکڑلی
 (عمر دی) لکھت احسن القصص و ترح آؤندے نیں جتھے اوہ اک تنقید نگار دے
 نال نال اک کھوجی دے رُوپ و ترح وی جھاتیاں ماردا جا پدا اے۔ آؤ
 احسن القصص دا ایہ پورا حصہ دیکھیے۔

لوکاں سے فصّے پیا جوڑے پڑھے جنہاں رسالے
 پر گل ول نہ ڈھٹا حافظ مسلماناں دے
 نک دی سیدھے اوہو حقیقت لکھی اوہ سوکھالی
 ہر کوئی عورت بھی اوہ جانے چہرہ کتن والی
 ستر اشعر نہ حافظ جیہا توں پورا اُس ہٹی
 پرا گلیاں پھلیاں شاعران دی ہیں اس وی گھسرتی
 پیو نال نہ ریس کسے دی اُس و ترح سوز علیدی
 مست نگاہ کیتی اس پاسے کسے فقیر ولی دی
 وارث شاہ سخن دا وارث کتوں نہ ٹھکیا ولسیا
 پر منراہی چکی وانگوں اُس نکا موٹا دلسیا
 درد سوز والا اوہ بندہ بولیا سمجھے مہیا ناں
 پر جو ذکر فکر اس کیتا قابو نہیں سبحان ناں
 مقبل بھی ہو چکا مقبل اپنے و ترح زمانے
 حامد بھی اکھوایا شاعرانہی نال زبانی
 جنہاں گون نیہہ کاری ہووے ہی بہانوں تازی
 یا و ترح راہ حقیقت ہوون یا و ترح راہ مجازی
 ہنجروں رولہن موہنوں نہ بولن دوہڑے در ہجرے
 سان چٹھے ہوئے خنجر وانگوں کھبن و ترح جگرے
 اوہ شاعر ہوندے کر کے بالین جنہاں تن من بالے

خوش بیہن خوش ہسن وائے نہ اوہ لوک سکھانے
 ہاشم سستی سوہنی جوڑی صدر رحمت استادوں
 پر دل و توح و ڈا تجوب آوے شیریں نئے فریادوں
 خسرو شیریں دا جو قصہ و توح کتا باں پڑھیا
 ہاشم ہور طرح کچھ لکھیا ساڈی نظر نہ چڑھیا
 پرہن لکھن اتے کیہ مرقوت ہے ایہہ فیضان الہی
 پر شاعر سوئی جس دی گل و توح دیوے علم گواہی
 علم عقل تدبیر عرفیاں دا ویس نہیں کچھ چلے
 ایہہ قلزم دی موح نو نیزے پہنچن عرش اچھتے
 رانجھاتے میاں یارا ہوئے چھٹیاں و توح مراسی
 جتنا بول گئے جس سُنیا ہور سُننا کہندا سی
 حافظ بر خوردار جو آہا رانجھتا چھٹی والا
 اس تے وی فیضان الہی علم عمل و توح باہلا
 علی حیدر کوئی سید ہویا اُس جے بیت بنائے
 عشقے دی تاثیر دے و توح تیر وانگوں دھس جائے
 جس تھیں بیت اگو سُن و تھیں رہیئے منتاں کر دے
 اگلا بھی کوئی یاد ہی تے تیر چلے چھک دھرتے
 پوترامانی صفوراں دا اک صالج مرد ولی ہے
 دل ملتان سخن اوس دے و توح بھی تاثیر بھلی ہے
 پاوے تے ٹکا دے جیہڑا دل چھل جانے سوئی
 جے مٹکانہ جانے کس کم پاندا ہے ہر کوئی

لے احمد یار، یوسف زلیخا، قلمی نوشتہ، ۱۸۸۴ء، مملوکہ راقم الحروف ورق ۱۱۲ ب

دل دی پگڑ سو اس سازوں سُر نہ و جدے پورے
شاعر جو نہ عاشق ہو و سے اس دی نامنظور سے

اوہناں لوکاں دا حرف اوہو جو سارا سوز گداز می
بھانویں عشق حقیقی ہو سے بھانویں عشق مجازی

دوہڑے جان محمد و اے اک اک دل نوں پھڑے
قصے بھی اوس بہت کہے پر چنگے بریت نہ جڑے

بیت سنو سلطان باہو رے جس و پنج عشق حقانی
احمد یار مرید میراں دا مرشد شاہ حبیلانی

واہ دوہڑے سلطان باہو رے چیردو سلو جانے
بے درداں دا درد دھاندے پکاراہ و کھاندے

صدیق لالی یوسف دا قصہ صرف تصوف لکھیا
قصہ کھول سناون دا کججہ اس دی فکر نہ رہیا

جو کلام اوس مرد خدا دے کیتی ادا زبانون
خبر سوک فقہ تفسیروں آیا توں سرق نور

پر بیت بناون دی اوس مڈھوں میں صلاح نہ کیتی
بگتے موٹے مارنگندے گل دی کفنی سیتی ساد

احمد یار دے ایس ویڑے دے دو انگ نہیں، اک تحقیقی اے تے دو جا
تنقیدی، تنقیدی ویڑے دے اکوں دو انگ نہیں پہلا کسے شاعر دے کلام ہے
اپنی پرکھ واسطہ مطلب اے نقد اپنا تبصرہ تے دو جے ایہناں دے حوالے نال
اسی تنقیدیاں پرکھ دے اصول آؤ ایہناں نوں تار کے سامنے لیا یے۔

تحقیقی انگ

۱۔ احمد یار: یوسف زلیخا قلمی نوشتہ ۱۸۸۴ء مملوکہ راقم الحروف مدق ۱۱۲ ب، ۱۱۳ الف۔

احمد یار نے اپنے تحقیقی ویرے و برج جنہاں شاعراں دا تذکرہ کیتا اے اوہناں
 و برج حافظ (برخوردار) مسلمانن والا، پیلو، وارث شاہ، حافظ شاہجہان مقبل، حامد
 شاہ عباسی، ہاشم شاہ (برخوردار) رانجھا چٹی والا، میاں یار اتے رانجھا چھٹیاں والا،
 سید علی حیدر، مائی صفوراں دا پوتر، سلطان باہو اتے صدیق لالی شامل نیں پہلی گل اتے
 ایہو اے کہ احمد یار نے ایہناں دا ذکر اوہناں دے زمانے دے حساب نال نہیں کیتا، زمانے
 دے حساب نال پہلاں پیلو دا ذکر ہونا چاہی داسی، پھیر حافظ برخوردار سلطان باہو
 سید علی حیدر، حافظ شاہجہان مقبل، صدیق لالی، مائی صفوراں دا پوتر، سید وارث شاہ
 رانجھا، میاں یار، حافظ برخوردار چٹی والا، حامد شاہ عباسی، ہاشم شاہ اتے جان محمد
 رانجھا پدالے کہ اوس نے ذکر کیتے شاعراں دے زمانے نوں سامنے نہیں رکھیا، سگوں
 صرف ایہناں دے کلام نوں سامنے رکھیا اے۔ ہاں ایہناں وچوں اوس بعض شاعراں دے
 مھاں لکانے دا ضرور ذکر کرتا اے جیویں حافظ برخوردار مسلمانن والا۔ رانجھا اتے
 میاں یار دونوں بارے دسنا کہ ایہہ چھٹیاں دے وینک نیں تے مراسی نیں۔
 علی حیدر دے بارے دسنا کہ سیدی، مائی صفوراں دا پوتر، جیہدا اوس نال ہنیں
 لکھیا اوس نوں ملتان دے علاقے دادسنا۔ احمد یار دی اک ایہہ وی گل تحقیق دے
 کھاتے و برج ہاندی اے جیہڑی اوس ہاشم باہو لکھی اے کہ اوس شیریں فرہادی
 بنیادی کہانی اوہ نہیں لکھی جیہڑی کتاباں و برج موجود اے احمد یار دی ایہہ گل ٹھیک
 اے۔

سید شریف احمد شرافت نوشاہی، اذکار نوشاہیہ و برج، حافظ برخوردار اتے نیں ایہناں
 وچوں اک حافظ برخوردار موضع بچہ چھٹہ ضلع گوجرانوالہ دادسیا اے، ایہہ قاضی زاہد
 سی ایہہ شاعر سی۔ قریشی احمد حسین احمد قلعہ داری ہوراں ۵ ہور برخورداراں دا ذکر

سید شریف احمد شرافت نوشاہی، اذکار نوشاہیہ، ساہنپال شریف ۱۹۶۴ء

کیتاے۔ ایہناں وچوں حافظ برخوردار مسلماناں، الے نون چیمہ چھٹھ پرگنہ صوبہ لاہور دا
 رسیاے، ایہہ شاعرسی تے پیدائش ۱۰۳۰ھ دی۔ احمد یار نے جس رانجھا برخوردار
 نون چٹی دا رسیاے، قریشی احمد حسین قلعداری ہوراں میاں محمد رے حوالے نال
 ثابت کیتاے کہ ایہہ اوہورا رانجھا برخوردارے جس نون تخت ہزارے والا وی
 آکھیا جاندے۔ قریشی ہوراں دا اکھنڈاے کہ ایس نون اڈ چٹی والا کوئی برخوردار
 نہیں۔ میاں یار جس رانجھا برخوردارے نال کیتاے ایہناں دونوں
 بارے اے توڑی گل ہور اگے نہیں ٹری۔ میاں یار دا کلام احمد یار رے اوس مجموعے
 وچ موجود اے جس نون احمد یار نے آپ ۸ - ۱۲۰۴ھ وچ تیار کیتا۔ مجموعے دا ایہہ
 حصہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعداری ہوراں دی ملکیت اے۔ ہن رہ گئی گل مانی صفورا
 رے پوترے دی جس دا تھاں احمد یار نے ملتان ول لکھیا اے پر ایہناں نہیں
 رسیا۔ مانی صفوراں دا جنم موضع جڑالہ وچ ۱۱۵۵ھ مطابق ۱۷۴۲ء دے سبھ تے
 وفات ۱۲۰۹ھ مطابق ۱۷۹۴ء دی اے۔ ایہہ ملتان ول رے ای ہوئے نیں ایہناں
 دا مزار علی حیدر رے مزار تون تن میل رے ناصی اے تے اے۔ حضرت مانی صاحبہ
 رے فرزند صالح محمد بارے ایہہ گل توارخ ضلع ملتان وچ موجود اے کہ اوہ بڑے
 عالم فاضل سن تے اوہناں دیاں تصنیفاں وی موجود نیں جنہاں وچ ہندی (پنجابی)
 وی ہے۔ اوہ رے بعد حضرت مانی صاحبہ دی اولاد وچوں صاحبزادہ حاجی محمد ہونے

۱۔ قریشی احمد حسین احمد قلعداری پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ، لاہور ۱۹۷۵ء ص ۳۵۴۔

۲۔ اوسھی : ص ۳۵۴۔

۳۔ صاحبزادہ یوسف طاہر (دیباچہ) سٹی نپول از صاحبزادہ حاجی محمد صفوری، لاہور ۱۹۷۲ء ص ۱۳۔

۴۔ اوسھی : ص ۱۵

۵۔ اوسھی : ص ۱۴

۶۔ اوسھی : ص ۱۵

نیں چھپڑے ۱۸۸۰ء وچ پیدا ہوئے۔ ۱۹۳۴ء وچ وفات پائی۔ آپ نے چومصر عیاں وچ سستی پوز واقعہ پنجابی وچ لکھیا اے بھانویں مائی صفوراں رے پوترے بارے اچے ساریاں گلاں سامنے نہیں آیاں پر ایہہ گل ثابت ہو کے سامنے آچکی اے کہ ادھناں دی اولاد وچوں شاعر موجود سن تے ایہہ ملتان دے علاقے دے سن۔ احمد یار دے سہکالی شاعر جان محمد بھانویں تاریخاں تذکریاں دیاں کچھ نہیں لکھیا پر ایس بارے ایم۔ اے (پنجابی) دے پتھر تے لکھے شتاق احمد چیمہ دے مقالے وچ احمد یار دیاں دوھیریاں گلاں دی تصدیق ہوندی اے۔ ایہہ مطلب ایہہ ہویا کہ احمد یار دا ایہہ ویرا بعد دے کھوجاں واسطے ودھیرا لاہور لکھیا ہویا اے ایس حوالے نال اسی احمد یار نوں پنجابی ارب دا اک لحاظ نال پہلا محقق وی متھ سکے۔

آل۔

ہن آو اوہدے تنقیدی وچاراں ول، احمد یار نے حسن بقصص (یوسف زلیخا) وچ چھپڑا ویرا دتا اے ایس دے حوالے نال اوہدے تنقیدی وچاراں وچ نتر دے نیں:

نظری تنقید

(۱) گل ول نہ ڈٹھا (۲) تول پورا (۳) سوز علیحدی (۴) درد سوز والا (۵) ذکر تے فکر، (۶) نیہہ کاری (۷) فیضان الہی (۸) گل دی دیوے علم گوہی (۹) تیروانگوں ویہہ جائے، (۱۰) تا شیر بھلی (۱۱) پاوے تے ٹسکاوے (۱۲) دل دی پگڑم جے ہیرا نہجائے وچار شامل کریئے تے (۱۳) گل ڈھکدی (۱۴) بولی تھال لگدی۔

اے صاحبزادہ یوسف طاہر (دیباچہ) سستی پوز از صاحبزادہ حاجی محمد صفوری، لاہور ۱۹۶۲ء۔ ص ۱۴

۲۔ ادھی: ص ۱۸

۳۔ شتاق احمد چیمہ: میاں جان محمد (یورے والا) مقالہ ایم اے (پنجابی) لاہور ۱۹۶۵ء

۴۔ مقالے وچ میاں جان محمد دی قلمی تصویر دا عکس وی شامل اے

عملی تنقید

(۱) حافظ مسلمانوں والے جہڑی یوسف زلیخا لکھی اے ایہدے وچ اوس نے گل کرن دل دھیان نہیں کیتا یعنی بیان نوں مؤثر نہیں بنایا، قصہ بڑا عام جہا بنا دتا اے پر اوس دا شعرتوں وزن وچ پورا اتردا اے۔ (۲) پیوڑے شعر وچ اک علیحدہ اسی سوز تے گزار ہوندا اے۔ ایس تے کسے است فقیر دی نگاہ نے ایہہ گل پیدا کیتی اے۔ (۳) وارث شاہ سخن دا وارث اے ایہدے وچ درد سوز اے پر اوہدے شعر بناوٹ دے لحاظ نال ٹھیک نہیں، مطلب ایہہ اے کہ قافیے وغیرہ وچ اوہ واہ گھاٹ کر جاندا اے (۴) مقبل اپنے زمانے وچ ودھیرا مشہور تے مقبول ہويا (۵) حادثہ شاہ عباسی نوں لوکاں نے گھٹ شاعر آکھیا اوس اپنی زبان توں امی اپنے آپ نوں شاعر آکھیا، مطلب ایہہ اے کہ اوہدے وچ شاعراں والی گل کوئی نہیں۔ (۶) ہاشم شاہ نے کستی تے چنگی جوڑی اے پر شیریں فریاد نوں ویکھ کے جیرانی ہوندی اے کہ اوہ قصہ جہڑا کتاباں وچ لکھیا اے۔ ہاشم نے کسے ہور طرح امی لکھ دتا اے (۷) رانجھیا تے میاں یارادے کلام نوں سنن دے لوک چاہوان نیں (۸) حافظ برخوردار چٹی والا نوں فیضانِ اہی حاصل اے تے علم تے عمل وچ اُچالے (۹) علی حیدر دے ابیات وچ عشق دی تاثیر ودھیری اے، اک بیت سنن مگروں ہور سنن تے جی کر دا اے (۱۰) مائی صفوراں دے پوترے دے کلام وچ ودھیری تاثیر اے (۱۱) جان محمد دے دوہڑے دل نوں پھڑلیندے نیں (۱۲) حضرت سلطان باہو دے ابیات وچ رب تعالیٰ دا عشق اے ایہہ بے درداں دے دل وچ درد پیدا کر دے تے دل نوں دینہ کے رکھ دیندے نیں (۱۳) حدیق لالی نے یوسف زلیخا دا قصہ عرف تصوت، نقہ تے تفسیر قرآن کر کے لکھیا اے قصہ کاری دے حوالے نال اوس ایہہ نہیں لکھیا بلکہ اس نے بکتے موٹے نگندے مار کے اک کفنی جیہی تیار کر دتی اے۔

اُن آؤ ذرا تنقید سے نظری اصولاں دے حوالے نال احمد یار دے نظری اصولاں
 نوں دیکھیے واپھیے۔ عربی فارسی تے اردو دے حوالے نال دیکھیا جاوے تے ایہدے
 وٹھلے دور و ترح سالوں تنقید دا مشرقی سکول پردھان دسدالے جمیدے و ترح تن
 اصول ہرے ضروری متے جانڈے نیں۔ کسے وی ادب پارے نوں علم معانی بیان
 تے بدیع دے اصولاں نال پرکھیا جاندا لے۔ بعض نقاد عروض تے علم القوافی
 دے مطالعے نوں وی لازم قرار دیندے نیں۔ سید عابد علی عابد ایس آخری اصول
 نوں نقادوں ایڈا ضروری نہیں سمجھدے اپر ایس دے نقاد نوں کجھ نہ کجھ جانوہن
 نوں وی ضروری سمجھدے نیں لہذا علم معانی و ترح ایہیہ اصولاں تے معیاراں گتے
 بحث کیتی جانڈی۔ اے جہناں دا تعلق زبان تے بیان تے کلمہ و کلام دی درستی
 تے نادرتی نال ہوندا لے ایہ علم بیان دا تعلق ادب پارے دے مضمون نال
 ہوندا لے جس نوں بیان لے وکھ وکھ ڈھنگاں نال پیش کیتا جاسکتا لے۔
 کدی واضح تے کدی اشارے رمزاں سینت نال ایہو ڈھنگ اے جیہدے
 و ترح معنیاں دے لحاظ نال سمندر نوں کوزے و ترح بند کیتا جاسکتا لے۔
 انج ای علم بدیع و ترح شعر نوں سوہنا تے من کچھواں بنان دی شکل رستی جانڈی
 لے۔ ایہدے و ترح ادب دیاں جمالیاتی کیفیتاں دا پتہ لایا جاندا لے۔ ایہہ
 جمال یاں سوہنیاں اکھراں و ترح وی ہوسکتا لے تے خیال یاں فکر و ترح وی ہا
 مغربی تنقید مجاہدوں یاں افلاطون یاں ارسطو توں ٹری پرا ایہہ منہ ہانڈا بعد
 و ترح اگھڑیا جمالیاتی قدریں دے حوالے نال گل کیتی جاوے تے آئی۔ لے

۱۔ پروفیسر سید عابد علی: اصول و تقاد ادبیات، لاہور ۱۹۶۶ء، ص ۱۳۸ (اردو)

۲۔ حافظ عبد الحمید سرشار: ادبی ریشماں، لاہور ۱۹۶۰ء، ص ۱۲۲۔

۳۔ ادھی: ص ۹۹۔

۴۔ ادھی: ص ۱۲۔

رچرڈ ایہناں نوں تلاش کرن تے فیصلہ نالوں پرکھ دا منصب خیال کردا اے۔ ٹی ایس ایلیٹ دا خیال اے کہ پرکھ سوچ دی اوہ شاخ اے جیہڑی دسویں اے کہ شاعری کیرے ایہدے فائدے کیرے نہیں تے ذمہ داریاں کیرے نہیں، نظم چنگی اہتے کیوں؟ لوک اوس نوں کیوں پڑھدے نہیں! ادب انسان دے کپڑے کپڑے جذبیاں دی تسکین کردا اے! ایخ تنقید دا گھیرا ودھیرا چوڑا ہو کے فاسے دی داہی وچ اپڑ جاندا اے مغربی تنقید پاروں ایس ویلے نظری تے عملی تنقید تے ایس دے اگوں کسی دبستان بن چکے نہیں جیویں کلاسیکی یاں سائٹفک تنقید، اثرائتی تنقید، تاریخی تنقید، نفسیاتی تنقید، تقابلی تنقید، تشریحی تنقید، مقنی تنقید، مارکسی تنقید وغیرہ وغیرہ۔

تنقیدی اصولاں موجب عام کر کے پنجیاں سندراناں نال کسے ادب پارے دا چنگ منڈنٹا ریا جاندا اے (۱) خیال یاں مضمون (۲) جذبہ (۳) تمثیل (۴) موزونیت (۵) لفظاں دا چنا (۶) بیان بدیع۔ آڈا احمد یار دے نظری اصولاں نال ایہناں سندراناں نوں رلائے۔ خیال یاں مضمون دی ضرورت احمد یار نے اپنے دیروے وچ گل دے حوالے نال محسوس کیتی اے۔ گل ڈھکدی، گل ونہ ڈھکا، گل دی دیوے علم گواہی، ہن آؤ جذبے ول جدوں اوہ کہندا اے سوز علیحدی، درد سوز والا، دل دی پگڑ، تیروانگوں ویہہ جاوے، نیہہ کاری اے ایہہ ساریاں گلاں اوہ نہیں جنہاں نال جذبیاں نوں ٹنبیا جاندا اے۔ مطالب ایہہ اے کہ شاعر لئی ضروری اے کہ اوہدا شعہ خیال دے لحاظ نال تے جذبے دے لحاظ نال تہوہ پوریا ہووے جے شعہ وچ جذبے نوں ٹنبن والی کوئی گل نہیں تے ایہہ شعر نہیں کہا سکدا کیوں جے اوہدے وچ دل دی پگڑ تے تیروانگوں ویہہ جان

۱۔ حافظ عبد الحمید سرشار: ادبی رشتاں، لاہور، ۱۹۷۰ء، ص ۳۳۔

۲۔ اوہی: ص ۸۱۔

والی کوئی نکل نہیں ادا خیال اے کہ "کاری نہیں" نال امی ہو سکدا اے جے بندہ سوزگداز والا نہ ہووے تے جذبے دا ہڑ شعرو وچ وگ ای نہیں سکدا۔ ہُن آو تخیل ول، شعرو وچ تخیل دا ہونا ضروری اے۔ تخیل دا تعلق شعری طریقہ اظہار نال اے، اگوں ایہدیاں دو صورتاں نیں، اک مادی سچائی تے دوجی مشاہداتی سچائی کسے چیز نوں جویں ویکھیا جاوے اوہنوں اپنے دی تے تخیل دے حوالے نال وی پیش کیتا جاوے شعرو وچ حسن تاں امی پیدا ہوندا اے بلکہ ایہناں گلاں نوں احمد یار نے ذکر تے فکر راہیں منگیا اے۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ موجب احمد یار دے ذکر توں مراد بیان کرن دا ڈھنگ تے فکر توں مراد کلپنا (تخیل) اے بلکہ شعرو وچ موزونیت وزن تے بحر توں نال آؤندی اے۔ حافظ عبد الحمید سرشار موجب جدوں مضمون تے جذبہ کسے بحر دی قید وچ آجاندا اے تے اوہناں دا رنگ تے اثر کچھ ہو رہا اے، شعرو وزن دے پلٹے وچ تخیل کے ڈاڈھا مؤثر تے پرکشش ہو جاندا اے بلکہ احمد یار ایس نوں پورا توں دے حوالے نال چاہندا اے اوہ وارث شاہ نوں چونگا شاہ عمر من دیاں ہویاں وی اوہدے وزن توں دے پاسے دھیان نہ دین نوں "منراہی، چکی وانگوں نکاموٹا دلایا" کہہ کے نیندیا اے۔

۱۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کاروپ (Editing)

& Evaluation) امرتسر ۱۹۷۵، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) ٹائپ شدہ نقل مملوکہ

راقم الحروف، ص ۲۱ (گورکھی)

۲۔ حافظ عبد الحمید سرشار: ادبی ریشماں، لاہور، ۱۹۷۰، ص ۷۵۔

۳۔ ڈاکٹر گوہند سنگھ لانبہ: قصہ کار احمد یار تے اوس واقعہ کاروپ (Editing)

& Evaluation) امرتسر ۱۹۷۵، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) ٹائپ شدہ نقل مملوکہ

راقم الحروف، ص ۲۲ (گورکھی)

۴۔ حافظ عبد الحمید سرشار: ادبی ریشماں، لاہور، ۱۹۷۰، ص ۹۴۔

ایہہ دکھری گل لے کہ حسن لقصص ورج اوہ آپ ایہدے اُتے عمل نہیں کر سکیا اہمیتوں
جاپدا لے کہ اوہ گل یاں خیال نوں زیادہ اہم سمجھدا لے۔ رہی گل لفظاں دے چُنا
دی تے شاعری ورج لفظاں دے سوہنے نئے مناسب استعمال نال ای شعر داکمال
لے۔ احمد یار ایس گل نوں ضروری سمجھدیاں بولی تھاں لگدی داسندہ سامنے لہاؤندا
لے اوہدا خیال لے کہ ایہہ ای نہیں ایہہ ساریاں گلاں دے ہونڈیاں ہویاں وی
شاعر دامتراج شاعرانہ ہونا چاہیدا لے ایہہ رب دی دات اسے جس نوں اوہ
"فیضان الہی" کہندا لے ایہہ شاعری ہوندا لے جیہڑا "مٹکانا جان دا" لے۔ ایہہ
ساریاں گلاں رل جان نال ای شعرورج "بھلی تاثیر" آؤندی لے۔

مکدی گل ایہہ لے کہ احمد یار دے تنقیدی تے تحقیقی وچار بڑے اچے تے سچے
نہیں۔ ایہہ وچار اج دے دور ورج وی اہم نہیں تے متے جان دے نہیں۔ ایہتاں توں
بعد آئے میاں محمد بخش ہوراں وی سیف الملوک ورج تنقیدی وپروا کیتا لے پر ایس
ورج احمد یار والی گل نہیں۔ احمد یار ورج دوگلاں ودھ نہیں، اک تحقیقی تے دو جا تو صینی
دے نال نال تنقیدی کہ تنقید صرف تعریف کرن داناں ای نہیں، ایس حوالے نال احمد یار
اک مکمل نقاد لے۔ ایہہ وجہ لے کہ احمد یار اوس ویلے جدوں کہندا لے "اگلیاں بچھیاں
شاعرانہ دیں ایس ویلے گھسوتی" تے ایہہ گل اج وی سچ جاپدی لے ایس پاروں
احمد یار نوں اسی پنجابی تحقیق تے تنقید دا موڑھی آکھ سکے اں۔

احمد یار: اک طبیب

احمد یار نے طب بارے دو کتاباں لکھیاں نہیں، طب احمد یار تے طب محمدی۔
رستہ ضروریہ طب محمدی (رستہ ضروریہ) پوری کتاب دا پہلا باب لے جس نوں اوس
صرف روگ بچپان لے وکھ کیتا لے۔ احمد یار کہندا لے کہ حکیم داسب توں پہلا کم لے

کہ اوہ روگ پھپھانے، بیماریوں بیماری دستے پھیرا وہدی دوا رکھے۔ اس سلسلے
 وترج نمبض، قارورہ، سودا، صفرا، بلغم والا مزاج وغیرہ دیکھ کے روگ پھپھانیا جا سکتا
 ہے۔ اے اوہدا کہنا ایہ ہے کہ اس توں اڈ کھان توں نفع نقصان پھپھان لینا وی اک
 طبیب لئی ضروری ہے۔ اوہ کہندا ہے کہ ایہہ گلاں بیماریاں نہیں ایہناں رہے جان
 والے تے ایہناں نوں مسائے رکھ کے علاج کرن والے طبیب اُتے اعتبار کرنا چاہیدا
 ہے۔

احمد یار چنگے تے بھیرے حکیم داننارا کر دیاں کہندا ہے کہ چیزگا حکیم اوہو ہے
 جیہڑا نمبض دی اپنی پھپھان کر سکتا ہووے کہ نمبض دیکھ کے دس دیوے کہ مرضی نے
 دال کھادی ہے یاں ساگ کھا دالے یاں گوشت کھا دالے۔ اوہدا کہنا ایہ ہے
 کہ طبیب نوں ایہہ اکل نری کتاباں پڑھ کے نہیں آؤندی۔ ایہہ عقل تے دھیان
 نال آؤندی ہے۔ احمد یار نے نمبض دی پھپھان دے کئی طریقے طب محمدی وترج
 دتے نیں۔ انجے ای قارورہ پھپھاننے مزاج دا پتہ لین دے طریقے وی لکھے
 نیں۔ اس باب وترج اوس چھ اوہناں چیزاں دا ویرا کیتا ہے جیہڑیاں روگ پھپھان
 لئی اک حکیم نوں ہر صورت وترج پتہ ہونیاں چاہیداں نیں، ایسے لئی اوس نے طب
 محمدی دے ریس باب داناں سستہ ضروریہ رکھیا ہے۔ اس سلسلے وترج اوس علم طب
 دیاں مشہور تے مستند کتاباں نوں ماخذ دے طور تے درت کے گل نوں پکا پید
 تے باعتبار بنان دا چار اکتا ہے۔ ایہناں کتاباں وترج قانونچہ، قرابادین، دستور علاج،
 علمیہ، تشریح الاعضا، مفرح، طب شفا، اقصیٰ کشف، قیصوری، کفایہ، تحفہ
 بدیعی، شرح اسباب، طب اکبر، موجز، طب قادری، کائنات تے دکھ بھجن شامل نیں۔

۱۔ احمد یار: طب محمدی دستہ ضروریہ، قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۵۔ ب۔

۲۔ اوسھی: ورق ۵، ب۔ ۳۔ اوسھی: ورق ۱۰، الف۔ ۴۔ اوسھی: ورق ۷، ب۔

۵۔ اوسھی: ورق ۷، الف۔ ۶۔ اوسھی: ورق ۲۲، الف۔ ۷۔ اوسھی: ورق ۳، الف۔ ۸۔ اوسھی:
 ورق ۶۶۔ الف۔

احمدیاری نے ایس کتاب ورح چنگے طبیب واسطے طب دے علم نون ودھ تون
 ودھ جانن دے نال نال ایس پیشے دے تقدس نون سامنے رکھدیاں اک طبیب
 ورح ودھیریاں اخلاقی صفتاں دے موجود ہون دی وی منگ کیتی اے۔ احمدیاری
 لکھد اے کہ حکمت دے علم دائرہ نماز اے، زہد تے عبارت تون بغیر حکمت نہیں
 ہو سکدی۔ حکمت ورح حکیم نون بیمار دا غم اپنے آپ نون لانا پیندا اے جدوں تیکر
 مریض ٹھیک نہ ہو جائے تدوں تیکر اک سچے حکیم نون کوئی وی کم چنگا نہیں لگدا اے
 حکیم نون چاہیدا اے کہ اوہ خیرات کرے، رب دا خوف دل ورح رکھے، لوکاں ورح
 دل کے زبیلھے، کسے دے گھر آپ جا کے روانہ دیوے، جتھے بہتے حکیم ہون اوتھے
 علاج ورح حکیم خور مختار نہیں ہوندا ایس لئی اوتھوں کنا کرے۔ عورتاں نال عشق
 محبت چھڈ دیوے جے کوئی حکیم خوبصورت عورت دیکھ کے کھیوا ہو جاوے تے
 اوس نون حکمت چھڈ دینی چاہیدی اے۔ حکیم نون چاہیدا اے کہ ہر ویلے وضو نال
 رہوے چنگی پوشاک پاوے، کوئی عادت یاں سواد نہ پائے دل نون آزاد رکھے
 ایہ اوہ صفتاں نیں جہڑیاں ہر حکیم ورح ضروری نیں جہڑا بندہ ایہہ صفتاں اپنے آپ
 ورح پیدا نہیں کر سکدا اوس نون چاہیدا اے کہ اوہ حکمت والے پاسے آئے ہی نہ
 احمدیاری نے اپنی دوجی کتاب طب احمدیاری ورح بوہتا دھیان علاج ول دتا
 اسے پر شروع ورح ایہتے وی علاج تون پہلاں روگ کھچیان دی پئی کردا اے طب
 احمدیاری ورح احمدیاری نے کوئی ۱۹۵۰ سرنا نوبیاں دے تحت ادواڈ بیماریاں دے علاج
 تے نسنے لکھے نیں۔ اوہدا اکھنڈا اے کہ ایہہ علاج اوہ میں جہڑے اوس آپولٹے
 نیں کج اوس دونواں کتاباں ورح یونانی طریق علاج نون اپنا یا اے پر کسی تھان

۱۔ احمدیاری: طب محمدی (ستہ ضروریہ) قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۶، الف۔

۲۔ اوصی: ورق ۶، ب۔

۳۔ اوصی: ورق ۷، الف۔

۴۔ احمدیاری: طب احمدیاری، قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۴، الف۔

طب اسلامی یعنی نبی اکرمؐ کے حوالے نال وی علاج دسدائے۔ اوس نے ایسی
تے سنیا سی نسخے وی شامل کیتے نیں۔ ایہناں وچوں نین سکھ تے سسرت سنیا سیاں
دے نسخے مثال دے طور تے پیش کیتے جاسکدے نیں۔

مکدی گل ایہہ اے کہ احمد یار اک ماہر حکیم سی، ایہہ پیشہ اوہا پیو دادے توں
سی اوس نے آپوں بہت سارے نسخے ازملے تے پھیر ایہناں کتاباں وچ لکھے
ایہناں طب دیاں کتاباں نوں اپنے تجربے دے نال نال مستند کتاباں نوں اوس
مآخذ دے طور تے ورتیاں اے ایسے لئی احمد یار دے اک جنگے حکیم ہون دا کارن
حکیم محمد موسیٰ امرتسری رلامورم نے اک انٹرویو وچ ایہہ سیا کہ تشخیص وچ پنجابی وچ
سب توں پہلا آدمی احمد یار اے، اوس جو لکھیا اے مستند کتاباں توں اخذ کر کے
لکھیا اے۔ ایہناں مآخذاں نوں سامنے رکھ کے بیماریاں تے تشخیص دی ایسی
گل کرنی احمد یار دی خوبی اے۔ جھپڑیاں کتاباں مآخذ دے طور تے ورتیاں نیں
و دھیریاں مستند نیں ایہناں کتاباں توں احمد یار نے ٹھیک ٹھیک فائدہ اٹھا کے
بڑے ماہرانہ طریقے نال ایہناں وچ دیاں گلاں نوں بیان کیتا اے۔ ایسے حوالے
نال احمد یار نوں طب دے علم توں چنگا واقف کہہ سکے آں۔ احمد یار طب دے
علم توں وی واقف سی تے ایس دے عملی انگ دا وی جانوس سی۔ ایس حوالے نال
اوہ ماہر طبیب سی۔

احمد یار: زبان تے بان دیاں خوبیاں

زبان :

۱۔ احمد یار: طب احمد یار دی قلمی مملوکہ راقم الحروف، ورق ۱۸، الف۔

۲۔ اوسھی: ورق ۳۹، الف

۳۔ حکیم محمد موسیٰ (لامور) انٹرویو (تحریر) مورخہ ۱۳ نومبر ۱۹۸۰ء۔

باوا بدھ سنگھ ہوراں سب توں پہلاں احمد یار دا ذکر اپنی کتاب "کوئل گو" (۱۹۱۶ء) وچ کینا ہے۔ ایتھے اوہ احمد یار تے اوہدے آ لے دوائے کٹھے ہرے لٹے نوں لہندے دے لوک منہ کے احمد یار دی زبان دا تعلق بالواسطہ ڈھنگ نال لہندی (پنجابی) نال جوڑ دے نیں۔ ایدوں مگروں ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ہوری "اے ہسٹری آف پنجابی لٹریچر" وچ احمد یار دی زبان بارے تارویں گل کر دیاں لکھدے نیں کہ احمد یار دے کلام وچوں لہندی لے محاورے دی اک نزول، پنگے اظہار والی تے معنیاں نال بھر پور اک لغت بنائی جاسکدی ہے۔ پنجابی سائت دا اتہاس وچ اکھیا گیا ہے کہ احمد یار دی شاعری دے سموچے لچھن ایس دی لفظی مصوری دی طاقت تے فارسی لفظاوی دے نال نال پنجابی محاورے دی ودھیری ورتوں لے ہے عبدالغفور قریشی لکھدے نیں کہ احمد یار دی بولی ٹھیٹھ پنجابی پر فارسی دا اثر ضرور ہے۔ ڈاکٹر گوہن سنگھ لائبنہ جی نے احمد یار دے قصہ کا مروپ دے حوالے نال احمد یار دی زبان نوں لہندے پنجاب دی خاص کر کے گجرات دے علاقے دی مقامی زبان قرار دتالے ہے۔

احمد یار دی زبان بارے ذکر کیتے میانیاں وچوں بومتیاں نے اوہدی بولی نوں لہندی یاں لہندے ول دی بولی قرار دتالے آؤندا دیکھئے ایہہ لہندی یاں لہندے

۱۔ باوا بدھ سنگھ: کوئل گو، امرتسر دو جہاں، ۱۹۲۷ء ص ۷۷ (گورکھی)

۲۔ DR MOHAN SINGH: A HISTORY OF PUNJABI LITERATURE, JULLIANDHUR

1911, P. 122

۳۔ ڈاکٹر گورچین سنگھ تے ایس ایس امول، قصہ کار، در پنجابی سائت دا اتہاس (جہاں

پہلا، پٹیاہ ۱، ۱۹۷۱ء ص ۶۶۹ (گورکھی)

۴۔ عبدالغفور قریشی: پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ، لاہور ۱۹۵۶ء ص ۳۱۷۔

۵۔ ڈاکٹر گوہن سنگھ لائبنہ: قصہ کار احمد یار تے اس دا قصہ کا مروپ (Editing -

Evaluation) امرتسر ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی سائت

شدہ نقل مملو کہ راقم الحروف، ص ۳۷ (گورکھی)

پنجاب دی بولی کی پٹری لے؛

لہندی تے پنجابی دا تارا

پنجابی وچ لہندی چڑھدے دا فرق سب توں پہلاں گریسن نے ہندوستان
دیاں زبانان بارے اپنی مشہور کتاب "اے لنگوٹک سرے آف انڈیا" وچ لکھیا
سی۔ ایچے گریسن نے لہندی دا گھرا ایہہ دسیا:

"ضلع گجرات وچ پٹی سلسلے دے شمالی سرے نوں لڑکے (شروع کر کے)
ضلع گوجرانوالہ دے شہر رام نگر دے پار چلو، نیر گوجرانوالہ دے جنوبی کونے
ول نرانے موجب ٹھیک اک یک داہو، جتھے اوہ ضلع ساہیوال (شنگری)
دے شمالی کونے نال ملدا لے۔ اوس لیک نوں ساہیوال دے جنوبی
کونے ول تلج اُتے واہی جاؤ۔ تلج دے پچھے کچھ میل چلوتے راست
بہاوپور دے شمالی کونے نوں پار کر جاؤ اوس لیک دے مشرق وں
دی ہر شے نوں میں پنجابی اکھناں تے اوہدے لہندی پاتے ائے
مغرب ول دی ہر شے میرے بھانے لہندی لے۔"

ایس جولے نال گریسن لہندیاں لہندی نوں پنجابی نالوں وکھری زبان من دا
لے ایس سلسلے وچ لسانیات دے ماہر اک بھارتی لکھاری ڈاکٹر ہرکیرت سنگھ
لکھدے نیں:

"ڈاکٹر گریسن تے اوس دی ریسے کچھ ہور سمجھپے تے بھارتی لکھاریاں
جسے لہندی نوں پنجابی توں وکھری سونڈنتر (آزاد) بھاشا زبان
منیا لے۔ پر پنجابی تے لہندی بولن والیاں نے ایس سمت نوں
کوئی مہنتار وٹھپ، نہیں دتی۔ پاکستانی علاقے دے لہندی بولی

اے گریسن: لنگوٹک سرے آف انڈیا، پنجابی زبان ترجمہ محمد عبدالرشید، لاہور

۱۹۷۲ء، مقالہ ایم۔ اے پنجابی، ص ۳، ۴۔

والے سارے دستیکان نے ۱۹۵۱ء سے ۱۹۶۱ء دی مردم شماری وچ
اپنی بولی پنجابی اسی لکھائی اے۔ بھارت وچ وُسدے لہندی بولن
ولے وی اپنی بولی پنجابی ہی وُسدے ہن۔ ڈاکٹر ہر دیو باہری نے
جہاں دی بھاشا (بولی) لہندی ہے۔ لہندی نوں پنجابی سدھ کرن
لئی بڑے نگر پران دتے ہن۔ ایس وٹ زونو شروع اتے اوہناں دالیاں
”پنجابی تے لہندی“ پنجابی دنیا دے بھاشا انک (نمبر) مارچ، ۱۹۶۵
۱۹۶۵ء وچ چھپیا ہے۔“

ڈاکٹر گو بند سنگھ لائبر وٹی پنجابی تے لہندی نوں وکھڑا باناں نہیں من دتے
اوہناں نے وی ڈاکٹر گرین دی ایس گل بارے لکھیا اے کہ ڈاکٹر گرین اک
تھاں تے لہندی تے پنجابی نوں ادڑیاں زبانان کہندے نیں پر دوجی تھاں اپنی
گل نال اسی اختلاف کر جاندے نیں۔ اوہ ایچ کہ اوہ گرین کہندے نیں موجود
لہندی نال ملدی کوئی زبان کسے ویں سارے پنجاب وچ بولی جاندی ہے، جے
دونواں زبانان دا مڈھلا سوماں اگوائے تے ایہناں دونواں نوں ادڑا زبانان
مننا ٹھیک نہیں ہوندے ہاں۔“

ڈاکٹر ہر کیرت سنگھ ہوری گرین دی اندرتے باہری وندٹوں وٹی نہیں من
دے تے نہ اسی ایہہ من دے نیں کہ لہندی درد بھاشا اے، اوہناں دا اکھنڈا ہے:
”ایچ ایس سسے دے دونوں پڑے جانیچیاں ایس نتیجے تے
چھجے ہاں کہ لہندی نہ ہی درد بھاشا ہے اتے نہ ہی ایس اتے دیکھتے“

۱۔ ڈاکٹر ہر کیرت سنگھ: بھاشا تے بھاشا وگیان، دلی، ۱۹۶۹ء، ص ۱۷۲، گورکھی
۲۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لائبر: قصہ کار احمد یارتے اس واقعہ کا روپ (Addition
Evaluation) ۱۹۶۷ء، مقالہ پی، ایچ، ڈی (پنجابی) ٹائپ
شدہ، ملوکہ راقم الحوت، ص ۷۳، (گورکھی)

درود اپر بھاؤ (اثر) ہے ناں ہی پوربی پنجابی دا پچھی ہندی نال
 اینا نڈٹ (نیٹے دا) ہندھر جوڑ میل، نہیں جتاں پوربی تے
 پچھی پنجابی دا آپس وچ ہے۔ ایس طرح ہندی تے پنجابی نوں
 وکھرے وکھرے ورگ (گروپ) (باہرے تے اندرے) وچ
 رکھنا وی ارتھہ ہین (بے معنی) ہے۔ ایتھے ایہہ دس دینا وی
 اوجھت ہووے گا کہ ڈاکٹر سوویت کمار چٹرجی نے وی گریسن
 دی ایہہ ورگ، ونڈ، سو بکار (تسلیم) نہیں کیتی اوہناں نے ہندی
 تے پنجابی نوں اکو ہی ورگ وچ رکھیا ہے۔“

ہندی پنجابی دا اک لہجہ

ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ تے ڈاکٹر ہر کیرت سنگھ ہوراں پنجابی تے ہندی
 نوں اکو زبان من دیاں ہویاں مشرقی پنجابی تے مغربی پنجابی (یاں ہندی) وچ
 کجھ فرق ضرور مئے ہیں۔ ایہہ فرق ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ موجب کجھ گرامر دے اصولاں
 تے لفظاں وچ نیں۔ اوہ کہندے نیں کہ ہندی دے وی اک توں زیادہ
 روپ نہیں پراہناں وچ تن گلاں سانجھیاں ہوکے پنجابی نالوں نکھیڑیاں تے
 اڈنیں (۱) سنجو کا تمکنا (لفظاں دا جوڑواں پن) (۲) بھوکھراچی (مستقبل والی)
 سن دا ورتار (۳) پڑناویں پچھینتر (لاحقے suffix) ڈاکٹر ہر کیرت سنگھ
 مشرقی تے مغربی پنجابی وچ دو وڈے فرق دسدے نیں، پہلا بھوکھت

۱۔ ڈاکٹر ہر کیرت سنگھ: بھاشا تے بھاشا دگیان، دلی ۱۹۷۴ء، ص ۱۸۴ (گورکھی)
 ۲۔ ڈاکٹر گو بند سنگھ لانبہ: قصہ کارا احمد یار تے اوس واقعہ کا مروپ (Editing
 Evaluation) ۱۹۷۵ء، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (پنجابی) ٹائپ
 شدہ، مملو کہ راقم الحروف، ص ۷۳ (گورکھی)

۳۔ اوہی: ص ۷۳ -

زمنتقل) دے روپ دا فرق تے دو جاسرونا نویں پچھیتراں (لاحقہ suffix) دا فرق آیدوں اڈوی کجھ فرق ہے نیں پر ایہہ دونوں نوں اپنا دور نہیں لے جان دے جیویں کرد اتوں کرنا یاں کرنا یاں کرنا۔

شاہ پور دا علاقہ دی مغربی پنجابی وچ گنیا جاندا اے جس تھاں احمد یار سیال اے ایس علاقے دی بولی اتے شاہ پوری دا اثر وی ہے ایس دا جواز ایہہ وی اے کہ شاہ پور دا علاقہ سکھاں دے راج ویلے گجرات دے علاقے وچ شامل سی۔ شروع وچ جدوں انگریزاں نے انتظام سنبھالیا تے دو آب دا جنوبی حصہ دکھ کر کے شاہ پور سٹیڈ کوآرٹرنبایا تے کجھ علاقہ ایہدے تحت کر دتا۔ ۱۸۵۱ء وچ انگریزاں دے راج سے ای اٹھ پنڈ شاہ پور توں گجرات نوں منتقل کیتے گئے۔ ۱۸۵۵ء وچ ہور تبدیلیاں ہوئیاں ۲۸ پنڈ گجرات دے ہر شاہ پور وچ شامل کر دتے گئے۔ ۱۹۲۰ء وچ لکھ گئے گجرات دے گزٹیئر وچ آکھیا گیا اے کہ آخری حد بندی ۱۸۵۶ء وچ ہوئی سی۔ ۱۸۵۷ء وچ توی تے چناب دے وچکار دے کجھ علاقے سیالکوٹ نوں دتے گئے ایہہ مطلب ایہہ اے کہ گجرات دے ایس علاقے دا تعلق کسے زمانے وچ شاہ پور ناں انتظامی حوالے نال وی رہیا اے ایس لئی ایہناں وچ کئی قسم دیاں سانجھاں دا ہونا قدرتی امر اے ایہدے وچ زبان تے بولی وی شامل اے ایس سانجھ وچ کجھ علاقہ دھن تے پوٹھوہار دا وی آؤندا اے۔

آؤہن ذرا ایس علاقے دی بولی Dialect دا کجھ ہماندا حوالے دے طور تے دیکھ وایج یے ایہدے بعد احمد یار دے کلام وچوں کجھ دنگیاں سامنے بیان دا چاراکراں گے۔

۱۔ ڈاکٹر ہرکرت سنگھ: بھاشا تے بھاشا وگیاں، رتی۔ ۴، ۱۹۷۱ء، ص ۱۸۱ (گورکھس)

1. Gazetteer of the Gujrat District 1920, Lahore- 1921, P. 24- 25.

نوں کچھ رکھ کر وہیں احمد یار دے کلام وچ لہندے دے ایس خاص رنگ نوں مختصر طور تے
تارن دا چار اکر پیئے۔

احمد یار تے لہندی

مستقبل دا صیغہ

مرکزی یاں مشرقی دے جاواں گا، نوں ایس علاقے وچ "جاساں"، "ویسیاں" تے
و "جساں" بولیا جا ندالے۔ احمد یار دے کلام وچ ایہہ تے رُوپ موجود نہیں۔

دو تین روز لنگھا ساں ایجھے جاساں اگانہ گزر کے
ہیں ویسیاں تیں سنگ صا جا لھچھن رام نہ لوڑ
جے پیغمبر و نجیسو وڈا کر سیو مسدا
(کامروپ) تے
رام چند ویسیاں
حسن قفسص ۱۳۱۰

مستقبل دا صیغہ دیاں کچھ ہونو تیاں

جاں تک جیسی انج نہ تھیسے رہی مسدا سو کھالا
آن ملاساں جے حساب بھائے تاں حال سا اتنیو کہیاں
کامروپ تے
شیریں فریاز تے

۱۔ احمد یار: کامروپ تلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۲، ب۔
۲۔ احمد یار: رام چند ویسیا تلمی مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، نوشتہ احمد یار،
ورق ۳، الف۔

۳۔ احمد یار: حسن قفسص، لاہور، ۱۹۱۸ء، ص ۵۲۔

۴۔ احمد یار: کامروپ تلمی مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۴، الف۔

۵۔ احمد یار: شیریں فریاد تلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۳، ب۔

ہے ملکی کبیہ مل کے لیسیں و لیسیں کچرک جھور کے
 اور ک بچھو تاسیں مت اوہ تخت ہے
 و اتق عذرا ڈالی : نگوں مھلیں مھلیں مھلیں
 یوسف قتل نہ کرن دیسا ہاں اس و تہ کبیہ و ریائی
 (کیماں ملکی) ۱
 (کوراں نیلاں) ۲
 (راج بی بی نامدار) ۳
 (احسن بقصص) ۴

لاحقے تے لفظاں دا جڑواں پن

لاحقہ "س"

دوروں ڈ مھس دونواں دا بہت پیار سلوک
 و بنج لیلاں دے محل محل جا کیتوس سد یکار
 اکھیوس اوہ مقصود دے دانظری پیا مینوں
 اکھیوس عیب کے دا بھالاں ایہہ دستور نہ میرا
 پوچھیں اس ڈیرے دچ یارو کون کوئی سردارے دیوچھپو سوا
 (ڈ مھس) ۱
 (کیتوس) ۲
 (اکھیوس) ۳
 (اکھیوس) ۴

لاحقہ "م"

نام تیرے دی خاطر کیتم میں آزاد اس تائیں (میں کیتا) ۱

- ۱۔ احمد یار: کیماں ملکی قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ (ظاہر) محمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۱۸، ب۔
- ۲۔ احمد یار: کوراں نیلاں قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۷، ب۔
- ۳۔ احمد یار: راج بی بی نامدار، پچھالیہ، ص ۴۔
- ۴۔ احمد یار: احسن بقصص، لاہور۔ ۱۹۱۸ء، ص ۵۲۔
- ۵۔ احمد یار: کوراں نیلاں قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ اقبال صلاح الدین، ورق ۹، ب۔
- ۶۔ احمد یار: لیلیٰ مجنوں، لاہور ص ۹
- ۷۔ احمد یار: احسن بقصص، لاہور۔ ۱۹۱۸ء، ص ۸۵۔
- ۸۔ اوصی: ص ۹۰
- ۹۔ اوصی: ص ۷۸۔
- ۱۰۔ اوصی: ص ۸۸

لفظاں دا اُترواں پن

بیتھیں، تھیں، کنیزک، بکروٹا، سنبھلیواں، اُتدوں، کریہن، اچراں، جھٹھائیں،
جتویے، اُتویے وغیرہ۔

لہندی دے کجھ ہور خاص انگ

۱۔ حسن بقصص
۲۔ حسن بقصص
۳۔ حسن بقصص
۴۔ تمیم انصاری (کلاں)
۵۔ تمیم انصاری (خرد)
۶۔ تمیم انصاری (خرد)
۷۔ رام چندر سیتا
۸۔ رام چندر سیتا

اوسدے آکھے بھی نہ لگے والال تھیں پھریونیں
اساں عبادت کیتی آہی دنیا تے بہوں ساری
دہ ہزار سوار کھلندے وچ میدان نجا سے
تختے کرٹک جہاز تھوں دکھو دکھ ہو جان
اکی رات درختے تے میں بیٹھا ہو یا آما
محکم قول ہسی نہ پکا میں آکھیا چت مینوں
گھن سنبھے اڈیا متھے دھریو سو بار
وت پچا ہی ملدی صاحبان کیتا رد سوال

۱۔ احمد یار: حسن بقصص، لاہور ۱۹۱۸ء ص ۵۱۔

۲۔ اوصی: ص ۷۶۔

۳۔ اوصی: ص ۸۳۔

۴۔ احمد یار: تمیم انصاری (کلاں) لاہور ص ۲۔

۵۔ احمد یار: تمیم انصاری (خرد) پھالیہ ص ۹۔

۶۔ اوصی: ص ۱۶۔

۷۔ احمد یار: رام چندر سیتا فلمی نوشتہ احمد یار، ملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری، ورق ۲۰ ب۔

۸۔ اوصی: ورق ۲۱، الف۔

بہدَن کہندی و نچ سمیرا ہی من ریچھ گھنیری
 کتوں متے آواز یوسف دا پے جائے میرے کنیں
 اکرینہ دل دے شوق یوسف نے بی بی دا ہتھ چھکیا
 ساتھوں بنگرا اوسدے نالوں چھوٹا اسدا بھائی
 حال پکار نہ سن دا کوئی رور و حال و سبایا
 سب تقصیراں معاف ہو و سخن میں دل پوے دھیان تیرا
 رڑھد ویندے دا ہتھ پھیریں ہوڑی زور نہ میرے
 حاضران کیتا سواگے جو لدھا و توح گھردے

گرامر تے لفظ ولی دے پکتھوں ایہہ کچھ ونگیاں نیں جیہڑیاں احمد یار دیاں لکھتاں
 وچوں تاریاں گیاں نیں۔ ایہہ ونگیاں ایس گل دا ثبوت نیں کہ احمد یار نے اپنی
 لکھتاں و توح لہندے دی بولی (Dialect) نوں ورتیا اے۔ ایس سلسلے و توح
 ایہہ آکھیا جاسکدا اے کہ اوس پچالیہ دی مقامی بولی Dialect وی ورتی اے
 تے دسنی تے پوٹھو ہاری دے نال لگدے علاقیاں دی بولی Dialect توں
 وی فائدہ اٹھایا اے پر جے دیکھیا جائے تے ایس بولی Dialect دے

۱۔ احمد یار: شیریں فریاد قلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر احسان قریشی قلعہ داری، ورق ۵، الف

۲۔ احمد یار: احسن بقصص، لاہور ۱۹۱۸ء، ص ۱۵۴۔

۳۔ اوصی: ص ۱۵۹۔

۴۔ اوصی: ص ۱۴۰۔

۵۔ احمد یار: احوال زمانہ، پچالیہ ص ۶۔

۶۔ احمد یار: مناجات رسول، پچالیہ ص ۲۔

۷۔ اوصی: ص ۲۔

۸۔ احمد یار: احسن بقصص، لاہور ۱۹۱۸ء۔ ص ۸۸۔

ورن دے ہونڈیاں ہویاں وی اوہ پنجابی مرکزی توں دور نہیں گیا کیوں جے اوس لہندے دی خاص بولی دے نال نال پنجابی دی مرکزی بولی وی ودھیری لیاندی اے۔ لفظاں داتے انت شمار کوئی نہیں گرامردا حوالہ وی دتا جا سکا اے۔ ملاحظہ فرماؤ :

جیویں : سنگاری پنجاں گا کبیز کرا محبتوں کس دے جانا (دو پنجاں دی تھان اے
 آکے گانہ دتی سی ہی جو مرد و کھانے راکھی دی تھان اے
 استہیں بچھے مینہ وسن گے جہناں ربانی آس (روسن دی تھان اے
 مکدی گل ایہہ اے کہ احمد یار نے مجموعی طور تے پنجابی زبان لکھی اے پڑھدے
 وچ اوس نے اپنے علاقے دا علاقائی انگ (DIALECT) لہندی ودھیرا
 پایا اے ایہہ انگ گرامردے پچھوں خاص طور تے مستقبل دے صیغے واسطے
 جس وچ "س" ایس دی خاص نشانی اے، ورتیا اے۔ ایس توں ادا اوس نے
 علاقے دی لفظاں ولی نوں وی ورتوں وچ لیاندا اے۔ ایس لئی پنجابی ادب
 دے سیانیاں دا ایہہ اکھنڈا درست اے کہ احمد یار نے مجموعی طور تے لہندے
 دا لہجہ اختیار کیتا اے۔ پر اسی ایہہ دے وچ ایہہ اضافہ کراں گے کہ ایس جے دی
 ورتوں دے باوجود احمد یار نے عربی فارسی دے اثر دے تحت جیڑی لفظاں ولی
 لیاندی اے ایہہ پنجابی ادب دی مسلمان روایت اے جیڑی کہ عوامی دسانی زوہد
 بن سکے ہر علاقے وچ اکو جیہی ورتوں وچ آئی اے۔ ایس توں ادا کبوں جے
 لہندی ولی پنجابی دی اکے شاخ یاں لہجے اے ایس لئی احمد یار دی لفظاں ولی مجموعی
 طور تے پنجابی لفظاں ولی دے بھنڈار وچ واہرا کر دی اے۔

ایہہ امر یار : کامروپ قلمی ممبر کہ ڈاکٹر وحید قریشی، ورق ۳۲ - ب -
 لہندی یار : حسن القاسمی، المہر، ۱۹۱۹ء، ص ۱۹۳ -
 ص - ادھی : ص ۱۳۱ -

آئین اوہدی زبان تے بیان دیاں خوبیاں دانتارا کرئیے۔

زبان دیاں خوبیاں

ایہہ ٹھیک اے کہ احمد یار جس علاقے دا وسنیک سی اوس علاقے دی پنجابی نوں لہندی یاں لہندا داناں دتا جاندا اے تے ایہہ وی ٹھیک اے کہ احمد یار نے لہندی دا انگ زبان دے سلسلے وچ اپنا یا وی پراپیدا مطلب ایہہ نہیں کہ انج احمد یار پنجابی دی تمنا نوں مقامی علاقائی بولی Dialect دا شاعر قرار پا جاندا اے۔ اوہدی شاعری پڑھدیاں مجموعی طور تے جیہڑی گل انجھری اے اوہ ایہہ اے کہ اوہ ساڈے دو جے کلاسیکی شاعراں دے سوڈھے نال موڈھا جوڑکے کھلتا لہندا اے۔ زبان تے بیان پاروں اوہدی اُتاکاری کسے وی وڈے شاعر کولوں گھٹ نہیں۔ لہندی لہجے دے باوجود اوہ پنجابی دا اک اُج پدھر دا شاعر نظر آؤندا اے۔ پھیرا ایہہ گل وی اسی گویڑ لئی اے کہ لہندی دے لہجے وچ مشرقی نال اختلاف بھانویں کجھ ہووے مرکزی جیہڑی مسلمان شاعراں نے اپنیاں لکھناں لئی اپنی اوہدی سانجھ احمد یار دی زبان نال ودھیری بن دی اے پھیرا ایہہ کہ لہندی وچ وڈا فرق تے مستقبل دے سلسلے وچ ”آساں، جاساں“ والا ای اے تے اسی دیکھنے آں کہ ایہہ لہجے تے رنگ ڈھنگ سانوں لاہور دے وسنیک شاعراں وچ وی احمد یار توں بعد تیکر لہندا اے رہدایت اللہ، فضل شاہ وغیرہ) گل اہل وچ ایہہ اے کہ ساڈے شاعر پنجابی دیاں ساریاں ای لہجیاں توں پنجابی ای سمجھدے سن۔ ایہو وجہ اے کہ احمد یار نے وی جتھے آساں جاساں ودھیرا ورتیا اے او تھے کئی تمناں ”آواں گا، جاواں گا“ وی ورتیا اے تے ایس دیاں مثالیں آساں پچھے دتیاں نہیں، ایس حوالے نال احمد یار زبان دے پکھوں پنجابی دا اُج پدھر دا شاعر بن دا اے۔

احمد یار نے پنجابی تے پنجاب دے کل روپ نوں سامنے رکھیا اے اوہ

اپنے آپ نون ہندوستانی شاعراں سے مقابلے و تہ پنجابی شاعر کہندائے اوہ کتے
 دی اپنے آپ نون کسے خاص علاقے نال محدود نہیں کردا۔ پھیر ایہہ اے کہ
 لکھن لگیاں اوہدے سامنے پنجاب، پنجابی تے پنجابی ادب اک کھلی کتاب
 ورتگوں پیالے ایس دیاں ودھیریاں مثالاں دتیاں جا سکدیاں نیں ایسے پنجابی
 دے کلاسیکی ادب نال احمد یار دیاں کجھ سانجھاں دانتا را کرنا ٹھیک رہے
 گا۔ ایہہ گل زبان دے حوالے نال ای لے۔

احمد یار نے بابا فرید تون لے کے وارث شاہ توڑی اگھے شاعراں دا
 رنگ اپنے کلام و تہ اک جیہے عطر و انگ مہرکان دا چار اکتیا لے جیہڑا ہیناں
 سدا بہار پھلاں تون حاصل کیتا گیا ہووے کجھ رنگیاں و مکیسو:

بابا فرید گنج شکر

ندی اُتے رُکھڑا کچرک منھے دھیر (شلوک)
 کور و چار کنیں لگا کچرک توڑے سنگے (کامروپ)

شاہ حسین لاہوری

کتن سکھ نی دلتیے کر پیے چڑھیا لوڑیں ساری (شہ)
 آکھے صاحبی سمجھ دلتیے ایہہ مسری تیرا ور (بانی و مسری)

- ۱۔ بادا فرید: بول فریدی، مرتبہ ڈاکٹر فقیر، لاہور، ۱۹۶۵ء، ص ۱۳۵
- ۲۔ احمد یار: کامروپ، تلمی مملوکہ ڈاکٹر و حید قریشی، ورق ۳۸، ب۔
- ۳۔ شاہ حسین: کافیاں، لاہور، ۱۹۶۶ء، ص ۳۸۔
- ۴۔ احمد یار: بانی و مسری، تلمی نوشتہ احمد یار مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی
 قلعہ داری، ورق ۲، ب۔

چار دیہاٹے گول واسا، لد چلیو لبانا امی
تینوں آکھ رہی میں تے سیتے فی ایہہ گول واس گوار دھیا (سستی پوں) ۱۰

سلطان باہو

چوداں طبق دے دے اندر تنبو وانگن تانے ہوتے
چوداں طبق اسی کھیری مون تنبوں وانگوں تانے
(ہیرا انجھا) ۱۱

وارث شاہ

تس چھتیاں نال اوہ مس پھناں تدوں دوہاں واجیورل گیا سی بی
توں چھتیاں دے نال آہیں میں مس پھناں جتویے (ہیرا انجھا) ۱۲
مان مٹیے روپ گمان بھرے بھیر وکائیے گرب گھیلے فی (۱۰)
سن اٹھکھیلے فی نخریلے نویں سناواں تینوں (ہیرا انجھا) ۱۳
اسی ویرے توں اسی گل داگوڑ لایا جاسکدا اے کہ احمدیار نے ایہناں شاعراں
دی نقل نہیں کیتی سگوں ایہناں دا ایہہ ہرمن پیارا رنگ اپنی ذات تے لپنے فن دا

- ۱۔ شاہ حسین: کاتیاں، لاہور، ۱۹۶۶ء، ص ۶۳۔
- ۲۔ احمدیار: سستی پوں، پچالیہ، ص ۲۲۔
- ۳۔ سلطان باہو: ابیات، لاہور، ص ۱۱۔
- ۴۔ احمدیار: ہیرا انجھا، پچالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۱۔
- ۵۔ سید وارث شاہ: ہیرا، لاہور، ۱۹۶۳ء، ص ۲۳۱۔
- ۶۔ احمدیار: ہیرا انجھا، پچالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۱۲۶۔
- ۷۔ سید وارث شاہ: ہیرا، لاہور، ۱۹۶۴ء، ص ۲۲۸۔
- ۸۔ احمدیار: ہیرا انجھا، پچالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۱۱۹۔

حصہ بنا کے پھیرا و ہدا افہار کیتاے۔ احمد یار دا ایہہ انگ وی اوہنوں اک
خاص علاقے توں چُک کے سارے پنجاب دے پدھرتے لے آؤنداے۔
احمد یار اک قادر کلام شاعر اے، اوہ آپ کہنداے کہ زبان اتے اوس
نوں اینا عبور اے کہ شعراں و ہج جدوں تے جھپڑا وزن قافیے دا حرف لفظ
نڈلاش کرن لگنا آں تے اوہ جھیدے ای اگے آن کھلوند اے۔

جھپڑا وزن حرف دا بھالاں اگے آن کھوئے

گلاں کر دیاں قلم نہ کھڑے بول برابر ہوئے

ایہہ گل وی حقی اے کیوں جے اسی دیکھنے آں کہ اوہدے کلام و ہج روانی

وزن بھر دا پورا تول تے لفظاں دا تمناں سرور تارا ایہہ خوبیاں اتاں دیاں

موجود نہیں پھیرا وہ لفظاں نال کھیدنا وی جان دا لے۔ آؤ اوہدے کلام

وچوں اجیے شعر و کھیتے جنہاں و ہج اوس انج کیتا اے جیویں اکو قبیل دے

لفظاں نوں بڑی اُستکاری نال ورتیا لے۔

بھویاں بھواں کماں جو بھویوں بھو مارن تیر پدکاں لوک خدنگ دے جاہن حکمران چڑے

ہوتاں جیت کنوں اک کیف کدھی جھپڑی سہیف دانگول لنگھ پار جاو

گھٹ پنیاں ہوت نکٹ ٹڈگے سنہاں چوں ترور دوسار جاوے

گئی لنگھ سریریں چیر کے تے اک ٹک پورے جیویں جھاڑ ساوے

احمد یار جو آدم خور خونی کیہ کسے دے راکشاں نال دعوے (۳)

کتلوں متے آواز یوسف دا پے جا میرے کتی سک سک سک تیلاہوئی رور و ہولی اٹھی

۱۔ احمد یار : حاتم نامہ، لاہور - ۱۹۲۵ء، ص ۱۰۵۔

۲۔ احمد یار : تمہیم انصاری، لاہور - ص ۶۔

۳۔ احمد یار : سسی پنوں، پھیالیہ - ص ۲۱۔

۴۔ احمد یار : آسن بقصد، لاہور - ۱۹۱۸ء، ص ۱۵۴۔

سے ترتر اوتے کدے جاوندے آئے جو اکھیں میٹ جی نہ
 ۷ سایہ کیتا رکھاں سرتے سرتے ٹرے کھٹم کھٹم جی نہ
 ۷ سہواں ویکھ گھٹم دی چھال لاکے ٹل لاکندھی ول ڈھونڈا سہی نہ
 ۷ کیوٹنا ہے اس وٹنے تھیں جس میں وٹنے چاہڑی
 اگو ویل ماہی دی بھالاں پھٹ ویلاں دی داہڑی
 جھاڑی زر کھیڑیاں دے سیور ویل رانجھے دی جھاڑی
 اس گوتھیں ڈھڈ گوتھیں گوتھیں گوتھیں کر کا ہڑی نہ

تساں ویکھیا اے کہ احمدیاد نے اپنی قادر کلامی پاروں اگو قبیل دے لفظاں
 نوں بڑے سوہنے طریقے نال ورتیا اے، بھواں دے نال بھون دا ذکر کر کے سن توں
 اتاں دا متاثر ہون دا تاثر دتا اے۔ کیف دے نال سیف، انجے ای گھٹ دے
 نال نکھٹ دا لفظ ورت کے تے سرری دے نال پیر دا لفظ لیا کے احمدیاد نے پنوں
 دے بھراواں دا دھروستی تے پنوں دے حوالے نال محسوس کرن دے ڈھنگ وچ
 سامنے آئے۔ پھیریک تے سک نوں جس سوہنے طریقے نال اوس اک
 طالب دی مطلب لئی تڑپ دے حوالے نال اکیا اے ایہہ اک قادر کلام شاعر دا
 ای کم سی۔ ترتر دا لفظ سے مراد ہے ڈر ڈر کہن سہیلیاں میں ترتر تا کون تو، احمدیاد توں
 پہلاں موجود سی۔ اوس نے ایہہ ذہن وچ رکھ کے بڑے موقع تے ایس نوں ورتیا
 اے۔ ایہدے وچ اک رزم (لے) لے جویں کھٹم کھٹم وچ تے کھٹم وچ وی اک
 رزم (لے) موجود اے۔ وٹنا دے لفظ نوں تن اڈو اڈو صدیاں وچ ورتیا گیا اے۔

۱۔ احمدیاد: جس سخی سرور، پھالیہ، ص ۳۔

۲۔ احمدیاد: مناجات رسول مقبول، پھالیہ، ص ۶۔

۳۔ احمدیاد: سستی پنوں، پھالیہ، ص ۴۔

۴۔ احمدیاد: ہیرا رانجھا، پھالیہ، ۱۹۲۸ء، ص ۵۸۔

یہ صورت گڑدی ہے۔ احمد یار نے اپنے کلام ورج بیان تے بدیع دیاں ودھیریاں
صنعتاں استعمال کیتیاں نیں۔ اوہ دیاں تشبیہاں تے استعارے وی بڑے اچھوتے
نیں۔ حسن دے بیان ورج اوہدی شاعری خوب چمکدی ہے۔ جدوں ہیر سوہے
رنگ دا کڑتا پاپا کے باہر نکلدی ہے تے اوہدی جھال جھلکی نہیں جانندی، رینجا
وی قبر ورج سن کے حیران پئی ہوندی ہے، چمبے دے ٹھیل نوں پیالپینہ آوند ا
نکھ، زنگس نے شرم نال سر نیواں کر لیا ہے۔ اوہ دیاں حسن دیاں مصور کتیاں تصویراں
ورج بہتے رنگ بھانویں فارسی دے نیں پراوہ خوب گورٹھے نیں۔

احمد یار نے اکھاتاں تے محاوریاں دی وی بڑی بھبھوس تے ڈھکیں درتوں
کیتی ہے۔ ساڈی پیڑور تہل ورج اکھان تے محاورہ جھیرا درتیا جاندا ہے احمد یار نے
اوس نوں اپنی شاعری دے محل ورج گل بوٹے بنا کے سجایا ہے۔

شیشہ نامیاں راہر کوئی کھودہ دیکھے زور کیاں تے جٹ لاوندے نیں (ستی پنوں)
ہ ہس نہ شتے آکھیا اوہ آہا خناس

کرے ایانا گل جو دا آنا کرے قیاس (تمیم انصاری کلاں)

ہ اگے تے ازمانی ڈمھی سمجھ لئی گل ساری

اک سوراخوں سپ نہ ٹنگے عاقل نوں دو واری

(احسن بقصص)

احمد یار لیلیٰ مجنوں ورج شاہجہاں مقبل تے سستی پنوں ورج وارث نوں سامنے
رکھیا ہے۔ اوہدی لفظا وھی اتے عربی فارسی دا اثر سب توں زیادہ ہے پتزل
پنجابی لفظاں تے تالی محاورہ تے پنجابی دی اوہ زبان جھیرا احمد یار نوں پہچان

۱۔ احمد یار: سستی پنوں، پچالیہ، ص ۶۔

۲۔ احمد یار: تمیم انصاری، لاہور، ص ۲۴۔

۳۔ احمد یار: احسن بقصص، لاہور، ۱۹۱۹ء، ص ۱۰۲۔

دے مشہور لکھاری ورتدے سن ایہناں سب سو میاں توں اوس فیض اٹھایا
 ایتھوں تیکر کہ اوہدی لفظ اولی اُتے گوربانی تیکر دا اثر دیکھیا جاسکدا اے
 کجھ لفظ تے اوہدیاں لکھتاں ورتج بار بار آؤندے نیں، جیویں ارداس (شریں نیہاں)
 کیس (سلی مجنوں) پُتک (کامروپ) دھرواس (کامروپ) اوہد سب توں پسندیدہ
 لفظ "رُوپ اُتوپ" اے ایہ لفظ اوہ خاص طور تے اپنیاں قصیاں ورتج کئے
 بہانے ضرور ورتدا اے ایتھوں تیکر کہ اوہدے اپنے ہتھ نال تیار کیتے قلمی نسخے
 (۸-۱۲۰۷ھ) ورتج کئی قصے شروع ای ایس لفظ توں ہونڈے نیں "رُوپ رُوپ
 رُوپ رُوپ" ایسے طرح خاتمے تے دی کئی تھاں ابنج لکھیا اے۔ احمد یار لفظاں
 نوں جڑویں انداز نال بنا کے عام ورتوں ورتج لیاؤند اے جیویں جھکھا بھانا، چپ
 چپانا، خواب خیالے، ورہا دیہاڑا، ہونڈے سونڈے وغیرہ ابنج مضمون ورتج
 زور پیدا ہو جاندا اے تے گل اگھڑے کے سامنے آؤندی اے۔

مکدی گل اے کہ احمد یار اک ایہناں شاعر اے جس نوں زبان تے بیان تے اتار
 دی قدرت حاصل اے اوہ جیہڑا جذبہ جیہڑی تصویریاں جیہڑا احساس چاہندا اے
 سگوس توں سگواں لفظاں راہیں پڑھن والیاں اگے رکھ دیندا اے اوہ پنجابی زبان
 تے ادب دی پھیلری ریت دا گئیانی اے نے اوس دے رنگاں تے مہرکاں نوں
 اپنی شعراں دی پھنواڑی دا حصہ بنا دیا اے، اوہ اک مسلمان لکھاری اے ایس
 کر کے اوس نے عربی فارسی نال لسانی تے ادبی سانجھ رکھی اے تے ایہ سانجھ
 اک لحاظ نال پنجابی ادب دا ضروری تے عوامی انگ سی۔ مدعا ایہہ کہ احمد یار
 اک ماہر فن ای نہیں ماہر زبان وی اے۔

مُکدی گل

ایہہ ٹھیک اے کہ مولوی احمد یار پنجابی ادب وچ کوئی گزکام شاعر نہیں اوہدے بارے پنجابی ادب دیاں تاریخاں تے تذکرے بولدے نظر آؤندے نہیں پر ایہہ وی ٹھیک اے کہ احمد یار دے کلام وچ اوہدے بارے موجود جانکاری نوں سامنے رکھیاں تاریخاں تذکریاں وی ایہہ بلاری اصلوں مچھو کی مچھو تھی تے نامکمل اے اوس جنیاں کتاباں لکھیاں نرتے کدی کسے سنجیدگی نال اوہناں دی فہرست نوں ای آخری شکل دتی تے نہ ای ایہناں نوں ڈھونڈنا بھال کے ایہناں دے سوائے نال احمد یار دے فکر تے من نوں گوہرین تے تارن دی کدی کوئی سنجیدہ کوشش کیتی سکوں ایس دے اٹھ احمد یار بارے جانکاری دین لکیاں اکثر اوسنوں سوس دھندلان یاں اوہدے بارے گنجل پان تے گچھوے مارن دا دھیرا اڈم کیتا گیا اے ال درگنجل تے بن مام ای ہو گئے نہیں جیویں احمد یار اسلام گڑھی تے مراوی نوں دو آکھتا، ال بندہ جنانی رانی نال احمد یار دا عشق ہونا یاں سکھ دے بار وٹوں احمد یار نوں جائیداد تا جانا، لطف دی تل ایہہ اے کہ ایہہ گنجل پان والیاں ایہہ گلہاں بناں کسے دلیل توں چلایاں تے جے دلیل دی دتی تے اصلوں بودی تے ماسوہینی، باوا بدھ سنگھ د کوئل کو ۱۹۱۴ء توں بے کے عبدالغفور قریشی د پنجابی ادب دی کہانی ۱۹۷۲ء تک پلے آؤ تہا نوں احمد یار بارے ایہہ روڈیے پلے گا ایہدے بعد جے ایس دھندل نوں صاف کریں دی کوشش د قریشی احمد حسین قلعداری ۱۹۷۵ء ڈاکٹر کو بند شاکر ایہہ ۱۹۷۵ء ہوئی تے ایہہ وی اک لحاظ نال غیر سنجیدہ تے بے جان، انج دے حالیاں وچ جدول کہ ادب دے سنجیدہ موضوعاں دل دھیان ہو رگھٹا اجاند اے اک اجیہا مہرا جس دی چک دیلے دے اڈاے مٹی گھٹے نے لوکاں توں ہکائی ہووے اوس دے اک الوپ ہون دا ڈرہ نپلہ ناک قدرتی گل اے اوہ احمد یار جیٹرا اپنے مونیوں کہندا اے کہ اوس اپنی ساری عمر لکھدیاں تے

کاغذ کالیاں کر دیاں لنگھا دتی اے اوس نے ایس عرصے وچ اینا کجھ لکھیا اے کہ جے ہن نقل کرن لگے تے پڑھن ولے اک جان اوس نے اینا کجھ لکھیا اے کہ وٹن لگے تے یاد نہیں آؤندا ایہہ مجھو کہ جباں وی دے تھوڑا اے ، تے ایہہ گلاں اوہ نہ بانی لافان مارن لئی نہیں آکھدا سگورن اوس نے ونگی دے طور تے اپنیاں کتاباں وچ اپنیاں لکھتاں دیاں فہرستاں دی بنایاں نہیں ایہہ گلاں ادھدے باسے سجیدہ غور مکر کرن تے کم کرن لئی پیرین لئی کافی نہیں ایہہ پرینا ساڈی ایس کھوج دا کارن بنی ، احمد یار باسے ورھیاں وی کھوج مگروں جبیریاں گلاں ادھدی جیاتی ادھدے کلام ادھدے مکر ادھدے نن باسے سامنے آیاں نہیں او نہاں نولن دیکھن وچن پکھن تولن تے گوہرین تولن بعد جبیرے سٹے تے تے نتر دے نہیں اوہ مختصر طور تے انج نہیں؛

احمد یار وی پیدائش (۱۷۶۸ء) ویلے برصغیر تے خاص طور تے پنجاب وچ سیاسی اتبری تے طوائف الکوکی سکھراں آتے سی اورنگ زیب عالمگیر دی وفات (۱۷۰۷ء) تول بعد ایہہ سیاسی اتبری شروع ہوئی کسی نادر شاہیے حملے (۱۷۳۷-۳۹ء) نے ایہہ وچ واحد اکیلتا تے پنجاب وچ سکھاں دے کھور وپان، لٹ مار، بڑھچاگر دی تے ایہہ رہندا کھوسندا سکون وی تباہ کر کے رکھ دتا۔ سکھ دھاڑ ویاں تول شروع ہو کے باقاعدہ گروہاں وار وپ دھار دے گئے تے پھیر ہوئی ہوئی ایہناں گروہاں نولن مذہبی روپ دی دنیا شروع کہ دتا۔ جس ویلے ایہہ پنجاب وچ کھور و پارہے سن پنجاب دی مسلمان آبادی دے ودھیرے تارے جان دیاں خبراں کابل وچ احمد شاہ ابدالی نولن اپڑرھیاں سن اورنگ اوہ ایہوں دے وسینکاں دی دعوت تے ایہناں دی سرکوبی لئی پنجاب آتے حملہ آور ہو یا ایہے کوئی خاص حکومت تے قائم نہیں سی ایس لئی اوس نے ایہے قبضہ کر لیا پر انتظامی لحاظ نال اوہ ایس واسطے بے بس ہو گیا کہ جدوں اوہ واپس کابل پر تدا سکھاں دے ایہہ لڑے پہاڑاں دیاں کمین گاہواں وچوں ٹھل کے لٹ مار کرن ڈیہہ پندیے اوہ ایہناں دی سرکوبی واسطے آؤندا تے ایہہ پھیر و پھیر وں ہو کے شوالک دیاں پہاڑیاں وچ جا لکدے احمد شاہ ابدالی نال ایہناں دا ٹھکر آؤنا سا مانا صرف اک وار ہو یا جدوں ایہہ سارے اسی رل کے ادھدے سامنے آگے پرتاریخی شکست کھا دی

جس نوں درگھڈ گھارا "کہندے نہیں ایسے وچ سکھاں دا اتناں دا نقصان ہو یا ایس
 دوران وچ احمد شاہ ابدالی دا اک واری ٹا کر امرٹیاں نال وی ہو یا جنہاں نے اجھی بھانج
 کھا مہدی کہ ٹر ایسدا ورنج نہ کیتا پر سکھاں دے سلسلے وچ احمد شاہ ابدالی دس واری حملہ
 آور ہو یا ایہناں وچیں اٹھ جملے موثر سن ایہناں ساریاں وچ او منوں بوہتی وار سکھاں دی
 لٹ مار تے خاص طور تے مسلماناں نوں تنگ کرن توں ہانڈ رکھن ہی آؤنا یا سکھاں وچوں کچھ
 نے نرم رویہ اختیار کیتا تے احمد شاہ ابدالی نے ایہناں نوں رعائتاں دتیاں ایہناں وچوں آہ
 سنگھ وغیرہ شامل نہیں۔ احمد شاہ ابدالی دے فوت ہون پھون سکھاں نوں کسے داؤد نہ رہیا
 اونہاں نے سارے پنجاب وچ کھنڈ کے کھوڑ و پانا شروع کر دتا اونڈیاں پالیاں آپر وچ دی ٹ
 دے مقامی مسلماناں نال وی لڑایاں ہو یا تے آفری مازی سکھ چکیر مسل دے سردار مہاں سنگھ
 تے اوہدے پتر رنجیت سنگھ دے حصے وچ آئی جس اوہناں نے وڈھ پ حاصل کر دتا
 بعد احمد شاہ ابدالی دے پترتاہ زمان کو لوں لاہور واپس حاصل کر لیا ایہہ انعام شاہ زمان نے
 رنجیت سنگھ دے ایس اقدام تے دتاسی کہ دریا وچوں کڈھوا کے سناہ زمان دیاں توں پان تے
 سنگھ نے کابل بھجوا دتیاں سن لاہور تے تہنہ کروان وچ۔ رنجیت سنگھ دی مدد مسلماناں کیتی
 لاہور تے تہنہ کرن دے بعد۔ رنجیت سنگھ نے تھوڑے چر بعد ۱۸۰۱ء وچ مہاراجہ دے
 لقب نال سلطنت دی بنیاد رکھی تے اپنی وفات ۱۸۳۹ء تک حکومت کرے وار مہیا ایس دوران
 اوہدی حکومت چین دی سرحد توں لے کے افغانستان ملتان تے اوہدے تسلیم تکر کندی ہوئی

سی۔

رنجیت سنگھ دی حکومت ویلے پنجاب دے خطے وچ کچھ امن چین ہو یا زندگی
 ودھیرے شعبیاں وچ ترقی ہوئی مسلماناں نال اوہدا مجموعی سلوک چنکا سی ایس خبر کئی
 اپنی بہادری تے صلاحیتاں پاروں رنجیت سنگھ لئی اک ضرورت سن۔ پر رنجیت سنگھ
 منبکاں تے دوجے متعصب تے متشدد سکھاں تے سہ عدال تے دے سکھوں تے
 ہونے سکھاں تے قابو نہ کر سکیا ایہناں تہوں مسلماناں نوں ایس دور وچ وی دیکھ
 دکھ اپڑے، رنجیت سنگھ دے مران پھپوں یاسی اہی، کھو جھاکھوئی تے بڑھیا گئی

دادور پھیر شروع ہو گیا ہُن سکھ آپوچ لڑن لگ پئے لاہور دربار سازشاں واکھاڑا بن گیا اک نون ساڑ کے آؤندے سن تے دوہور وڈھے ٹکے پئے ہوندے سن شیر سنگھ دے ویلے تے فوجاں اینیاں آپ ہڈریاں ہو چکیاں سن کہ اس ایجنوں تیکر کہہ دتا کہ میں کجھ نہیں دے سکدا " کچاپکا سانجھو فوجاں ٹٹ مار کر دیاں سن جس نون مرضی آؤندی سی مار دیندیاں سن آخر ایہہ سلسلہ انگریزاں نال لڑائی تے پنجاب دے مکمل طور تے انگریزاں دے قبضے (۱۸۴۹ء) وچ جان تے لکيا۔

ایس سارے دور نون تناں وڈریاں حصیاں وچ وندیا جاسکدا اے پہلا حصہ رنجیت سنگھ دی تخت نشینی توں پہلاں احمد شاہ ابدالی دے حملیاں دے دوران دا، دوچار رنجیت سنگھ دادور تے تیجہ رنجیت سنگھ توں بعد انگریزاں دے قبضے تیکر دادور، پہلے دور وچ سکھاں دی بڑھچاگمہ دی تے ابدالی دے حملیاں پاروں ایہہ خطہ نت دی انراٹھری واگھ بنیا رہیا۔ ایس دور وچ رندی کسرت پڑوپیا کال نے کڈھ دی جس وچ لکھاں انسانی جاناں تلف ہوئیاں لوک گجرات تے ایس دے آئے دوآئے توں بھکھے مرے نقل مکانی کر گئے ابدالی گیتے سکھ سرداراں نے گھر وگھری حکومتاں قائم کر لیاں ایہہ لوکاں تے ظلم کرے سن اینہاں دی حکومت دا کوئی اصول تے کوئی ضابطہ نہیں ہوند اس جوادہ بولدے ادہ قانون تے ضابطہ سی ایس دور وچ مسلماناں اتے ودھیریاں سختیاں ہوئیاں نہ اینہاں دی عزت محفوظ رکھنے تے مال ڈنگم، احمیار نے احوال زمانہ وچ شاید ایسے بارے ای لکھیا اے کہ باہروں بہری فصل فوجاں وڈھے کے لے جان دیاں میں ہزار آؤندے نہیں تے رگان منگن ڈیہہ پیندے نہیں کاروبار ٹھپ ہو چکے میں ظلم تے ہنیر چھیا اے ایس توں بعد جدوں رنجیت سنگھ دا وقت آیا ایس دور وچ سیاسی استمکام پاروں اقتصادی طور تے دی ترقی ہوئی انتظامی طور تے دی امن ہو یا سپر رنجیت سنگھ دے مرن لگروں پھیر انراٹھری بڑھچاگمہ دی تے سکھاں شاہی شروع ہو گئی اقتصادی بد حال پاروں اخلاقی قدراں دی کمزور پیندیاں نہیں، اینہاں تناں دوراں نون سامنے رکھ کے پنجابی ادب دی گل کرنی ہودے تے منقر طور تے ابخ اکھیا جاسکدا اے کہ ایس دور وچ پنجابی ادب

دیاں کچھلیریاں رواستاں تے لہراں جبریں اسلامی شرعی لہر، اسلامی صوفی لہر، قصہ ادب دی لہرے تحت ادب رچیا گیا پنجابی ادب دی وار شاعری نول ایس دور وچ مقبولیت حاصل ہوئی کہ ایسے دور لڑائی تے مار کٹائی والی سی۔ نادر شاہ دی وار تے پٹھان دی وار ایسے دور دی یادگار نہیں سکھاں دے زور وچ آؤن پاروں قصہ ادب وچ غیر اسلامی قصیاں دا واہدا وی ہو یا احمدیاری اینہاں پورا دور وچ جویا تے اپنے دور دے حالات نول انگ لایا ایس کر کے اوہ وی اینہاں نول متاثر ہو یا اوس نے پنجابی دی کچھلیری ریت روایت نول مکھ رکھ کے وی ادب رچیا تے نو دیاں تقاضاں نول وی پورا کیتا۔

احمدیاری دے وڈھکے وزیر آباد دے علاقے سوہدرہ توں اسلام گڑھ نزر و جلال پور جٹاں) آن کے آباد ہوئے سن احمدیاری ایسے ای ۶۸، ۱۷ وچ جمیا ایسے ای شریٹ سنہالی۔ شاعری شروع کیتی تے اپنی شاعری دا اک دور ایسے مکھیا ایس دور وچ عام کر کے قصہ کاری شامل اے اوس نے اپنے قصیاں تے مشتمل اک کتاب اسلام گڑھ وچ ۸-۱۳۰۷ (مطابق ۱۹۲۰ء) وچ تیار کیتی۔ اسلام گڑھ توں اود جلال پور جٹاں، گھنیاں، گجن، سلیمان، مہیلاں، دوگل، کوٹہ بنی شاہ، سیے، پھالیہ، ڈھوک شہانی، بچہ دا اورک مرالہ نزر و لکھنیاں والی اپڑیا تے آخری دیلے تیکر ایسے ای رچیا ایسے ای ۱۸۴۵ وچ فوت ہو یا تے ایسے ای رتن اے۔ احمدیاری دی تعلیم بارے کجھ آکھیا نہیں جاسکدا کہ کتھوں حاصل کیتی یہ اوہدیاں لکھنیاں نول مکھ رکھیا جاوے تے اوہدے علم جانکاری تے ووتا واپتہ لکھنیاں اے اود پنجابی توں علاوہ ہندی، بھاکھی، فارسی، عربی و غیرہ دا عالم سی اوہدے اپنے بیان موجب اوس نول پوراں علم آؤندے سن تے استادان کولوں اوس نے پوراں ای فط لکھنے سکھنے سن اوہدیاں کتاباں دے حاشیاں اُتے گورکھی عبارتوں ایس گل دی شاہدی نہیں کہ اوہ گورکھی، جان داسی ایس توں اڈا اوہ نجوم تے رمل دے علم توں وی جانوں سی۔ طب و اسلم اوہدے گھر دا علم سی کہ اوہ خانہ دانی حکیم سی ایس توں اڈا حاتم نامہ وچ ہفت نہ بانی جنرل اوہدے دروہیاں نہ باناں جانن دی دس پانڈی اے۔ مرالہ دے لوک اوس نول بھائی کنبہ دے سن سکھ اوس دی عزت کر دے سن ایس توں گویا لایا جاسکدا اے کہ اوہ سکھ دھار مک علم دا گیا نی سی۔

احمد یار حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم توں بعد سب توں ودھ عقیدت حضرت عبدالقادر
 جیلانی غوث پاکؒ نال رکھداسی اپنیاں ساریاں ای کتاباں وچ " احمد یار مرید میراں دا"
 اوہ بار بار لیاؤندالے اک کتاب وچ اوہ اپنے سنی مسلمان ہون دا وی اقرار کردالے
 اوہدے مرشداں وچوں روحانی مرشد حضرت سخی سرور سلطانؒ وی سن جنہاں دی چوکی بھرن
 اور دھرو نکل جاندا سی، دو گل دے صلاح فقیر تے مرالہ وچ شربت وچ ہمیش دی نیند
 مان دے پیر نال اوہ عقیدت رکھداسی اوہ پکارتے سچا مسلمان سی با عمل عالم سی بے عمل لوکا
 نوں بُرا جان داسی دو جے دے مذہب نوں بُریاں آکھن نوں بھٹیڑا جان دا، سی بے عمل
 مسلماناں نوں کھریاں سنا داسی امام مسجد طیب تے رمال، سرداراں تے راجے دا وظیفہ
 خوار سی تے مرالہ دے آلے دو آلے چیزاں دستاں ویکھن دا کاروبار وی کرداسی، مرالہ
 وچ اوس دے دن چنگے نہیں گنرے اوس نوں مرالہ دے لوکاں نال ہمیش شکایت ای
 رہی ایہہ گلہ تے شکایت اوس نے حاتم نامہ چ جس سخی سرور تے مدح غوث الاعظم
 (ہجو مرالہ) وچ صاف اکھراں وچ مرالہ دے لوکاں دی ہجو وی سورت وچ لکھی اے
 احمد یار اک دینی عالم سی شریف آدمی سی مرالہ دے لوکاں ان پڑھ جاہل تے گنواہ لوکاں سن
 اوہدی طبیعت اوہناں نال نہ لگی نہ ای لوکاں نوں چنگا سمجھدے سن اوہ صاف گو سی
 بے عمل تے بے دین لوکاں نوں منہ تے کھریاں سنا دیتا سی لوکاں نوں غصہ لگدا سی پنڈ وچ مسیت
 پیندیاں جدوں اوس نوں ایہہ نظر آیا کہ اسیدرا قبلہ درست سمت تے نہیں اوس نے ایسی ہی
 نشان دہی کیتی لوکاں اوس نوں پھڑکے کٹیا احمد یار نے ایس تے ہجو مرالہ، مدح غوث دے
 رنگ وچ لکھی جس وچ ایس سارے واقعے دا ذکر کیتا اے تے لوکاں نوں " مردود " تیکر
 آکھیا اے، احمد یار دا تعلق چھوٹے پیمانے تے حاتم نامہ دی تحریر دے ایس سرداراں نال ظاہر
 ہوندا اے تے ایہہ وی پتہ لگدا اے کہ راجے دلوں وچ چھپیا ہئیں اوس نوں کجھ گتارے لئی
 ملد لے پر جدوں اوہدی عمر ستر و چھ دی ہوئی اوس نوں راجہ گلاب سنگھ نے لاہور
 وں بار بلا کے رنجیت سنگھ دا شاہنامہ لکھن لئی آکھیا اوس نوں آکھیا گیا کہ اوہنوں انعام
 تے جاگیر دتی جاوے گی اوس نے ایہہ کتاب فارسی وچ ۱۸۳۸ء وچ شروع کیتی ۱۸۳۹ء

وچ بہار راجت سنگھ فوت ہو گیا دربار وی انضر القریٰ دے حالات وی اوس لکھے
 راجہ شیر سنگھ دے عہد تکیر اپڑ پاتے لکھت ختم کر دہن کہ راجہ گلاب سنگھ ایس دوران
 نس کے کشیر چلا گیا تے مڑ ایس پاسے نہ آیا ایس پاروں ایہہ لکھت نہ پیش ہوئی تے نہ
 جاگیر ملی۔

احمد یار نال اک ہندو جنانی رانی دے عشق وی حبیبی ہی من گھڑت داستان
 جوڑی گئی اے امید کوئی ثبوت نہیں بلدا ایس وی حیثیت وارث شاہ وی بھاگ بھری
 خواجہ غلام فرید دی ہوت تے مولوی غلام رسول عالم پوری وی طالع والی اے کیوں جے
 رانی دا ذکر کئی اور اہدے قصیاں وچ آؤندالے۔

احمد یار دے باپ داناں محمد شفیع سی اوبدے پنج پتر سن علی قاسم، علی حیدر تے
 عبداللہ دے نال معلوم نہیں، چار پتر لا ولد مر گئے پنجویں علی قاسم دا اک پتر خوشی محمد
 سی اودھی اولاد و پتر غلام محمد، علی محمد تے تن دھیاں زینب بی بی، امینہ بی بی تے عالکہ
 بی بی، پتر لا ولد گئے دھیاں دی اولاد اگے ٹری زینب بی بی دی دھی فاطمہ بی بی داویا
 حکیم غلام احمد نال ہو یا مائی صاحبہ تے حکیم صاحب ایس ویلے زندہ نہیں تے مرالہ وچ رہدے
 نہیں اگوں ایہناں دے تن پتر سپہ و نسیر ممتاز احمد بھٹی، ڈاکٹر اعجاز احمد بھٹی نے منار احمد بھٹی
 تے دو دھیاں صمدہ بیگم تے رشیدہ بیگم میں ایہہ سبے جیا رہے نہیں۔

احمد یار وی روحانی اولاد وچوں اہدے شاگرد نہیں ایہناں دے نال بخش فقیر
 بخت جمال، کمٹوں، چوہدری نذیر خاں تے میاں مالہ نہیں۔ آخری دو شاگرداں نے اسی
 احمد یار نول مرالہ لیا نڈاسی۔

احمد یار وی حیات ہارے گل مکان توں پہلاں ایس گل دا نارا لکھنا تے وی لے کہ
 احمد یار اسلام گڑھی تے احمد یار مولوی اکو ای سی ایس سلسلے وچ بہت ساریاں شہاداں
 ملیاں نہیں ایس بہت دا پنجوڑا ایہے کہ اک تے احمد یار دا خاندان حبیبیہ اے وی
 مرالہ تے دو جیاں تھاواں تے آباد لے ایس دا اکھنڈا کہ احمد یار اسلام گڑھی تے مولوی
 اکو ای لے دو جے نیست داس وٹویرہ نے اپنی کتاب چہار باغ پنجاب وچ لکھیا اے کہ

احمد یار حسن قصہ کامروپ لکھیا پہلاں اسلام گم گم رہنہدا سی پھیرا وہ مرالمہ جاوسیا، مرالمہ والہ
احمد یار حاتم نامہ شانہ نامہ رنجیت سنگھ وچ کامروپ دے لکھاری ہوں دا اقرار کردالے
ایس لئی اسی ایس سٹے تے بجے آن کہ احمد یار اسلام گم گم تھی تے احمد یار مرالمہ اگوت بندہ لے۔
احمد یار نے اپنی عمر وچ بہت کجھ لکھیا اوہدیاں لکھتاں کتاں کامروپ، حاتم نامہ، احسن القصص
تے شانہ نامہ رنجیت سنگھ وچ اوہدیاں دیاں لکھتاں نوں گنیا جاوے تے ایہناں دی کل گنتی
۲۳ بن دی لے اوہدی کتاب ہیر رانجھا (۱۹۲۸ء) دے دیباچہ نگار ارجن داس نے اوہدیاں
تن سو لکھتاں درج کیتاں نہیں باو ابدھ سنگھ نے اپنی کتاب بنہیا بول (۱۹۳۷ء) وچ دو
داواہدا کیتاں جوں کہ قریشی احمد حسین قلعداری مورال اپنی کتاب پنجابی ادبیات دا تحقیقی
مطالعہ وچ اک سو داواہدا کیتاں پنج کل لکھتاں دی گنتی ۵۲ بن جاوے لے اسان رھیاں
دی دوڑ بھج گم وں احمد یار دیاں جیٹھریاں قلمی تے مطبوعہ لکھتاں حاصل کیتیاں نہیں اوہناں
دی کل تعداد چائی لے۔ ایہناں وچ ۴ لکھتاں اجیہیاں نہیں جیٹھریاں ذکے کیتیاں ۵۲
لکھتاں وچ شامل نہیں اپنے احمد یار دیاں کل لکھتاں دی گنتی ۶۶ بن جاوے لے، اچ توڑی
احمد یار بارے جنال دی کم جس وی پدھرتے ہو یا لے اوہدے وچ احمد یار دیاں کل باران
لکھتاں نوں جمانی طور تے موجود دیا گیا لے جدوں کہ ساڈی کھوج لئی سالوں ۴۰ لکھتاں
مل گیاں نہیں ایہناں نال ہر اوس موضوع دی ناسدگی ہو گئی لے جس نوں احمد یار نے اپنا یا باقی
لکھتاں کسے وی معروف کتاب خاتے وچ موجود نہیں۔ احمد یار دیاں موجود لکھتاں ایہہ نیں:

قصہ کاری: (۱) ہیر رانجھا (قلمی، الف) (۲) ہیر رانجھا (قلمی - ب) (۳)
ہیر رانجھا (مطبوعہ - ج) (۴) کیماں ملکی (قلمی) (۵) راج لیلی

نادر (قلمی - مطبوعہ) (۶) مصری و بائی (قلمی) (۷) سسی پوں (مطبوعہ) (۸) رام چند و ستیا
(قلمی) (۹) جام تنیسر (قلمی) (۱۰) نیلاں کورال (قلمی) (۱۱) لیلے مینوں (قلمی) (۱۲) لیلی مینوں
مطبوعہ (۱۳) شیریں نرنا (قلمی) (۱۴) تمیم الفاری (خمر، مطبوعہ) (۱۵) تمیم الفاری
دکھلاں، مطبوعہ (۱۶) حاتم نامہ (قلمی، مطبوعہ) (۱۷) احسن القصص (قلمی - مطبوعہ الف
(۱۸) یوسف زینا (قلمی - ب)

دینی شاعری
 (۱۹) شرح دعائے مہربانی (قلمی - مطبوعہ) (۲۰) حلیہ رسول
 مقبول (مطبوعہ) (۲۱) معراج نامہ (قلمی) (۲۲) مناجات
 رسول مقبول (مطبوعہ) (۲۳) وفات نامہ رسول پاک (قلمی) (۲۴) معجزہ فاضلہ (مطبوعہ)
 (۲۵) حلیہ غوث الاعظم (مطبوعہ) (۲۶) مناجات غوث الاعظم (مطبوعہ) (۲۷) مدح
 غوث الاعظم، ہجو مرالہ (قلمی) (۲۸) جس سخی سرور سلطان (مطبوعہ) (۲۹) بارال ماہ نہایت
 مرشد (قلمی) (۳۰) کسب نامہ ترکھاناں (قلمی) (۳۱) کسب نامہ لوہاراں (قلمی) (۳۲)
 کسب نامہ تلاریاں، دھوبیاں، درزیاں (۳۳) کسب نامہ تصایاں (قلمی)

پچھنکل لکھتاں
 (۳۴) طب احمدیاری (قلمی - مطبوعہ) (۳۵) طب محمدی
 سہ ضروریہ (۳۶) احوال زمانہ (مطبوعہ) (۳۷) قصہ تتر
 (مطبوعہ) (۳۸) سی حرفی مرثیہ پتراں (قلمی) (۳۹) بارال ماہ و بجاگن (قلمی) (۴۰)
 شاہنامہ رنجیت سنگھ (مطبوعہ)

احمدیاریاں ایہہ ساریاں لکھتاں اندر لیاں یاں باہر لیاں شہادتیاں، پڑیاں احمدیاریاں
 دیاں ثابت نہیں اینہاں دے گل قلمی نسخے تے مطبوعہ ایڈیشن ۴۹ دی گنتی۔ چھلے اینہاں
 وچوں ۳۱ قلمی نسخے نیں تے ۱۸ مطبوعہ ایڈیشن ۳۱ قلمی نسخیاں وچوں احمدیاریاں دے اپٹ
 متجہ دے لکھے قلمی نسخیاں دی گنتی ۱۲، اے ایہہ نادرتے ناپ لکھتاں نیں جہاں وچوں
 صرف اک لکھت قائم نامہ اے جے چھاپے پڑھی اے پر ایہہ نسخہ ایسی غلطیوں اے جے دی
 نادرلے کہ ایہہ وچ احمدیاریاں نے ہر سفر دے خاتمے تے ترتیب لکھیا اے جس وچ اس
 سفر دے لکھن دے سال دن، ریختے جینے دی دس پائی اے باقی دیاں یاراں لکھتاں
 نے اسلام گڑھ قیام دے دوران ۸-۱۲۰۰ء تا ۱۲۰۲-۱۲۰۳ء وچ لکھیاں گئیاں تے
 ایہہ سال درج نہیں۔

احمدیاریاں نے اپنی ساریاں لکھتاں وچ جینہاں منشاں شاعری واسطے اپنیاں
 ارہاں وچ عتقہ واراں والی بحر و حافظ بنو راتے چلیاں، وارنہ دکورڈراتے نشانی
 چھنڈ، تفسوی کلیاں، چومصرعہ، ابیات، چچ مصرعہ، چار مصرعہ، غزل، سی دنی تے

ہارا ماہ وغیرہ شامل نہیں مثنوی چومصرعہ تے عشقیہ واران والی کجراوس دیاں من پسند صفاں میں
 احمد یار نے پنجابی قصہ کاری وچ حصہ لیندیاں کجھ لکھے جاچکے قصے لکھتے کجھ داواہدا
 کیتا لکھے جاچکے قصیاں وچوں سہیر رانجھا (تن) شیریں فرہاد، حاتم نامہ، یوسف زلیخا،
 (دو) لیلے مجنوں (دو) تے سسی پنوں لکھے جدوں کہ رام چند وستیا، کامروپ، جام تیسیر
 کوران نیلاں، کیان ملکی، تمیم الفاری (دو) مصری و بانی تے راج بی بی نامہ دا اضافہ کیتا۔
 اوہدی قصہ کاری نول تئناں قصیاں وچ وندیا جا سکدا اے اک اوہ حصہ جس وچ اوس پنجاب
 نال تعلق رکھن وائے قصے لکھے دو جا اوہ حصہ جس وچ اوہ قصے آؤندے نہیں جنہاں دا تعلق
 پنجاب توں باہر برصغیر نال اے تے تیجے حصے وچ بدیسی قصے آؤندے نہیں۔

دیسی قصیاں وچوں سہیر رانجھا اوس تن داری لکھیا پہلا تے دو جا اسلام گڑھ دے قیام
 دے دوران تے تیجا اسلام گڑھوں نکل کے ایہہ تئنے قصے لکھت دے لحاظ نال بالکل آزاد
 تے دکھ دکھ نہیں ایج ای اوس یوسف زلیخا وی دو لکھے اک اسلام گڑھ قیام دے دوران
 تے دو جا آخری عمر وچ مرالم وچ اک صرف داستان تے زلیخا دے ہجرو دی پیڑ دسد
 اے جدو کہ دوسرا احسن القصص، قرآنی قصے دی تفسیر تے اھیار دے علم دا اظہار اے
 اوس لیلے مجنوں وی دو لکھے پہلا سادہ تے اوائل عمر والے جدوں کہ دو جا جذباں دے
 نچتہ اظہار و اشاہدی۔ تمیم الفاری وی دو لکھے اک چھوٹا تے دو جا وڈا، راج بی بی
 نامہ احمد یار نے پنجابی ادب وچ اپنے ذہن دی تخلیق پاروں شامل کیتاے۔
 احمد یار دے ایہناں قصیاں دے مآخذ اں تے گوہ کیتا جاوے تے ایج لگدا اے
 کہ اوس نول جس سہاں تلو کجھ دی لہجہ اے اوس حامل کہہ کے قصہ کاری دا حصہ بناو تے
 اوس دے اپنی سسی پنوں نکھن لگیاں آرام دی سسی سانسے رکھی جام تیسیر تے کوران نیلاں
 دا قصہ سندھ بلوچستان دی لوک روایت توں لیا کامروپ واسطے فارسی قصیاں توں اڈھیر
 سیوک مسر دا ہندی قصہ سانسے رکھیا لیلے مجنوں واسطے عربی مآخذ ورتے تے مقبل
 دی ٹہر اپنا لہجہ حاتم نامہ واسطے بھانویں عربی فارسی مآخذ ورتے پھالیں نول اوس نے
 خالص پنجابی رنگن دین دا چارہ کیتا۔ احسن القصص واسطے قرآن دی سورۃ یوسف

نوں سامنے رکھیا سگوں اوس دی تفسیر کیتی مطلب ایہہ لے کہ اوس عربی، فارسی، ہندی
سندھی، بلوچی، اردو سرقسم دے مآخذوں کو لوں کم لیاے۔

اصد یار دی دینی شاعری وچ ذکر والیاں لکھتاں وچوں رب تعالیٰ دے ذکر دی
دعائے سریانی، رسول پاک دے ذکر والیاں خلیہ رسول پاک، معراج نامہ رسول پاک، معجزہ
فاطمہ، مناجات رسول پاک تے دنات نامہ رسول پاک شامل نہیں۔ پیراں ولیاں دے ذکر
وچ اوہدیاں لکھتاں خلیہ مبارک غوث الاعظم، مناجات غوث الاعظم، مدح غوث الاعظم
ہجو مرالم، جس سخی سرور سلطان تے باراں اہ مرشد شامل لے اوہدے لکھے کسب نامے
اسی حقوق اللہ تے حقوق العبادوں اجاگر کرن دے ذیل وچ لیا گے اپنیاں ایہناں
لکھتاں واسطے اوس قرآن، حدیث، فقہ تے اسلامی تاریخ مآخذوں دے طور تے ورتے نہیں،
اصد یار دی پھٹکل شاعری وچ طب بارے کتاباں آؤندیاں نہیں جس لمی اوس طب
دیاں مشہور کتاباں لوں مآخذ تے طور تے ورتیاں جنہاں وچوں کجھ ایہہ نہیں تا نوچہ، قرابادین
تشریح الاعضاء، طب ثفا، طب قاری وغیرہ اوس نے ویسی مآخذوں وچوں سیناسی
نہیں سکھ تے سسرت اول کم لیا۔ احوال زمانہ وچ اوس نے اوس زمانے دی سیاسی
سماجی، اقتصادی اخلاقی تے مذہبی حالت داناں اکتیاں لے جدوں کہ شاہنامہ رنجیت سنگھ
مہاراجہ رنجیت سنگھ دے کارنامیاں دے بیان دے حوالے نال سکھاں داتقید لے
ایہہ کتاب فارسی وچ لے لیس وچ اوس نے نظامی تے خسرو توں کجھ فائدہ اٹھایا لے
سی حرفی پیراں وچ اوس نے قاسم دے مرن تے پنجاب پیراں د امرتھیہ لکھیالے تے قلم
مسترد وچ مقامی مناظر نہیں۔

اصد یار دیاں ایہناں کتاباں، مآخذوں، موضوعاں تے پیش کرن دے وقت لکھنے
لکھ رکھ کے اصد یار دے فکر تے منن داتنار اکرن نامہ دے تے کل ایچہ بنے کی؟
اصد یار دی قصہ کاری وی قصہ تے پلاٹ لوں بنیادی اہیت دتی گئی لے اوس
کوئی قصہ ایہیا نہیں جس وچ کہانی پن مرحور نہ ہووے اصل کہانی توں اذوقہ ورتنہ
وی آؤندالے جس دا رتعلق کئے کہتے اصل قصے نال بیا باندا لے اوہدے قصیاں

وچ تن قسم دے پلاٹ والے قصے آؤندے نیں اک اوہیں جنہاں و اتعلق پنجاب دی دھرتی نال
 لے دو جے اوہ جنہاں و اتعلق پنجاب توں باہر برصغیر نال بن والے تے تیجے اوہ جیہڑے بدلی
 نیں، متانی پلاٹ والیاں قصیاں وچوں اکثر اس نے لوک پدھرتے پر چلت کہانیاں نوں اپنا لے
 پر راج نبی نادر اوہدے ذہن دی اختراع لے ایہے وچ کہانی پن تے موجود لے پر ایس
 و اگھیر ایڈا چوڑا نہیں تے نہ ای گنجل زیادہ نیں لوک پدھریاں کہانیاں دے پلاٹاں نوں اس
 نے آپ دی کجھ گھڑ گھڑ کے سدھا کیتا لے اوہدیاں کہانیاں دے پلاٹ رومانوی نیں۔

رومانوی پلاٹ ریاں کہانیاں وچ مکھ کردار عام کردے سا کم بلتے وچوں لے نیں اوہدے
 قصیاں وچ کردار نگاری دل و دھیری توجہ دتی گئی لے تے اکثر اس نے کردار نگاری نوں کجھ
 ہو کے کیتی لے اس نوں ایس گل دا احساس لے کہ قصے وچ کس کردار نوں کناں اٹھارنا لے
 ایس لئی اوہدے کردار پلاٹ دی مانگ دے مطابق اُبھر دے تے اجاگر ہونڈے نیں کردار
 نگاری وچ اس نے کرداراں دے مکالمیاں دل خاس دھیاں دتا لے اوہدے کردار لگ بھگ
 اپنی عمر تجربے تے سوچ توں اڈو متوع موجب گل کہتہ کہہ دانظر آؤندا لے اس نے کرداراں
 دے سراپے دی بڑے سوہنے مہور کیتے نیں اوہناں وچ کرداراں دامن تے کوجھ درنوس
 شامل نیں اس کرداراں دے جذبیاں نوں خوب خوب لفظاں و ادب دتا لے انج لکدا لے
 کر پڑھن والا کرداراں دے اندر وڑ کے اوہناں دیاں گلاں جان رہیا لے انج ای منظر نگاری
 وچ دی اس کئی قسم دے کمال دکھائے نیں مناظر فطرت نوں اوہ خاص توجہ تے دھیاں نال
 چتر دالے اوہدے چترے منظران وچ رنگ ہمیشہ گوہڑے لگے ہونڈے نیں تاں جے
 منظر نظراں وچ کھب جان، واقعہ نگاری وچ اوہدا کمال انج سامنے آؤندا لے کہ
 واقعے و امتظر اک متحرک فلم دے منظر وانگ اکھاں لگے سبوں جاندا لے۔

احمد یار دے قصیاں وچ اک تے رومانوی تے مافوق الفطرتی ماحول و دھیرا
 آؤندا لے دو جے اس نے ہر قسم دیاں مٹھاں نوں بے دھڑک ہو کے درتبالے کیوں جے
 اوہدے اکثر قصیاں دے پلاٹ لوک پدھرتے نیں ایس لئی ایہناں وچ مٹھاں تے لوک
 ریتی عناصر Folk Lore elements توں بنا کم ای منہیں سی بل سکدا ایہہ

لوک ریٹی عناصر اوس نے دو قسم دے دستے میں اک تے کتھانک روٹیاں دقدراں
 Motifs میں تے دو جے روٹ کتھاواں Tale Types میں اوس
 نے مقالی دلیسی، بدلیسی ہر قسم دے لوک ریٹی عناصر نوں ورتیاں پر اوھدیاں اکثر قصیاں
 وچ پنجاب دے لوک ریٹی عناصر زیادہ نہیں ایتھوں تیکر کہ اوس نے غیر پنجابی پلاٹ دے
 قصیاں وچ پنجاب دیاں مٹھاں تے لوک ریٹی عناصر نوں ورت کے اوہناں نوں پنجابی
 رنگن دین وی کامیاب کوشش کیتی اے۔

اپنی قصہ کاری وچ احمد یار نے عشق نوں مرکزی حیثیت دتی اے عشق بارے
 اوھد تصور ایہہ اے کہ عشق بھانویں حقیقی ہو دے تے بھانویں مجازی انسان نوں کرنا
 ضروری چاہیدا اے۔ اوھدے خیال وچ ایس کائنات دے وجود و کارن ای عشق
 اے کُن نیکوں وچ ایہہ راز اے اوہ وحدت الوجود دے حوالے نال عشق دے تصور
 نوں ساری کائنات تے پھیلا دیندا اے مجازی عشق دے سلسلے وچ اوھد اکھنا ایہہ
 اے کہ ایہدے وچ بھیرے خیال نہ جن تے آخرت دا آرام و نید اے۔

احمد یار نوں جدوں اسی اوھدیاں دینی تے دو جیاں لکھتاں دے حوالے نال دیکھنے
 آں تے اوہ سائوں ایہناں سبھناں وچ اسلامی رنگن رنگیا لکھاری جا پدا اے اوھدیاں
 کل لکھتاں وچوں ۲۶ لکھتاں سدھیاں اسلامی روایت دے حوالے نال میں اوھدے
 قصیاں وچ وی اسلامی رنگ اُبھردا اے ایتھوں تیکر کہ حاتم نامہ بھانویں حضرت محمد صلی اللہ
 علیہ وسلم دی بعثت توں پہلاں دے دور نال تعلق رکھدا اے پر احمد یار نے حاتم نوں
 واحدانیت دا پرچار ک تے آؤن دے نبی آخر الزماں دی ہدایت اے علم لکھیاں
 دکھیا اے احسن القصص وچ قرآن پاک دی ہدایت نوں تفسیر، حدیث، سنت، حکایت
 مسلمہ وغیرہ نال اجاگر کتیا اے، اوہ براہ راست اسلام دینی لکھتاں وچ رب تعالیٰ
 دی حمد و ثناء، رسول پاکؐ دا ذکر تے اہت، پیراں والیاں دی مدحت تے حقوق اللہ تے
 حقوق العباد دی تبلیغ کردا نظر آؤندا اے۔

احمد یار نے تصیو بھانویں لکھیا اے پر اوھد مزاج تصیوہ گو وال نہیں سی

ایس لئی کہ ادہ جھوٹھ منیں سی بول سکدا ادہ اک عالم، پکاتے سچا مسلمان سی تے قصیدے
 وچ مبالغہ تے جھوٹھ ضروری ہوندا اے تے پھیرا اودھ تعلق سچی مچی کسے انسان نال ہوندا
 لے ایس لئی احمد یار دے بھانے امیہ منیں قبولیا اوس دانا سہی وچ لکھیا شاہنامہ
 رنجیت سنگھ ادبی لحاظ نال کسے پائے دی لکھت منیں پر ادہ ہجونگار بڑا زور والے
 ایس لئی کہ ادہ سچ آکھن والا گل نول منہ تے مارن والا بندہ سی ایس کہہ کے ہجو وچ ادہ خوب
 خوب کامیاب نظر آوندا اے اودھ کے کجھ ہجو یہ شعر حاتم نامہ وچ نہیں کجھ جس سخی سرور وچ
 کجھ احوال زمانہ وچ تے پوری اک لکھت مدح غوث الاعظم ہجو مرالہ دی صورت وچ
 ملدی لے ایہناں ساریاں لکھتاں وچ اودھ اپلا نشانہ مرالہ دے لوک نہیں دو جا اوس
 دور دے جاہل اسلام توں نا واقف لوک تیمیان توئی و تپین والے ملل تے مستیاں پلپیت
 کرن والے درویش تے شاگرد، ایہناں تناں وچوں مدح غوث الاعظم ہجو مرالہ وچ اوس
 نے مرالہ دے لوکاں دی ہجو تے زیادہ زور ماریا لے شاید ایس لئی کہ ایہہ لوک احمد یار
 نول تنگ کہہ دے سن اک کھوہ اوس نول من والی سی ادہ ایہناں لوکاں نے کہا و تا پھیر
 مسیت دی نیمہ ڈنگی رکھن اتے جے اوس نشان دی کیتی تے اوس نول پھڑکے کٹیا ایس
 توں اڈ مرالہ دے لوک اودھ کے علم نول اودھ دی دانش مندی نول اودھ دی نیکی تے پاکبازی
 نول اودھ دی ادبی تے علمی مقام نول کجھ سمجھدے ای منیں سن ایسے لئی ادہ کہندا لے کہ ایہہ
 لوک میرے علم نول ہتھ دی تلی اتے رکھ کے پھوک مار کے اڈا دیندے نیس، احمد یار نے
 دی ایہناں نول خوب خوب سنایاں نیس۔ مردود، جاہل، گوارہ تکیہ آکھیا لے بدو عادی یا
 مرالہ تے قہر نازل کرن لئی غوث الاعظم دا ترلا پایا لے۔

احمد یار دے کلام وچ اودھ اک ہور پہلو اک کھوجی، اک نقاد والا لے جیڑا
 ایدوں پہلاں پنجابی ادب دے کسے ہور شاعر وچ ایس طرحے نال اگھڑواتے ہنتردا
 نظر منیں آوندا۔ اودھیاں لکھتاں بہیرا نچھتے احسن القصص وچ اوس دے ایس بارے
 آئے شعر اوس دے ایس نکر نول سٹنے لیاؤندے نیس ایہناں وچوں تنقیدی وچاراں دا
 تیارا کیئے تے اوس نے دیالے کہ شعر دا منصب کیلے، اودھ دے وچ کیلے کیلے خوبیاں

ہونیاں چاہیدیاں نہیں پھیرا یہ وہی دیالے پنجابی دے کیٹرے کیٹرے شاعر وچ کیٹری
 کیٹری خولے تے کیٹری کیٹری خامی لے احمد یار دے اینہاں تنقیدی تے تحقیقی دیر ویاں تول
 بعد وچ آؤن دے تذکرہ تے تاریخ لکھن والیاں ودھیرا فائدہ اٹھایا۔ احمد یار دے تنقیدی
 وچاراں وی اچ دے دور وچ وی ودھیری اہمیت بن دی لے۔

احمد یار اک سکل تے ماہر طبیب وی لے ایہہ پیشہ اوہدا پیرواد لیوں سی ایسے لمی اوس
 نے اپنے خاندانی نسلیاں نوں وی اپنیاں لکھتاں طب احمد یاری تے طب محمدی ستر ضروریہ وچ دتی
 لے اپنیاں طب نیاں کتاباں راہیں پہلاں تے اوہ اک حکیم نوں ایس گل وی پئی کردالے کہ علاج
 نالوں پہلاں اوہ بیماری نوں کھن وی اپنے آپ وچ خول پدا کرے ایس نوں اوس دکھ کھن
 ناں دتا لے طب محمدی وچ باب ستر ضروریہ ایہو کجھ دسدالے کہ تشخيص وچ کس کس گل دی لوڑ
 ہوندی لے نبض دا پچھنا قارورہ تے انسان وچ دیاں اقدماں دا جاننا سچہ مزاج دا پتہ
 مونا، اوس نے علاج دے سلسلے وچ کوئی دوسرے طب احمد یاری وچ درج کیتے نہیں جینہرے
 اوہدے کہن موجب اوہدے ازماں ہونے نہیں اپنیاں کتاباں نوں تیار کون وچ اوس نے
 طب دیاں مشہور تے مستند کتاباں دے نولے دتے نہیں تے اینہاں لولوں باقاعدہ فائدہ اٹھایا
 لے اک طبیب لمی صحیح مسلمان مونا وی اوہ شرط دسدالے اوہ کہندا لے کہ حکیم مری ویلے ہاونو
 ہووے نمازی ہووے رب تعالیٰ دے احکام اتے عمل کرے عورتاں دے عشق کولوں دور ہووے
 ایہہ ساریاں گلاں دسدیاں ہیں کہ احمد یار اک ماہر تے سکل حکیم سی۔

آفرتے اسی احمد یار ویاں لکھتاں وچ ورتل کئی زبان بارے کجھ گلاں تھارے آل اتہا
 نے اپنیاں لکھتاں وچ اکثر لہندے پنجاب دی بولی Dialect ورتلے اینہ لہندے
 پنجاب دی بول پنجابی کیٹری لے اکثر ماہر لسانیات موجب پنجاب لے پرکریہ سن نے اپنی کتاب
 لینگوئسٹک سروے آف انڈیا وچ ایس نول دکھ زبان متھیا لے ماہر لسانیات جنہاں وچوں
 چٹیر جی، ولسن، ڈالہ، بیہر، سنگھ، ڈالہ، بابہ جی وغیرہ شامل نہیں ایس گل نوں نہیں منیا تے
 لہندی نوں پنجاب داک لہجہ ثابت کتیا لے ساڈا وی ایہو امی خیال لے پے اینہاں ماہر لسانیات
 نے ایہہ گل ضرور مننی لے کہ لہندی دے لہجے وچ پرکریہ یاں مشرقی نالوں گرامر تے لفظاں کی لہجہ

تھوڑا جیسا فرق ضرور اے جو میں مستقبل دے صیغے دے سلسلے وچ "س" دا درتارا آواں گا
 نوں آساں جاواں گانوں جاساں وغیرہ۔ ایچ ای لہندی وچ لفظاں دے جڑ ویں پن وی
 ایناں ماہراں نے دھیان دوا یا لے جو میں کیتو سونوں کیتوس یاں میں کیتا لے نوں کیتم لہندی
 دے ایس رنگ نوں احمد یار نے اپنیاں ساریاں لکھتاں وچ اپنا یا لے مقامی لفظاں وی ورتی
 اے پر ایس نال اوہ پنجابی دے لکھاریاں وچوں باہر نہیں چلا جاندا سکوں پنجاب دے لفظاں دے
 بھنڈا لے وچ واہدا کہہ والے۔ احمد یار نے لہندی دے لہجے دے نال نال مشرقی تے مرکز دی لہجے
 نوں وی ورتیا لے اوس نے پنجاب دے سارے کلاسیکی سرمائے نوں اپنیاں لکھتاں وچ اک عطر وانگوں
 چوڑے کے ایساں لے، احمد یار اک قادر کلام شاعر لے اوہ کیتہ انسان خدی بہ لے جس نوں احمد یار
 لفظاں وی زبان نہ لائی ہووے اوہ لفظاں دبا دشا لے اوہ یاں تشبیہاں تے استعارے بڑے
 وکھوس تے اچھوتے نہیں شعر لئی جس قسم دے لفظ وی او منوں لوڑ پیتی لے اوہ دے اپنے
 آکھن موجب اوہ اوہ دے سامنے آن کھلوند لے۔

مکدی گل ایہ لے کہ احمد یار پنجابی ادب وچ اک جیسا ان ملا مہرا لے جسیدی چک نوں
 دیے وی دھوڑے لکایا ہو یا سی مہن جدوں ایہہ گھٹا مٹی جھبڑ گیا لے ایس مہرے تے مانک
 موقی وی چک آپ ہمارے پی کھیو کہہ وی لے۔ اوہ دیاں لکھتاں نوں اچانویں نظر نال ای دکھین
 نال ایہہ کمال نعت تے نکھہ کے سامنے آجانویں لے کہ احمد یار پنجاب ہی جیہ لے، احمد یار پنجاب وی
 رشتل وارو پ لے، احمد یار پنجاب دا دھڑ کدا دل لے، احمد یار پنجاب وی نوک ریتی دا انوٹ
 انگ لے، احمد یار پنجابی وی عوامی، ادبی تے اسلامی روایت دا امین لے، احمد یار پنجابی ادب
 دے چکر دے مائٹی دا نشان لے، احمد یار لنگھدے، دورے پنجابی زبان دے ادب دا مان لے
 تے احمد یار پنجابی ادب وی آوندی بھک وی چمکار وی دے، ایں دا تلبیہ ہمارا لے۔

مقالے دی تیاری وچ ورتے گئے ذریعے

PIBLOGRAPHY (ماخذ) کتاب واقفنی
Basic Sources بنیادی ذریعے

مولوی احمد یار دیاں لکھتاں

پنجابی

۱: احمد یار: احسن القمصن ایوسف زینا، قلمی ۱۱ x ۷، کتابت شدہ دوئم
ماہ رمضان المبارک ۱۳۰۲ھ مطابق ۱۹۸۵ء، خط نستعلیق، ۱۱۳ ورق، مملوک
شہباز ملک۔

۲: احمد یار: احسن القمصن ایوسف زینا، قلمی ۱۱ x ۷، خط نسخ، کتب خانہ اسلامی
ولدنیہ غلام قادر ولد غوث محمد ساکن موضع سہی علاقہ پنجاب ۱۹۱۲ء
مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری۔

۳: احمد یار: احسن القمصن یعنی قندہ لیسنہ زینا، لاسور، حاجی چراغ الدین صاحب الدین
تاجران کتب، ۱۳۳۶ھ ۱۹۱۷ء۔ ۱۹۱۸ء

۴: احمد یار: احوال زمانہ جس سنی سلطان، معجزہ و فاضلہ دارو، پچالیہ، میان
دس۔ ن۔

۵: احمد یار: تخلص بنیخود و شہاد کور و اس: باران، قلمی، ۱۱ x ۷، نوشتہ احمد یار
خط نستعلیق شکستہ، ۱، ورق، مملوکہ اقبال صلاح الدین۔

۶: احمد یار، مولوی: تنمیم انصاری، پچالیہ ضلع گجرات، میان جلال الدین عبدالرشید

۱۹۲۸ء۔

۷ : احمد یار : تمیم انصاری کلان ، لاہور۔ جوت سنگھ سنت سنگھ پبلشرز تاجران
کتب، ۱۹۱۲ء

۸ : احمد یار : جام تیسیر، قلمی، ۸ x ۱۲، خط نسخ، ناقص الاول، ۱۵ + ۱ ورق
مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

۹ : احمد یار : جام روپ، قلمی، ۶ x ۱۲، نوشتہ احمد یار خط نستعلیق شکستہ ناقص
آلاخر ورق اتا ۱۵، مملوکہ اقبال صلاح الدین

۱۰ : احمد یار، مولوی : جس نسخی سرور سلطان، احوال زمانہ، محبزوہ فاخرہ (اردو) پچالیہ
ضلع گجرات۔ میان جلال الدین، رس۔ ن)

۱۱ : احمد یار : حاتم نامہ، قلمی، ۹ x ۶، نوشتہ احمد یار، خط نستعلیق شکستہ،
مرالہ ۱۲۳۰ھ مطابق ۱۸۱۴ء ناقص الاول، ۱۹۳۰ + ۱ ورق مملوکہ
شہباز ملک .

۱۲ : احمد یار، میان : حاتم نامہ پنجابی، لاہور۔ حاجی چراغ الدین سراج الدین
تاجران کتب، ۱۳۳۴ھ ۱۹۲۵ء

۱۳ : احمد یار، مولوی : حلیہ مبارک رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم، حلیہ مبارک غوث
الاعظم، پچالیہ ضلع گجرات۔ میان جلال الدین، ۱۹۳۳ء

۱۴ : احمد یار : دعائے سریانی، قلمی، ۱۲ x ۵، خط نسخ، ۱۲ ورق۔ ناقص الآخر
مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری۔

۱۵ : (احمد یار) : دعائے سریانی، لاہور۔ ملک غلام محمد تاجران کتب، ۱۳۳۲ھ مطابق ۱۹۱۳ء

۱۶ : ----- : دعائے سریانی، لاہور۔ جسے ایس سنت سنگھ اینڈ سنز تاجران کتب
۱۳۴۱ھ مطابق ۱۹۲۲ء

۱۷ : احمد یار : راج بی بی ونامدار، قلمی، ۶ x ۱۲، کاتب غلام مصطفیٰ خط نستعلیق،
۱ + ۲۸ ورق، مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری،

۱۸ : احمد یار، مولوی : راج بی بی ونامدار، پچالیہ ضلع گجرات۔ مولوی محمد لطیف

۱۹۲۸ء

۱۹ : احمدیاری : رام چندوستیا، قلمی ۶ x ۸ ۱/۲ نم نوشتہ احمدیاری اسلام گڑھ طبعیہ، ۱۳۰۰ء مطابق ۱۹۲۲ء، خط نستعلیق شکستہ، ۱۴ ورق، مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری۔

۲۰ : احمدیاری، مولوی : سسی پنڈوں، پچالیہ ضلع گجرات۔ مولوی محمد لطیف، ۱۹۲۸ء
 ۲۱ : احمدیاری : سسی حرفی مرثیہ نپترال، قلمی، ناقص الاوال، ناقص الآخر، ۳ ورق مملوکہ شہباز ملک،

۲۲ : احمدیاری : شیریں نرگد، قلمی ۶ x ۸ ۱/۲ نم نوشتہ احمدیاری ۱۲۰۸ء مطابق ۱۹۳۳ء
 خط نستعلیق شکستہ، ۲ ورق، مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

۲۳ : احمدیاری : طب احمدیاری، قلمی ۶ x ۵ دوکالمی، کاتب نامعلوم، خط نسخ، عنوان سرخ روشنائی فارسی، سال کتابت ندارد، ۶۱ ورق، مملوکہ شہباز ملک

۲۴ : احمدیاری، مولوی : طب محمدی دستہ ضروریہ، قلمی، ۶ x ۵ دوکالمی، عنوان سرخ روشنائی فارسی وچ، کاتب نامعلوم، سنہ کتابت ندارد، خط نسخ، ۲۳ ورق، مملوکہ شہباز ملک

۲۵ :- احمدیاری : طب محمدی و طب احمدیاری راکٹنی، قلمی، ۱۳ سم x ۷ سم x ۱۱ سم نوشتہ جلال الدین مملوکہ پنجاب یونیورسٹی لاہور، خط نستعلیق، ۱۵ ورق آبیش نمبر ۸۷۸۹

نوٹ : ایہ نسخہ " ندارد " معنی دے ناں تے درج ہو یا لے جیوں کہ ایہ ورق ۱۰۸۲ الف تے احمدیاری واناں موجود لے ایہ دے وچ وکتا باں
 نہیں درش م

۲۶ :- احمدیاری : طب احمدیاری، لاہور۔ جہانغ دین کتب فروش بازار کشمیری، ۱۸۸۱ء
 ۲۷ :- احمدیاری : کام روپ، قلمی ۶ x ۹ x ۵، نوشتہ شیخ احمد ساکن موضع نوزین کے چٹھہ نرگش عزیز میاں بوتما، ۱۲۷۴ء مطابق ۱۸۵۷ء، خط نستعلیق

۱۲۰ ورق ، مملوکہ ڈاکٹر وحید قریشی ۔

۲۸ :- احمد یار : کتب نامہ تہ کھاناں (درد و گداز) نقل سکیپ سائز ، مطبوعہ ایڈیشن وکٹوریہ پریس لاہور ۔ (۱۲ ص) توں ایم ۔ ایس ۔ امرت نے ڈاکٹر گوہر سنگھ لانبہ دے نسخے توں متجہ نال نقل کیتا نومبر ۱۹۷۹ء ، ص ۸ ، مملوکہ شہباز ملک ۔

۲۹ :- احمد یار : کتب نامہ تصانیف ، قلمی سائز نقل سکیپ ، مطبوعہ ایڈیشن وکٹوریہ پریس لاہور مملوکہ ڈاکٹر گوہر سنگھ لانبہ توں متجہ نال ایم ۔ ایس ۔ امرت امرتسر و بھارت نے نقل کیتا ، ص ۲ و چند شعر کتب نامہ لاریاں ... (وچ درج نہیں) مملوکہ شہباز ملک ۔

۳۰ :- احمد یار مرالوی : کتب نامہ لاریاں ، دھوبیاں درزیاں (کٹھا) قلمی ، نقل سکیپ ، مطبوعہ ایڈیشن وکٹوریہ پریس لاہور مملوکہ ڈاکٹر گوہر سنگھ لانبہ توں متجہ نال ایم ۔ ایس ۔ امرت ، امرتسر و بھارت نے نقل کیتا ، نومبر ۱۹۷۹ء ، ص ، مملوکہ شہباز ملک ۔

۳۱ :- احمد یار : کتب نامہ لوہاراں (درد و گداز) قلمی ، کاپی سائز ، میاں احمد دین لوہار توں زبانی سن کے ممتاز بھٹی (منڈی بہاؤ الدین) نے لکھیا ، ۱۶۰ ورق ، مملوکہ شہباز ملک ۔

۳۲ :- احمد یار : کوراں دنیلاں ، قلمی ، ۶۰ x ۱۲۰ م نوشتہ احمد یار ، خط تعلق شکستہ ورق ۱۵ تا ۲۸ م مملوکہ اقبال صلاح الدین

۳۳ :- احمد یار :- لیلے مجنوں ، قلمی ، ۸۰ x ۱۲۰ م ، خط نسخ ، ناقص آخر ، ۱۰۵۲ ورق ، مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

۳۴ :- احمد یار :- لیلے مجنوں ، لاہور ۔ رائے صاحب منشی گلاب سنگھ اینڈ سنز تاجران کتب ، ۱۹۰۲ء

۳۵ :- احمد یار :- لیلے مجنوں ، قلمی ، ۱۳ x ۱۰ ، نوشتہ ۲۵ اپریل ۱۹۲۸ء جب الفرائض

جلال الدین امام جامع بمقام پچالیہ ضلع گجرات، خط التعلیق، ناقص لافز،
۳۳ ورق۔ مملو کہ سپہ وفسیر ممتاز احمد بھٹی۔

۳۶ :- احمد یار : مدح غوث الاعظم (دو جہوں مرالہ) قلمی، نل سکیپ کاغذ، ۲ ص، ممتاز
بھٹی (منڈی بہاؤ الدین) نے مرالہ جا کے لوکاں توں سن کے لکھی محترم ڈاکٹر
احمد حسین قریشی قلعہ داری (گجرات) نے ایسے وچ اک در شعراں دا
واحد اکتیا (مورثہ ۲۷ دسمبر ۱۹۷۷ء)

۳۷ :- احمد یار، مصری دہائی، قلمی، ۶ x ۸، نوشتہ احمد یار اسلام گڑھیہ ۱۲۰۷ھ
مطابق ۱۷۹۲ء، خط التعلیق شکستہ، ۲ ورق۔ مملو کہ ڈاکٹر احمد حسین
قریشی قلعہ داری۔

۳۸ :- احمد یار : مہراجنامہ، قلمی ۸ x ۵۔ کتابت شدہ ۱۳۱۶ھ مطابق ۱۸۹۸ء،
خط نسخ ۲۲ + ۱ ورق، مملو کہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

۳۹ :- احمد یار : ملکی دکیماں، قلمی، ۶ x ۸، نوشتہ احمد یار اسلام گڑھیہ ۱۲۰۸ھ
مطابق ۱۷۹۳ء، خط التعلیق شکستہ، ۱۹ ورق مملو کہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

۴۰ :- احمد یار، مولوی : مناجات رسول اللہ صلعم، مناجات غوث الاعظم، پچالیہ
ضلع گجرات۔ میاں جلال الدین، ۱۳۵۱ھ مطابق ۱۹۳۲ء

۴۱ :- احمد یار : مناجات غوث الاعظم، مناجات رسول اللہ صلعم، پچالیہ ضلع گجرات،
میاں جلال الدین، ۱۳۵۲ھ مطابق ۱۹۳۳ء

۴۲ :- احمد یار (دانات نامہ، قلمی، ۱۱ x ۹، نوشتہ غلام حسین ساکن سکین ۲۲ ستمبر
۱۹۳۳ء، خط نسخ، ۲۲ ورق

۴۳ :- احمد یار : بہیرا نجھا، قلمی، ۶ x ۸، نوشتہ احمد یار اسلام گڑھیہ ۱۲۰۹ھ
مطابق ۱۷۹۳ء، خط التعلیق شکستہ، ۱۲۵ ورق، مملو کہ اقبال صلاح الدین

۴۴ :- احمد یار : بہیرا نجھا، قلمی، ۶ x ۸، نوشتہ احمد یار اسلام گڑھیہ ۱۲۰۸ھ
مطابق ۱۷۹۳ء، خط التعلیق شکستہ (ناقص الاول)، ۲ ورق مملو کہ اقبال صلاح الدین

- ۴۵ :- احمد یار، مولوی: مہیر رانجھا، پھالیہ ضلع گجرات۔ مولوی محمد لطیف، ۱۹۲۸ء
 ۴۶ :- احمد یار، یوسف زینجا قلمی، ۴ x ۶ نوشتہ (احمد یار) ناقص الاول ناقص
 آخر خط نستعلیق شکستہ، ۴ ورق مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری
 احمد یار دے اپنے متجہ نال تیار کیتے مجموعے ۸ - ۱۲۰۷ (حصہ)

اُردو:

- ۴۷ :- احمد یار، مولوی: معجزہ فاخرہ (اردو)، جس سخی سرور سلطان، احوال زمانہ
 پھالیہ ضلع گجرات۔ میاں جلال الدین (س۔ ن)

فارسی

- ۴۸ :- احمد یار: شاننامہ رنجیت سنگھ (مرتبہ: پروفیسر گنڈا سنگھ) امرتسر سکھ
 مہٹری سوسائٹی، ۱۹۵۱ء

ہندی

- ۴۹ :- احمد یار تخلص گورداس: باراں ماہ، قلمی، ۶ x ۴ نوشتہ احمد یار، خط
 نستعلیق شکستہ، ۱ ورق، مملوکہ اقبال صلاح الدین
 ۵۰ :- احمد یار دکاتب، گوپی چند (ہندی، پنجابی) نثر، نظم، قلمی، ۶ x ۴،
 خط نستعلیق شکستہ، ۳۹ ص، مملوکہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

ثانوی کے ذریعے Secondary Sources

پنجابی

- ۵۱ :- احمد حسین احمد قلعہ داری قریشی: پنجابی ادبیات و تحقیقی مطالعہ، لاہور۔
 مکتبہ میری لائبریری، ۱۹۷۵ء
 ۵۲ :- اقبال صلاح الدین: "احمد یار دوسن" ماہنامہ پنجابی زبان، لاہور۔ جلد ۱۱،
 شمارہ ۵، ۸ اگست ستمبر ۱۹۷۱ء
 ۵۳ :- اقبال صلاح الدین (مرتب) لعل دی پنڈر، لاہور۔ عزیز بک ڈپو، ۱۹۷۳ء

۵۴۔ انور بیگ اعوان: ڈارٹ شاہ دے زلمنے دا پنجاب، ماہنامہ پنجدریا،

دارٹ نمبر، لاہور، اکتوبر، نومبر ۱۹۶۹ء

۵۵۔ بزل حق محمود: ”سہیر واقفہ دو جیاں زبانوں وچ“ ماہنامہ پنجدریا، دارٹ

نمبر، لاہور، اکتوبر، نومبر ۱۹۶۹ء

۵۶۔ بشیر حسین ناظم: ابدی آوازاں، لاہور، عزیز بک ڈپو، اردو بازار، ۲۳۹۲ (۱۹۶۲ء)

۵۷۔ پیلیو: مرزا صاحبان مرتبہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، لاہور، پنجابی ادبی اکیڈمی، ۱۹۶۲ء

۵۸۔ تارن سنگھ، ڈاکٹر: پنجابی تصفہ، ماہنامہ پنجابی ادب، لاہور، دسمبر ۱۹۶۳ء

۵۹۔ حاجی محمد صفوری سٹی: مرتبہ صاحبزادہ یوسف طاہر، لاہور۔ آئینہ ادب، ۱۹۶۲ء

۶۰۔ حافظ برخوردار: یوسف زلیخا، لاہور۔ ہنسی گلاب سنگھ انڈسٹریز، ۱۹۶۲ء

۶۱۔ حبیب اللہ فاروقی: نبیاں داسر دار، لاہور۔ رحیم۔ احمد الدین فاروقی، پونچھ

روڈ (۱۹۵۴ء)

۶۲۔ حسین شاہ: پورنے، سیالکوٹ۔ زرین جلی کیشنز، کنیٹ روڈ، ۱۹۶۲ء

۶۳۔ حکیم درویش: پران سکھ، لاہور، ہنسی گلاب سنگھ تاجر کتب، ۱۹۶۱ء

۶۴۔ حمید اللہ ہاشمی: سخن دادارٹ، لاہور۔ تاج بک ڈپو، ۱۹۶۱ء

۶۵۔ خادم حسین شاہ، سید: پنجابی باراں ماسے، مقالہ ایم۔ اے پنجابی، لاہور

پنجاب یونیورسٹی شعبہ پنجابی، ۱۹۶۲ء

۶۶۔ سبط الحسن ضعیف: پنجابی کتابیں، لاہور۔ نیشنل سنس آف پاکستان، ۱۹۶۳ء

۶۷۔ سلطان باہو۔ ابیات، لاہور۔ اللہ دالے کی قومی دوکان، دبائیسوال ایڈیشن

(س۔ ن)

۶۸۔ شاہ حسین: کافیاں، لاہور۔ مجلس شاہ حسین، ۱۹۶۶ء

۶۹۔ شہزاد نوشاہی (مرتب): سوانح نوشہ، لاہور، مولانا محمد لطیف راج گڑھ، ۱۳۸۹ھ

۷۰۔ شاہ محمد: جنگ ہند پنجابی مرتبہ محمد آصف خاں، لاہور۔ عزیز بک ڈپو اردو

بازار، ۱۹۶۲ء

- ۷۱ :- شہباز ملک: پنجابی لسانیات، لاہور۔ مکتبہ میری لائبریری چوک اردو بازار ۱۹۷۷ء
 ۷۲ :- شہباز ملک: جنگ نامہ مقبل تے پنجابی مرثیہ، لاہور۔ تاج بک ڈپو اردو بازار، ۱۹۷۴ء
 ۷۳ :- شہباز ملک: "رسالہ مقبلی باسے کجھ نثارے" ماہنامہ لہراں، لاہور، جلد ۱۶

شمارہ ۶ (جون ۱۹۸۰ء)

- ۷۴ :- شہباز ملک: ساڈے اکھان، لاہور۔ ڈان بک سوسائٹی، ۱۹۷۸ء
 ۷۵ :- شہباز ملک: فارسی رسم الخط وچ چھپیاں پنجابی کتاباں، مقالہ ایم اے (پنجابی لاہور
 پنجاب یونیورسٹی، ۱۹۷۲ء

۷۶ :- شہباز ملک: منہ آئی گل، لاہور۔ اقدس پبلی کیشنز، ۱۹۷۶ء

۷۷ :- شہباز ملک: نثارے، لاہور۔ تاج بک ڈپو، اردو بازار، ۱۹۷۹ء

۷۸ :- شہزاد بخاری: فہرست مخطوطات پنجابی، کتب خانہ جامع پنجاب، مقالہ ایم اے

پنجابی لاہور، پنجاب یونیورسٹی، ۱۹۷۲ء

۷۹ :- عبدالحکیم، مولوی: زلیخا، لاہور۔ رائے صاحب منشی گلاب سنگھ اینڈ سنز، ۱۳۳۲ھ
 مطابق ۱۹۱۲ء

۸۰ :- عبدالحمید سرشار، حافظ: ادبی رشتماں، لاہور۔ سرشار پنجابی کالج، ۱۹۷۰ء

۸۱ :- عبد الغفور قریشی: پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ، لاہور۔ تاج بک ڈپو

اردو بازار، ۱۹۵۶ء

۸۲ :- عبد الغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی، لاہور۔ عزیز بک ڈپو، چوک اردو بازار، ۱۹۷۲ء

۸۳ :- عبد الکریم: نجات المؤمنین، لاہور۔ منشی گلاب سنگھ اینڈ سنز تاجر ان کتب،

۱۳۳۲ھ مطابق ۱۹۰۲ء

۸۴ :- عبد اللہ: باران النواع، لاہور۔ شیخ الہی بخش محمد جلال الدین تاجر ان کتب کشمیری

بازار، دس۔ ن)

۸۵ :- عبد المجید کرمیام: کیماٹکی، لاہور۔ سیٹھ آدم جی عبد اللہ، دس۔ ن)

۸۶ :- عصمت اللہ زاہد: آکھے نوشرہ قادری، لاہور، عزیز بک ڈپو، ۱۹۷۸ء

۸۷: عیسیٰ لاہوری، حکیم: خیر منکھو، لاہور۔ میاں چراغ دین تاجر کتب، ۱۸۷۵ء
 ۸۸: فرید شکر گنج، بابا: بول فریدی ایڈیٹر ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، لاہور۔ پنجابی ادبی
 اکیڈمی، ۱۹۶۵ء

۸۹: قادریار: معراجنامہ، لاہور۔ مشہور عالم پریس، رس۔ ن
 ۹۰: گریسن: لنگوٹک سرورے آن انڈیا، پنجابی زبان حصہ: ۱ جلد ۹ ص، ۶۰۔ ۶۱۔ ۶۲۔ ۶۳۔
 تیکر دا پنجابی ترجمہ از: محمد عبدالرشید مقالہ ایم۔ اے (پنجابی)۔ لاہور۔
 پنجاب یونیورسٹی، ۱۹۷۲ء

۹۱: لطف علی: سیف الملوک مرتبہ بشیر ظامی، بہاولپور۔ اردو اکادمی، ۱۹۶۲ء
 ۹۲: محمد اکرم: تحصیل پھیالیہ والوک ادب مقالہ ایم۔ اے (پنجابی) لاہور۔ پنجاب یونیورسٹی، ۱۹۶۲ء
 ۹۳: محمد بخش کھڑی، میاں: سیف الملوک، لاہور۔ شیخ سراج الدین اینڈ سنز، رس۔ ن
 ۹۴: محمد یعقوب سفری: فخر و جہاں رسوایحیات سرور و عالم فخر موجودات احمد محبتی
 محمد مصطفیٰ اصلی اللہ علیہ وسلم، جہلم مصنف خود، حافظ پرنٹنگ پریس، ۱۹۷۷ء
 ۹۵: مشتاق احمد جمیہ: میاں جان محمد دلوی سے والا، مقالہ ایم۔ اے (پنجابی) لاہور۔
 پنجاب یونیورسٹی، ۱۹۷۲ء

۹۶: مقبل رشا جہاں: قصہ الامین و جنگنامہ مقبل، لاہور۔ مطبع سوپ ۱۲۸۱
 مطابق ۱۹۶۲ء

۹۷: ملکھی رام: فنیشن اپیل وال جاپانی، لاہور۔ جے ایس رذت سنگھ ایچا فنڈز، رس۔ ن
 ۹۸: مولا بخش کشتہ: پنجاب دے ہی سے، امرتسر۔ ۱۹۳۲ء
 ۹۹: مولا بخش کشتہ: پنجابی شاعراں دا تذکرہ، لاہور، میاں سوان بخش کشتہ ایچا فنڈز، رس۔ ن
 ۱۰۰: موزین سنگھ واپار، ڈاکٹر: پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، لاہور۔ اڈرن پبلی کیشنز رس۔ ن
 ۱۰۱: نامعلوم: لد غلام حسین: تقریباً بارہن پنجابی، لاہور۔ چراغ الدین کتب فروش، ۱۸۷۹ء
 ۱۰۲: نذیر احمد منظور مٹھ برکھاتے سک، لاہور۔ شیخ احمد سعید، رس۔ ن
 ۱۰۳: الف۔ ایش شاہ، سید بسنتی وارث شاہ معروضہ بہت، لاہور، حکیم، موزین ایچا فنڈز

(رس۔ ن)

۱۰۳: وارث شاہ، سید: مہر، مرتبہ عبدالعزیز، لاہور۔ پنجابی ادبی اکیڈمی، ۱۹۶۴ء

۱۰۴: ہاشم: شیریں فراد، لاہور۔ جے ایس سنت سنگھ اینڈ سنز، (س۔ن)

گور مکھی (پنجاب)

۱۰۵: بدھ سنگھ، باوا: بنہیا بول (پنجابی پھلوڑی)، لاہور۔ باوا تیجا سنگھ اینڈ

برادر، تیجا ایڈیشن، ۱۹۳۷ء

۱۰۶: بدھ سنگھ، باوا: کونل کو، امرتسر۔ پھلوڑی ایجنسی ہل بازار دو جوائڈیشن

۱۹۲۶ء

۱۰۷: بلجیت سنگھ بلی: پنجابی ساہت دانکاس تے دکاس، ولی۔ نیشنل بک شاپ، ۱۹۶۹ء

۱۰۸: پرمندر سنگھ، پرنسیر، پرنسیر کرپال سنگھ کیل: ساہت دے روپ، (دو جوائڈیشن)

لدھیانہ۔ لاہور۔ بک شاپ، ۱۹۵۲ء

۱۰۹: پنجابی کوش، جلد: ۱، پٹیالہ۔ بھاشا و بھاگ، ۱۹۵۵ء

۱۱۰: پنجابی کوش، جلد: ۲، پٹیالہ۔ بھاشا و بھاگ، ۱۹۶۰ء

۱۱۱: پنجابی کوش، جلد: ۳، پٹیالہ۔ بھاشا و بھاگ، ۱۹۶۷ء

۱۱۲: پنجابی کوش، جلد: ۴، پٹیالہ۔ بھاشا و بھاگ، ۱۹۷۱ء

۱۱۳: پیاسا سنگھ مہوگل: پرسدھ قصرکار، جالندھر۔ سرریجیت پرکاش، ۱۹۷۱ء

۱۱۴: جیت سنگھ سیٹل ڈائریٹری: پنجابی میرساہت، پٹیالہ۔ بھاشا و بھاگ پنجاب،

۱۹۷۰ء

۱۱۵: دھرم سنگھ، ڈاکٹر: "پنجابی دے سوکرت کھوج پر بندھ" کھوج درپن، امرتسر۔

گورونانک دیویونیورسٹی، (جنوری ۱۹۷۸ء)

۱۱۶: دھرم سنگھ: گوی سوندھا اک پر تیچے "کھوج درپن، امرتسر۔ گورونانک

دیویونیورسٹی (جولائی ۱۹۷۲ء)

۱۱۷: دھرم سنگھ: "بھاشا جرنجیت سنگھ سمکالی کوتا وچ" کھوج درپن، امرتسر۔

گورونانک دیویونیورسٹی (جنوری ۱۹۷۶ء)

- ۱۱۸۔ سریندر سنگھ نرولا: ساٹے ناول کار، نویں دلی۔ سکھ پبلشنگ ہاؤس
لمیٹڈ، ۱۹۵۱ء
- ۱۱۹۔ شمشیر سنگھ اشوک: ساڈا ہتھ لکھت پنجابی ساہت، امرتسر۔ سکھ اتھاس
ریفرنس بورڈ، شرومتی گوردوارہ پر بندھک کمیٹی، ۱۹۶۸ء
- ۱۲۰۔ شمشیر سنگھ اشوک: قصہ سسی پنوں دے دو اکیات رچنا، کھوج درپن (۲)
امرتسر۔ گوردوانک ویو یونیورسٹی (جولائی ۱۹۶۵ء)
- ۱۲۱۔ کاہن سنگھ، بھائی: مہاں کوش، پٹیالہ۔ بھاشا و بھاگ پنجاب، تیسویں وار، ۱۹۶۴ء
- ۱۲۲۔ کرپال سنگھ کیسل (ایڈیٹر): پنجابی ساہت دا اتھاس (بھاگ پہلا)، پٹیالہ
دبھارت۔ بھاشا و بھاگ درجا ایڈیشن، ۱۹۶۱ء
- ۱۲۳۔ کرنیل سنگھ تھند، ڈاکٹر: لوک یان لے مدھکالین پنجابی ساہت، امرتسر
کستوری لال اینڈ سنز بازار۔ مائی سیواں، ۱۹۶۳ء
- ۱۲۴۔ گوبند سنگھ لانبہ، ڈاکٹر: پنجابی قصہ کار: اک آلوچنا تک سروکھین، جاگرتی،
چنڈی گڑھ۔ دفروری، ۱۹۶۸ء
- ۱۲۵۔ گوبند سنگھ لانبہ، ڈاکٹر: قصہ کار۔ احمد یار تے اس واقعہ کا مروپ
(Editing & Evaluation) مقالہ پی۔ اے۔ ڈن
پنجابی، امرتسر۔ گوردوانک ویو یونیورسٹی، ۱۹۶۵ء ڈائپ شدہ مملوک
شہباز ملک
- ۱۲۶۔ ونجارا بیدی: لوک آکھدے سن، لدھیانہ۔ پنجابی ساہت اکاڈمی، ۱۹۵۴ء
- ۱۲۷۔ ونجارہ بیدی، ڈاکٹر ایس ایس: مدھکالین پنجابی کتھاروپ تے پینچ، نویں دلی۔
جے۔ راجوری گارڈن ایس، ۱۹۶۰ء
- ۱۲۸۔ سہر کیرت سنگھ، ڈاکٹر: بھاشا اتے بھاشا دکیں، دلی۔ باہری پبلکیشن پرائیویٹ
لمیٹڈ، ۱۹۶۲ء

اردو

۱۲۹:- احمد حسین احمد قریشی: پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، لاہور، مکتبہ میری لائبریری

(دوسرا ایڈیشن) ۱۹۷۲ء

۱۳۰:- احمد حسین قریشی قلعہ داری، قریشی: گجرات لہجہ قدیم و جدید، گجرات۔ مکتبہ ظفر

ناشر قرآنی قطعات محلہ فیض آباد، ۱۹۶۸ء

۱۳۱:- ادارہ مطبوعات پاکستان: پاکستان کی علاقائی زبانوں پر فارسی کا اثر، کراچی پمفلٹ نمبر ۱

۱۳۲:- ادارہ محمد آصف خان: پنجابی "۔" اردو دائرہ معارف اسلامیہ، لاہور

پنجاب یونیورسٹی، جلد ۵، ۱۹۷۱ء

۱۳۳:- ارشاد احمد ارشد: اردو میں شخصی، مذہبی اور قومی مرثیہ نگاری۔ تاریخ و تنقید،

مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی (اردو)، لاہور۔ پنجاب یونیورسٹی (۱۹۶۴ء)

۱۳۴:- اعجاز الحق قدوسی: تذکرہ صوفیائے پنجاب، کراچی۔ سلمان اکیڈمی، ۱۹۶۲ء

۱۳۵:- اقبال صلاح الدین (مؤلف): تاریخ پنجاب، لاہور۔ عزیز پبلشرز، چوک اردو بازار

۱۹۷۴ء

۱۳۶:- اکرام علی ملک: مسلمانوں سے رنجیت سنگھ کا سلوک اجبریل آف دی ریسرچ سوسائٹی

پاکستان، لاہور (اکتوبر ۱۹۷۴ء)

۱۳۷:- امیر علی، سید: روح اسلام ترجمہ محمد ہادی حسین، لاہور۔ ادارہ لغات اسلامیہ ۱۹۷۲ء

۱۳۸:- بلال زہیری: تذکرہ اولیائے جہنگ، جہنگ صدر۔ جہنگ ادبی اکاڈمی ۱۹۶۸ء

۱۳۹:- تارا چند، ڈاکٹر: تاریخ اہل ہند، الہ آباد۔ (س۔ن)

۱۴۰:- ٹپیل، آر۔ سی: حکایات پنجاب (حصہ سوم)، ترجمہ میاں عبدالرشید، لاہور

مجلس ترقی ادب، ۱۹۶۲ء

۱۴۱:- خلیل الرحمن داؤدی (مرتب): اردو کی قدیم منظوم داستانیں (جلد اول) لاہور۔

مجلس ترقی ادب، ۱۹۶۷ء

۱۴۲:- (رفیق خاور مرتب): پنجاب سے پدماتک (عوامی کہانیاں) کراچی۔ ادارہ

مطبوعات پاکستان، تیسرا ایڈیشن، (س۔ن)

۱۴۳ :- سراج الحق ؛ "باب اول" تاریخ ادبیات مسلمان پاک و ہند ، جلد ۳ (اول) لاہور۔

پنجاب یونیورسٹی ، ۱۹۷۱ء

۱۴۴ :- شبلی نعمانی ، مولانا ؛ شعر العجم (حصہ اول) ، لاہور۔ شیخ مبارک علی تاجہ ، ۱۹۴۹ء

۱۴۵ :- شبلی نعمانی ، مولانا ؛ شعر العجم (حصہ چہارم) لاہور۔ انجمن حمایت اسلام برائے ڈاکٹر رتھو روڈ

(دس۔ن)

۱۴۶ :- شریف احمد شرافت نوشاہی ، سید ؛ اذکار نوشاہیہ ، ساہنیال۔ انجمن سادات

نوشاہیہ ، ۱۹۶۴ء

۱۴۷ :- شبلی نعمانی ؛ پنجابی کہاوتیں ، لاہور۔ مکتبہ میسرے لاہور۔ ۱۹۷۷ء

۱۴۸ :- شبلی نعمانی ؛ "قصہ اردو و دائرہ معارف اسلامیہ" جلد : ۱۶ ، دوم ، لاہور۔ پنجاب

یونیورسٹی

۱۴۹ :- عابد علی عابد ، پروفیسر سید ؛ اصول انتقاد ادبیات ، لاہور۔ مجلس ترقی ادب ، ۱۹۶۶ء

۱۵۰ :- عبدالرحمن ملک ، "ادارہ" ؛ پنجابی منظوم داستانیں "تاریخ ادبیات مسلمانان

پاک و ہند ، جلد ۳ (اول) لاہور۔ پنجاب یونیورسٹی ، ۱۹۷۱ء

۱۵۱ :- عبدالقادر سوری ؛ اردو شناسی کا ارتقاء ، کراچی۔ صفیہ اکیڈمی ، ۱۹۶۶ء

۱۵۲ :- عبدالقدوس ہاشمی ، مولانا ؛ قاموس التقویم ، کراچی۔ دس۔ن

۱۵۳ :- غلام حسین المہر ، ڈاکٹر ؛ میان محمد (شخصیت اور فن) لاہور۔ کتب بینا ، ۱۹۸۰ء

۱۵۴ :- غلام حسین ذوالفقار ، ڈاکٹر ؛ پنجاب کا سیاسی تہذیبی اور ثقافتی ماحول ، مجلہ تحقیقی ،

جلد ۱ شماره ۳ ، لاہور۔ کلیہ علوم اسلامیہ و ادبیات شرقیہ پنجاب یونیورسٹی

۱۵۵ :- غلام علی الانا ، خواجہ ؛ "باب اول" تاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند ، جلد ۳ (اول)

لاہور۔ پنجاب یونیورسٹی ، ۱۹۷۱ء

۱۵۶ :- فاروق ای۔ ایم ؛ ناول کا فن ترجمہ البواشلام قاسمی ، علی گڑھ۔ ایجوکیشنل بک

ہاؤس ، ۱۹۷۸ء

۱۵۷ :- نریمان فتح پوری ، ڈاکٹر ؛ اردو کی منظوم داستانیں ، کراچی ساہنی ترقی اردو ، ۱۹۷۱ء

۱۵۸ :- فقیر محمد فقیر، ڈاکٹر: "تیسرا باب" تاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند، جلد ۱۳ (اول)

لاہور - پنجاب یونیورسٹی، ۱۹۷۱ء

۱۵۹ :- قدوری: کتاب الصلوٰۃ ترجمہ تے شرح پر وفسیر علامہ خالد محمود، لاہور - علمی

کتاب خانہ اردو بازار (دس - ن)

۱۶۰ :- کریم الدین، مولوی: کریم اللغات، لاہور - ملک دین محمد انیڈ سنز تاجران کتب ۱۹۳۰ء

۱۶۱ :- کلیم الدین احمد: اردو شاعری پر ایک نظر، بانکی پور پینہ - دائرہ ادب (دس سن)

۱۶۲ :- گارڈیٹ، ایل: "دعا" اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۹، پنجاب یونیورسٹی

۱۶۳ :- گیان چند، ڈاکٹر: اردو کی نثری داستانیں، کراچی - انجمن ترقی اردو، ۱۹۶۹ء

۱۶۴ :- محمد اکرام، شیخ: آب کوثر، لاہور رسالتواں - ادارہ ثقافت اسلامیہ، ۱۹۷۵ء

۱۶۵ :- محمد باقر، ڈاکٹر: پنجابی قصے فارسی زبان میں (حصہ دوم) لاہور - پنجابی ازبیکائی ۱۹۶۰ء

۱۶۶ :- محمد حسن، ڈاکٹر: اردو ادب میں ~~اردو ادب~~ لاہور - نامی پریس پیپ اخبار، ۱۹۶۵ء

۱۶۷ :- محمد سرور: پنجابی ادب، کراچی - ادارہ مطبوعات پاکستان، (۱۹۵۳ء)

۱۶۸ :- محمد شریف جامعی، حکیم: ماہیت الامراض (حصہ اول) لاہور - مجلس ترقی ادب ۱۹۶۳ء

۱۶۹ :- محمد شفیع، مولوی: مقالات مولوی محمد شفیع مرتب احمد ربانی، جلد دوم لاہور - مجلس

ترقی ادب، ۱۹۷۲ء

۱۷۰ :- محمود شیرانی، حافظ: پنجاب میں اردو، مرتبہ ڈاکٹر وحید قریشی، لاہور ۱۹۷۲ء

(چہارم)

۱۷۱ :- محمود شیرانی، حافظ: مقالات حافظ شیرانی، مرتبہ منظر محمود شیرانی، جلد اول

لاہور - مجلس ترقی ادب ۱۹۶۶ء

۱۷۲ :- محمود شیرانی، حافظ: مقالات حافظ محمود شیرانی مرتبہ منظر محمود شیرانی (جلد ۴)

لاہور - مجلس ترقی ادب، ۱۹۶۸ء

۱۷۳ :- مسکین، ایل: "سری القلی": اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد ۲ - لاہور پنجاب یونیورسٹی (دس سن)

۱۷۴ :- وقار عظیم: "مضمون" قومی زبان، کراچی - دیکم جولائی ۱۹۵۹ء

175. AL - ISLAM: SUPPLEMENT TO AL - ISLAM, Comparative tables of Islamic & Christian dates, February ., 1, 1955.
176. anthony & Tonres: An Introduction to the study of English Literature.
177. CHARLES SWYNNERTON: ROMANTIC TALES FROM THE PUNJAB, Westminster-Archibald Constable & Co., Ltd. 1903. (Reprint by Wausain, Lahore-1976).
178. Gazetteer of the Gujrat District 1920, Lahore-1920, Govt. Press Punjab. Vol: XXV-A.
179. Griffin, L: Ranjeet Singh, Oxford- 1898.
180. Hari Ram Gupta: Later Mughal History of the Punjab Lahore- Sang-e-Meel Publication, 1976.
181. KHUSHWANT SINGH: A History of the Sikhs, Vol: I, London- ford Foundation, 2nd Ed. 1965.
182. KHUSHWANT SINGH: A History of the sikhs, Vol: II, London- Oxford University Press, 1966.
183. MOHAN SINGH: Dr. : A History of Punjabi Literature, JULLUNDHAR- 3rd. 1971.
184. Muhammad Latif, Syed: History of the Punjab, New Delhi-1, Eurasia Publishing House (Pvt) Ltd. 1964.
185. PANIKKAR, K.M: Gulab Singh, London- Martin Hopkinson Ltd; 1930.

186. Rafiq Ahmad, Dr: " Political and Economic Life of the Punjab ~~Between 1707 and 1848~~ Journal of Research (Humanities) Lahore-Vol: I No. 1. (Jan: 1966)
187. Ranye, C.H: A Short History of the Sikhs, London.
188. gerebryakov: Punjabi Literature, Lahore-(Pakistani Edition) Progressive Books, 1975.
189. Waheed qureishi, Dr: " A survey of Punjabi Language and Literature", Journal of Pakistan Historical Society, Karachi- (April, 1967)
190. Wilson J: Grammar and Dictionary of Western Punjabi as spoken in the SHAHPUR DISTT. with Proverbs, sayings & verses, Lahore- The Punjab Govt. Press, 1899.

عربی

۱۹۱ :- القرآن مترجم و محشی و مرتبہ: مولانا حاجی احمد علی صاحب، لاہور۔ انجمن ضام الدین، ۱۳۸۲ھ

فارسی

۱۹۲ :- گنیش داس و ڈیرہ ہنٹی : چار باغ پنجاب مرتبہ پروفیسر کمال سنگھ نظر ثانی
پروفیسر ولوان سنگھ صادق، امرتسر (بھارت) اسکول مہٹری ریسرچ
ڈیپارٹمنٹ خالصہ کالج، ۱۹۶۵ء

انٹرویو

۱۹۳ :- ٹیپ نمبر ایس۔ ایم۔ ۱۱ مورخہ ۲۵ ستمبر ۱۹۸۰ء
رنگ نمبر ۱: شبہا زنگ (جان بچھان - مرالہ تحسین سچالیہ نسل گجرات)
رنگ نمبر ۲: چودھری محمد حسین ولد اللہ رتہ دگل بات
رنگ نمبر ۳: ولی محمد ولد احمد دین رتہ دگل بات
رنگ نمبر ۴: منظور حسین دگل بات
رنگ نمبر ۵: حکیم غلام احمد دگل بات
رنگ نمبر ۶: فقیر محمد قریشی، کلام احمدیہ
رنگ نمبر ۷: مختار احمد جیٹی، کلام احمدیہ

رنگ نمبر ۸ :- پروفیسر ممتاز احمد سبھی (گل بات)
 ۱۹۳ : حکیم موسیٰ امرتسری : طب اہدیاری تے طب محمدی دستہ ضروریہ باسے
 تحریری رائے مورخہ ۱۳ نومبر ۱۹۸۰ء، مملوکہ شہباز ملک ۱۰، ورق

~ ~ ~

مصنف: ڈاکٹر ملک حسن اختر

صفحات ۲۳۸، قیمت چوبیس روپے

ناشر: مکتبہ میری لائبریری - لاہور ۲

تنقیدی نظریے

(اصول تنقید)

میرے ڈاکٹر ملک حسن اختر کی اس کتاب سے بے حد متاثر ہوا۔ میرے لیے ان کا نام نیا تھا۔ حالانکہ وہ آٹھ نو کتابوں کے مصنف اور مؤلف ہیں جن میں ایک تنقیدی نظریے ہے، جو اب دوسری بار چھپی ہے اردو کی ان محدودے چند کتابوں میں ہے جو اصول تنقید پر لکھی گئی ہیں۔ یہ بھی ممکن ہے کہ یہ اپنی نوع کی واحد کتاب ہو۔ اس میں مصنف نے افلاطون سے لے کر آئی۔ اے۔۔۔ چرڈ اور ٹی۔ ایس ایلیٹ تک اور ابن خلدون سے شبلی و اقبال تک اصول تنقید کے ارتقا کو نہایت سلجھے اور نکھرنے ہوئے اسلوب میں بیان کیا ہے۔ یہ اسلوب ایسا ہے جس کی ہمارے سب نقادوں کو جو اپنے مطلب کے اظہار کے لیے نہایت پھمپ رہے۔ گنجلک لب و لہجہ استعمال کرنے کے عادی ہیں، پیروی کرنی چاہیے۔ اپنے حسن بیان کی وجہ سے اس کتاب کے مضامین ان پڑھنے والوں کیلئے بھی جو تنقید کو خشک موضوع سمجھتے ہیں دلچسپی کے حامل ہوں گے۔ ڈاکٹر صاحب کی بات سمجھ میں آتی ہے اور دل نشین ہوتی ہے۔

ڈاکٹر صاحب کی اس کتاب کو تنقید عالیہ میں جگہ ملے گی کیونکہ یہ خالی خالی تنقیدی کتاب نہیں، ملکی اور غیر ملکی ادیبوں اور شاعروں اور نقادوں کے شاعری کے بارے میں مختلف تنقیدی نظریے فکر انگیز اور دلچسپ ہیں۔ اس کتاب کی خوبیوں پر تفصیلی لکھنا یہاں ممکن نہیں۔ ڈاکٹر صاحب کا انگریزی اور اردو ادب کا مطالعہ بے حد وسیع معلوم ہوتا ہے۔ یقیناً وہ کتابوں کے کیڑے ہیں اور حقیقت یہ ہے کہ ادب سے سچے لگاؤ کے بغیر ایسی کتاب کوئی لکھ بھی نہیں سکتا۔ اس کتاب سے بہت کچھ حاصل کیا۔ اس لیے ڈاکٹر صاحب کا شکر گزار ہوں۔

محمد خالد اختر — افکار، مارچ ۱۹۶۲ء

میرزا محمد رفیع الدین کی علمی و ادبی خدمات

انیس ایک مطالعہ: مرتب ڈاکٹر احراز نقوی — میرزا علی انیس کی زندگی اور ان کے

شاعرانہ منصب کی پہچان کے لیے اردو ادب کے نامور نقادوں، مصنفوں اور دانشوروں کی تحریروں کا ایک گلدستہ ہے

راہِ سرب کے تنہا مسافر: ڈاکٹر نقوی کے مضامین کا مجموعہ جسے مرحوم کی بیگم ڈاکٹر

میمنوند انصاری نے مرتب کیا ہے۔

اصنافِ اردو کی مختصر تاریخ: عطشِ درانی نے مختصر ترین تاریخ زبانِ ادب اور مرتب کی ہے

تنقیدی نظریے: ڈاکٹر ملک حسن اختر نے اصولِ تنقید کی تاریخ لکھی ہے جس میں افلاطون

سے ٹی ایس ایلیٹ اور ابن خلدون سے اقبال تک اصولِ تنقید کے ارتقاء

کو بیان کیا گیا ہے۔ ایم اے اردو کے طلبہ کے لیے تحفہ۔

صحیح سے ملاقات: جاوید شاہین کا دوسرا مجموعہ کلام، آزاد نظیوں اور پابند غزلیں۔

ورد کا سورج: میجر محمد نجات اشرف، جو ۱۹۷۱ء کی جنگ میں بھارتی اسیر رہے

کی دورانِ قید شاعری کا مجموعہ۔

گفتار و کردار قائد اعظم: سعید راشد صاحب جو بلٹری کالج سرارتے عالمگیر کے شعبہ تعلیمی تحقیق

ترقی سے متعلق ہیں نے قائد اعظم کی شخصیت کو نئے انداز میں مرتب کیا

ہے اور کتاب اسمِ باہمی تعمیرِ شخصیت کا مرقع بن گئی ہے۔

سجے حروف: سلمان سعید کی اس پہلی پنجابی شاعری کی کتاب نے ہمارے دلوں

میں اس کا ایک دیار روشن کیا ہے۔ (سجاد حیدر)

کلیاتِ ساحر: مرحوم ساحر لدھیانوی کی جملہ کتابوں پر مشتمل مکمل کلیات۔

نورِ نظر کے نامِ خطوط: ڈاکٹر احمد امین (مصری) نے نوجوانوں کی تربیت

کے لیے یہ باکمال کتاب لکھی ہے۔

میکس فلاں (ناول): ملت گولی، ڈچ کتاب کا اردو ترجمہ، جو دنیا کی کئی زبانوں

میں فلمائی اور ترجمہ ہو چکی ہے۔

معلوماتِ پاکستان: زاہد حسین انجم کی شہرت اسی کتاب سے شروع ہوئی

کتاب تمام تر نئی معلومات پر مشتمل ہے۔

مصر کے نامور محقق اور انشا پرداز

محمد حسین ہیکل

کی تصنیف

عمر فاروق اعظم

کے بارہ میں چند آراء :-

★ یہ کتاب حضرت عمرؓ کی شخصیت اور کارناموں کی

جمہرہ کشائی میں بے نظیر ہے۔ (روزنامہ جنگ، کراچی)

★ یہ کتاب مصنف کی بالغ نظری کا نمونہ اور نہایت

فاضلانہ ہے۔ (ماہنامہ معارف اعظم کٹرہ)

★ اس کتاب کی سب سے بڑی خوبی اس کے لفظ لفظ کی

صحت ہے۔ (ماہنامہ ترجمان القرآن)

★ ہماری تاریخ کے فاضل ترین بزرگ نے تو تاریخ نویسی

کا حق ادا کیا تھا، مترجم نے بھی ترجمہ میں مثال قائم

کی ہے۔ (علامہ نیاز فتح پوری)

★ یہ کتاب تاریخ اسلام کی قابلِ مد ستائش خدمت ہے۔

(مولانا غلام رسول مہر)

مکتبہ میری لائبریری، لاہور - ۲

پنجابی زبان تے ادب بارے کھوج دا کم جدید پدھر تے اصل وچ اودوں شروع ہويا جدوں ایس زبان نوں تعلیم وچ شامل کر لیا گیا۔ قیام پاکستان توں پہلاں ایس دی رفتار اصلوں مٹھی سی پر جدوں آزادی توں مگروں پنجاب یونیورسٹی وچ ایم۔ اے دی تعلیم دا ۱۹۷۱ء وچ مڈھ بچھا، ایہدی رفتار وچ تیز ہوئی، تے معیار وی اچا ہويا، ایس دی وجہ اک تے پنجابی دا بھریا خزانہ سی تے دوجے تعلیم تے کھوج دا کم جنہاں دی رہبری وچ شروع ہويا، اوہ مشرق تے مغربی زبانیاں تے ادبیاں دے اچ پدھر دے سوجھوان سن۔ ڈاکٹر شہباز ملک نوں ایہہ اعزاز حاصل اے کہ ایہناں دی تعلیم تے تربیت ایہناں سوجھواناں دے زیر سایہ ہوئی۔ ایم۔ اے (پنجابی) ایہناں اول درجے وچ کیتا، ایم۔ اے وچ جیہڑا تحقیقی مقالہ ایہناں ڈاکٹر وحید قریشی پوراں دی نگرانی وچ لکھیا اوہ کھوج دے بنیادی ہتھیار ”کتا بیات“ بارے سی، جیہڑا ست سو توں ودھ صفحات دا اے۔ ڈاکٹر شہباز ملک نوں ایہہ اعزاز ملیا کہ شعبہ پنجابی دے پہلے مند یافتہ استاد مقرر ہوئے، ایہہ پہل وی ڈاکٹر شہباز ملک نوں ملی کہ پنجاب یونیورسٹی نے پاکستان دی پنجابی دی پہلی پی ایچ۔ ڈی دی ڈگری ایہناں دے مقالے ”مولوی احمد یار: فکر تے فن“ اُتے دتی، ایہہ مقالہ وی ایہناں ملک دے عظیم محقق تے دانشور ڈاکٹر وحید قریشی پوراں دی نگرانی وچ لکھیا۔ کھوج تے خاص کر کے پنجابی کھوج ڈاکٹر شہباز ملک دا اوڑھنا بچھونا بن چکیا اے، پاکستان دے بین الاقوامی شہرت رکھن والے جامعہ پنجاب دے پنجابی دے تحقیقی مجلے ”کھوج“ دے ڈاکٹر پوری شروع توں ای مدیر چلے آ رہے نیں۔ پی ایچ۔ ڈی دی پدھر اُتے لکھیا جان والا ایہہ مقالہ ”مونوی احمد یار: فکر تے فن“ پنجابی زبان تے ادب دیاں بہت ساریاں نویاں حقیقتاں نوں سامنے لیاؤندا اے تے کئی بھلاں دی نشان دہی کر کے اصل صورت حال دا نتارا کردا اے۔ پنجاب یونیورسٹی ویاں پاکستان وچ دتی گئی پنجابی دی ایس پہلی پی ایچ۔ ڈی دی ڈگری دے مقالے نوں چھاپن دی پہل دا مان اسیں حاصل کر رہے آں۔ ایہدے نال جتھے ادب وچ نویاں گلاں دا واہدا ہو رہیا اے اوتھے آون والی بھاک وچ پنجابی بارے اچی پدھر دی کھوج کرن والیاں نسوں کئی نویاں راہواں سجھائے گا جیویں کہندے نیں:

اگیاں راہ، تے پچھلیاں پھینٹے

ناشر

بشیر احمد چودھری

مکتبہ فیرے ائبریری، لاہور۔ ۲